

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

DEĞİŞEN İKTİDAR İLİŞKİLERİ İÇİNDE İKİ KENTİN
DÖNÜŞÜMÜ:
İMPARATORLUK'TAN CUMHURİYET'E-
PAYİTAHT İSTANBUL'DAN MAKARR-I HÜKÜMET
ANKARA'YA

(Dönem Basınına Yansıyan Tartışmalarla: 1920-1940)

Cemile Burcu KARTAL

2502050302

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Birsen Örs

İstanbul 2012

DOKTORA
TEZ ONAYI

ÖĞRENCİNİN

Adı ve Soyadı : **Cemile Burcu KARTAL**
Anabilim/Bilim Dalı : **Uluslararası İlişkiler**
Danışman : **Prof. Dr. H. Birsen ÖRS**

Numarası : **2502050302**
Tez Savunma Tarihi : **16.10.2012**
Tez Savunma Saati : **15:00**

Tez Başlığı : **Değişen İktidar İlişkileri İçinde İki Kentin Dönüşümü: İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e -Payitaht İstanbul'dan Makarr-ı Hükümet Ankara'ya (Dönem Basınma Yansıyan Tartışmalarla 1920-1940)**

TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin **35. Maddesi** uyarınca yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **KABULÜ'NE** OYBİRLİĞİ / OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	İMZA	KANAATI (KABUL / RED / DÜZELTME)
PROF. DR. H. BİRSEN ÖRS		Kabul
PROF. DR. FATMAGÜL BERKTAY		KABUL
DOÇ. DR. LEVENT ÜRER		KABUL
DOÇ. DR. MEHMET Ö. ALKAN		KABUL
DOÇ. DR. NURAY BOZBORA		KABUL

ÖZ

Bu çalışmada, milliyetçi teorinin mekan-beden politikası ışığında; yeni kurulan ulus devletin en önemli simgesel reform hareketi olan Ankara'nın başkent ilan edilmesiyle Ankara-İstanbul üzerinden yaşanan iktidar çatışmaları ve siyasal, ekonomik ve toplumsal alanda yaşanan değişimler incelenmiştir. Çalışmada özellikle dönem boyunca yaşanan iktidar çatışmaları; dönem basınına yansıyan tartışmalar ile yeni ulus devletin mekan-beden politikaları, eski ve yeni başkent üzerinden analiz edilmeye çalışılmıştır.

Çalışmada konu ile ilgili literatürde ele alınmamış olan birincil kaynaklara ulaşılmaya çalışılmış ve araştırma çoğunlukla dönemin süreli yayınlarından derlenen görsel malzemeyle desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ankara, İstanbul, başkent

ABSTRACT

In this study, space – body policy of nationalist theory; struggle for power between Ankara-İstanbul, political, economical and social changes; following the declaration of Ankara as the capital of the state which was the most fundamental symbolic reform act of the new established nation state, have been tried to be analysed. In the study, especially power struggles that had taken place during the period; is analysed out of; old versus the new capitals, arguments that had taken place in contemporary press and space – body policy of new established nation state.

First hand sources that hadn't been argued out on relevant literature were referred to and the study has been supported with visual materials.

Key Words: İstanbul, Ankara, capital

ÖNSÖZ

Tezimizin konusu, 23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Ankara'da açılışının ve Ankara'nın devlet merkezi haline gelişinin ardından yaşanan büyük değişimdir. Bu değişimde eski ve yeni yönetimin arasında yaşanan iktidar çatışmaları her iki yönetimin başkentleri; İstanbul ve Ankara üzerinden ele alınmıştır.

Bu nedenle tezimizde, yeni ulus devletin iktidar kadroları tarafından başlatılan mekansal dönüşüm ve mekan-beden politikaları üzerinde analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda, ilk olarak tezde kullanılacak kavramlar açıklanmıştır. Ardından, tezimiz açısından önemli olan, Cumhuriyet döneminde uygulanan politikaları daha net bir şekilde açıklayabilmek ve neden-sonuç ilişkisini kurabilmek amacıyla gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi gerekse Cumhuriyet dönemi siyasal hayatı anlatılmıştır. Yine Tezin temel hareket noktalarından biri olan Ankara- İstanbul çatışması, her iki kentin tarihini de kapsayacak şekilde ana hatları ile aktarılmıştır. Tezin temel dayanak noktası olan yeni iktidar kadrosu ile ona yönelik olan muhalefet, siyasal ortamdaki gelişmelerle ve tarihsel altyapı çerçevesinin kurulmasının ardından; Ankara'nın başkent oluşu özelinde konuyla ilgili literatür ve yayın politikaları gözetilerek seçilen dönem basını çerçevesinde incelenmiştir. Son olarak ise, tezimizin sonuç kısmını güçlendirecek şekilde; yeni ulus devletin başkenti ile eski başkentten Cumhuriyet dönemi ile hızlanan siyasal, ekonomik ve sosyal hayattaki dönüşümü karşılaştırılmıştır.

Tezimizin kaynakları, öncelikle literatürde bu konu ile ilgili yapılan çalışmalar, dönemin gazete ve dergileri ile döneme dair yazılan hatıratlardır. Gazetelerden ve dergilerden toplanan görsel malzemeler, hem tezin ilgili bölümlerinde hem de ekler kısmında yer almaktadır. Ancak tezin bütününde tutarlılık sağlamak amacıyla görsel malzemenin tümüne yer verilmemiştir.

Son olarak, hocam Sayın Mehmet Ö. Alkan'a, tezin hazırlanması sırasında eleştirileri ve çok değerli önerileri için; tezimin danışmanlığını üstlenme nezaketini gösteren hocam Sayın Birsen Örs'e, çalışmam süresince bana gösterdiği sabır ve harcadığı emek için teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	.ii
ÖZ.....	.iii
ABSTRACT.....	.iii
ÖNSÖZ.....	.iv
İÇİNDEKİLER.....	.v
RESİMLER.....	.ix
KISALTMALAR.....	.x
GİRİŞ.....	.1
I.BÖLÜM8
İMPARATORLUKTAN ULUS DEVLETLERE BAŞKENTLİĞİN DEĞİŞEN MİSYONU	
A. ULUS DEVLETLERDE MODERNLEŞMENİN SİMGESİ OLARAK KENTLER.....	.8
1.Ulus ve Ulus İnşası.....	.8
a. Ulus İnşası.....	.14
b.Ulus İnşa sürecinde Semboller.....	.18
2. Kent Kavramı ve Kentlerin Doğuşu.....	.22
a. Kent Kavramı.....	.22
b. Kentlerin Doğuşu.....	.28
(1) Kentleşme Olgusu.....	.28
(2) Avrupa Kentlerinin Doğuşu.....	.32
B. ULUS DEVLETLER'İN BAŞKENTLERİ.....	.38
1. Tarihte Kentlerin Simgesel Roller ve Modernleşmenin Simgesi Olarak Kentler	
.....	.39
a. Kentlerin Mekansal Dönüşümü.....	.39
b. Mekan-Beden Politikalarına Eleştirel Bakış.....	.50
2. "Başkent" Kavramının Ortaya Çıkışı.....	.57
II. BÖLÜM.....	.64

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞU VE ANKARA'NIN BAŞKENT OLMA SÜRESİNDE İSTANBUL-ANKARA BASINI.....	64
A. MÜTAREKE VE MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE BAŞKENT İSTANBUL VE İSTANBUL'DAKİ SİYASAL ÖRGÜTLENMELER.....	65
1. Mütareke ve Milli mücadele Dönemi Başkenti: İstanbul.....	65
2. Mütareke ve Milli mücadele Dönemi İstanbul'unda Siyasal Örgütlenmeler.....	69
a. Teceddüt Fırkası.....	72
b. Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası.....	73
c. Karakol Cemiyeti.....	73
d. Diğer Örgütlenmeler.....	77
B. TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞU, SİYASAL İKTİDARIN PEKİŞTİRLMESİ VE ANKARA'NIN BAŞKENT OLUŞU	79
1. Mustafa Kemal ve Muhalefet.....	80
2. Mustafa Kemal ve “Payitaht” İstanbul.....	91
C. ANKARA'NIN BAŞKENT OLUŞ SÜRECİNDE İSTANBUL-ANKARA BASINI.....	94
1. Reformlar ve Niteliği.....	96
2. Simgesel Bir Reform: Ankara'nın Başkent Oluşu.....	101
a. Milli Mücadele Döneminde Başkent Tartışmaları.....	102
b. Ankara'nın Başkent Oluşu.....	109
3. Basında Ankara ve İstanbul: “Başkent” ve “Payitaht”.....	115
a. Osmanlı'dan Cumhuriyet'in İlk Dönemine Türkiye'de Basının Gelişimi.....	115
(1). Tanzimat ve II. Abdülhamit Döneminde Basın.....	116
(2). II. Meşrutiyet Döneminde Basın.....	117
(3). Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Basın.....	122
i. Milli Mücadele Dönemi Ankara Basını.....	123

ii. Milli Mücadele Sonrası İstanbul Basını ve Yeni İktidar Kadrolarının Basına Bakışı.....	124
b) “Payitaht”tan Makarr’a: Ankara’nın Başkent Oluşu ve Basın.....	126
(1) İstanbul versus Ankara: İstanbul-Ankara Basınında Başkent Meselesi.....	127
(2) İstanbul Basınında Başkent Neresi Olması Gerektiğine Dair Bir Anket	136
(3) Mekanın İnsan Hayatına Tesiri: Hakimiyet-i Milliye Gazetesinin Tartışmaya Katılışı.....	139
(4) Ankara’nın Her Köşesinde “Kesr” Sesleri ve “Öksüz Kalan İstanbul”.....	146
4) Basının Kontrol Altına Alınışı.....	158
III. BÖLÜM.....	164
İMPARATORLUKLARDAN CUMHURİYET’E:İSTANBUL-TAŞRA KASABASINDAN BAŞKENTLİĞE: ANKARA.....	164
A. İKİ KENT.....	167
1. İmparatorluklardan Cumhuriyet’e İstanbul.....	168
a.İstanbul’un Tarih Sahnesine Çıkışı ve Farklı İsimleri.....	168
b. Osmanlı Dönemi İstanbul’u	171
2. Taşra Kasabasından Başkentliğe.....	175
a. Ankara Tarihi	175
b. Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Ankara.....	176
B. ŞEHR-İ YEGANEDEN CÜMHURİYET’İN ANKARA’SINA: YENİ BAŞKENT ANKARA.....	180
1. Cumhuriyetin Başkentinin Mekansal Dönüşümü.....	182
a. “Modern” Başkent Örnekleri.....	185
b. “Temsili Mekan” Ankara.....	188
(1) Başkent Mekan Dönüşümünde İlk Dönem (1923-1927).....	189
(2) 1927 Sonrası Dönem.....	197

i. Başkent'in Yeni İmar Planı: Jansen Planı.....	201
ii. Dönemin Hakimiyet-i Milliye Gazetesinde Ankara'nın İmarı ve "Yeni Ankara"	205
iii. Ankara İmarında Bir İsim: Nevzat Tandoğan.....	212
2. Cumhuriyet Ankara'sının Sosyo-Ekonomik Değişimi.....	214
a. Ankaralılar ve Ankaralı "İstanbulular"	214
b. Başkent Ankara'da Toplumsal Hayatın Değişimi.....	221
c. Ekonomik Bütünleşme.....	231
d. Büyükelçilikler Sorunu.....	239
C) CUMHURİYET İSTANBUL'UNUN MEKANSAL DEĞİŞİMİ.....	240
1. Unutulan "Payitaht":.....	241
a. İstanbul'dan Vazgeçiş.....	241
b. Cumhuriyet'in İstanbul'u.....	244
(1) Cumhuriyet'in İstanbul'unda İmar Faaliyetleri.....	247
(2) Atatürk ve İstanbul.....	252
2. "Yapay" Ankara Karşısında "Hakiki" İstanbul	253
SONUÇ.....	259
KAYNAKÇA.....	267
EKLER.....	294
ÖZGEÇMİŞ.....	305

RESİMLER

Resim I.....	245
Resim II.....	251

KISALTMALAR

- ABD: Amerika Birleşik Devletleri
A-RMHC: Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti
CHF: Cumhuriyet Halk Fırkası Partisi
İTP: İttihat ve Terakki Partisi
KC: Karakol Cemiyeti
OHAF: Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası
SCF: Serbest Cumhuriyet Fırkası
TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCF: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
TC: Teceddüt Fırkası
A.e.: Aynı eser
a.g.e: Adı geçen eser
a.g.m.: Adı geçen makale
A.y.: Aynı yayın
ty: Tarih Yok
yy: Yayın yeri yok

GİRİŞ

Anadolu coğrafyası, 1920'li yıllarda, her biri ayrı bir çalışmanın konusu olabilecek, türlü dönüşümlere sahne oldu. Ancak bu dönüşümler birbirinden bağımsız parçalar olarak yaşanmıyor, tersine, bir araya geldiklerinde Anadolu coğrafyasında bir ulus devletinin ortaya çıkış sürecini tamamlıyorlardı. Söz konusu süreçte, Ankara'nın başkent oluşu da önemli yapı taşlarından biri olarak anlam kazandı: Bu değişiklikle, "Payitaht-ı Saltanat-ı Seniye", "Makarr-ı Hilafet-i İslamiye", "Merkez-i Hükümet-i Osmaniye"¹ olmaktan menkul "başkentlik" unvanını üzerinde taşıyan İstanbul, bu unvanını kaybediyordu. Yeni başkent, devletin "gerçek" yöneticilerini, "gerçekten" hükümet edenleri barındırdığı için Ankara olarak ilan edilmişti. Kimileri için en güzel yanı İstanbul'a dönüş olsa da artık "makarr-ı hükümet" in Ankara olduğu kesinleşmişti.

Bu tezin konusunu teşkil eden yeni Türkiye'deki başkent değişikliği, "padişah"ın ve "cumhuriyet hükümeti"nin "ikametgâh"ları ekseninde ele alındığında, jeopolitik veya askeri nedenlerle gerekli görülen bir değişikliği çok da andırır türden değildi. Tam tersine bu yıllarda Türkiye'de iktidarın niteliksel dönüşümü, "kent" üzerinden de yaşanmakta, anlam kazanmaktaydı. Zaten kurucu kadro da bu dönüşümü vurgular biçimde Ankara'yı simgeleştiriyordu. Bu çerçevede iktidarın niteliğine ilişkin tartışmalar ve bu anlamda ortaya çıkan muhalefetin de İstanbul'u simgelestirmesi çok gecikmedi. Bunun üzerine bir de kurucu kadronun Ankara'yı ön plana çıkarmak amacıyla İstanbul'u "geçmişin ve istenmeyen" sembolüne dönüştürme yönünde verdiği çabalar eklendi. Artık Türkiye'de iktidarın dönüşümü, yeni bir eksen üzerinden de açıkça okunur olmuştu: "İstanbul" yeni ulus devletinin yerini almış olduğu imparatorluğun simgesi, Cumhuriyet'in muhalif şehriydi ve genç cumhuriyet, başkenti Ankara aracılığıyla İstanbul'la, daha doğrusu İstanbul'un simgeledikleriyle büyük bir mücadele içine girmiş bulunuyordu.

¹ Madde 4: Payitaht-ı Saltanat-ı Seniye Makarr-ı Hilafet-i İslamiye ve Payitaht-ı Saltanat-ı Seniye ve Merkez-i Hükümet-i Osmaniye olan İstanbul şehriyle Marmara denizinin emniyeti her türlü masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz Boğazlarının ticaret ve münakalat-ı aleme küşadı hakkında, bizimle sair bil-umum alakadar devletlerin müttefikten verecekleri karar muteberdir: "Ahd-ı Milli (Misakı Milli) Beyannamesi", **Birinci Meclis**, ed: cemil Koçak, Sabancı Üni., 1998, sf 27.

Aslında bu, 20. yüzyıl için çok da sıra dışı bir durum değildi;19 yüzyıl, Aydınlanma çağının getirdiği yeni düşünce yapısı, İngiliz Sanayi Devrimi'nin kurduğu yeni ekonomik temeller ve Fransız Devrimi'nin yarattığı toplumsal dönüşümle şekillenmiş, 19. yüzyılı izleyen dönemde Avrupa, “Yeni Avrupa”nın doğduğu yepyeni bir döneme girmişti. “Ulus devletler” bu yeni dönemin temel aktörleri olarak ön plana çıktı. Ulus devlet yapıları içinde yeni anlamlar kazanıp, yeni misyonlar yüklenen toplum katmanlarıysa, demokratik yapılanmanın da yardımıyla, siyasal, ekonomik ve sosyal açılımları olan ciddi bir katılma sürecinin içine girdiler. Bu bakımdan Avrupa’da “uluslaşma” veya “ulus devletleşme” süreci toplumsal taleplerle “uluslaşma projeleri”nin kimi zaman birbirine paralel, kimi zaman da çatışmalar doğuran bir eksende ilerlemesinin temel nedeni oldu. Toplumsal yapıda yaşanan bu değişim, mekânsal düzeydeki farklılaşmaları da beraberinde getiriyordu. 19. yüzyılda hızla gelişen “kentler”, 19. yüzyıldaki “yeni hayatın” en çarpıcı birimleri olmuştu. Onlar artık 19. yüzyılda yaşanan büyük dönüşümün en fazla göze çarpan “dış” simgeleri olarak algılanıyordu.²

Toplumsal, siyasal ve ekonomik alanda yaşanan bu büyük dönüşüm, beraberinde başkentlerin misyonlarının değişmesini ve onların yeni anlamlar kazanmasını da getirdi. Artık ulus devletlerin başkentleri, ulusların en önemli simgesi olarak ön plana çıkıyordu.

Bu süreç Avrupa dışında, bir anlamda Avrupa’nın periferisinde de benzer özellikler göstererek gelişti: Oralardaki yeni toplum, yeni mekân arayışları; başkent değişikliklerini, yeni başkentlerin kurulmasını ve başkentlerin imarı konusunu ön plana çıkartıyor ve tüm bunların bir “siyaset aracı” olarak kullanılması süreci hız kazanıyordu. Bu açıdan 20. yüzyıl, kendinden önceki dönemlere kıyasla, çok sayıda bağımsız devletin ortaya çıktığı ve bu bağlamda “başkentlik” konusunun, bir siyaset aracı olarak, gündemin hep ilk sıralarında bulunduğu bir dönemin adı oldu.

Yukarıda değinilenler, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşu sırasında da bir anlamda tekrarlandı: Türkiye’de imparatorluktan ulus devlete geçiş, aynı zamanda bir iktidar mücadelesinin de tarihi olarak yazılıyordu. “Ankara” da bu geçiş sürecinin mekânsal

² Eric Hobsbawm, **İmparatorluk Çağı (1875-1914)**, çev: Vedat Aslan, Ankara, Dost Yayınları, 1999, s. 227-231

izdüşümü üzerindeki en önemli simgeydi. Cumhuriyet'in kurucu kadrosu siyasal, ekonomik ve toplumsal alanlarda geçmiş iktidarın izlerini silmek, modern bir yeni ulus devlet yaratmak istiyorlardı. Bu noktada Ankara'nın başkent oluşu simgesel açıdan büyük önem taşıyordu. Bu seçim, halifeliğin ve imparatorluğun başkentine, İslam dünyasının en önemli merkezine, bir diğer deyişle "İstanbul"a karşı bir açık tavır olacaktı.

Ankara'nın başkent oluş süreci, Mili Mücadele'nin lider kadroları içinde yaşanan önemli bir çatışmayı da su yüzüne çıkardı. Özellikle İstanbul basını incelendiğinde açıkça hissedilen bu çatışma, Milli Mücadele'nin başlangıcından Mustafa Kemal'in siyasal iktidarının pekiştirilmesine kadar geçen dönemde, Mustafa Kemal ve diğer İttihatçılar arasında yaşanan ve Zürher'in "iç mücadele"³ olarak adlandırdığı bir çatışmaydı. Ancak bu çatışmanın üzeri, özellikle İstanbul'un işgalinin ardından örtülmüş bulunuyordu: Milli Mücadele'nin kazanılması öncelikli amaç olarak belirtildiğinden, herkes yalnızca zaferin kazanılmasına odaklıydı. Ancak savaş sona erip barış görüşmeleri başladığı zaman, Milli Mücadele'nin lider kadroları içinde yaşanan bu çatışma, iktidar kavgasını ve aynı zamanda bu kavgayla ilintili biçimde devletin ve siyasal sistemin niteliğine ilişkin ciddi görüş ayrılıklarını da içerir biçimde alevlendi. İstanbul'un bu kavgadaki tutumu Mustafa Kemal'e muhalif olanlar tarafından belirleniyor, İstanbul'un Mustafa Kemal'in karşısında yer alan keskin duruşu hızla şekilleniyordu. Bu karşı duruş, Ankara'nın başkent ilan edilmesiyle açık bir mücadeleye, Ankara – İstanbul çatışmasına dönüştü. Bu çatışmada yeni başkent Ankara, medeniyet tasarımının, ulus devletin, kısacası Atatürk ve onun devriminin simgesi, İstanbul ise Ankara'nın antitezi olarak ortaya çıkmıştı.

Ancak bu noktada belirtmek gerekir ki Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun resmi söylemi, Ankara'nın başkent oluşuyla ilgili kararı, öncelikle askeri ve sonra da iktisadi gerekliliklere dayandırıyordu. Oysa Ankara'nın başkent ilan edilmesi, dönemin siyasal muhalifleri ve günümüz araştırmacılarının önemli bir bölümü tarafından siyasal bir eylem olarak nitelendirildi. Ayrıca Cumhuriyet'in kurucu

³Eric J. Zürcher, **Milli Mücadele'de İttihatçılık**, çev: Nüzhet Salihoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 111; Eric Jan Zürcher, **Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, çev: Gül Çağalı Güven, İstanbul, İletişim, 2003, s. 26

kadrosu da resmi söylemindeki gerekçeyi aşar biçimde Ankara'yı tüm ülkenin mekân organizasyonu için bir örnek olarak kurguladı: Ankara'yla sadece bir başkent değil, tüm Anadolu'nun imarı için bir okul yaratılacaktı. Bu bakımdan Türkiye'de 1920'lerde yaşanmakta olan büyük değişimi Ankara'nın sembolize edip güçlü biçimde vurgulayacağı ve tam da bu nedenle Ankara'nın başkent yapıldığı yönündeki yorumlar oldukça dikkate değerdi. İstanbul geçmişin simgesi olarak yeni bir anlam kazanırken, Ankara geleceğin simgesi olarak yükseldi. Bir diğer ifade ile Bizans İmparatorluğu'nun "ihtişamlı" Kostantinopolisi, Osmanlı İmparatorluğu'nun "şehir-i yegânesi" İstanbul'un, yeni ulus devlet tarafından terki ve Ankara'nın başkent ilan edilişi, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e geçişte en önemli simgesel reform hareketlerinden biri oldu.

Tüm bu nedenlerle, Cumhuriyetin kurucu kadrosunun simgesel ataklarının en önemlisini Ankara'nın başkent ilan edilişi ile yaptığı iddia edilebilir. Bu atağa dair izdüşümleri, siyasal, sosyal ve ekonomik alanların pek çok kesitinde izlemek olanaklıdır. Ayrıca bu atak tüm Cumhuriyet dönemi boyunca devam edecek "simgesel" Ankara – İstanbul çatışmasının tohumu olduğundan da incelemeye değer gözükmektedir.

Bu amaç doğrultusunda birinci bölümde; milliyetçi projelerde ulus yaratma, ulus yaratılırken kullanılan simgeler, bu simgelerin yeni bir kent ve yeni bir kent kültürünün yaratılmasındaki önemi ve bu simgelerin politik, ekonomik ve toplumsal alandaki kullanılış biçimleri incelenmeye çalışılacaktır. Ulus devletler ve ulus yaratılırken kullanılan araçların incelenmesinin ardından da kent kavramı ve kentlerin doğuşu ele alınacaktır. Burada kentlerin mekânsal dönüşümünü incelemeye önce tarihsel bir alt yapı oluşturulmak hedeflenmiştir.

Bu bağlamda da yine birinci bölümde kentlerin mekânsal dönüşümü, belirli ideolojilerin ve devlet örgütlenmelerinin mekân politikaları; ilk olarak tarihte kentlerin simgesel rolleri ve modernleşmenin simgesi olarak kentler alt başlıklarıyla anlatılacaktır. Mekânın dönüşümü ve mekân-beden politikaları ise özellikle 1960'lı

yıllardan itibaren hız kazanan tartışmalar ışığında eleştirel bir bakış açısı içinde analiz edilecektir. Buradaki amaç, genelde tezin ana çerçevesini, özelde ise son bölümde incelenecek olan Ankara'nın mekânsal dönüşümünü analiz edebilmektir. Son olarak birinci bölümde başkent kavramının ortaya çıkışı ve özellikle ulus devletlerin başkentleri ile ulus kimlik yaratmadaki rolleri incelenecektir.

Tezin ikinci bölümünde ise; Ankara'nın başkent oluş süreci ele alınacaktır. Konu ele alınırken ilk olarak dönemin siyasal ortamı ana hatlarıyla aktarılacaktır. Burada amaç; Ankara'nın başkent oluş sürecinin Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının diğer bir çatışmasını ortaya koymaktır. Milli Mücadele'nin başlangıcından Mustafa Kemal'in siyasal iktidarının pekiştirilmesine kadar geçen dönemde, Mustafa Kemal ve diğer İttihatçılar arasında yaşanan çatışma Ankara'nın başkent oluş sürecinde de yaşanmıştır. Zürher'in "iç mücadele" olarak adlandırdığı bu durumun Ankara-İstanbul başkentliği tartışmaları ekseninde bir kez daha ortaya çıkışını aktarabilmek için dönem tarihindeki siyasal iktidar mücadelesi anlatılacaktır. Siyasal ortam aktarılırken burada iki eksen üzerinden harekete edilmiştir. İlk olarak Mütareke dönemi, özellikle dönemin İstanbul'u ele alınacaktır. Mütareke ve Milli Mücadele döneminde İttihat ve Terakki Partisi (İTP)'nin ve İstanbul'un etkinliği göz önünde bulundurulurak; İTP'nin devamı sayılan ya da önemli üyelerinin yer aldığı örgütler ile İstanbul'un her iki dönemdeki konumu ve siyasal rolü ele alınacaktır. Bunun sebebi, özellikle Ankara'nın başkent oluş sürecinde ortaya çıkan İstanbul muhalefetini daha iyi analiz edebilmektir.

Yine ikinci bölümde tezin temel iddiası olan Ankara'nın başkent oluş sürecinde özellikle İstanbul basını merkezinde başlayan muhalefet ve bu muhalefetin siyasal rengi aktarılacaktır. Burada ilk olarak, yeni ulus devletin reform hareketleri ve simgesel açıdan en önemli reform hareketi olan Ankara'nın başkent oluşunun yasal süreci anlatılacaktır. Basında başkent tartışmalarına geçilmeden önce, basının Türkiye'deki gelişimi ve iktidar kadroları ile olan ilişkisi ele alınacaktır. Buradaki amaç, başkentlik tartışmaları üzerinden muhalif/iktidar yanlısı basının iktidarla olan ilişkisi ve ikinci olarak da iktidarın basın üzerindeki denetimini analiz edebilmektir. Dönemin kamuoyunu oluşturan başlıca 6 İstanbul gazetesinden üçü **Tanin** (Hüseyin Cahit), **Tevhid-i Efkar** (Velid Ebuzziya) ve **Vatan** (Ahmet Emin Yalman)

Ankara'ya muhaliftir; **İkdam (Ahmet Cevdet)** Ankara'yı desteklemiştir; **İleri** (Suphi Nuri, Celal Nuri) Milli Mücadele'yi desteklemiş, bu dönemde İstanbul'un sözcüsü olmuştur. Gazetelerin bu nitelikleri -Mustafa Kemal ve Ankara'ya olan yakınlığı veya muhalefeti- Ankara'nın başkentliğine olan tavrı da belirlemiştir. Ankara'nın başkentliği sürecinde basın üzerinden devam eden tartışmada İstanbul basını haricinde diğer bir taraf da Cumhuriyet'in resmi yayın organı sayılan **Hâkimiyet-i Milliye** gazetesi olmuştur. Bu bağlamda da tezde **Tanin, Tevhid-i Efkar, Vatan, Vakit, İkdam, İleri ve Hakimiyet-i Milliye** gazeteleri ile dönemin en önemli karikatür dergisi olan **Akbaba** dergisi incelenmiş, Ankara'nın başkent olarak seçilmesinde oluşan muhalefet/destek basın kanalı ile analiz edilmeye çalışılmıştır. Dönem basını ve başkent tartışmalarında oluşan muhalefetin kimliğini incelenmesinin ardından da son olarak siyasal iktidarın pekiştirilmesi döneminde basının susturulduğu ele alınmıştır.

Tezin üçüncü bölümünde ise iki kentin yeni ulus devlet dönemindeki değişimi incelenecektir. Yeni ulus devletinin en önemli simgelerinden biri olan Ankara'nın toplumsal ve mekânsal analizine geçilmeden önce, eski ve yeni başkent Cumhuriyet öncesi tarihlerine kısaca değinilecektir. Daha sonra ulus devletinin yeni başkenti ile Cumhuriyet İstanbul'unun mekânsal ve toplumsal değişimi-dönüşümü incelenmeye çalışılacaktır.

Ulus devletinin yeni başkenti ile Cumhuriyet İstanbul'unun mekânsal ve toplumsal değişimi-dönüşümü incelenirken temel nokta; birinci bölümde oluşturulmaya çalışılan kentlerin mekânsal dönüşümünün; toplumsal ilişkilerin kurucu bir unsuru olması temeli üzerinden analiz edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda da ilk olarak Ankara'nın imarının teknik yapısı, dönem mimarisi ve diğer başkentleşme örnekleriyle benzerlikleri incelenmeye çalışılacaktır. Daha sonra ise Ankara'nın sosyal-ekonomik hayatında yaşanan değişimler dönemin hatıratları ve devlet tarafından uygulanan politikalar ve yaşanan dönüşüm bağlamında karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır.

Yine bu bölümde Ankara-İstanbul karşıtlığının mekânsal düzeydeki yansımaları incelenmeye çalışılmıştır. İlk olarak Cumhuriyet'in İstanbul'u ve yeni iktidarın eski başkente olan tavrı ele alınmaya çalışılmış, bu bağlamda da İstanbul'da uygulanan mekânsal değişim ve imar süreci incelenmiştir. Son olarak da Mütareke dönemi ile başlayıp, Ankara'nın başkent ilan edilmesiyle artan İstanbul-Ankara çatışması teorik yapı ve tezin genel dokusu çerçevesinde analiz edilmeye çalışılacaktır.

I. İMPARATORLUKLARDAN ULUS DEVLETLERE BAŞKENTLİĞİN DEĞİŞEN MİSYONU

19. yüzyıla gelindiğinde dünya sisteminin merkezinde, Aydınlanma Çağıyla düşünce yapısını kuran, İngiliz Sanayi Devrimiyle ekonomik temellerini oluşturan ve Fransız Devrimiyle toplumsal değişimini tamamlayan, “Yeni Avrupa” vardır. Yeni Avrupa, ulus devletler şeklinde biçimlenmektedir. Bu yüzyılda toplum katmanları, demokratik yapının oluşmasıyla da birlikte, yeni sisteme siyasal, ekonomik ve sosyal alanlarda hızla katılmaya başlamışlardır. Toplumsal talepler ve devletlerin uluslaşmada kullandıkları “ulusal projeler” kimi zaman birbirine paralel, kimi zaman da çatışmalar doğuran bir yapıda oluşmuştur.¹ Toplumsal yapıda yaşanan bu değişim, mekansal düzeyde de farklılaşmaları beraberinde getirmiştir. Özellikle yeni ulus devletlerin başkentleri en önemli simgesel projelerin yapıldığı mekanlar haline dönüşmüştür. Bu bağlamda ilk olarak milliyetçi projelerde ulus yaratma ve literatürde yapılan tartışmalar, ulus yaratılırken kullanılan simgeler, bu simgelerin yeni bir kent ve yeni bir kent kültürünün yaratılmasındaki önemi ile politik, ekonomik ve toplumsal alandaki kullanılış biçimleri incelenmeye çalışılacaktır.

A. ULUS DEVLETLERDE MODERNLEŞMENİN SİMGESİ OLARAK KENTLER

1. Ulus ve Ulus İnşası

19. yüzyılda toplumsal, siyasal ve ekonomik alanda yaşanan değişimler; toplumsal yaşamdaki istikrarın bozulması, maddi ve manevi yeniden üretim, şehirleşme, ulaşım ve iletişimdeki gelişmeler, toplumsal yaşamda kitlelerin rolünün artması, ideolojilere de farklı boyutlar kazandırmıştır. Milliyetçilik birçok araştırmaya göre bu yüzyılda şekillenmeye başlamıştır. Milliyetçilik, Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi’nden sonra dünyada yaşanan politik ve ekonomik değişimler etrafında şekillenmiş, özellikle millet, etnik köken, gelenekler ve dile yeni anlamlar yüklenmesi ve ulusal piyasa ekonomisinin ve güçlü bir ulusal burjuva sınıfının

¹ Eric Hobsbawm, **Devrim Çağı 1789-1848**, çev: Bahadır Sina Şener, Ankara, Dost Kitabevi, 2000, s.16-37.

yaratılmaya çalışılmasıyla önemi artmıştır. 19. ve 20. yüzyılda dünya sistemi milliyetçilikler ve ulus-devletlerden oluşan bir uluslararası sistem haline dönüşmüştür. Kökenleri hakkında literatürde farklı görüşler varsa da milliyetçilik, yeni ve modern bir kavram olarak ortaya çıkmıştır.²

Literatürdeki çalışmalardaki farklılıklar ilk olarak ulus tanımının ne olması gerektiği konusunda olmuştur. Bazı tanımlar ulusun hayali-kurgu ve özel bir kültürel-siyasal yapı olmasına; buna bağlı olarak da inşa edilebilir niteliğine vurgu yaparken, diğer bazı tanımlar ise gerçek bir topluluk halinde var olma niteliğini ön plana çıkarmıştır.³ En genel tanımıyla ulus “bir topluluk oluşturma bilincine sahip, ortak bir kültürü paylaşan, sınırları belirlenmiş bir toprak üzerinde, ortak bir geçmişe ve gelecek projesine sahip ve kendi kendini yönetme hakkına sahip bir insan grubu”dur.⁴

Ulus tanımlarında görülen farklılaşmanın bir benzerine ulusçuluk tanımlarında da rastlanmaktadır. Ulusçuluğun birçok anlama gelebildiği, bir siyasi hareket, doktrin, ideoloji ve duygu gibi farklı anlamlarda kullanıldığı genel olarak kabul edilmektedir.⁵ Genel anlamıyla ulusçuluk, bağımsız ve özerk bir ulus devletin siyasi ve yönetsel örgütünü oluşturarak, “ulusal” bir kültür yaratan, bireysel, yöresel, cemaatsel aidiyet ve ilişkilerin yerine bu ulusal kültürün benimsenmesini ve devamlılığını sağlamaya yönelik siyasi ve toplumsal bir ideolojidir.⁶

Tüm bu genel tanımlamalara bağlı olarak da ulus devlet şu şekilde tanımlanabilir: “sınırları belirlenmiş bir toprak parçası içinde yasal güç kullanımına sahip ve yönetimi altındaki halkı türdeşleştirerek, ortak kültür, simgeler, değerler yaratarak,

² Eric Hobsbawm, **İmparatorluk Çağı (1875-1914)**, çev: Vedat Aslan, Ankara, Dost Yayınları, 1999 s.159-161

³ Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler**, çev. İskender Savaşır, İstanbul, Metis Yayınları, 1995, s. 18; Anthony D. Smith, **Millî Kimlik**, çev. Bahadır Sina Şener, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, s. 32.

⁴ Montserrat Guibernau, **Milliyetçilikler**, çev. Ayşe Nur Domaniç, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1997, s. 92.

⁵ Baskın Oran, **Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1997, s. 33-43; Umut Özkırımlı, **Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış**, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1999, s. 67.; Ulusçuluğu doktrin olarak değerlendiren bir tanım için bkz. Ernest Gellner, **Uluslar ve Ulusculuk**, Çev. Büşra Ersanlı Behar ve Günay Göksu Özdoğan, İstanbul, İnsan Yayınları, 1992, s. 20. Ulusçuluğun bir ideoloji olduğu şeklindeki tanım için bkz. Smith, **a.g.e.**, s. 122; bir duygu olduğu yönündeki tanım için ise bkz. Guibernau, **a.g.e.**, s. 93.

⁶ Doğu Ergil, **İdeoloji ve Milliyetçilik**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1983, s. 73-74.

gelenekler ile köken mitlerini canlandırarak, birleştirmeyi amaçlayan bir devlet oluşumu ”.⁷

Tanımlamalarda yaşanan bu farklılaşma ulusçuluk kuramlarında da karşımıza çıkmaktadır. Ulusçuluk kuramlarını da ulus ve ulusçuluğun ortaya çıkış zamanı (primordialist, modernist ve etno-sembolcü kuramlar) ile ulus ve ulusçuluğun ortaya çıkışında etkili olan faktörler (ekonomik, siyasal ve toplumsal-kültürel dönüşümlere öncelik veren kuramlar) şeklinde farklılaşan iki ana eksende incelemek mümkündür.⁸

Edward Shils, Clifford Geertz ve Walker Connor gibi yazarların aralarında bulunduğu primordialist kuramcılar, ulusların ve ulusal bağlılıkların “doğal” ya da eski çağlardan beri varolan yapılar olduğunu savunmaktadırlar. Bu görüşü savunan yazarlar, etni ile ulus arasında fark olmadığını söyleyerek, etnik kimliğin ve onu oluşturan öğelerin eski çağlardan beri var olduğunu, hiç değişmeden günümüze kadar geldiğini ve günümüzde ulusa dönüştüğünü, dolayısıyla ulusun “tarih dışı” bir varlık olduğunu iddia ederler⁹. Buna göre uluslar zaman içinde belli biçimlere bürünseler de, “ulusal öz” hiç değişmeden kalmaktadır. Ulusçuluk döneminde ortaya çıkan ulusal hareketlerin yaptığı şey de bunu “uyandırmak”tan ibarettir.¹⁰

Modernist yaklaşım ise, primordialist görüşün aksine, ulus ve ulusçuluğun tarih dışı bir olgu olmayıp birebir tarihsel olgular olduğunu ve bunların modern çağa özgü yapılar olduğunu savunur. “Bu görüşe göre milletler ve milliyetçilik kapitalizm, sanayileşme, merkezi devletlerin kurulması, kentleşme, laikleşme gibi modern süreçlerle birlikte ya da onların ürünü olarak ortaya çıkmışlardır.”¹¹

Modernist yaklaşımın en önemli kuramcılarında biri olan Eric Hobsbawm, ulusların temelde “tepeden” oluşturulduğunu söyleyerek siyasal alana öncelik tanımakta ve ulusu, bir toplumsal-siyasal mühendislik olan ulusçuluğun yarattığı bir olgu olarak kabul etmektedir.¹² Özellikle sanayileşmenin bir sonucu olarak ortaya

⁷ Guibernau, **a.g.e.**, s. 93.

⁸ Özkırmılı, **a.g.e.**, s. 98.

⁹ Ozan Erözden, **Ulus-Devlet**, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1997, s. 63-68.

¹⁰ Özkırmılı, **a.g.e.**, s. 75-96.

¹¹ **A.e.**, s. 98.

¹² Hobsbawm, **İmparatorluk Çağı (1875-1914)**, s. 25.

çıkan toplumsal dönüşümün hızlandığı dönemlerde, topluluğun birliği ve bütünlüğü ile halkın düzene bağlılığının sağlanabilmesi, sınıf çatışmalarından uzak ve bunları aşacak bir biçimde güvence altına alınabilmesi ve artan siyasal katılım sonucunda bu dönüşümün yaratabileceği tehditlerin sonuçlarının kontrol edilebilmesi amacıyla “gelenek icadı” hız kazanmaktadır. Hobsbawm, bu bütünlüğün korunmasından yararı olan egemen sınıflarca çözüm olarak geliştirilen “ulus bilinci”nin, en somut ve en yaygın “icat edilmiş gelenek” olduğunu savunur¹³. Ulusun en önemli unsurları olarak görülebilecek dil, etnik köken, din, aidiyet bilinci, ortak tarihsel geçmiş gibi farklılaşma noktalarının da aslında kurgulanmış olgular olduğunu ve bunların tarihsel süreç içerisinde farklı anlamlar ve işlevler yüklenbildiklerini belirtir.¹⁴ Hobsbawm’a göre ulus ve ulusçuluk, yeni veya yeniden tanımlanmış bir topluluğun tüm üyelerini standart ve türdeşleştirici bir biçimde kapsayacak bir bağlılık duygusu aşlamak amacıyla, bilinçli olarak tanımlanan, tasarlanan, kurgulanan ve yukarıdan aşağıya uygulanan siyasal ve toplumsal bir projedir.¹⁵

Ulusların ve ulusçuluğun oluşumunda toplumsal-kültürel etkenlere öncelik veren araştırmacılardan biri olan Benedict Anderson’a göre ulus, kültürel bir yapıdır, “hayal edilmiş siyasi bir topluluktur”. “Hayali olma”yı, “icat”ı, “uydurma” ve “sahtekârlık”tan ayıran Anderson’a göre, ulus, üyelerinin birbirini görüp tanımamaları, ancak zihinlerinde birliklerinin hayalinin yaşamaya devam etmesi anlamında “hayali”dir¹⁶. Anderson’a göre, ulusun, bir topluluk ve bir bütün olarak tahayyül edilebilmesi için, ancak, gerekli kültürel, düşünsel ve toplumsal ortamın gelişmesi gereklidir. Bu açıdan “milliyetçilik, bilinçli olarak benimsenen siyasi ideolojilerle değil, kendinden önce gelen, içinde doğduğu geniş kültürel sistemlerle ilişkilendirilmelidir”.¹⁷

Diğer bir modernist kuramcı olan Ernest Gellner ise, insanlık tarihini gelişme aşamalarına ayırarak, ulus ve ulusçuluğun sanayi çağına özgü olduğunu belirtir. Sanayileşme ile ortaya çıkan modern toplumda kültür, bir “üst kültür” şeklinde topluluk içindeki herkesi kapsayıcı hale gelmiş ve yapıyı desteklemiş, uzmanlaşma

¹³ Eric Hobsbawm, “Giriş: Gelenekleri İcat Etmek”, **Geleneğin İcadı**, Eric Hobsbawm ve Terence Ranger , çev. Mehmet Murat Şahin, İstanbul, Agora Yayınları, 2006, s.12-18.

¹⁴, Eric J. Hobsbawm, **1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik**, çev. Osman Akınhay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1993 s. 71-101.

¹⁵ Hobsbawm, **1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik**, s. 25-26.

¹⁶ Anderson, **a.g.e.**, s. 20-21.

¹⁷ Özkırımlı, **a.g.e.**, s. 169

ve işbölümü, herkesin temel kavramları, becerileri ve iletişim biçim ve yöntemlerini öğrenmesi için standart bir eğitimden geçmesini ve bu anlamda toplumun türdeşleşmesini zorunlu kılmıştır. Bu durum da “ulusal” bir topluluğun oluşturulmasında devletin önemini arttırmıştır. Gellner’a göre ulusçuluk çoğu kez ulusçu ideolojiden etkilenen otoritelerin halka türdeşliği zorla benimsetmesidir. Bu yeni üst kültürün yaygınlaştırılması sürecinde ulusçuluk bazen önceden varolan kültürleri alıp onlara “ulusal” bir biçim vermekte, bazen de ulusal kültürü kendi yaratmakta ve çoğu kez de önceden varolan kültürleri yok etmektedir.¹⁸

Primordialist kuramlar ile modernist kuramlar arasında bir “ara yol” olarak nitelendirilebilecek olan etno-sembolcü kuramın en önemli temsilcisi ise Anthony D. Smith’tir. Ulusçuluğu modern bir olgu olarak kabul eden Smith, günümüz uluslarının köklerinin, uzun bir tarihsel geçmişten gelen etnik kimliklerde, ilişkilerde ve topluluklarda aranması gerektiğini belirtir. Smith’e göre, etnik kültürler tarih içerisinde hiç değişmez değildir. Bireylerin zihinlerindeki kültürel devamlılık düşüncesini hiçbir değişimin yok edememesi, etnik kimliğin güçlü ve sürekli oluşunun en önemli nedenidir.¹⁹ Etni ile ulus arasında ayırım yapan Smith, “etni”nin modern çağda ulusçuluk aracılığı ile “ulus”a dönüştürüldüğünü belirtir.²⁰ Smith, uluslaşma aşamasına gelindiğinde önderlerin, diğer uluslardan farklılığı ortaya koyabilmek ve topluluk içi dayanışmayı arttırabilmek için ortak soy miti, ortak tarihi bellek, üzerinde yaşanılan toprağa duygusal bağlılık ve ortak kültür gibi öznel unsurlara yaptıkları vurgunun arttığını belirtir. Bu noktada bunların her etnik grupta bulunmayabileceğini ve yapay olarak üretilebileceğini kabul eden Smith, “modern ihtiyaçlara göre şekillendirilmek üzere icat edilen geleneklerin, istenilen amaca hizmet edebilmeleri için mevcut etnik mitler, simgeler ve gelenekler arasından seçilmeleri” gerektiğini ifade eder.²¹

Ulusçuluk kuramlarının yanında diğer bir ayırım da batı ve batı dışı ulusçuluk kavramlarında karşımıza çıkmaktadır. Batı Avrupa’da ulus, feodal düzenin çöküşü, kapitalizmin bir sosyo-ekonomik sistem olarak ortaya çıkışı, merkezi monarşilerin güçlenmesi ile iktidar yapısının değişmesi, reform, hukuksal birlik ile ulusal bir

¹⁸ Gellner, **a.g.e.**, s. 71-79; 89; 94 ve 105.

¹⁹ Özkırımlı, **a.g.e.**, s. 205.

²⁰ Smith, **a.g.e.**, s. 70-71 ve 80.

²¹ **A.e.**, s. 115 ve 175

pazar, dil birliğinin oluşması, burjuvazinin toplumsal ve siyasal alanda giderek g¼çlenmesiyle kurumsallaşmış bir siyasal yapının varolduğu bir ortamda, diğer coğrafi b¼lgelere g¼re erken bir tarihte, “kendiliğinden” ortaya çıkmıştır.²² Batı tipi ulusçuluklarda ulus, siyasal sınırlar içinde yaşayan ve ortak bir k¼lt¼r¼ paylaştıkları kabul edilen t¼m bireyleri kapsayacak biçimde, dil, din, etnik k¼ken ayrımı yapılmaksızın eşit yurttaşlık temeli üzerinden tanımlanır. Bu ulusçuluk t¼r¼nde ortak k¼kenden çok, ortak geçmiş ve gelecek tasavvurları ¼n plana çıkmakta, ulusu soy birliğinin değil, akıl ve irade birliğinin oluşturduğu varsayılmaktadır.²³

Batı Avrupa dışındaki uluslaşma hareketlerinde ise farklı bir gelişim s¼z konusu olmuştur. 20. y¼zyılın başlarıyla birlikte t¼m d¼nyada hakim olmaya başlayan milliyetçi d¼ř¼nce ve ulus devletler, diğer ¼lkelerde batı Avrupa milliyetçiliğinden çok farklı koşullarda ortaya çıkmıştır. Batı’daki gelişmelerin bir sonucu olarak “uyarıldığı”nı s¼ylemek m¼mk¼nd¼r.²⁴ Genel olarak, batı Avrupa dışındaki ¼lkelerdeki milliyetçi hareketlerin ortaya çıkişı dış dinamiklere bağlı olarak gelişmiştir. Bu ¼lkelerde, batının tersine birleştirici nitelikte sağlam bir merkezi otoritenin yokluğu ve çoğu ¼lkenin yabancı y¼netim altında oluşu ulusal bilincin g¼çlenmesine olanak tanımamıştır. Yine bu ¼lkelerde ortaya çıkan milliyetçiliklerin ana hedefi, ulusal bağımsızlığı sağlamak olmuştur. Bu g¼ç de dış dinamiklere bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Avrupa milliyetçiliğinin şekil değiştirerek emperyalizmi destekleyen bir ideoloji olmaya başlamasıyla birlikte, azgelişmiş ¼lkelerde, Avrupa emperyalizmine karşı çıkacak olan ulusçuluk t¼r¼ doğmuştur. Genel olarak b¼t¼n azgelişmiş ¼lkelerde daha çok aydınların ortaya attığı milliyetçilik ideolojisi Avrupa’da rastladığımızın tersine, bir değil; ¼ç işlev birden ¼stlenmiřtir. Bunlardan birincisi bağımsızlığın kazanılmasıdır. İkincisi ise, batı benzeri modellerle, modernleşme programları uygulayarak ‘ulus’u yaratmaktır. batı modernleşmesini hedef alan ikinci değişimin temeli, siyasal ve ekonomik alanda batı modelinin uygulanmasıdır. Burada azgelişmiş ¼lke milliyetçiliğinin birinci ve ikinci işlevleri arasında belirgin bir çelişki ortaya çıkar. Batıdan kurtulmak ama kurumsal d¼zeyde

²² Ulus ve ulusçuluğun Batı’daki tarihsel s¼reç içinde gelişimi için bkz. Hagen Schulze, **Avrupa’da Ulus ve Devlet**, çev. Timuçin Binder, İstanbul, Literat¼r Yayıncılık, 2005, s. 9-91; Oran, **a.g.e.**, s. 47-57.

²³ Er¼zden, **a.g.e.**, s. 81.

²⁴ Jean Leca, “Neden S¼z Ediyoruz?”, **Uluslar ve Milliyetçilikler**, (Haz.) Jean Leca, Çev. Siren İdemen, İstanbul, Metis Yayınları, 1998, s. 17.; Hobsbawm, **1780’den G¼n¼m¼ze Milletler ve Milliyetçilik** s. 102-124. s. 135-154; Oran, **a.g.e.**, s. 68

batıya benzemek bu çelişkinin temeli olmuştur. İki hedef arasında ortaya çıkan bu çelişki az gelişmiş ülke milliyetçiliğine üçüncü bir işlev verilmesine neden olmuştur: “özgün benliklerini kanıtlama”.²⁵

Ulusun devletinin varolmadığı veya “vatan” üzerinde yabancı egemenliğinin olduğu bir ortamda, ulusal bağımsızlığı kazanmak için gerekli ulusal bilincin geliştirilmesi gerekmiştir. Bu durumda gerek bağımsızlıktan önce ulusun tanımında, gerekse bağımsızlıktan sonra ulusal kimliğin yaygınlaştırılması sürecinde daha çok duygusal öğelere ağırlık verilmiştir. Ulus, ortak kültür, soy, dil, din, kan, tarih gibi kültürel ve etnik unsurlarla tanımlanmıştır.²⁶ Ulus, öznel unsurlarla tanımlandığında, hem olan hem de olması gereken belli bir toplum tahayyülünü hayata geçirmeye yönelik faaliyetlerin alanını oluşturmuştur. Ulusun geçmişinde yaşadığı varsayılan “altın çağ”ı tekrar yaşaması için, “ulusal ruh”u ve çok derin bir geçmişten geldiği, hiç bozulmadığı varsayılan etnik özellik ve bağlılıkları keşfetmek, ulusal dil, mit, sembol ve ortak anıları canlandırmak gerekmiştir. Ulusun bu yönde tanımlanmasını sağlayan devrimci entelektüeller ile gelişmiş bir burjuvazinin ve etkin bir devlet aygıtının bulunmadığı bir ortamda, genel olarak orta sınıf, çeşitli toplumsal sınıflarla ittifaklar kurarak ulusçuluğun en önemli kurgulayıcıları ve taşıyıcıları olmuşlardır.²⁷ Orta sınıfın bu işlevi, alt bölümlerde ele alınacak olan Türk ulusçuluğunun yaratılmasında ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

a.Ulus İnşası:

Ulus inşası sürecinde temel hareket noktası, inşa edilecek ulusun tanımlanmasıdır. Tanım, ilk olarak “biz”in içeriğini, kapsamını ve sınırları ile “öteki”yi belirtirken, diğer taraftan da ulus inşası süreci sonunda ulaşılmaması arzulanan hedefi belirtir. Ulusun tanımı oluşturulurken en genel ifade ile, dil, toprak, soy, din ve kültür-tarih birliği ile ortak düşman-öteki imajı temel hareket noktaları olmaktadır.²⁸ Ulusun tanımlanması yapılırken, bu unsurların hangisine, ne miktarda ağırlık ve öncelik verileceği, ulus

²⁵ Oran, **a.g.e** s. 35-39

²⁶ Mehmet Karakaş, **Türk Ulusçuluğunun İnşası**, Ankara, Vadi Yayınları, 2000, s. 74.

²⁷ Suavi Aydın, **Modernleşme ve Milliyetçilik**, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2000, s. 67.

²⁸ Erözden, **a.g.e.**, s. 106-116.

inşası politikalarının belirlenmesi, araçlarının saptanması ve sürecin yürütülmesi ile ulus inşası modelinin ne olacağı temel hareket noktaları olmuştur.²⁹

En genel ifadesi ile ulusçuluk çağında artık devletler, yönettiği herkesi kucaklayan bir toprak parçası olarak tanımlanmakta, kendisi gibi diğer toprak parçalarından belirgin sınır çizgileriyle ayrılmaktadır. Bu bağlamda da modern devletin politik alanda kendi halkı üzerinde, doğrudan bir yönetimi, egemenliği söz konusu olmaktadır. Siyasi yapının bu şekli, halka aynı kurumsal ve idari düzenlemelere ulaşılmasını gerektirmektedir. 19. yüzyılda yaşanan ulaşım ve iletişim devrimleri artık merkezi otoritenin kontrol noktalarını en uzak noktalara kadar ulaştırabilmektedir. Yani devletler kendi toprakları üzerinde “en yüce milli yönetim temsilcisi” olarak, kendi halkını yönetmektedir. Devlet, düzenli nüfus sayımı, zorunlu ilk öğretim, askere alma aracılığıyla yurttaşlarının kaydını tutmaktadır. Artık hükümet ile yurttaşlar geleneksel yapıdan farklı olarak, birbirlerine gündelik bağlarla bağlıdır.³⁰

Bu değişikliklerin iki tür politik problemi ortaya çıkardığı söylenebilir. Birincisi, devlet yönetimiyle doğrudan bağlantılı yeni yönetim biçimini uygulamaya geçirmenin yarattığı teknik ve idari sorunlar, ikincisi ise devletin yurttaşlarının, devletin resmi ideolojisine bağlılığını sağlayacak kurumların oluşturulmasıdır. Yani politikanın demokratikleşmesi, oy hakkının giderek genişlemesi, modern yurttaşların oluşturulması, yurttaşları devlete bağlı tutacak kurumların oluşturulması, hem “millet” sorununu hem de yurttaşların kendilerini bir “millet olarak kabul etme” sorununu gündeme getirmiştir. Demokratikleşme, eski geleneksel yapıda topluluğun üst iradeye olan bağlılığını sağlayan yapıları kaldırmıştır. Bu bağlamda da devletin yurttaşlarını, iç muhalefet ve dış güçlere karşı bir araya getirecek bir bağla kendine bağlaması gerekmiştir. Ulusçuluk bu dönemde halkın ulus devlete bağlılığını sağlayacak yapıların oluşmasına olanak sunmuştur.³¹

²⁹ M. Naci Bostancı, **Bir Kolektif Bilinç Olarak Milliyetçilik**, İstanbul, Doğan Kitapçılık, 1999,1s. 63-67.

³⁰ Hobsbawm, **1870’den Günümüze: Milletler ve Milliyetçilik**, ”Program, Mit, Gerçeklilik”, s.102-104.

³¹ Hobsbawm, **İmparatorluk Çağı 1875-1914**, s.166-168,116-110; Hobsbawm, **1870’den Günümüze: Milletler ve Milliyetçilik**, ”Program, Mit, Gerçeklilik”, s. 104 -116 ve 115

Bu bağlamda dil, toplumsal haberleşmenin en önemli aracı olarak, devletin halka ulaşmasını sağlayan bir yol olmuştur. Dil birliğinin faydaları, özellikle modernleşmiş toplumlarda çoktur. Dil birliği ile ulusların ortaya çıkışı arasında güçlü bir bağ vardır. Bilindiği gibi dil toplumsal haberleşmenin ana aracı olması dolayısıyla topluluğun birbirine bağlanmasını sağlar. Belli toplumsal ve ekonomik etkenlerle ortaya çıkan orta sınıf ve büyük halk yığınlarının standart bir dil aracılığıyla iletişim kurma ihtiyacını devlet milli dil ile karşıladığından, dil devletin siyasal denetimini sağlayacak en önemli araçtır.³²

Dil, ulusal devletlerin halkla olan ilişkisinde çok önemli bir yer almıştır. Modern devletler, teknik ve ekonomik nedenlerle, yurttaşlarını doğrudan yönetebilmelerini sağlayacak kurumsal yapılara ihtiyaç duymaktadır. Bu sebeple de eğitimi zorunlu bir hale getirmekte ve eğitimin kontrolünü kendi tekelinde tutmaktadır. Halkın standartlaşması ve “milli dil”in önemi, eğitim sistemini devletin vazgeçilmez bir parçası haline getirir, çünkü kültürel “ortak zeminin” korunmasında eğitimin rolü büyüktür. İki büyük kitlesel eğitim kurumu olan ilkokullar ve ordu ile resmi dilin halka ulaşması sağlanmaktadır. Kalıcı ve standartlaşmış bir yazının varlığı, kültürel birikime ve bunun merkezileşmesine olanak sağlamaktadır.³³ Kısacası, modern-milliyetçi devletlerin ortaya çıkışıyla birlikte, milli diller, devletlerin resmi politikasında vazgeçilmez bir öneme sahip olmuştur.

Devletin halka ulaşmasını ve halkla olan bağını kuvvetlendirmesini sağlayan diğer bir araç eğitim kurumları olmuştur. “Milli kimlik” eğitim kurumlarıyla halka aktarılmaya başlanmıştır. Devletler, “millet” kavramını yaymak, “millele” bağlılık duygusunu aşılama, herkesi ülkeye ve bayrağa bağlamak üzere kendi halklarıyla iletişim kurmanın en önemli aracından, “milli dil” ile eğitim yapan ilkokullardan yararlanmıştır. Bu amaçla 1870-1914 arası dönemde Avrupa’da çok sayıda eğitim kurumu açılmıştır. Böylece devletler, “ulusal vatanseverlik” niteliğine sahip, dil ve idari alanda standart yurttaşlar yaratacak alt yapıları oluşturmuşlardır. Kısacası, ulus ideolojisinin hakim olduğu bir ortamda okul, “ulusal” dil, tarih, coğrafya ve temel yurttaşlık bilgilerinin öğretimi yoluyla ulusal bilincin oluşturulmasında, bu ideolojinin

³² Hobsbawm, **İmparatorluk Çağı 1875-1914**, s.163-164.; Rubert Emerson, **Sömürgelerin Uluslaşması**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1965, s.133.

³³ Gellner, **a.g.e**, s.32.ve 118; Hobsbawm, **1870’den Günümüze: Milletler ve Milliyetçilik, ”Program, Mit, Gerçeklilik”**, s.117 ve 140 .

yeni nesillere aşılmasında ve içselleştirilmesinin sağlanmasında en önemli role sahiptir.³⁴

Bir diğer ulus inşası aracı ise ordudur. Ulusun, vatan ile özdeşleştirilmesi, vatanın savunulması görevinin tüm ulusa verilmesi ile ulusu tüm bireylerinin eşit ve zorunlu askerlik yükümlülüğüne tabi tutulmaları sonucunda, hem bireyler ulus içindeki konum ve rollerini somut biçimde algılamakta, hem de dokunulmaz ve kutsal olan vatan sınırları içinde yaşayan ulusun türdeş olduğu yönündeki bilinç geliştirilmiş olmaktadır.³⁵

Kitle iletişim araçlarının (basın, radyo, televizyon) da önemli ulus inşası araçlarından olduğu söylenebilir. Ancak bu ulus inşa aracının, ulus inşası sürecinin başında, belli bir standarda ihtiyaç duyması, yani belli bir okur yazarlık oranına ulaşılabilmesi, kitle iletişim araçlarını alabilecek belirli bir ekonomik ve toplumsal yapının sağlanabilmesi dolayısıyla etkin bir biçimde kullanımı mümkün olmasa da bu araçlar, milli kimlik ile birlikte bireyin kendini modern, şehirleşmiş ve yüksek teknoloji toplumlarda ifade etmesinin yeni araçlarıdır. Dönem, modern kitlesel medyanın (basın, sinema, radyo) yükselişini sağlamıştır. Popüler ideolojiler bu araçlarla standartlaşabilmiş, homojenleştirilebilmiş ve dönüştürülebilmiştir. Ayrıca özel çıkar sahipleri ve devletler tarafından maksatlı propaganda amacına yönelik olarak kullanılmıştır.³⁶

Diğer ulus inşası aracı ise siyasal kurumlar ve siyasal katılımdır. Ülkenin her yerinde geçerli ve herkese aynı şekilde uygulanan bir hukuk ve adalet sistemi ile yaygınlaşmış ve görevleri, işlevleri, kuralları ve işleyişi her yerde aynı olan resmi kurumların varlığı, bireylerde türdeş bir toplum içerisinde yaşadıkları bilincini arttırmaktadır. Diğer taraftan, siyasal katılım da, "eşit yurttaşlarda", bireysel çıkarların üzerinde ve bundan üstün bir siyasi alanın var olduğuna ve ortak bir siyasi kültürü paylaştıklarına dair inancın oluşturulması ve pekiştirilmesine yönelik önemli bir araç işlevi görmektedir.³⁷

³⁴ Guibernau, **a.g.e.**, s. 122-126.

³⁵ Erözden, **a.g.e.**, s. 115.

³⁶ Hobsbawm, **1870'den Günümüze: Milletler ve Milliyetçilik, "Program, Mit, Gerçeklilik"**, s.169

³⁷ Füsün Üstel, **Yurttaşlık ve Demokrasi**, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1999, s. 54.

Son olarak, “ulusal” gelenek, sembol, mit, tören ve anıtlar da ulus inşasında önemli araçlar arasında yer almaktadır. Tezin temel hareket noktası olması bakımından ulus inşa sürecinde semboller ayrı bir başlık altında değerlendirilecektir.

b) Ulus İnşa Sürecinde Semboller

Ulus kimliğinin yaratılmasında diğer temel faktörlerinden, semboller, mit, törenler, anıtlar, çoğunlukla, topluma bir ulus olduğunu hatırlatan, dayanışmayı arttıran, diğer uluslardan farklılaşmayı vurgulayan ve tarihsel süreklilik algısı yaratan kavramlar olarak öne çıkmaktadırlar. Toplumda varolan birçok gelenek, sembol, tören ve mit, ulus inşa sürecinde ilk olarak uluslaştırılmakta ve aynı bilinci oluşturmak amacıyla standartlaştırılmaktadırlar. Resmi ideolojiye ters düşen bazı gelenek, sembol ve mit ise unutturulmaya çalışılmakta, ortaya çıkabilecek olan yeni ve farklı ihtiyaçlar doğrultusunda da, yeni “gelenek icat”ları söz konusu olmaktadır.³⁸

Bu bağlamda “gelenek icad”larında sembolizm en önemli araç olarak kullanılmaktadır. Genel bir tanım verecek olursak, sembolizm bir düşünce ya da varlığı kendisi dışında bir işaretle niteleyerek yapılan anlatımdır.³⁹ Göçebe avcı-toplayıcı hayat tarzından giderek ürün yetiştirme ve ehlileşmiş hayvanlara bakmaya dayalı hale gelen bir hayata geçişin yarattığı derin etkiler, hayat görüşünde radikal değişimleri de beraberinde getirmiştir. İnsanlar çevrelerinden daha amaçlı ve seçici şekilde faydalanmaya başladıklarında çevrelerine bakışları da değişmiştir. Doğanın kutsallığına dair temel ihtiyaçlarını, hayatlarının geçirdiği ekonomik dönüşümün etkisi ile önce sorgulamaya başlamış, ardından çevre de kurulan yeni ilişkilere uyacak biçimde yeniden yapılandırılmıştır. Bu yiyecek temin yöntemlerinde gerçekleşen değişim (tarım devrimi), inanç sistemlerinde, sembolizmde ve ritüellerdeki değişim (kültürel devrim) şeklinde gelişmiştir.⁴⁰

³⁸ Hobsbawm, **1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik..**

³⁹ Mimar Türkkahraman, **Türkiye’de Siyasal Sosyalleşme ve Siyasal Sembolizm**, İstanbul, Birey Yayıncılık, 2000, s. 76

⁴⁰ John Reader, **Şehirler**, çev. Fatine Bahar Karlıoğlu, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004, s. 34

Sembolizm insanlık tarihi kadar eski bir kavramdır. Ancak, simgelerin görsel işaretler bütünü haline getirilerek belirli ve tekil bir kimliği işaret etmek üzere kullanılması yenidir. Özellikle 12. yüzyılda feodal düzene bağlı olarak armalar feodal birimlerin simgesi olarak kullanılmaya başlamıştır.⁴¹

Sembolizm özellikle kutsal-dinsel kavramlarda karşımıza çıkmaktadır. Dinsel kavramların sembolleştirilmesiyle ilgili yapılan tanımlamaların ortak bir noktası vardır. Her tanımlama kendine kutsalı ve dinsel yaşamı, kutsal olmayan ve dindışı yaşam karşıtlığıyla açıklamaya çalışır. Yani burada bir diyalektik vardır.⁴² Kutsal olan her zaman belli bir tarihsel dönem içinde kendini gösterir.⁴³

Her ne olursa olsun her şey kutsal olabilir. Bir nesne kendisinden “farklı” bir şey olduğu ölçüde kutsaldır. Kutsallık kazanan büyük bir alan olsa bile (vatan)- her zaman geriye kalan bir kısmı vardır (öteki). Kutsallık kazanan nesnenin ötekinden ayrılması en azından kendi içinde genel bir kuraldır. Bu diyalektiğe “hiyerofanilerin” diyalektiği denir: “kutsal olan ve olmayan”. Çünkü bu nesne kutsal olmayan herhangi bir nesne olmayı bıraktığı anda bir hierofani olmuş, yeni bir boyut kazanarak kutsallık boyutuna geçmiştir.⁴⁴

Bu bağlamda da semboller ve sembolizm bir toplum düzenini meşrulaştırmada en önemli mekanizmalardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Sosyal hayatta bir çok insan politikayı gruplar ve fikirler arasında bir mücadele olarak görür ve bazen bu mücadelede sembollerin öneminin farkında olmayabilir. Halbuki semboller bir kez kabullenildiğinde bu iktidarların fonksiyonunu kolaylaştırabilir. Toplumun genelinin bir sistemi algılamasında sembollerin önemi gerçekten büyüktür. Böyle bir algılama da bir iktidara amaçlarını gerçekleştirmede önemli bir hareket alanı sağlar.⁴⁵

Sembolik yapılar ya geçmiş ya da gelecek inançlar halkası üzerine inşa edilerek, yaşanan durumdaki siyasal eylemleri organize etmekte kullanılır. Çünkü, insanoğlu yaşadığı toplum içinde zamanla sembolik sistemler oluşturur ki bu sembolik sistemler inançları ve değerleri yansıtır veya onları pekiştirir. İşaretlerden farklı olan

⁴¹ Mehmet Ali Kılıçbay, **Şehirler ve Kentler**, İstanbul, İmge Yayınevi, 2000, s. 87

⁴² Mircea Eliade, **Dinler Tarihine Giriş**, çev: Lale Arslan, İstanbul, Kabalcı, 2003, s. 27

⁴³ Eliade, **a.g.e**, s. 28

⁴⁴ **A.e**, s. 38

⁴⁵ Türkkahraman, **a.g.e**, s. 10

semboller dilsel ve düşünsel olarak sınırsız yorumlamalara açıktır. Sembol kelimesi farklı bilim dallarında farklı mana ve amaçlarla kullanılmaktadır. Sosyoloji ve Sosyal Antropolojide semboller ile ilgili ilk çalışmalar genellikle insanların kendi sembollerini nasıl yorumladıkları üzerinde odaklanmıştır. Bugün ise, sembollerle ilgili çalışmalar sadece sembollerin anlamlarında değil, aynı zamanda onların fonksiyon ve etkileri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Çünkü bugün semboller sosyal organizasyon ve iletişim süreçlerinde birer temel öge olarak kabul edilmektedir.⁴⁶

Sembol bir buluşma noktasıdır. Sembol birbirinin zıddı olan maddi ve manevi değerlerin potansiyel olarak birleştiği bir buluşma merkezi olabilir. Bu bağlamda bir davranış, fikir, olay, kişi, nesne ve slogan sembolize edilebilir. Bu sembolik anlam, toplumlarda kendisini farklı türde veya biçimde ortaya koyabilir. Bu sembolleşmeler, toplum içinde ve toplumlar arasında bütünleştirici olabileceği gibi çatışmalara da kaynaklık edebilir. David Apter tarafından “siyasal din” olarak adlandırılan semboller, ulusal özdeşleşmenin ve bu özdeşleşme sürecinin hızlandırılmasında önemlidir.⁴⁷

Semboller grup veya topluluk hayatının ortak tasarımlarıdır. Semboller bireyi yönlendirir, ona karışık gelen ve belirsizlik arz eden siyasal dünyayı anlamlandırmada yardımcı olur. İktidar elitleri sembollerin manipülasyonu yoluyla kitlelere kendi yorumlarını empoze ederek bu yolla bir meşruiyet mücadelesi verirler. Siyasi sembolizm kavramıyla daha çok, sosyal ve siyasi kimlikleri belirleyen veya onayan sembolik yapı kastedilmektedir. Örneğin, milli marşlar, bayraklar, kuruluş törenleri gibi unsurlar siyasi sembolizm çerçevesinde ele alınıp incelenebilir.⁴⁸

Siyasi sembolizm bütün toplumlarda (meşruiyetçi, komünist, kapitalist ve milliyetçi) var olan bir fenomendir. Sembollerin birey veya toplum üzerinde bıraktıkları etkiler cemiyetlerin hayatında oldukça önemlidir.⁴⁹ Devlet varlığını sürdürebilmek için, bir dizi sembolü kullanarak kendi içindeki farklılıkları maskeleyen, farklılığı benzerliğe dönüştürmenin ve böylece ideolojik entegrasyon ve cemaat

⁴⁶ Türkkahraman, **a.g.e** s. 75

⁴⁷ David Apter, **The Politics of Modernization**, Chicago, University of Chicago Press 1965, s. 76

⁴⁸ Türkkahraman, **a.g.e**, s. 81

⁴⁹ **A.e** s. 86

oluşturmanın yolunu bulmak zorundadır. Koçak, nesnelere ve olaylar, abideler, binalar ve seremonilerin, "biz" kavramıyla işbirliği yapmak ve onu üretmek için anlamlı semboller hazırlamasına yardımcı olduklarını söyler.⁵⁰

Semboller ulusların diğer uluslardan farklılıklarının ve kendi birliklerinin ifadesidir. Cohen' e göre bunlar, topluluğun sınırlarını ve kimliğini özetler. Bütün toplumlar sembollerini kullanır. Semboller sadece temsil etmek ve ifade etmekten öte, bir ihtiyacı karşılamaya da hizmet ederler. Örneğin bayrak bir ülkenin sembolü olmasının yanında, hatıraların ve duyguların da ifadesidir.⁵¹

Kısacası ulusal semboller, özellikle milli marşlar ve bayraklar, ulusal kimliğin devlet tarafından yaratılmasında güçlü birer destekleyicidir. Durkheim'ın da belirttiği gibi bunlar modern totemlerdir. Ulusun özel ilişkilerini tanımlar, onları diğerlerine karşı meşrulaştırır ve onları milli kimliklerinin sınırları içinde yeniden tasvir eder. Ulus devlet, ulusal sembollerini kullanarak, yasal otoritelerini meşrulaştırır, ulusla olan ilişkilerini sağlamlaştırır.⁵² Her devrim yeni politik düzenlemeleri, yeni sembollerini, mitleri de beraberinde getirir. Buradaki amaç, bunların eski gelenekle devamını sağlamak ve bunları yeni amaçlara hizmet etmek için kullanmaktır.⁵³ Semboller eğer bütün ulusu kapsamıyorsa zamanla yok olup giderler. Ulusçuluk, sembollerini canlı tutmak, daima yeniden adapte etmek ve yeniden yorumlamak zorundadır. Semboller geçmişin kaynağı ve geleneğin devamını sağlamanın yanında, eski sembollerini yeniden yaratarak ulusun bir arada kalmasını ve kaynaşmasını sağlar.⁵⁴

Ulus devletlerde semboller, ulusun kentlerinin özellikle başkentlerinin mekan politikalarında işlevsel anlamda önemli bir rol oynamaktadır. Başkentler; ulus devletin kamusal alanda, semboller ile ulusal bellek oluşturulmasında en önemli

⁵⁰ Aysın Koçak, **Nation State and Architecture in Early Republican Turkey: The Building Process of Ankara as the Capital**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi,1998: Aktaran: L. Funda Şenol Cantek, "Yabancılar ve Yerliler: Başkent Olma Sürecinde Ankara", İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 22

⁵¹ Guibernau, **a.g.e**, s. 80-81

⁵² Karen A. Cerulo, "Symbols and The World System: National Anthems and Flags," **Sociological Forum**, vol. 8, No: 2, 1993, s. 244, bkz: Pal Kolsto, "National Symbols as Signs of Unity and Division," **Ethnic and Racial Studies**, Vol: 29, No.4 July 2006,s. 676-701

⁵³ George L. Mosse, **The Nationalization of The Masse**, London, Cornell University Press, 1996, s. 1-3

⁵⁴ Guibernau, **a.g.e** s. 80-84

mekanlardır. Bu bağlamda ilk olarak kentlerin doğuşu ele alınarak ulus devletin kentleri ve başkentleri üzerindeki politikaları incelenmeye çalışılacaktır.

2. Kent Kavramı ve Kentlerin Doğuşu

a. Kent Kavramı:

Batı dillerinde “civitas”tan (kent) türeme “civilis(z)ation” kelimesi uygarlığı ifade etmektedir. Arapça’da da “medine” (kent) kelimesi, “medeniyet” (uygarlık) kelimesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yani uygarlık, her şeyden önce kentsel bir olgudur.⁵⁵ İnsanlar bir mekân, bir toprak parçası üzerinde yaşarlar. İnsanların yaşamlarını sürdürdükleri bu mekân parçasına kent ya da köy adı verilmektedir. Kent ile köy, her zaman birbirlerinden kesin çizgilerle ayrılamamaktadır. Kent ve köy arasındaki ayrımın ne olduğu ve kentin belirgin özelliklerini saptamak için 19. yüzyılın sonuyla 20. yüzyılın başlarında Avrupa’da kent teorileri gelişmeye başlamıştır. Kentin ne olduğu ve nasıl tanımlanacağı literatürde farklı tartışmalarla karşımıza çıkmaktadır. İlk olarak kent ve köy arasındaki ayrımla kentin ne olduğu tanımlanmaya çalışılmaktadır. Burada kenti köyden ayıran temel noktalar, kent tanımında belirleyici olarak kullanılmaktadır. Kenti köyden ayıran tanımlar şu şekilde sıralanmaktadır:

- 1) Belli bir yöresel örgüt biçiminin sınırları içinde kalan yerlere kent, bu sınırların dışındaki alanlara köy denilen, yönetsel sınırlarla belirlenen tanımlar.
- 2) Nüfus ölçütüne dayandırılarak, köy ve kent ayrımı yapılan tanımlar
- 3) Ekonomik ölçütlere dayandırılarak, tarım ve sanayi etkinliğine bakılarak köy-kent ayrımı yapan tanımlar.
- 4) Toplum bilimsel ölçütlere bakılarak yapılan tanımlar. Toplumbilimcilerce yapılan kent tanımlarının ortak özelliği, belli bir nüfus çokluğu, yoğunluk, işbölümü, uzamlaşma ve türdeş olmama gibi özelliklerdir.⁵⁶

Kent denilen sosyal grubun, köy topluluğunun karşıtı olarak ele alınışı ve bu noktadan hareketle tanımlanmasının temelini ilk olarak, Ferdinand Toennies’in

⁵⁵ Kılıçbay, a.g.e, s. 14

⁵⁶ Ruşen Keleş, **Kentleşme Politikası**, İstanbul, İmge Yayınları, 1996, s. 92

(1887) kavramlaştırdığı “cemaat” (gemeinschaft) ve “cemiyet” (gesellschaft) ideal tipleri oluşturmaktadır. Toennies’e göre cemaat, ırk, etnik menşei ve kültür bakımından farklılaşmamış fertlerden meydana gelen ve fertler arasındaki sıcak, samimi bağlantılar üzerine kurulmuş olan küçük, homojen ve mahrem topluluklardır. Cemiyet ise; ırk, etnik menşei, sosyo-ekonomik statü ve kültür sistemleri bakımından farklılaşmış, geniş ve heterojen topluluklardır.⁵⁷

İlk sosyolojik kent tanımı da Rene Maunier’in **Şehirlerin Menşei ve Ekonomik Fonksiyonu** (1910) adlı çalışmasıyla sistematize edilmiştir. Maunier, ilk olarak farklı kent tanımlarını değerlendirerek, kentin temel olarak hangi kavramlarla açıklanacağına ulaşmaya çalışmıştır:

- 1) Morfolojik tanımlar: Kenti tanımlarken, köyden kütesinin büyüklüğü, toprağı ve nüfusu bakımdan, evlenme ve doğum oranının düşüklüğü gibi değerlerle farklılaşmasını ele alır.
- 2) Fonksiyonel özelliklerine göre: Zanaat Fonksiyonu olan, endüstri ve ticaret merkezi, kendine has hukuki fonksiyonu olan, belediye meclisi ve belediye hukuku olan birim.
- 3) Her iki özelliğı de içine alan karma tanımlar: Kaleler ve surlar, kiliseler ve ticaret merkezi, hem dini sebeplerle hem de savaş zamanlarında sığınılacak bir yer, aynı zamanda ticaret fonksiyonu olan birim.

Bunlardan yola çıkarak Maunier, kentin “iç yapısına” göre yapılacak tanımı şu şekilde verir: “Nüfusuna oranla coğrafi temeli dar olan ve aileler, meslek grupları, sosyal sınıflar, mezhepler gibi çeşitli heterojen grupları içine alan karmaşık bir yerleşme grubu.” Maunier, tarihi süreç içinde tek bir kent tipi yerine, değişik kent tipleri olduğuna işaret eder ve her birinin diğerinden farklı açıklanması gerektiğini savunur.⁵⁸

Max Weber’in kente ilişkin açıklamaları, Maunier gibi sistematik ve çok yönlüdür. Weber, **The City** adlı çalışmasında kentin doğası, kent türleri, kentin idari ve siyasi özellikleri, batı kentinin kurumsal ve statü özellikleri konuları üzerinde durmuştur. Weber kitabında bir topluluğun özel bir ekonomik yapıya ve siyasi idari yapıya sahip

⁵⁷Hobsbawm, **İmparatorluk Çağı:1848-1875**, s. 227-231; Hüseyin Bal, **Kent Sosyolojisi**, Isparta, Fakülte Kitabevi, 1999,s. 19-20

⁵⁸ Hüseyin Bal,**a.g.e**, s. 19-20

olmasının zorunlu olarak bir kent tanımlaması oluşturmayacağını savunur. Ona göre, kelimenin tam anlamıyla kentli bir topluluk, istisnalara nadiren rastlansa da (Suriye, Fenike ve Mezopotamya'da) genel bir fenomen olarak sadece batıda ortaya çıkmıştır. Nitekim Weber, tam bir kentsel topluluk oluşturmak için bir yerleşimin, ticari ilişkilerde görece bir üstünlük göstermesi ve yerleşimin bir bütün olarak şu özellikleri taşıması gerektiğini belirtmiştir:

- 1) Tahkimat (duvar ve kalelerle güçlendirme)
- 2) Pazar
- 3) Kendine ait bir mahkeme ve en azından kısmen özerk bir hukuk
- 4) Kısmen de olsa özerklik ve bağımsızlık, buna bağlı olarak yurttaşların katıldığı seçimle belirlenen yetkililerin yönetimi.⁵⁹

Kentin batı toplumlarında kuramsal düzeyine ulaştığını savunan Max Weber'e göre nüfus, bir kent kavramlaştırmasında yeterli bir ölçü olamaz. Önemli olan kentin ekonomik ve siyasal örgütlenme biçiminin ne olduğudur. Weber, kentin sürekli bir pazaryeri olma özelliği üzerinde önemle durmuştur. Weber'in kent kuramında, kent siyasal bir birim olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda üretim ve değişim koşullarının belirlediği bir yerdir. Kentin siyasal rolünün simgeleri de, bir kalesinin ve askeri gücünün bulunmasıdır. Weber kentin tarımdan çok ticarete dayandığını öne sürmektedir. Kısacası, Weber kenti sadece, kapitalizm sorunun bir parçası olarak ele almış ve incelenmiştir.⁶⁰

Şehir olgusunu ekonomik kuramlar açısından açıklamaya çalışanlar arasında bütüncül bir bakış açısı getiren de Belçikalı tarihçi Henri Pirenne olmuştur. Pirenne, bir şehri oluşturmada iki özelliğin gerekli olduğunu, bunların da bir orta sınıf ile bir topluluk örgütlenmesi olduğunu belirtir. Bu bakış açısına göre, insanların tehlike anlarında sığınabilecekleri asli mekanlar olan kasabalar henüz şehir değildir. İnsanlar bu tür yerlerde daha çok dini sebeplerle bulunmuşlardır. Nitekim Henri Pirenne'e göre de kent; hayatını alım satımla kazanan bir grubun, tarımla uğraşan gruptan kopması ve eski bir yerleşiminin etrafında toplanmasıyla oluşmuştur. Ona göre, kentlerin oluşmasında ilk ve en önemli faktör ticarettir. Ticaretin ilerlemesi

⁵⁹ Max Weber, **Şehir: Modern Kentin Doğuşu**, çev: Musa Ceylan, İstanbul, Bakış Yayınları, 2000, s. 4-68.

⁶⁰ **A.e**, s. 4-68

endüstrinin de gelişmesini sağlamıştır. Bu gelişmeler zanaatkarlar sınıfının doğmasına yol açmış böylece ticaret temel ve belirleyici bir faktör olarak etkili olmuştur. Henri Pirenne, ortaçağ kentinin çoğu zaman, antik kentlerin uzantıları olan yukarı ortaçağ sitelerinin dış mahalleri ile bourglarından doğduklarını kabul etmekle birlikte, antik kent ile ortaçağ kenti arasındaki kopukluk üzerinde ısrarla durmuştur. 7. ve 8. yüzyıllardaki Arap fetihlerinin sonucu olarak Akdeniz'in kapanması büyük ticareti, parasal ekonomiyi söndürmüştü ve antik kent ağının ölümünü harekete geçirmiştir. 10. yüzyıldan itibaren toparlanma başladığında kent ağları, yeniden doğmakta olan ticaret sayesinde, yeni olarak kurulan dış mahalleler aracılığıyla olmuştur. Hatta bu durumun antik dönemde var olmuş bazı sitelerin durumunda bile geçerli olduğunu belirtmektedir.⁶¹

Marx ve Engels'in kent görüşleri ekonomik temellidir. Çağdaş kentleşmenin özelliklerini ve kapitalist gelişmesiyle olan ilişkisini Marx, commodification (metalaşma) kavramı aracılığıyla açıklığa kavuşturmuştur. Marx'a göre metalaşma kapitalist düzenin çözümlenmesi için temel kavramdır. Kapitalist toplumlarda mekanın da kar etmek amacıyla nasıl kullanıldığını inceleyerek çağdaş kentleşmeye ve bununla bağlantılı toplumsal hayat biçimlerine bir anlam verilebilir.⁶² Bir ülkede, işbölümünün, sanayi ve ticareti tarımdan ayırdığını ve bunun sonucunda da, kırsal alanlarla kentlerin, her birinin çıkarları arasında bir zıtlık baş gösterdiğini öne sürmüşlerdir. Onlara göre iktidarın ve zenginliğin kaynağı, toprak değil emektir. Meta üretiminin gelişmesi her yerde köy ile şehir arasında uzlaşmaz bir çelişmenin gelişmesini de beraberinde getirmiştir. Oldukça gelişmiş ve meta üretimi ile ortaya çıkmış olan her işbölümünün temeli, köy ile şehir arasındaki ayrılıktır.⁶³ Kafa ile kol emeği arasındaki en büyük ayırım, şehir ile köyün birbirinden ayrılmasıdır. Köy ile şehir arasındaki uzlaşmazlık, barbarlıktan uygarlığa, kabileden devlete, yerellikten uluslaşmaya geçişle başlar ve günümüze kadar bütün uygarlık tarihine damgasını vurmuştur. Kısaca Marx'a göre, kent yalnız üretim güçlerinin

⁶¹ Henri Pirenne, **Ortaçağ Kentleri Kökenleri ve Ticaretin Canlanması**, çev: Şadan Karadeniz, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006

⁶² Antony Giddens, **Sosyoloji (Eleştirel Bir Bakış)**, İstanbul, Birey Yayınları, 1994, s.105

⁶³ Marx, **Kapital: Manifaktürde ve Toplumda İşbölümü**, c. 1, aktaran: George Thomson, **Kapitalizm ve Sonrası: Meta Üretiminin Yükselişi ve Çöküşü**, çev: Fatmagül Berktaş, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1997, s. 121

değil, iktidarın toplandığı toprak mülkiyetinden kopuk kapitalizme dayanan bir gelişmedir. ⁶⁴

Durkheim da kenti, işbölümü ve dayanışma kavramlarıyla ilişkili olarak ele alır. Ona göre toplumda iş bölümü iki etkenle artmaktadır. Birincisi “özdeksel yoğunluk” ikincisi “tinsel yoğunluktur”. Durkheim bir toplumda kentleşmeyi tinsel yoğunluğun belirlediğini ileri sürer. Kent, belli toplumsal güçlerin gelişmesi için tarihsel önemi olan bir koşuldur. Gelişmesinden söz edilen güçler, kentteki nüfus yığılmasıdır. ⁶⁵

Bunların yanında kentin sadece ekonomik ya da kurumsal özelliklerinin haricinde toplumsal bir olgu olduğunu savunan çalışmalar da yer almaktadır. Richard Sennet’e göre “şehir” ve “medeniyet” etimolojik olarak ortak bir kökene sahiptir. Medeniyet başkalarına yabancıymış gibi davranmak ve toplumsal uzaklığa uyan bir toplumsal bağ dokumaktır. Şehir yabancılarla karşılaşmanın kuvvetle muhtemel olduğu insanı yerleşim alanıdır. Bir şehrin kurumsal coğrafyası kurumsallaştırılmış medeniyettir. ⁶⁶

Bu konudaki en önemli çalışmalardan birini yapan ve kent filozofu olarak kabul edilen H. Lefebvre ise kentin toplumsal bir olgu olduğunu savunmaktadır. Kent sosyolojisinin konusunun ne olması gerektiğini de şu şekilde açıklamıştır: “kent sosyolojisi, üretim ilişkilerinin, ideolojilerin ve toplumsal pratiğin mekana yansıması ve onu oluşturması, biçimlendirmesi açısından ele alınmalıdır. Mekan gerçekte soyut bir nesne değil, toplumsal bir olgudur. ⁶⁷

Yukarıdaki tanımlamalar ışığında elde edilen sonuç, kent olgusunun birçok biçimde incelenebileceğidir. Ancak, en basit olan “biçimsel” yaklaşımla kent olgusunun ne olduğunu açıklayabilecek yeterli verilere ulaşılamaz. Örneğin bir kentin kesinlikle surları olmasına gerek yoktur. Aynı şekilde yerleşim merkezinin boyutları da çok önemli değildir. Bir kentten söz edebilmek için sosyolojiye başvurulması gerekir.

⁶⁴ K. Marx –F. Engel, **Alman İdeolojisi**, çev: Selahattin Hilav, İstanbul, Sosyal Yayınları, 1968

⁶⁵ Keleş, **Kentleşme Politikası**, , s. 92

⁶⁶ Richard Sennet, **Kamusal İnsanın Çöküşü**, çev: Abdullah Yılmaz, Serpil Durak, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1996, s. 30

⁶⁷ Henri Lefebvre, **The Production of Space**, Oxford Cambirigde Mass, USA: Blacwell, 1993

Kent; insanların, birbirleriyle buluştukları, malların değiş tokuş edildiği ve fikirlerin yayıldığı ilişkiler ve kararlar merkezidir. Kentte farklı faaliyet türleri bir araya gelmektedir. Bu bakımdan kent, kendine özgü özellikleri bulunan ve belli bir mekanda yoğunlaşmış, bir yerleşim sistemi olup, karmaşık toplum yapısının birey ve aile düzeyinde çözümlenerek sorunların üstesinden gelmesine olanak sağlamasıdır. Yerine getirdiği işlevlerin sayısı ve karmaşıklığı kenti köyden farklı kılmaktadır.⁶⁸

Kentin ne olduğu konusunda yapılan tanımlamalar da genel olarak değerlendirildiğinde kent tanımlamasında demografik ve ekonomik niteliklerin temel olarak alındığı tanımlar, modern devletin yapılarına cevap vermektedir. Özellikle kapitalist üretim tarzıyla ilişkili ideolojilerin baskısı bu kentlerin tanımlanması veya oluşum analizinde etkili olmuştur. Kent kıra karşı mübadeleye geniş ölçekte açık pazar, insanların doğal düzenden çıkararak nesnelere serbestçe biçimlendirdiği geniş bir alandır. Ancak kentsel olgunun tarihsel sürecine bakıldığında böylesine bir bakış açısıyla kentin aslında ne olduğunun açıklanmasında yetersiz kaldığı ileri sürülebilir. Kent, tüm tarih boyunca ne orada oturan insanların sayısı, ne de faaliyetleri tarafından değil de, hukuki statüsünün -toplumsallığın- kültürün nitelikleri tarafından karakterize edilmektedir. Bu niteliklerden de kentsel organın oynadığı öncelikli roller türemektedir. Bu rol ekonomik değil, politiktir. Devlet kentin üzerinde temellenir. Kent simgesel özellikleriyle diğer yerleşim alanlarından ayrılır. Kamu otoritesinin ikamet ettiği alana, egemenliğin ve geçişin simgesel işaretlerine bürünmüş bir alandır. Gücün resmi geçitlerinin uygun bir şekilde gerçekleşmesi için, kentsel mekanın belirli bir tarzda düzenlenmesi gerekir. Kent yerine getirdiği işlerin mantığı gereği, kendini düzenli bir plan olarak hizaya sokmaktadır. Doğası gereği anıtsaldır. Kent yapılarıyla düzen olan şeyi bakışlar önüne sermek görevine sahiptir. Doğal düzensizliğin karşısında, düzenleyici gücün simgesi olan kent, kültürün zaferlerini kutlamaktadır. Kent uygarlığın yücelmiş biçimlerini sergilemesiyle cezp etmektedir. Kent, ancak kırsalın beslemesiyle varolabilir. Yani kent fiili durumda ancak onların sayesinde varolabilmektedir. Kent-başkent kendini sergilemek zorundadır.⁶⁹

⁶⁸ JL. Huot, J.P. Thalmann, D.Valbelle, **Kentlerin Doğuşu**, çev: Ali Bektaş Girgin, Ankara, İmge Yayınları, 2005, s. 14

⁶⁹ Georges Duby; ""Kent"e ve "Kır"a Bakmak", Mehmet Ali Kılıçbay, **Şehirler ve Kentler**, İstanbul, İmge Yayınevi, 2000, s. 153-170

Kısacası, kent her şeyden önce; seyrek nüfuslu geniş alanların ortasında, küçük bir mekanda yoğunlaşan, kaynaşma halinde bir toplumdur. Daha sonra parasal bir ekonomi tarafından başlayan zanaat ve ticaretin birbirlerine karıştıkları bir üretim ve mübadele yeridir. Yine kent kendi iç dokusuyla mekanın örgütlenme sistemidir. En nihayet kent toplumsal ve siyasal bir organizmadır.⁷⁰

b. Kentlerin Doğuşu

(1) Kentleşme Olgusu:

Kentleşme dar anlamda, kent sayısının ve kentlerde yaşayan nüfusun artması demektir. Kentleşmenin bu tanımı demografik nitelik taşımaktadır. Oysa kentleşme yalnız nüfus hareketinde yaşanan değişimlerle açıklanamamaktadır. Çünkü, kentleşme olgusu, bir toplumun ekonomik ve toplumsal yapısındaki değişimlerden doğmaktadır. Bu nedenle, kentleşmeyi tanımlarken, nüfus hareketini yaratan ekonomik ve toplumsal değişimlere de yer vermek gerekmektedir. Kentleşmenin geniş tanımı şu şekilde olabilir: "Sanayileşme ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan oranda örgütlenme, işbölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikimi süreci."⁷¹

Nitekim üretim biçimindeki değişimin, yani ekonomik faktörün, kentleşme tanımında özel bir ağırlığı vardır. Kentleşmenin tarımsal üretimden daha ileri bir üretim düzeyine geçiş olarak da tanımlanabilmesi bu yüzdendir. Kentleşme hareketleri, ekonomik, teknolojik, siyasal ve psiko-sosyolojik etmenlerin etkisi altında oluşur. Her biri birbirini etkileyen, birbirinin içinde olan etmenlerdir.⁷²

⁷⁰ Jacques Le Goff "Ortaçağ Kenti", Mehmet Ali Kılıçbay, **Şehirler ve Kentler**, İstanbul , İmge Yayınevi, 2000, s. 170-189

⁷¹ Keleş, **a.g.e.**, s. 21

⁷² **A.e.**, s. 19 ve 22

Kentleşmeyle birlikte sözel ya da kültürel faaliyetlerle kısmen ya da tümüyle perdelenen bir toplumsal kesim (rahipler-katipler-tacirler) ortaya çıkmıştır. Kentlerin doğuşu: “çağdaş dünyanın da doğuşudur”.⁷³ Kent, M.Ö 3000. ve 2000 yılları arasında, Mezopotamya ile Nil, İndus ve Sarı Irmak vadilerinde verimli tarım ürünlerinin biriktirilmesi ve fazlasının takas edilmesi ile bir komuta merkezi olarak ortaya çıkmıştır.⁷⁴

Kent oluşumları her bölgede kendiliğinden gerçekleşmiştir. Hiçbir kent diğeriyle temas sonucu kurulmamıştır. Ancak kuruluş tarihleri geniş bir zamana yayılmıştır. Kentlerin ortaya çıkışındaki ön koşullar ve itici güçler, geleneksel yaklaşım tarzına göre, tarım ve savaşlardır. Çiftçilik bir hayat tarzı haline gelip de insanlar yerleşik topluluklar halinde yaşamaya başlayınca, toplumsal yapıdaki belirli gruplar doğal olarak diğerlerine oranla daha çok zenginleşmiştir. Başarılı çiftçiler bir araya gelip tehdit potansiyeli arz eden komşularına karşı savunma amaçlı birimler oluşturmuşlar; sonuç olarak da yeni toplumsal örgütlenmeler doğmuştur. Aralarından, toplumu idareye ve yeni şehirler kurdurmaya yetkili firavunlara ve krallara dönüşecek olan güçlü liderler çıkmıştır. Karmaşık toplumların ve şehirlerin bu şekilde “korkunun” bir ürünü olarak doğduğu kanısını taşıyan uzmanlar, dünyanın her yerindeki ilk medeniyetlerin hepsinde savaş izlerine rastlandığına işaret etmiştir.⁷⁵

Kentlerin doğuşuna ve gelişimine dair yapılan çalışmalarda bahsedilen iki ana faktör yukarıda da değinildiği gibi, tarım ve savaşlardır. Bu faktörleri belirleyici olarak ele alan görüşler, kentlerin oluşumunu ya direk tarıma ya da direk savaşa bağlayarak açıklamışlardır. Bunlardan ilki, kentlerin, ilkel köyün tedricen gelişmesiyle oluştuğunu; diğeri ise askeri istilalar sonucu kurulduğunu savunanlardır. Kentlerin köyden “tedricen” geliştiğini savunanlar genel olarak, sulamayı denetim altına alma isteğinin, ilk devlet yapılanmalarının ortaya çıkışını hazırladığını belirtmişlerdir. Fırat-Dicle ırmakları arasında yer alan Mezopotamya bölgesi, ilk devletlerin ve

⁷³ JL. Huot, J.P. Thalmann, D.Valbelle, **a.g.e**, s. 11-12 ve19

⁷⁴ Leonardo Benevolo, **Avrupa Tarihinde Kentler**, çev: Nur Nirven, İstanbul, Afa yayınları, 1995, s. 20; William H. McNeill, **Dünya Tarihi**, çev: Alaeddin Şenel, İstanbul, İmge Yayınları, s. 13-32; George Thomson, **Kapitalizm ve Sonrası: Meta Üretiminin Yükselişi ve Çöküşü**, çev: Fatmagül Berktaş, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1997, s. 27-49

⁷⁵ Reader, **a.g.e**, s. 25

kentlerin ortaya çıktığı yerdir. Ortaya çıkan ilk uygar toplumlar kent devletleri biçiminde örgütlenmiştir.⁷⁶

Diğer grup, ilk kentlerin, metal çağında metalürjinin gelişmesi, metal silah kullanan insanların, kaba taş silah kullananlar karşısında askeri üstünlük sağlamasıyla ortaya çıktığını savunur. Bu görüşe göre, bakır, tunç ya da demirden silah yapmasını bilmeyen neolitik çiftçiler, metal silahlarla donanmış istilacılara yenik düşmüştür. Fethedilen bu topraklara yerleşen istilacılar, çiftçileri toprağa bağlı köle haline getirmişlerdir. Kendilerini de güvenlik altına almak için, adalarda veya tercihen tepelerin doruklarında oturmuşlardır. Böylece tüm bölgeye hâkim bir mevziden hem saldırı hem de savunma kolaylaşmıştır. Özetle ilk kentlerin, hâkimiyet altına alınan topluluklar etrafında kurulmuş birer ordu karargâhı olduğu öne sürülmektedir. Esas olarak ilk kentler beylerin boyun eğdirdikleri köylüleri denetim altında tuttuğu birer müstahkem yer niteliğinde idiyse de, Ortaçağ feodal beylerinin aynı amaca hizmet eden şatolarından farklı olmuştur. Antik kentler, çoğu beyin kendinden daha güçlü bir efendiye bağlılık gösterdiği hükümler birer siyasal varlık durumundadır. Başlangıçta kent ve kent devletleri terimleri hemen hemen özdeştir. Kentlerin de kırsal hinterlandı vardır. Ama orada yaşayanlar sadece tebaadır. Sonuç olarak da kentte yaşayanların ayrıcalıklı bir hukuki konumu vardır.⁷⁷

Kentleşme, aynı zamanda geriye dönüşü olmayan bir olgu değildir. Bir kentin varlığının son bulması, bütün zamanlarda sıradan bir olay niteliğinde olup şaşırtıcı değildir. Kentler zaman zaman yaşamsal önlemlerini yitirmişler ve hemen yakınlarında yenileri doğmuştur. Bu ani değişikliğin nedenleri her zaman belli değildir. Başkentlerin yer değiştirmesi, hükümdarların doğum yerleriyle ve günün siyasi ortamıyla bağlantılı olduğundan, bunların nedenlerinin anlaşılması görece daha kolaydır. Ancak özellikle dini ve idari geleneklerin ağırlığıyla kimi merkezlere, sembolik bir nitelik ve sarsılmaz önem kazandırmaktadır.⁷⁸

⁷⁶ JL. Huot, J.P. Thalmann, D.Valbelle, **a.g.e**, s. 30-36.

⁷⁷ Egon Ernest Begel, "Kentlerin Doğuşu", **Cogito**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, sayı:8, 1996, s. 8

⁷⁸ JL. Huot, J.P. Thalmann, D.Valbelle, **a.g.e**, s. 451-454

Kentlerin ortaya çıkmasıyla birlikte asıl yaşanan şudur: o zamana kadar dağınık ve örgütsüz olan bir çok işlev sınırlı bir alanda bir araya getirilmiş ve topluluğun bileşenleri dinamik bir gerilim ve etkileşim durumunda tutulmuştur. Toprağın biçimlendirilmesi, kentin biçimlendirilmesinin ayrılmaz bir unsuru olmuş ve kentin ortaya çıkmasından daha önce ortaya çıkmıştır. Nüfusu ne kadar artarsa artsın köy hiçbir şekilde kente dönüşmemiştir. Bu değişim için, beslenme ve üremenin topluluğun temel kaygısı olmaktan çıkmasını sağlayacak bir dış etkene, sadece hayatta kalmanın ötesinde bir amaca ihtiyacı vardır.⁷⁹

Nitekim bir bölgede siyasal hâkimiyet kurulması her ne kadar kentin doğuş nedeni olmuşsa da, kentin varlığının devamı buna bağlı olmamıştır. Siyasal hâkimiyet kesin bir şekilde kurulduktan sonra, kentler büyüüp ek işlevler kazanmaya başlamıştır. Yöneticiler, saltanatlarını tehdit eden rakipleri bulunmadığından yeterince emin olduktan sonra, ordu karargâhlarını da saraya dönüştürmeye başlamışlardır. Tanrılar için bütün kentlere tapınaklar dikilmiştir. Muhafızlarla mahiyeti barındırmak, ayrıca ambar olarak kullanmak için ek binalara ihtiyaç duyulmuştur. Kent nüfusu, ruhban ve onların emrinde bulunanlardan oluşmuştur. Bir süre sonra bu gruba, zanaatkârlar da eklenmiştir. Bunlar saraya ve tapınağa lazım olandan fazlasını üretmeye başlayınca, kent bir pazara, kentsel mamullerin verilip karşılığında kırsal ürünlerin alındığı bir merkeze dönüşmüştür. Bu da gemicilik merkezi olan kentlerin diğerlerinden daha hızlı gelişmesini sağlamıştır. Giderek artan nüfus da diğer değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Kent devletleri arasındaki rekabet ve savaş, bölgesel devletlerin oluşumunu sağlamıştır. Bundan böyle rekabet de bu devletler arasında yaşanmaya başlanmıştır.⁸⁰

Kalelerin kurulma amacı ise askeri işlevden önce simgeseldir. Kralların iktidarı doğa üstü bir onay istemiştir. Kral bütün bir hayatı, toprakları ve onun üzerinde yaşayan bütün insanları kişiliğinde birleştiren, cemaatle yeryüzü arasında bir aracı konumuna yükselmiştir. Krallığın bu kutsallığı, -rahiplerle meşrulaştırılan- kentin henüz olgunlaşmamış bütün parçalarını bir araya getirip onlara insan ürünü diğer

⁷⁹ Lewis Mumford, **Tarih Boyunca Kentler**, çev: Güral Koca-Tamer Tosun, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2007, s.29- 44 ve 47

⁸⁰ Begel, **a.g.m**, s. 9-10

her şeyden gözle görünür bir biçimde daha büyük ve daha hayranlık uyandırıcı yeni bir biçim veren güçler ortaya çıkarmıştır.⁸¹

Diğer yapılara oranla yoğun bir birim ve en zengin sanat ve teknik kalıntılarını içinde saklayan kalede, kentin kurumsal hayatı ilk olarak aynı yerde bulunmak zorunda olmayan müstahkem yer ve ibadethanede başlamıştır. Bu iki kurumun kutsal olmayan dünyadan ayrılmış, özel bir bölgede bir araya gelmesi kentin ayırt edici özelliklerinden biri olmuştur. Kralın büyük sarayı ve büyük tapınak, kale içinde birbirine yan yana bulunur. Bu çok uzun süre varlığını sürdürmüş olan ikili yönetim sisteminin bir unsurudur. Giderek kalede kentin yeni alameti olan bu değişiklik de başlamıştır. Ona bakanda korku yaratmak ve onu etkisi altına almak amacıyla ölçekte yapılan değişikliktir. Bugün “anıtsal mimari” adını verdiğimiz şey her şeyden önce gücün bir ifadesidir. Bu çeşitli simgelerle ve sanatın bütün kaynaklarının bir araya gelmesinde dışa vurur. Bu sanatın amacı, insanda saygı uyandıracak bir dehşet duygusu yaratmaktır. Kısaca, hem askeri bir araç hem de nüfusu üzerinde etkin bir hakimiyet kurmanın amacıdır. Estetik olarak kırsal alanla kent arasında kesin bir ayırım oluştururken, sosyal anlamda da içeride veya dışarıda olmanın ifadesidir. Yani surların askeri savunma, kontrol, dinsel birleştirme ve koruma işlevlerinin yanında bir diğer bir rolü de: kentle kırsal alan arasında net ve biçimsel bir karşıtlık kurmasıdır.⁸²

Dayanıklı binalarıyla, kurumsal yapısıyla ve hepsinden de dayanıklı edebiyat ve sanatın simgesel biçimiyle, kent geçmiş zamanı, şimdiki zamanı ve gelecek zamanı birleştirmiştir. Kent mesaj depolamak ve iletmek için özel bir hazine görevi görmüştür.⁸³ Kent, bugün ile geçmiş arasında eşsiz bir iletişim aracı olmuş, belirli bir tarihsel dönemde oluşan çevreyi de korumuş, onu gelecek dönemlere aktarmış ve her kuşağın yaşam tarzını, daha öncekilerin yaptıkları seçimlerle bir ölçüde birleşmiştir. Hem hızla geleceğe götüren bir motor hem de geçmişle bağlantılarını koruyan bir dayanak noktası görevini yapmıştır.⁸⁴ Kısacası kentler kuruldukları dönemden itibaren siyasal iktidarın en önemli sembollerinden biri olmuştur.

⁸¹ Mumford, **a.g.e**, s . 54-55

⁸² Mumford, **a.g.e**, s . 87

⁸³ **A.e**, s. 124-125

⁸⁴ Benevolo, **a.g.e**, s. 13

Özellikle anıtsal mimari anlayışı ulus devletlerin başkentlerinin kamusal alanları en önemli meşrulaştırma araçlarından biri olmaya devam etmiştir.

(2) Avrupa Kentlerinin Doğuşu:

Avrupa kenti, bir anlamda Avrupa'nın doğuşuna sebep olmuş, tarihsel olarak Avrupa uygarlığını belirlemiş ve coğrafi bakımdan bağımsız bir bölge olarak dünyaya egemen olmaya başlarken Avrupa'nın en göze çarpan özelliği olmuştur. Bugün, Avrupa örneği, dünya üzerindeki bütün kentlerde ister olumlu, ister olumsuz olsun güçlü etkisini hala sürdürmektedir.⁸⁵

Avrupa'da kent ve kentlerin kökenleri tartışmalarında genel düzeyde ortaya çıkan görüşe göre, geniş bir coğrafyada egemenlik kurmayı başaran Roma İmparatorluğu, Avrupa'nın önde gelen kent ve başkentlerinin bulunduğu yerlerde ilk mekansal örgütlenmeleri gerçekleştirmiştir. Nitekim Dobb, ortaçağ kentlerinin eski Roma oturma alanlarının uzantısı olduğunu savunmuştur.⁸⁶ Diğer bir görüşe göre ise, Avrupa'da kent sisteminin yükselişi ve başkent konumundaki yerlerin büyük bir çoğunluğu, feodalizm sonrası yaşanan kapitalist birikim süreciyle gerçek anlamlarını kazanmaya başlamışlardır.⁸⁷

Kentlerin bugünkü anlamda karşımıza çıkışını sağlayan süreç ise şu şekilde gerçekleşmiştir. Batı dünyası, Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılması ve kısa bir süre sonra da Batı Roma Devletinin yıkılışı ile birlikte 5-10.yüz yıla değin Karanlık Çağ dönemine girmiştir. Süreç feodalizmin doğuşuyla sonuçlanmıştır. "Büyük göç"e katılan halkların çoğu kent öncesi kültürlerden gelmiştir. Roma modelini izlemeyi başaramayan bu halkların gelişiyle, kent uygarlığını yıkıp yerine, esas olarak tarımsal örgütlenmeye dayalı feodalizm kurulmuştur. Antik dönemin tersine, Ortaçağ istilacıları kent devleti kurmamıştır. Kent kurulmamış aksine var olan kentler de yıkılmış ve yerlerine şatolar dikilmiştir. Bunlar, kırsal alanlarda geniş bir yayılım göstermiş, böylelikle köylüleri denetim altında tutmuşlardır. Roma'nın

⁸⁵ Benevolo, **a.g.e**, s. 13

⁸⁶ Maurice Dobb, **Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler**, çev: F. Akar, İstanbul, Belge Yayınları, 1992, s. 66,

⁸⁷ Tayfun Çınar, **Dünyada ve Türkiye'de Başkentlik Sorunu**, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 2004, s. 47

çöküşünden 300 yıl sonra Ortaçağ'ın tek büyük imparatorluğunun (Charlemagne'ın ülkesi) ne başkenti ne de daimi bir ikametgahı olmuştur. Eskinin tümüyle yıkılmamış olan kentleri de giderek önemini kaybetmiştir.⁸⁸

Kentlerin yeniden canlanması, 10-11. yüzyılda başlamıştır. Akdeniz havzasındaki kent devletleri yükselişe geçmiştir. Zanaat ve ticaret gitgide daha çok önem kazanmaya başlamıştır. Ancak yine de batıdaki kentler sayı, nüfus ve nüfuz bakımından doğu Avrupa'dakilerden daha hızlı gelişmiştir.⁸⁹ Keşifler ve seyahatler ticaretin küresel ölçüde genişlemesine yol açmıştır. Sömürgecilik ise dünyanın diğer bölgelerinde Avrupa'ya hammadde akışını sağlamıştır. Kapitalizm öncesi dünya, ekonomik büyümesini büyük oranda toprağa dayalı üretim ve ticaretten sağlamıştır. Büyüyen şehirler stratejik olarak bu faaliyetlerle bütünleşen şehirlerdir.⁹⁰

Sanayi öncesi kent, günümüz kentinin çoğu özelliğini taşımamaktadır. Gerçi nüfus itibariyle büyük yerleşimler hep olmuştur ama bunları günümüz anlamında kent saymak mümkün değildir.⁹¹ Batıda kentleşme liberal bir ekonomik düzen içinde başlamış ve gelişmiştir.⁹² Ticaret hızla tarımsal ve endüstriyel hayatın büyümesini sağlamıştır. Ticari büyümenin en önemli etkenlerinden biri de şehirlerin büyümesidir. Ticari büyümeyle gelişen şehirler ya da ticaretin teşvikiyle yeni bir hayat tarzı edinen eski şehirler, farklı özellikler kazanmıştır. İlk olarak ticaretin gelişmesiyle büyüyen şehirler, Hollanda ve İtalya bölgesindedir.⁹³ Ticaretin genişlemesi devam ettikçe, yol kavşaklarında, nehir ağızlarında ya da toprak eğiminin elverişli olduğu yerlerde de şehirler oluşmuştur. Su yolu taşımacılığı ayrıca daha geniş bir pazar olanağı sağlamaktadır.⁹⁴ Hobsbawm'ın deyişiyle, bir limana yakın olmak dünyaya yakın olmak demektir.⁹⁵ İnsanlar büyüyen şehirlerde hayata yeniden başlamak üzere eski malikane köylerini terk etmeye başlamışlardır. Feodalizm atmosferi tam bir hapishane atmosferi, şehirdeki ise tam bir özgürlük atmosferidir. Tüccarlar serbest hareketlerine engel olan feodal kısıtlamalara karşı,

⁸⁸ Begel, **a.g.m**, s. 9-10

⁸⁹ Begel, **a.g.m**, s. 10-12

⁹⁰ David C. Thorn, **Kentlerin Dönüşümü: Kent Teorisi ve Kentsel Yaşam**, çev: Esra Nal, Hasan Nal, İstanbul, Global Yayın, 2004, s. 14

⁹¹ Gideon Sjoberg, **The Preindustrial City**, New York, 1965, s. 26-27

⁹² Keleş, **a.g.e**, s. 22

⁹³ Leo Huberman, Huberman, **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, çev: Murat Belge, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.33-42

⁹⁴ Tayfun Çınar, **a.g.e**, s. 29

⁹⁵ Hobsbawm, **Devrim Çağı; 1789-1848**, s. 18

lonca denilen örgütleri kurmaya başlamışlardır. Kentlerde artık toprak özgürlüğü başlamış, ticari sorunlarla ilgilenecek ayrı mahkemeler oluşturulmuş, vergi sistemleri değişmiştir.⁹⁶ Avrupa'da ticaretin canlanması, özellikle şehirde yaşayan ve ticaretle uğraşan yeni bir sınıfın ortaya çıkışını da beraberinde getirmiştir. Zenginliğin tek ölçüsü olan toprak, yerini parasal servete bırakmıştır. Bununla birlikte 16. ve 17. yüzyıllarda, Amerika'nın keşfi ile birlikte, ticaretten büyük servetler kazanılması ve değerli madenlerin Avrupa'ya getirilmesi fiyatların yükselmesine ve paranın değerinin azalmasına, masrafların artmasına neden olmuştur. Halkın gelir düzeyi düşmüş ve hükümetlerin mali durumu kötüleşmiştir. Bu sorunlar iktidarları, yükselen orta sınıfa bağımlı hale getirmiş; paranın sahibi olan bu sınıf ise, karşılığında iktidardan siyasal tavizler koparmaya başlamıştır.⁹⁷ Ticaretin gelişmesi ise, pazarı genişletmiş, böylelikle talep artmış ve daha fazla işçiye ihtiyaç ortaya çıkmıştır. Bu durum, üretimi artıracak fabrika sisteminin oluşumunu sağlamıştır. Üretimin sürekli artışı ve maliyetleri düşürme çabası, en az ücretle işçi kullanımını doğurmuş, kadınlar ve çocuklar daha ucuz emek gücü sağladığından, fabrikalarda yoğun olarak çalıştırılmaya başlanmışlardır. 17 ve 18. yüzyılda güçlenmeye başlayan ticari sınıflar, şehirleri zengin ve önemli yapan ilkeleri giderek ulusal alana aktarmaya çalışmışlardır. Hükümetler tarafından, bütün ulusa servet ve güç getireceğine inanılan yasalar çıkarılmaya başlanmıştır. Bu amaçla gündelik hayatın her yanına ulaşılmaya çalışılmış, toplumun etkinlikleri değiştirilmiş ve düzenlenmiştir. Bu dönemin iktisadi kuramı "merkantilist sistem" olarak adlandırılmaktadır. Merkantilizm, devletin servet ve kuvvet kazanma çabasıyla uyguladığı ekonomik düzenlemeler bütünüdür. Merkantilist sistemde altın ve gümüş ülkenin zenginliğinin ve gücünün simgesidir. Sistem, dış ticaret yoluyla maden stoklarını attırmayı hedeflemektedir. Ana amaç, hükümetlerin endüstriyi teşvik edecek yasal düzenlemeler yapması ve gümrük duvarlarıyla yeni oluşan ekonomik sistem teşvik edilmesidir. Merkantilizm teorileri uygulamaya koyulduktan bir süre sonra, endüstrinin devlet tarafından denetlenmesi, en yüksek noktasına Fransa'da vardığı için merkantilist kısıtlama ve düzenlemelere karşı ilk tepki bu ülkeden gelmiştir. Fransa'da endüstrinin, katı yönetmeliklerle çok fazla denetlenmesi, "endüstrinin hiç denetlenmemesi" talebini doğurmuştur. Bu talepler büyük tüccarlardan değil, yeni kuşak orta sınıflardan ve tarım ekonomisinin gelişmesini

⁹⁶ Huberman, **a.g.e** s.33-42

⁹⁷ Huberman, **a.g.e** s.19- 54 ve 113-126; Hobsbawm, **Devrim Çağı 1789-1848**, s.16-37.

isteyen sınıflardan gelmiştir. Burjuvazi, siyasi alanda eşitlikçi bir sistemin kurulması ve devlet örgütlenmesinin değişmesini istemektedir. Özellikle Fizyokratlar tarafından desteklenen bu görüşler, “bırakınız yapsınlar” sloganı ve özel mülkiyetin kutsallığı ile özgürlük talebiyle birleşmiştir.⁹⁸

Yaşanan değişim köylü sınıfının da ekonomik yapısında değişiklikler yaratmıştır. Fransa’da 18. yüzyıla kadar köylü çeşitli tasarruflarda bulunmuş, toprak almıştır. Feodal yükümlülükler, devlet ve kiliseye verilen vergiler köylünün gelirini büyük oranda düşürmüştür. Bu sınıflar da burjuva sınıfında olduğu gibi devlet ve ayrıcalıklı sınıfların baskısından, feodal ödeme ve kısıtlamalardan kurtulmak istemektedir.⁹⁹

Fransa’da, yaşanan mali sıkıntılar ve çözüm amaçlı girişilen 1774-1776 reform hareketlerinin başarısızlığı ve Fransa’nın, İngiltere’ye karşı mali iflası göze alarak katıldığı Amerikan Bağımsızlık Savaşı, hükümete karşı olan sınıfların hareketlenmesinde son nokta olmuştur. Bu baskıdan kurtulmak isteyen orta sınıf da köylülerle birlikte hareket etmişler, 1789 yılında ise devrim gerçekleşmiştir. Devrim sonrasında, bütün vatandaşların doğuştan birbirleriyle eşit olduğu ilan edilmiştir. “Eyaletlerin, prensliklerin, memleketlerin, şehirlerin ve insan topluluklarının özel imtiyazları” geri verilmemek üzere kaldırılmıştır. Aslında Fransız Devrimi’ni yapan da, devrimden sonra yükselen de yeni orta sınıf olmuştur. Burjuvazi, ticaret ve endüstrideki kısıtlamalardan, kendilerine söz hakkı tanınmadan çıkarılan yasaların baskısından kurtulmak ve kapitalist sistemi kurdurmak istemektedir. Devrim sonunda Fransa’da politik iktidarı kazanan burjuvazi olmuştur. Soyluluk ayrıcalığı ortadan kaldırılmışsa da, “iş ayrıcalığı” onun yerine geçmiştir.¹⁰⁰

Devlet yapısında yapılan değişim ve yetkilerin sınırlandırılması, bireyi esas alarak “milli egemenlik” ilkesi çerçevesinde yapılmıştır. Ancak, milli egemenlik yalnız belirli miktarda vergi vererek seçim hakkını kazanan kimselere tanındığından, devlet burjuva sınıfının “malı” haline gelmiştir. Napoleon dönemiyle birlikte tüm Avrupa’da,

⁹⁸ Yine de loncalar Fransa’da devrime kadar, İngiltere’de ise 19.yüzyılın başlarına kadar etkinliğini sınırlıda olsa sürdürdü.Dobb, **a.g.e**, s.129-199.; Huberman, **a.g.e**, s.126-201.

⁹⁹ Hobsbawm, **Devrim Çağı 1789-1848**, s.67.

¹⁰⁰ Hobsbawm, **Devrim Çağı 1789-1848**, s.68; Charles Tilly, **Avrupa’da Devrimler 1492-1999**, çev: Özden Arıkan, İstanbul, Afa Yayıncılık, 1995, s.229. Albert Sobuol, **1789 Fransız İnkılabı Tarihi**, çev. Şerif Hulusi, İstanbul, Cem Yayınları, 1969, s.658

feodal yapılar tamamen ortadan kaldırılmıştır.¹⁰¹ Napoleon devrimi milliyetçilik ilkesini, Fransa başta olmak üzere Avrupa'nın geneline yayılmıştır. Yeni siyasal kurumlar, hem idari hem de iktisadi bakımdan birleşik bir devlet yapısını ortaya çıkarmıştır. Milli bilinç güçlenmeye başlamıştır. Milli birliği kuvvetlendiren ise yeni iktisadi yapı olmuştur: "Milli pazar" oluşmaya başlamıştır.¹⁰²

19. yüzyılda, endüstri, teknoloji ve bilgi alanında sağlanan büyük ilerlemeler, 1880'ler de dünyayı, "gelişmiş" ve "geri kalmış" ülkeler olarak ikiye ayırmıştır. Özellikle batı Avrupa merkezli gelişmiş ülkeler kapitalist ilerlemenin ve kültürel gelişmenin lideri olma sıfatını taşıırken; geri kalmış ülkeler, ekonomik ve kültürel alanda bağımlı konumdadır. Ekonomik ve siyasal sınırların kesin çizgilerle çizildiği bu dönem, ulusal devletlerin ve buna bağlı olarak da ulusal ekonomilerin güçlenmeye başladığı bir dönem olmuştur.¹⁰³

19. yüzyıla gelindiğinde artık dünya sisteminin merkezinde, Aydınlanma Çağıyla düşünce yapısını kuran, İngiliz Sanayi Devrimiyle ekonomik temellerini oluşturan ve Fransız Devrimiyle toplumsal değişimini tamamlayan, "Yeni Avrupa" vardır. Yeni Avrupa, ulus devletler şeklinde biçimlenmektedir. Bu yüzyılda toplum katmanları, demokratik yapının oluşmasıyla da birlikte, yeni sisteme siyasal, ekonomik ve sosyal alanlarda hızla katılmaya başlamışlardır. Bu değişim kentler üzerinde de büyük değişimleri beraberinde getirmiştir. Yeni kentler, öncekilerin ticarete dayalı yapısından farklı olarak, endüstriyel üretime ve sermayeye bağlı servet oluşturmaya dayalı yeni ekonomik sistemin merkezi konumuna gelmiştir. 19. yüzyılda yeni biçimde kentleşme, endüstriyel şehrin gelişimi görülmüştür. Toplumsal işbölümünde ticaret ve tarımın yerinin endüstrinin almasıyla mekansal örgütlenmeyi kökten dönüştürmüş, kıyı boyları kadar ülke içleri de mekansal ve ekonomik açıdan önemli hale gelmiştir.¹⁰⁴ Bu gelişme bir dizi yeni kenti öne çıkarmıştır. Manchester, Chicago..vb. gibi endüstriyel kentlerin büyümesi çok hızlı olmuştur. Böylece endüstriyel kentin doğuşuyla fabrikaların ve yeni iş yerlerinin yakınlarında kentsel konut alanları oluşmaya başlamıştır.¹⁰⁵

¹⁰¹ Sobuol, **a.g.e**, s.641 ve 658.

¹⁰² Sobuol, **a.g.e**, s.673; Stephen j. Lee, **Avrupa Tarihinden Kesitler (1789-1980)**,çev: Şafak Aktur, Ankara, Dost Kitabevi, 2002, s336-337

¹⁰³ Hobsbawm, **İmparatorluk Çağı (1875-1914)**, , s.21-43

¹⁰⁴ Çınar, **a.g.e** , s. 30

¹⁰⁵ . Thorn, **a.g.e**, . 14-20

19. yüzyıl sanayi devrimi sonrasında hızla gelişen kentler, “yeni hayatın” en çarpıcı biçimlerini oluşturmaktadır. Kentlerde büyük değişiklikler meydana gelmeye başlamıştır. Artık kentler endüstri dünyasının en göze çarpan dış simgesidirler. Kentleşme 1850’den sonra hızını arttırmıştır. Endüstri öncesi dönemin eski ünlü kentleri, yeni üretim tarzlarının gelişmesinden dolayı önemini yitirmeye başlamıştır. Yeni endüstri bölgelerinin ortaya çıkışı, genel olarak ayrı ayrı köylerin küçük kasabalara, küçük kasabaların da daha büyük kasabalara dönüşmesiyle ortaya çıkmıştır.¹⁰⁶

Toplumsal, siyasal ve ekonomik alanda yaşanan bu değişimler, başkentlerin misyonlarının değişmesini ve yeni anlamlar kazanmasını beraberinde getirmiştir. Artık ulus devletlerin başkentleri ulusun simgeleri haline dönüşmeye başlamıştır.

B.ULUS DEVLETLERİN BAŞKENTLERİ:

Toplumların ilk ortaya çıktığı dönemden itibaren mekanla siyasal toplum arasında bir ilişki söz konusu olmuştur. Aristoteles, şehir planlama sanatının ilk olarak MÖ 5. yüzyılda Yunan mimar Hippodamos tarafından icat edildiğini bildirmiştir.¹⁰⁷ Mekan ve siyasal toplum arasındaki ilişki insan bedeni tabiri üzerinden de hareket etmiştir. Filozof John of Salisbury 1159’da “devlet bir bedendir” diyerek siyasi bedenin birebir tanımını sunmuştur. İnsan bedeni tabiri, birçok çağı, cinsiyetler ve ırklar arasında ayrımı içeren bir “kaleidoskop” gibidir. Bu farklı bedenlerin her birinin günümüz şehirlerinde olduğu gibi geçmişin şehirlerinde de kendine özgü mekanları vardır. “Siyasi beden” tabiri böyle başat bir beden imgesine duyulan ihtiyacı, toplumsal düzen ihtiyacını dile getirmektedir.¹⁰⁸ Bunun doğal bir sonucu olarak da mekan, türlü düzeylerde iktidar ilişkilerinin meşrulaştırıldığı yer olarak önem kazanmıştır. Siyasal toplum ve mekan ilişkisi ulus devletlerde daha bütüncül düzeylerde ortaya çıkmaktadır. Mekan, ulus devletlerin örgütlenmeye başlamasıyla, yeni toplumsal iktidarların kurulmasında önemli bir araç haline gelmiştir. Bu bağlamda da Avrupa’da başkentler 18. ve 19. yüzyıllarda kökten imar etkinliklerine konu olmuştur. Başkentler ulus-devlet kimliğinin olduğu ve bu kimliğin

¹⁰⁶ Hobsbawm, **İmparatorluk Çağı:1848-1875**, s. 227-231

¹⁰⁷ Reader, **a.g.e**, 2004, s. 25

¹⁰⁸ Richard Sennett, **Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir**, çev: Tuncay Birkan, İstanbul, Metis Yayınları, 2006. s. 18

simgeleştirilerek ülkenin geri kalanına örnek gösterildiği mekanlar haline dönüşmüştür. Nitekim, 1850-1890 yılları arası batı Avrupa başkentlerinde mekansal dönüşümler yaşanmaya başlanmış, diğer Avrupa ve Avrupa dışındaki başkentlere de örnek olmuştur.¹⁰⁹

1. Tarihte Kentlerin Simgesel Roller ve Modernleşmenin Simgesi Olarak Kentler

Batı şehrinin tarihi, bu uygarlık imkanı ile başat bütünlük imgeleri yoluyla hem haz hem de iktidar yaratma çabası arasındaki uzun mücadeleyi kaydeder. Kent mekanında iktidar görevini başat, “beden” imgeleri görmüştür. Atinalılar ve pagan Romalılar bu tür başat imgelerden yararlanmışlardır. Yahudi-Hristiyan geleneğinin gelişimi içinde manevi gezgin, acı çekmekte olan bedenin itaat ve uysallık nedeni haline geldiği kent merkezine evine dönmüştür. Manevi beden de “ten ve taş” haline gelmiştir. Modern bilim dalının şafağında ise, merkez yeni bir başat “beden” imgesine hizmet etmiştir. Beden bir “dolaşım mekanizması”, merkez de onun “kalbi”dir. Demokratik merkezde Atinalı yurttaş, “sesin” kölesi, imparatorluk merkezinde Romalı yurttaş “gözün” kölesidir. İlk Hıristiyanlık şehirde kök salınca, Hıristiyanlar’ın manevi durumuna taban tabana zıt olan görsel-coğrafi tiranlığa yenilmiştir. Hıristiyanlık kendi görsel tahayyülünü oluşturmuştur. Beden imgesi modernleşme süreciyle birlikte bir kez daha değişime uğramıştır. Modern dünyada, ortak bir kadere duyulan inanç, ilginç bir bölünmeyi de beraberinde getirmiştir. Milliyetçi-devrimci ideolojiler, insanların ortak bir kaderi olduğunu ileri sürmüşlerdir. Ancak şehir bu iddiaları yalanlamıştır. Giderek “birey” ve “bireycilik” oluşmaya başlamıştır.¹¹⁰

a. Kentlerin Mekansal Dönüşümü

Siyasal mekan ve bedenin ilk kullanımı Antik Yunan’da karşımıza çıkmaktadır. Eski Atina “açık toplum” yapısı şehir yapımına da hakim olmuştur. Antik dönem Atinalılarına göre kişinin kendini teşhir etmesi bir yurttaş olarak sahip olduğu

¹⁰⁹ Çınar, a.g.e, s. 70

¹¹⁰ Sennett, **Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir**, s. 332-235

vakarın onaylanması demektir. Doğal olarak şehir de; insanın kendini keyfince teşhir ederek yaşayabildiği yerdir. Atinalılar beden ile bina arasında dolaysız bir **analoji** kurmuşlar, kent formunu yaratmak için fizyolojik beden anlayışlarını kullanmışlardır.¹¹¹

Yunan uygarlığı, kenti “bütüncülüğüyle insanoğluna yakışan ve hem kırsal alanla dengeli bir dış ilişki hem de hesaplı, kontrollü iç ölçüm gerektiren ortak bir ufuk olarak yeniden keşfetmiştir”. Kent parçalardan oluşan tek bir doğa görünümündedir. Özel yapıların karşıtı olan kamu yapıları ve alanlar kente egemendir. Tapınakları ve anıtsal yapıları çevreleyen sütunlu galeriler iç mekândan yavaş yavaş dış mekana ve kamuya geçişin başarısını göstermektedir. Mimari biçimlenmekte ve insanoğlunun tüm çevresini kuşatmaktadır.¹¹²

Kent olgusu Antik dönem filozoflarının da üzerinde çalıştığı bir konu olmuştur. Konuyla ilgili çalışmalarında Platon ve Aristo “ideal kent” kavramından hareket etmiştir. Her ikisi de ideal kenti tasarlarırken, özellikle Antik Yunan’da polis’in ideal halini tasavvur etmişlerdir.

Platon ideal kenti anlatırken, mekan-beden birlikteliği üzerinden hareket etmiştir. Platon’a göre yeryüzünde doğru bir yaşam gerçekleştirilecekse; polis, değişmeyi görecelliği dışlayan, evrensel değerler üzerinde kurulmalıdır ve otoritesini herkese kabul ettirecek bir meşruluğu içermelidir. Ona göre, ideal devlet: siyasal örgütlenmeye içkin doğallığı, yani işbölümünü korumaya, bunun bozulmasını önlemeye yönelik bir biçimde düzenlenir. İşbölümü doğuştan gelen yeteneklere uygun olduğu için de toplumu parçalamak şöyle dursun aralarındaki bağımlılık ilkeleri nedeniyle “organik” bir dayanışma sağlar. Bir organizmaya benzeyen bu devlette bireyler, sınıflar, beden’in parçaları gibidir, kendi çıkarlarını değil fakat beden’in bütün çıkarlarını gözetirler, gözetmekle yükümlüdürler. Kısacası platonun devleti, devleti amaç, bireyi araç yapan bir anlayışa sahiptir.¹¹³

Aristoteles’e göre ise ideal kent, topluluğa gelişigüzel empoze edilebilecek rasyonel açıdan soyut bir biçim değildir. İdeal daha çok türün doğasında hali hazırda potansiyel olarak varolan, sadece dışarı çıkarılıp geliştirilmeyi bekleyen bir biçimdir.

¹¹¹ **A.e.**, s.27- 42

¹¹² Benevolo, **a.g.e** 1995, s. 21

¹¹³ Mumford, **a.g.e.**, s . 200-230

Aristoteles kent gibi insan elinden çıkma yapılara organik dünyadan öğrendiği önemli bir dersi uygulamıştır: “denetimli büyüme”. Her biyolojik türde boyut ve bütünlüğün bir sınırı vardır. Aristoteles bunun insan yapıtları için de geçerli olduğunu söyler. Kenti kent yapan ise onun surları değildir, onu kent yapan şey aslında ortak bir adalet kaygısı ve iyi bir hayatın peşinde olmak anlamında ortak bir amaçtır. Aristo da Platon gibi polisi sadece yaşayanların bir topluluğu olarak değil, yaşanabilecek en iyi hayatı yaşamayı hedeflemiş eşitlerin bir topluluğu olarak tanımlar. Zanaatkar ve tüccarlar yaşamları bayağı ve erdeme ters yaşamlar olduğu gerekçesiyle bilerek dışlanmışlardır.¹¹⁴

Antik Yunan’ın kentsel dokusu Roma’nın aksine belirli bir bölge ile sınırlı kalmıştır. Avrupa’da kentsel dokunun yayılması Roma İmparatorluğu dönemiyle hızlanmıştır. Roma imparatorluğu bir anlamda **urbs**’un hukuki genişlemesidir ve bir eyalet yönetimi iskeletinin bir araya getirdiği ancak iç işlerinde tümüyle özerk bir kent hücreleri konfederasyonu işlevi görmektedir. İmparatorluk, Akdeniz’de çok sayıda kent devletini birleştirmiş, daha önce var olmayan kentler yaratmıştır. Bu kentler genellikle çok sayıda kamu mimarisi ve özel mimari unsurları gerektiren bir birleşik geometrik tasarıma uygundur. Homojen bir uygarlığın işlevsel destek verdiği ve her yerde var olduğu imajı geniş bir coğrafi alana yayılmıştır.¹¹⁵

Roma, sukemerleri, viyadükleri, muazzam taş döşeme yollarıyla görünür güç simgelerini oluşturmuştur. Roma genişleyen tek bir iktidar merkezinin ürünü olan büyük bir kent kurma girişimidir. Roma, geniş kitleleri standartlaştırma ve hizaya sokma becerisine sahiptir. İmparatorluğun iktidarı altında, belki de kentlerin kurulmasından beri ilk defa batılı insanoğlu yasa ve düzenin her yerde hüküm sürdüğü, yurttaşlığın her anlamda insanlığın ortak mirası olduğu, “tamamiyle açık” bir dünya yaşamının nasıl bir şey olduğunu görmüştür.¹¹⁶ Kent mekanının kitlesele toplantılar ve kitlesele hareketler için tasarlanmasını içeren yeni mimari unsur Romalıların mimariye bir katkısıdır.¹¹⁷

¹¹⁴ Mumford, **a.g.e**, s . 233-245

¹¹⁵ Benevolo,**a.g.e**, s. 24

¹¹⁶ Mumford, **a.g.e**, s . 254-255

¹¹⁷ **A.e**, s . 284

Roma İmparatorluğu, görsel düzen ile imparatorluk iktidarını birbirinden ayrılmaz şeyler haline getirmiştir. İmparatorluk iktidarının anıtlarda ve kamu binalarında görülmesini sağlamak zorundadır. İktidarın “**taşa**” ihtiyacı vardır. Romalılar kendilerini yöneten pagan tanrıları doğrudan doğruya göreceklere inanmamakta, yere inip insanların arasına karıştıklarına, tanrıların tanınmamak için kılık değiştirdiklerine inanmaktadır. Onlara göre, eski tanrılar her yerde mevcudiyetlerine dair görünür izler bırakmaktadır. Roma hükümdarları da kendi saltanatlarını haklı çıkarmak için görünür izlerden yararlanmışlardır. Batı dünyasının dört bir yanına tanrılar adına imparator anıtları inşa edilmiştir. Görünen ve görünmeyen arasındaki huzursuz ilişkide hükümdarın görsel düzene ihtiyacı varsa, tebaasının da vardır. Romalıların imge takıntısı geometrik bir düzenden yararlanmışlardır. Romalılar bu geometrinin imgelerini kağıt üzerinde değil, bizzat kendi bedenlerinden almaktadır. İmparatorluk yeni şehirler kuracağı zaman, Roma kentinin tasarımını fethedilen toprağa aktarmıştır. Bu geometrik kalıp, fethedilen topraktaki halkın tarihini hiçe saymıştır. Kısaca Romalılar “kalıcı bir rejime bakacak ve itaat edecektir.”¹¹⁸

Tarihçi Fergua Miller Roma için: “imparatorluk, imparatorun yaptıklarıdır” demiştir. Bu eylemlerin en önemlilerinden biri de hem imparatorun prestiji için hem de imparatorluk için göz korkutucu, etkileyici binalar yapmaktır. İmparatorlar binaları sayesinde tebaasının gözünde kendi meşrutiyetlerini inşa etmişlerdir. “imparatorluğun haşmeti, kamu binalarının vakarıyla ifade edilmiştir”. Romalılar için şehrin mekanı, dünyanın mekanıdır. Atina'nın fethettiği halkların herhangi birini Atinalı haline getirmek gibi bir derdi yokken, Romalıların vardır. Ancak Roma'nın bu yapısı tek tanrılı Hristiyanlığın ortaya çıkışıyla yavaş yavaş değişime uğramıştır. Hristiyanlar için, paganların “bak ve inan, bak ve itaat et” buyrukları imanın temeli değildir. Mekandaki hiçbir doğrultu tanrının nerede olduğunu ortaya çıkaramayacaktır. Tanrı hem yerde hem göktedir. Hristiyan kişi kendini köksüzleştirerek, cennetten sürgün edilmeyi yeniden canlandır ve inancı gereği, kamusal imparatorluk kültürünü reddetmek zorunda kalır. Dolayısıyla Roma kenti Hristiyanlığın imparatorluğun resmi dini kabul edilmesiyle değişmiştir. MS 313'de Milano fermanıyla İmparator Konstantino Hristiyanlığı imparatorluğun her yerinde yasal bir din haline getirmiştir. Kilise yönetimi kurulmaya başlanmıştır. Hristiyanlığın

¹¹⁸ Sennett, **Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir**, s. 76-79

kamusal bir güç haline gelmesiyle, İsa'nın imgesi de kısmen dönüşmüştür. İsa artık, mazlumların tanrısı, keramet sahibi ve kurtarıcı değildir. İmparator tanrının yer yüzündeki elçisi, tanrı da göklerin imparatoru olarak kabul edilmeye başlanmıştır. İbadet, emperyal bir binaya yakışır hale getirilmiştir. Kilisenin yöneticileriyle müminler arasında büyük bir mesafe oluşmaya başlamıştır. Kilise dünyevileşmiştir.¹¹⁹

4. yüzyıldan başlayarak Hıristiyanlık dininin simgeleri ve yapıları kent organizmasını belirlemiş ve bir ölçüde değiştirmiştir.¹²⁰ Romanın Hıristiyanlaşması, emperyal şehrin gerilemesiyle birlikte olmuştur. Batı uygarlığına hakim olmaya başlayan tek tanrıcılık, çok tanrıcı geçmişle bedenden kopmuş ama Roma'daki çok tanrıcılığın mekanlarından tümüyle kopamamıştır.¹²¹

3. yüzyılda başlayarak Roma'nın yıkılışını hızlandıran ve 5. yüzyılın sonlarına kadar devam eden "barbar" göçleri bütün Avrupa kıtasını sarsmıştır. Roma imparatorluğunun çözülüşüne bu göçlerin yanında Hıristiyanlığın yayılması da etkili olmuştur. Avrupa karanlık çağa geçmiştir. 7. yüzyıldan 10. yüzyıla kadar süren karanlık çağda batı Hıristiyanlığı kökten değişmiştir. Akdeniz dünyasının geleneksel coğrafyasında yeni bir tarihsel gerçek doğmuştur. Çoktan kentleşmiş alanlarda, var olan Klasik mimari, yeniden uyarlanmıştır. Daha önceleri kamu dışı görevler üstlenen –hamamlar, tiyatrolar, sirkler ve ambarlar gibi- yapılarla birlikte büyük altyapılar ve büyük mimari miraslar yavaş yavaş yok edilmiştir.¹²² Roma elbette ani bir ölümle yok olmamıştır. Barbar akınlarıyla kent merkezleri-pazaryerleri tepelere doğru çekilmiştir. Roma'nın yıkılışının ilk 500 yıl içinde, alışkanlıklardaki, yasalardaki değişiklik, çevredeki yapılarda değişikliği getirmiştir. Kentteki değişim, yeni bina inşa edilmesinden çok taş yapıların yıkılıp parçalanması, çöplerin yığılması, taş döşeli yolların toprakla döşenmesiyle yaşanmıştır. Bu yeni kent biçiminde manastır sistemi önemli bir konuma yükselmiştir. Manastır aslında yeni bir tür polistir. Bu birlikte ve benzer fikirlere sahip insanların, sadece törenler için değil, aynı zamanda tanrıya hizmet etmeyi amaçlayan bir Hıristiyan hayatı yaşamak amacıyla bir arada bulunmalarını hedefleyen yakın bir kardeşliktir. Burada yeni bir

¹¹⁹ Sennett, **Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir**, s. 81-84-109-113 ve 125

¹²⁰ Benevolo, **a.g.e** s. 30

¹²¹ Sennett, **Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir**, s. 130

¹²² Benevolo, **a.g.e**, s. 33

dinsel kültürün dönüm noktası başlamıştır. Bu kültür, eski uygarlıkların sınırlarını onların tipik kurumlarından uzaklaşarak aşmayı amaçlamaktadır. İlkesel olarak, mülkiyet, prestij, iktidarı reddetmektedir. Manastır kolonisi bir anlamda yeni kale haline gelmiştir. Bu kale ruhun kalesidir, sarayı da manastır kilisesidir. Kent uygarlığını dünyevi araçlarının ilk biçimlendiği yer krallık sarayı idiyse, kentin ideal amaçlarının araştırıldığı, canlı tutulduğu ve nihayet yenilendiği yer de manastırdır. Dış dünya ne kadar karışık olsa da manastır duvarlarının içinde bir düzen ve sükunet havası vardır. Klasik kentle ortaçağ kenti arasındaki bağ da manastırdır. Kütüphanelerde eski kaynaklar korunmaya başlanmıştır. Bu koşullar altında ortaya çıkan Hristiyan kültürü 11. yüzyıla kadar kentsel bir biçim almıştır. Fakat kent biçiminin tohumları kilise ve manastırda çok daha önceleri atılmıştır. Zira hayatta kalan mimari, kapalılığa, korunmaya, emniyete, sağlamlığa ve sürekliliğe verdiği önemi korumaktadır.¹²³

Hem miras alınan merkezlerin değiştirilerek yeniden kullanılışında hem de yeni yerleşmelere yol gösteren mantıkta, yeni Avrupa kentleri ana hatlarıyla ortaya konmuştur. Öncelikle kent düşüncesi, coğrafi ve doğal ortama, yeni köktenci biçimde sıkı sıkıya sarılırken genel ve sistematik anlamını yitirmiştir. İkinci olarak kentin mimari ve simgesel ağırlığının dağılımı farklı bölgeler arasındaki dengeyle birlikte değişmiştir. Çoğunlukla taşıyıcı ana arterler boyunca haç biçiminde düzenlenen ilk Hristiyan kiliseleri periferiye yerleştirilmiştir. Yani önemli bir kutsal alan kentin dışına yerleştirilmişse, merkezin yeri değişmiştir. Yeni yerleşmeler klasik örneklerle bağımlı kalınmadan tasarlanmaktadır. Roma'nın mimarlık mirasına pek uymayan savunmanın ve ticaretin gereklerine yanıt vermekte, dinsel ve yerel yönetim merkezlerini onurlandırmak için sadece simgesel bir amaca hizmet etmektedir. Mimari enginliğini yitirmiş, bütünün düzeni yok olmuştur. Büyük ölçekli yapılar –yollar, köprüler, su kemerleri, su hazineleri, limanlar gibi- kurulamadığı için bunlar artık insan endüstrisinin ürünleri arasında sayılmamaktadır. Eskiçağ'ın ayakta kalmış yapıları içinde bu kategoriye girenler doğal birer manzara olarak hayranlık uyandırmakta ya da doğa üstü güçlerin gizemli birer bildirisi kabul edilmektedir: Teknolojik ve örgütsel kaynakların sınırlı olması yakın çevreye birçok bakımdan bağlı olmayı beraberinde getirmiştir. Kilise iç ve dış mekanlar arasında yakın iletişimi gerçekleştirmektedir. Kentin farklı mekanlarının tümü sürekliliği olan

¹²³ Mumford, a.g.e, s . 309

tek bir mekanda birleşmiştir. Bu yeni yapı tarzı bölünmez ve çok biçimli bir kent ortamı doğurmuştur.¹²⁴ Gerek Antik kentte gerekse Roma'da, kent binalar ve anıtlar bütününün etrafında düzenlenmektedir. Ortaçağ kentlerinde ise uzun süre kiliselerden başka bir anıt varolmamıştır. Yine Hıristiyanlık kentsel mekana olağan dışı bir yenilik getirmiştir.¹²⁵

Ortaçağ inşaatçıları filozoflar değil, duvarcılar ve dülgerlerdir. Bu yüzden mekansal dokunun temeli dünyevi mekanların kutsal mekanlardan farklı görünmesi üzerine kurulmuştur. Bunun sonucunda, kentlerin dünyevi binaları karmakarışık yığınlar halinde bitişik ve yetersiz hale gelirken, kiliseler dikkatli bir şekilde konumlanmıştır. Merkez yani kentin belirleyici yeri (dünyanın yönetildiği yer) dünyevi sıradanlığın tersine özenle oluşturulmuş bir yerdir. Ayrıca kentin geri kalanına bulaşmış şiddete karşı bir korunak ve kutsal bir sığınak oluşturmuştur. Ortaçağ kentlerindeki kiliselerde büyüklük önemlidir. Kiliseler kentin ekonomisine ve siyasetine de dahildir.¹²⁶ Ortaçağ inşaatçısı, boyut ve yüksekliğin önemli birer simgesel nitelik sayıldığı katedral ve bazen de belediye binaları hariç, yaptığı binalarda mütevazı insan boyutlarına sadık kalmıştı.¹²⁷

Varlığın ve misyonun evrenselliğiyle kilise, ortaçağ hayatının her yönünü egemenliği altına almıştır. Ortaçağda kilise ve devlet, devlet ile din iç içe girmiş olduğu için net bir coğrafi ayırım yoktur. Bir kral bir katedralde taç giydiği zaman taç giyme onu **christus domini**'ye (egemen-hükümdar İsa) yapmaktadır. Yani sadece piskoposluk mertebesinde bir kilise değil, bizzat İsa'nın bir imgesine dönüşmüştür. 11. yüzyılda piskoposun krala olan feodal bağı gevşemiştir.¹²⁸ Roma imparatorluğunun çöküşünden sonra batıdaki tek güçlü ve evrensel birlik Kilise olmuştur. Manastırlar ve kiliselere kentin sosyal-siyasal hayatına önemli rol oynamaktadır. Kilise dışında hayatın en geniş çaplı temsilcisi loncalardır. Birliğin temelini ortak iş ve ortak kader oluşturmaktadır. Ortaçağın bitimiyle onlar da yok

¹²⁴ Benevolo, **a.g.e.**, s. 37-41

¹²⁵ Jacques Le Goff "Ortaçağ Kenti", Mehmet Ali Kılıçbay, **Şehirler ve Kentler**, İstanbul , İmge Yayınevi, 2000, s. 175-189

¹²⁶ Richard Sennett, **Gözün Vicdanı: Kentin Tasarımı ve Toplumsal Yaşam**, çev: Süha Sertabiboğlu, Can Kurultay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1999, s. 28-30

¹²⁷ Mumford, **a.g.e.**, s . 377

¹²⁸ Sennett, **Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir**, s. 152

olmuştur.¹²⁹ 11. ve 12. yüzyıldan önce kentler çoğunlukla yönetim veya piskoposluk merkezidir. Bu yüzyıllardan sonra zanaat ve tarım arasındaki iş bölümü ve kentlerin kitlesel olarak kentsel ekonomi kategorisinde yer alan şehirlere dönüşme süreci başlamıştır.¹³⁰

13. yüzyıla gelindiğinde feodal sistemin gelişmesiyle ortaçağ şehirleri de gelişmeye başlamıştır. Notre-dome katedralinin 13. yüzyılda açılmasıyla batı uygarlığının bu yeni merkezinde Hristiyanlığın gücü hakimdir. Bu aynı zamanda yapı sanatının bir zaferi olarak görülmüştür. Georges Duby; başlıca sanatsal yaratıcılık merkezlerinin artık şehrin kalbine taşındığını belirtmektedir.¹³¹ Kırdağı manastırlar katedrallere kaymıştır. Giderek ekonomi de uygarlık sahnesine girmiştir. Uygarlığın ekonomik temelleri antik dünyada pek dikkat çekmiş bir konu değildir. Nitekim, Max Weber: “ortaçağ yurttaşı bir iktisadi insan haline gelme yolundaydı, oysa antik dönem insanı siyasi insandır” demiştir.¹³² Ekonomik güçler, şehrin içinde yaşayan insana iki ayrı özgürlük vaadinde bulunmaktadır. Tötanya Hansa Birliğine mensup ortaçağ ticaret şebekesine mensup şehirlerde kapıya **stadt luft macht frei** (şehir havası insanı özgürleştirir) yazmaktadır. Şehir ayrıca insana yeni bireysel mülkiyet hakları vaat etmektedir. 13 yüzyıl sonlarında “bilimsel hümanizm” adını verdiği çağın doruk noktasıdır. Ortaçağ düşünürleri yüzyıldan fazla bir süredir insan bilgisini sistematik bir biçimde insan toplumunun sorunlarına uygulamaya çalışmışlardır. Biyoloji ile politikayı birleştiren “politik beden” (John of Salisbury’nin toplumsal bedenidir) tahayyülü bu tutarlılığı ifade etmektedir.¹³³

Kısaca ortaçağ kentlerinin özellikleri şunlardır: Ortaçağ kentlerinde özel alan ile kamusal yapılar kısıtlamaya gidilmeden bir araya toplanmıştır. Hem sosyal kurumların hem de fiziksel ortamın başka bir ortak özeliği karmaşıklığıdır. Kentin kamusal alanının yapısı farklı güç merkezleri arasındaki dengenin sonucudur. Bu güç merkezleri piskoposluk, sivil yönetim, tarikatlar, loncalar ve sosyal sınıflardır. Büyük kentler tek bir merkezden tanımlanmamıştır. Dinsel, siyasal ve ticari

¹²⁹ Mumford, **a.g.e**, s. 332-335

¹³⁰ Kılıçbay, **a.g.e**, s. 170-189

¹³¹ George Duby, **The Age of The Cathedrals: Art and Society: 980- 1420**, Chicago, University of Chicago Press, 1981, s. 112; aktaran: Sennett, **Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir**, s.135-136

¹³² Weber, **a.g.e**, s. 221-213

¹³³ Sennett, **a.g.e**, s. 135-136

merkezler vardır. Bu merkezler aynı sınırları paylaşmış, yine hiç biri diğerine muhalif olmamıştır. Ortaçağ kentinin kapalı ve ayrıcalıklı karakterinin de bir sonucu da yoğunluktur. Ortaçağ kentleri gelecekte Avrupa kentlerinin ortaya çıkışında belirgin rol oynamıştır. Avrupa kentleri ile eskiçağ kentleri arasındaki ilişki altüst olmuştur. Ortaçağ'da yaratılan kent görünümleri daha sonra büyüklükleri artan kentlerin üzerinde güçlü bir etki bırakmaya devam etmiştir.¹³⁴

Modern kent, 14. yüzyılda şekillenmeye başlamıştır. Giderek otoritenin merkezleşmeye başlaması başkentten ortaya çıkmasını zorunlu hale getirirken, ana ticaret ve askeri hareket yollarına hakim olan başkent de devletin birliğine güçlü bir katkıda bulunmaktadır. Yeni ortaya çıkan bürokratik işlevlerin tümünü barındırmak için yeni bir tip binanın inşa edilmesi gerekmiştir: "devlet dairesi". Başkent siyasal olduğu kadar toplumsal bir rol de oynamaktadır: başkentte taşra alışkanlıkları, adetleri ve lehçeleri eriyip kraliyet sarayının imgesinde yeniden düzenlenmiş ve kökeninden çok tanım ve taklit üzerinden işleyen ulusal imgeyi oluşturmuştur. Siyasal başkentteki güç birleşmesi küçük merkezlerdeki güç ve inisiyatif kaybıyla birlikte yürümektedir. Ulusal prestij, yerel yönetimlerin özgürlüklerin ölümü anlamına gelmektedir. Ulusal ülkenin kendisi de farklı grupları, kentleri birleştiren bağ olmuştur. Siyasal güç bu şekilde birleştikten sonra insanlar ekonomik ayrıcalıklarını kentten değil, hükümetten almaya başlamıştır. 16. yüzyılda en hızlı büyüyen kentler, krallık sarayına yeni ekonomik gücün kaynağına sahip olan kentler olmuştur. Ortaçağ rejiminin aksine iktidar ve nüfus artık dağınık ve merkezsiz değildir. 16. ve 19. yüzyıl arasında kentlerin çoğalması hareketi durmuştur. Kenti kurmak artık yükselmekte olan küçük esnaf ve tüccar sınıfı için özgürlüğe ve emniyete ulaşmanın bir aracı değildir. Kent kurmak daha çok, siyasal gücü, tek bir ulusal merkezde bir araya getirmenin aracıdır ve başka yerlerde merkezi otorite için tehdit oluşturacak dağınık merkezlerin ortaya çıkmasını engellemektir. Modern devletin bünyesinde; kapitalizm, teknoloji ve savaş belirleyici rol oynamıştır. Askeri teknolojinin gelişimi kentleri de değiştirmiştir. Savaşlar istihkam sanatının gelişmesiyle inşaata vurgu mimariden mühendisliğe, estetik tasarımdan bir çok teknik bilimin gelişmesini sağlamıştır.¹³⁵

¹³⁴ Benevolo, **a.g.e**, s. 58-95

¹³⁵ Lewis **a.g.e** s . 438-441

¹³⁵ Mumford, **a.g.e**, s . 449 ve. 438-441; Benevolo, **a.g.e**, s. 150-152

15 ve 18. yüzyıl arasında Avrupa'da yeni kültürel özellikler oluşmaya başlamıştır. Bunun sonucunda kent hayatının hem biçimi hem de içeriği radikal olarak değişmiştir. Yeni bir varoluş modeli oluşmaya başlamıştır. Genellikle ulus devlet şeklinde kendini gösteren merkezi bir despotizme ve oligarşiye ait yeni bir siyasal çerçeveden, mekanik fiziğin türevi (pozitivizm) yeni bir ideolojik biçimden doğmuştur.¹³⁶ Bu dönemde Avrupa kentini belirleyen her şeyden çok kentin organizmasının mükemmel duruma getirilmesidir. Kamu alanları örgütlenmiş, yeni kamu yapıları ile özel yapıların yeniden oluşturulmuştur. Dayanıklılık, uygunluk ve görsel düzen sorunlarının yanısıra estetik kaygılar da yer almıştır. Görülen biçimler dünyasını anlama ve kontrol altına alma akımına bilimsel ve kesin bir yanıt verilmiştir. Perspektif, imgeler dünyasını belli bir hiyerarşiye göre düzenlenmiştir. Mimari ve kent tasarımının genellikle uygulanabilir kuralları bu hiyerarşiden doğmuştur. Bu düzenin içinde doğa görünümü, mimari ve insan karakteri de dahil olmak üzere aslında bütün dünyanın görünümünü bulmuştur. Genele karşıt olarak doğal duruma getirilmiş ilk örnekler Antik Çağ'ın klasik örneklerinde türetilmiştir.¹³⁷

Ancak Avrupa kentini bugünkü yapısına kavuşturan 18. yüzyılda yaşanan sanayi devrimiyle başlayan değişimler olmuştur. 18. yüzyılın ortasında Sanayi Devrimi'nin süreçleri, nüfus artışı, artan sanayi üretimi ve üretim sistemlerinin makineleşmesi de dahil olmak üzere İngiltere'de başlayıp değişik hızlarla Avrupa'nın diğer devletlerine yayılmıştır. Bu süreç 13. yüzyıldan beri ilk kez Avrupa'daki kent sisteminin nitel ve nicel boyutlarını değiştirmiştir. Kırsal kesimden kente yapılan göçler de dahil olmak üzere nüfus artışı kentin hızla büyümesini körüklemiştir. Aynı zamanda toprak kapitalist bir ilke doğrultusunda yeni bir düzene göre ekilmeye başlanmıştır. Yeni yollar yeni kanallar ve 1830'lardan sonra da demiryolu yapılmıştır. Diderot'un ve d'Alembert'in Encyclopedie'de derlediği büyük dökümle başlayarak, Avrupa'nın kültür mirasının yeniden incelenmesi, gerçeğin bütün yönlerinin tek bir nesnel kuralı olarak kabul edilen aklın ışığında yürütülmeye başlanmıştır. Dünya gezegeni bütünüyle bir gözlem nesnesi olmuştur. Matematikte, ölçüm sistemlerinde yaşanan gelişmeler mesafe ölçümünün insan hareketiyle ilişkisini sonlandırmıştır. Bütün bunlar, görselliğin kültür ve günlük yaşamdaki rolünü

¹³⁶ Mumford, **a.g.e** s . 429

¹³⁷ Benevolo, **a.g.e**, s. 97-128

değiştirmiştir. Kısaca sanat, kentin elinden alınmıştır. “Liberal kentler” ortaya çıkmıştır¹³⁸

Sanayi devriminin tüm dehşetiyle gelişi, dünyevi sığınak için şiddetli bir gereksinim yaratmıştır. Dünyevi bir toplumda kutsal bir sığınak yaratmanın kültürel zorluğu, katedral gibi muazzam bir yapının nitelikleri bir evin boyutuna nasıl uygulanacağı problemini ortaya çıkarmıştır.¹³⁹

Nitekim, bu yeni mekan arayışı, yeni toplum ve kent ütopyoları arayışını da ortaya çıkarmıştır. Batı’da modern mimarinin resmi tarihinin kurucusu olarak Le Corbusier kabul görmüştür. 20. yüzyıla damgasını vuran “modernizm” ya da o zamanki adıyla “modern hareket”, mimari alanında iki savaş arasında Avrupa’da ortaya çıkmış olan devrimci bir estetik kanonu ve bilimsel bir öğretiyi kapsamaktadır. Bu öğretilerde ana tema olarak betonarme, çelik ve cam kullanılmış, kübik formlar, geometrik şekiller ve Kartezyen ızgaralar öne çıkmıştır. Bu mimaride özellikle geleneksel motifler kullanılmamıştır ki, bunlar 20. yüzyıl estetik bilinci içinde hareketin tanımlayıcı özellikleri olmuştur. Kökenleri Avrupa’da bulunmasına rağmen, evrensel geçerlilik ve rasyonalite iddia eden bir öğretilerdir. Bu modernist bakış açısına biçim veren, karmaşık sanayi toplumlarının yeni ihtiyaçları, araçları ve teknolojileri, rasyonel bir ilerlemeden geçmekte olan evrensel bir tarihin ihtiyaçları, araçları ve teknolojileridir. Buradaki tema hiçbir ülke, kültür ya da coğrafyanın dışında kalmayan, “çağ açıcı” bir güç olmasıdır. 1930’larda çok kısa bir zaman içinde, Modern Hareket’in mimari ve şehircilik ilkeleri, mimarlık planlamacıları ve bürokratlardan oluşan bir kuşak tarafından her yerde, oluşum halindeki “modern zeitgeist”in en ilerici ve bütünüyle rasyonel ifadesi olarak benimsenmiştir.¹⁴⁰

Modern Hareket’in ideolojik açıdan en önemli noktası, “ideolojiyi aşma” iddiasıdır. İki savaş arasındaki dönem boyunca, Weimar Almanyası’ndaki sosyalizmden devrim sonrası Rusya’ya, İtalya’daki faşizme, Filistin mandasındaki Siyonizme ve Türkiye’deki Kemalizm’e kadar birçok yeni rejim ve farklı siyasi sistem, Modern Hareket’in “ilerici” söylemini benimsemiştir. 1930’larda, Cumhuriyet Ankara’sı,

¹³⁸ A.e, s. 188-196

¹³⁹ Sennett, **Gözün Vicdanı: Kentin Tasarımı ve Toplumsal Yaşam**, s. 41

¹⁴⁰ Sibel Bozdoğan, **Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye’sinde Mimari Kültür**, İstanbul, Metis Yayınları, 2002, s. 16

modernizmin ulus inşası ve devlet iktidarı ile kurduğu tarihsel ittifakın -ki “yüksek modernizm”, terimi bu ittifaktan doğacaktır- ilk yansımalarından biridir.¹⁴¹

James C. Scott’ın ifade ettiği gibi, terim mimari ve şehircilikle sınırlı değildir. Yüksek modernizm, 20. yüzyılın “en hayalperest ve son kertede en yıkıcı” ideolojisidir. Scott’a göre, yüksek modernist inancın oluşmasına etken olmuş bazı koşullar vardır. Bunlar arasında, “devlet iktidarının, yaşanan savaşlar ve ekonomik sıkıntılar gibi nedenlerle krize girmesi ve bir devletin engellerle karşılaşmadan planlama ve proje yapma kapasitesinin büyük ölçüde attığı koşullar, mesela iktidarın devrimle ele geçirilmesi ve sömürge yönetimleri sayılabilir.¹⁴²

Bu değişim, modern ulus devletlerde başkentlerin, aynı zamanda modern akılcı bireyin yaşama alanı olan modern kentler halinde yapılandırılmasını beraberinde getirmiştir. Modern kent planlaması işlevselcilik ve düzen kavramları üzerine kuruludur ki izgara biçimli planlar, şehirde matematiksel bir düzeni hakim kılarlar. Eğri büğrü sokaklar, hakim mimari anlayışa ters düşen üsluplar modern kent planlaması için istenmeyen unsurlardır. Balibar’ın “halkı üretmek-halklığın inşası”¹⁴³ olarak adlandırdığı yapı faaliyeti, kendisine laboratuvar olarak ulus devletin başkentini seçer. Bu laboratuvar şehir, yeni baştan kurulan bir başkent olmasa bile eski başkentten yeniden imar edilmesiyle baştan yaratılabilir. İdeal vatandaş, kurucu seçkinlerce yaratılan koşullarda “üretilecektir.”¹⁴⁴

b. Mekan-Beden Politikalarına Eleştirel Bakış:

Genel hatlarıyla yukarıda ele alınan kentlerin mekansal dönüşümü, belirli ideolojilerin ve devlet örgütlenmelerinin mekan politikalarıyla gerçekleşmiştir. Toplumsal ilişkilerin kentsel mekanla ilişkilerinin araştırılması, sosyal bilimler alanında 60’lı yılların ortalarından itibaren başlamıştır. Mekansal boyutu önde tutan bu sosyal kuramın filizlenişi, Marksizmin çeşitli disiplinlerle, (özellikle coğrafya ve

¹⁴¹ A.e, s. 17

¹⁴² James C. Scott, **Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condition Have Failed**, New Haven, Conn: Yale University Press, 1998, s. 90-97

¹⁴³ Etienne Balibar, “Ulus Biçimi: Tarih ve İdeoloji”, **İrk, Ulus, Sınıf**, der: Etienne Balibar, Immanuel Wallerstein, çev: Nazlı Ökten, İstanbul, Metis Yayınları, 1993, s. 118.

¹⁴⁴ Balibar, **a.g.m**, s. 118

kentsel sosyoloji) temasının ürünü olarak ortaya çıkmıştır.¹⁴⁵ 1960'lardan sonra sosyal araştırmalarda giderek artan mekansal vurgu üç temel sorunsal etrafında gelişmiştir. Bunlardan ilki Soja'nın "sosyo-mekansal diyalektik" diye tanımladığı, mekan ve toplumsal ilişkiler arasındaki ilişkilerin tarifidir. Başlangıçta toplumsal bir ürün olarak kavranan mekan, giderek toplumsal ilişkilerin kurucu bir unsuru olarak ele alınmaya başlanmıştır. İkinci sorunsal, özellikle Castells'in vurguladığı ve Marksist kentsel çalışmalar açısından önemli bir tartışma odağı oluşturan "kentsel birimin özgüllüğü"dür. Üçüncü sorunsal ise, Harvey tarafından geliştirilen, daha sonra kapitalist gelişmenin eşişsiz coğrafyalarını içerecek biçimde genişleyecek olan mekanın sermaye birikimi süreci içindeki rolüdür.¹⁴⁶ Tezimizde ele aldığımız genel perspektif düşünöldüğünde ise sosyo-ekonomik diyalektik bakış açıcısının konuyu daha açıklayıcı kıldığı düşünölmektedir.

Genel olarak bir kentin fiziksel biçimi coğrafi ve tarihsel etkenlerin karmaşık bir bileşiminden kaynaklanmaktadır.¹⁴⁷ Mekansal mitoloji de, özellikle devlet iktidarının devamı için önemlidir. Ulus devletler, bu mitoloji aracılığıyla vatandaşların bir toprağın tarihine ve taşıdığı anlamlara bağlanmasına, ulusun hayali bir coğrafya içerisinde ortak bir yaşam sürmesine çalışır. Vale'ye göre bu coğrafya, "ulusun altın çağıyla şimdiki zaman arasında ikonografik bir köprü oluşturacak biçimde" kurgulanmıştır. Bu yüzden de başkentleri geniş kapsamlı olarak ele almak için farklı disiplinlerin verilerinden yararlanarak inceleme yapılmalıdır.¹⁴⁸

Nitekim, bir kentin imgesi veya ona ilişkin mit ne olursa olsun, kentsel bir yaşantıyı tecrübe eden her birey, o kente ilişkin kendi tasavvurunu yaratmaktadır. Ortak kamusal-cemaatsel imgeler, ortak bir kültür ve uzlaşma alanlarını ortaya çıkarmaktadır. şehir planları bu ortak imgelerin yaratılmasına katkıda bulunur ya da ortak bir kent imgesi tahayyölü bir şehir planı yaratılmasını sağlar. şehir planları, şehir sakinlerinin çoğu tarafından taşınabilecek "ortak zihinsel resimler" denebilecek

¹⁴⁵ Oğuz Işık, "Değişen toplum-Mekan Kavrayışları: Mekanın Politikleşmesi, Politikanın Mekansallaşması", **Toplum ve Bilim**, sayı: 64-65, Güz-Kış, 1994, İstanbul , s. 8

¹⁴⁶ Bülent Batuman, "En iyi Kalpli Üvey Ana: Kent Tarihi Yazımı ve Bir Çatışma Alanı Olarak Erken Cumhuriyet Ankara'sı", **Tarih, Sınıflar ve Kent**, der: Ali Ekber Doğan ve Besime şen, Dip Not Yayınları, İstanbul, 2010, s. 73:

¹⁴⁷ Benevolo, **a.g.e**, s. 16

¹⁴⁸ Çınar, **a.g.m**, s. 143-144

kamusal imgeler üretebilirler. Böylelikle mekândaki fiziksel inşa faaliyeti, söylemsel inşanın da altyapısını oluşturur. Semboller ve kolektif anılar yaratır.¹⁴⁹ Düzeni sağlayan, mimari kurgu, görsel algılamayı sağlayan ise imgelerdir.¹⁵⁰

Beden-mekansal ilişki modernizmin ortaya çıkışıyla yeni bir boyut kazanmıştır. Modernizm'in akla verdiği önem ve bireyin toplumsal alandan silinişi, 20 yüzyılın başlarından itibaren, modernizm eleştirilerini de beraberinde getirmiştir.

20. yüzyıl başlarında, Maurice Halbwachs tarafından ilk defa "toplumsal bellek" teorisi geliştirilmiştir. Bellek, politik ve ideolojik mücadele kilit bir kavram olarak algılanmaya başlanmıştır. Halbwachs'a göre toplumsal bellek sosyal olarak kurgulanmış bir yapıdır. Bellek içinde bulunan sosyal yapı tarafından belirlenir, çünkü bir gerçekliği algıladığımız an bu gerçekliğin bize temsil edilmiş biçimi ve diliyle sınırlıdır. Böylece hatırlama toplumsal bir algılama sistemini yeniden üretir. Toplumsal bellek hem geriye hem de ileriye doğru iki yönde işler. Bellek sadece geçmişini kurgulamakla kalmaz, aynı zamanda şimdinin ve geleceğin deneyimlerini de organize eder. Halbwachs'a göre mimar mekan burada yerleşmiş hatıraların canlanmasına yardımcı olacak ve onları yeniden sunacak bir yerdir.¹⁵¹

Modernizmin en önemli eleştirisi, Frankfurt Toplumsal Araştırma Enstitüsü'nün üyeleri tarafından oluşturulan Eleştirel Teori olarak adlandırılan çalışmalarla kuramsallaşmıştır. Frankfurt Okulunun en önemli üyeleri arasında yer alan Adorno ve Horkheimer'in yazdığı, **Aydınlanmanın Diyalektiği** isimli yapıtı, en güçlü 'akıl' eleştirilerinden biridir. Kitapta aydınlanmaya karşı 2 ana eleştiri noktasından hareket edilmiştir:

- 1) Aydınlanmanın bireyi soyutlaştırarak akli hakim kılması
- 2) Aydınlanmanın özne ile doğayı birbirinden kesin çizgilerle ayırması.

¹⁴⁹ Kevin Lynch, **The Image of City**, Cambridge, Harvard University Press, 1960, s.

¹⁵⁰ F.A. Yates, **The Art of Memory**, Peragrine Books, 1969, aktaran: Bülent Batuman, "Mekan, Kimlik ve Sosyal Çatışma: Cumhuriyet'in Kamusal Mekanı Olarak Kızılay Meydanı", **Ankara'nın Kamusal Yüzleri**, der: Güven Arif Sargin, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002 s.44

¹⁵¹ M. Halbwachs, **On Collective Memory**, ed. ve ing çeviri: Lewis A. Coser, University of Chicago Press, Chicago, 1992,

Adorno ve Horkheimer, aydınlanmanın birey üzerindeki etkisini şu şekilde ele almışlardır: her öznde modernin ya da genel anlamda toplumun gerçekleştiği bir nokta vardır. Modern dönemde akıl, toplumun öznedeki aracıdır. Aydınlanmanın ileri sürdüğü gibi akıl sadece ilerleme, özgürleşme değildir. Akıl aynı zamanda iktidar-egemenliktir. Mekanik yeniden üretim çağında her özne bir diğerinin aynısıdır. Ancak onlara göre, çağdaş toplumda bütün bunları mümkün kılan ise “kültür endüstrisidir.” Kültürün endüstrileşmesi, endüstri toplumu içinde yer alan insan tekinin de bir endüstri ürünü gibi görülmesi, dolayısıyla insanın herhangi bir nesne haline gelmesi, yani “şeyleşmesi” sonucunu doğurur. Kültür endüstrisi çağında düzen, bedenleri serbest bırakır ve ruhlara saldırır. Artık düzen “benim gibi düşün ya da yok ol” demek yerine, “benim gibi düşünmemekte serbestsin. Yaşamını ve tüm sana ait olanları da koruyabilirsin. Ancak o andan itibaren bir yabancısın” demektir. Modern özne modernliğin öznesi olduğu için modern değildir; modernliğin ürettiği özne olduğu için moderndir.¹⁵²

Bu noktada Habermas’ın görüşlerine baktığımızda, Habermas kamusal alanı idealize ederek, kentsel mekanları, herkesin ulaşabildiği yerler, her türlü görüşün ortaya konup, özgürce tartışıldığı politik cepheler ve ortak bir karar üretilene kadar, akılcı bir sürecin deneylendiği ortamlar olarak tanımlamıştır. Habermas’a göre kamusal alan, tarihsel bir kategoridir ve demokratik kimliğini aydınlanma döneminde tasarlanmıştır. Aydınlanmayı adeta bir milat kabul eden Habermas’a göre, kamusal alanın bütün bu tarihsellik içindeki temel ödevi, çoğulculuğu öncelikle ele alması, politik ancak demokratik bir sahneyi işlevsel kılmasıdır. Öte yandan en yalın haliyle kamusal alan bütünleştirici ve olumluyıcıdır ve gerçek cismi varlığını burjuvazinin örgütlediği kentlerde bulmuştur. Dolayısıyla kamusal alan, burjuva demokratik kentle özdeş kabul etmek ve tarihsel dönüşümünü kentlerin tarihiyle birlikte açıklamak gerekmektedir. Yönetici sınıfın mekanları, örneğin saray benzeri sergilenen/izlenen ikililiğinin süre geldiği mekansal tipler-festival benzeri toplantıların merkezidir. Bu yönetici sınıfın iktidarını temsil eden her türlü gösteriyi ve simgeyi kendisinde saklı tutar. temsilli kamusalıktan görece demokratik kamusal alana geçiş ise mülkiyete bağlı ilişkilerin başkalaşması ve otoritenin el değiştirmesiyle kendini belli etmiştir. 18. yüzyıla kadar kamu-özel ayrımı egemen yönetici ve kilise etrafında yoğunlaşırken, kamuya ait değerler ve otorite, sivil

¹⁵² Besim F. Dellaloğlu, “Bir Giriş: Adorno Yüz Yaşında”, **Cagito**, sayı:36,2003, s. 18-27

kamusal bir yüzü olan parlamento ve yasal organlara devredilmiştir. Ulusal ve bölgesel gücü tekelinde tutmaya başlayan ulus-devlet, 18. yüzyıl sonunda kendisini hissettiren bir olgudur. Erken dönem kapitalist üretim ve ilişkileri feodal düzeni bozması dolayısıyla yeni bir toplumsal düzeneği ısrarla göreve çağırır. Habermas bu dönüşümün esas başladığı noktanın, kamusal insanın farklı bir maceraya kaymasında kendini gösterdiğinden bahseder. Bu da bireyin temsili kamusalılığı aşarak herkes için eşdeğer nitelikte bir katılımın talep edilmesidir.¹⁵³ Kısacası kamusal alanların ve onların mekansal dokularının, toplumun birbirleri arasındaki veya toplumun iktidar arasındaki bağı oluşturacak ve güçlendirecek alanlar olduğu söylenebilir.

Focault ise özellikle mekanla ilgilenmez ama mekan Foucault'nun güç-bilgi üzerine geliştirdiği söylemin bir aracı olarak ortaya çıkar. Foucault gücün mekansallaşmasını tartışır ve mekanı gücün müdahale alanı olarak değerlendirir. Foucault, cezanın değişim sürecini ele alarak, mekanın gücün müdahale alanı olarak nasıl karşımıza çıktığını açıklar. Bu değişim sürecini ele alırken de iktidarın beden üzerindeki politikalarını inceleyerek güç-mekan arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. 19. yüzyılın ortalarından itibaren ceza bedene değil, ruha yönelik olmaya başlamıştır. Foucault, cezalandırma yöntemlerinin bu dönüşümünü, içinde iktidar ilişkilerinin ve nesne bağlantılarının ortak tarihinin olabileceğini bir "beden siyasal teknolojisi"yle incelemek gerektiğini belirtir.¹⁵⁴

Foucault, bedenin siyasal teknolojisini açıklarken ilk olarak, bedenin biyolojik bir unsur olmasının yanında, siyasal bir ortamın içine de doğrudan katıldığını belirtir. İktidar ilişkileri onun üzerinde doğrudan bir müdahale meydana getirmektedir. Onu kuşatmakta, damgalamakta, terbiye etmekte, azap çektirmekte, işe koşmakta, törenlere zorlamakta, ondan işaretler talep etmektedir. Bedenin hem üretken olması hem de tabi kılınmış beden haline dönüştürülmesini sağlamak iktidar için yararlı bir güç haline gelebilmektedir. Bu tabi kılma durumu, şiddet ya da ideolojik araçlarla elde edilebilir. Doğrudan veya örtük olabilir, güce karşı güç kullanabilir, maddi unsurlara yönelebilir, ama bu yüzden şiddete yönelik olmayabilir. Beden bilgisi

¹⁵³ Güven Arif Sargın, "Kamu, Kent ve Polytika", **Ankara'nın Kamusal Yüzleri**, der: Güven Arif Sargın, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002 s.9-15

¹⁵⁴ Michel Foucault, **Hapishanenin Doğuşu**, çev: Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, İmge Yayınları, 2000, s. 34-63; Michel Foucault, "İktidar ve Beden", **İktidarın Gözü**, çev: Işık Ergüden, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2007, s. 38-41

devletin egemen olmasını ve bu bilgi ve egemen olma hali de “bedenin siyasal teknolojisi”dir. Bunun incelenmesi de iktidarın mülkiyet olarak değil de bir strateji olarak kabul edilmesiyle olur. İktidarın egemenlik etkinliklerinin, bir “sahiplenmeye” değil de, düzenlemelere, manevralara, taktiklere, tekniklere, işleyişleri bağlanmalarıyla gerçekleşir ve her zaman faaliyet alanı olan bir ilişkiler ağının keşfedilmesiyle anlaşılabilir. Yani kabul edilmesi gereken: iktidarın kendini tutmaktan çok icra edildiğini, egemen sınıfın kazanılmış ya da muhafaza edilmiş ayrıcalığa değil de, onun stratejik konumlarının gözetildiğidir. Yine bu iktidar, “ona sahip olmayanlara”, yalnızca bir zorunluluk ve yasaklama olarak uygulanmamaktadır. Onları kuşatmakta, içinde ve uzantısından geçmektedir. İktidar egemen olunanlardan destek almaktadır. Bunun anlamı da bu ilişkilerin iyice derine girdiğidir. Nihayetinde Foucault bu durumu, “mikro iktidar”lar kavramıyla tanımlar.¹⁵⁵ İktidarın nesnesi ve hedefi olarak keşfedilişinin ardından beden, maniple edilen, biçimlendirilen, terbiye edilen, itaat eden, cevap veren “makine” insandır. Tabii kılınabilir, kullanılabilir ve geliştirilebilen bir bedendir. Beden her toplumda ona zorlamalar, yasaklar, veya zorunluluklar dayatan iktidarın içine alınmıştır. Ancak bu tekniklerde birçok şey yenidir. Artık beden, kitle halinde ele alınmamakta, ayrıntıda işlenmekte, onun üzerine “ince” bir baskı uygulanmaktadır. Bedenin denetlenmesine izin veren, onun güçlerinin sürekli olarak tabii kılınmasını sağlayan ve onlara bir itaatkar-yarar oranını dayatan bu yöntemlere “disiplinler” adı verilmektedir. Kölecilikten farklıdır. Bedenin birebir sahiplenildiği bir ilişkiye dayanmamaktadır. Sınırsız efendinin tekil iradesine bağlı disiplinlerden farklıdır. Disiplinlerin tarihsel anı, insan bedeninin doğduğu andır. Bu an onu aynı mekanizma içinde daha da yararlı hale getirdiği ölçüde, daha da fazla itaatkar yapan andır. İşte bu andan sonra, beden üzerinde bir çalışma, onun unsurlarının, hareketlerinin, davranışlarının hesaplı kitaplı bir manipülasyonu olan bir baskılar siyaseti oluşmaktadır. Disiplinler böylece “itaatkar” bedenler imal etmektedir.¹⁵⁶

Disiplinsel iktidarın başarısı, basit aletlerin kullanılmasına bağlıdır. Disiplinin icra edilmesi, bakışlar aracılığıyla zorlayan bir düzenleme, görmeye olanak veren tekniklerin iktidarın olanaklarını arttırdıkları ve bunun yansıması olarak baskı altına alma araçlarının bu baskıların uygulandığı kişileri açıkça görebilir kıldıkları bir

¹⁵⁵ Foucault, **Hapishanenin Doğuşu**, s. 62-63

¹⁵⁶ **A,e**, s. 208-211

makine gerektirmektedir. Artık yalnızca görülmek (sarayların gösterişi) veya dış mekanı gözetim altında tutmak (kalelerin geometrisi) için değil de eklemelenmiş ayrıntılı iç denetime –içeride bulunanları görünür kılmak- izin vermeye yönelik mimari şekillenmeye başlamıştır. Yani daha genel olarak bireylerin dönüştürülmesini sağlayacak bir mimari oluşturulmuştur.¹⁵⁷

Kent filozofu olarak kabul edilen H. Lefebvre de, mekan-tarih-insan arasındaki ilişkiden bahseder. Bu ilişkide mekan merkezi bir konuma sahiptir. Lefebvre, toplumsal ilişkileri incelerken ve mekan üzerinde odaklanırken, mekanı hem toplumsal aktivitelerin bir aracı, hem de toplumun bir üretimi olarak ele alır. Mekan aynı zamanda hem bir araç hem de bir üretilimdir. Lefebvre'nin insan, toplum ve tarih ilişkisinde mekan merkez konumdadır. Bu ilişkide mekan ve mimarlık hem kurgulanan bir nesne hem de kurgulayan bir öznedir. Başka bir deyişle hem sonuç hem de nedendir. Mekanlaşma, söylemsel ve fiziksel sonuçları olan pratik bir süreçtir. Kentsel mekan, söylemlerin çözüldüğü ve somutlaştığı yerdir. Bu anlamda mekan hem temsil edilen hem de temsil edendir. Bir mekanın nasıl dönüştüğünü anlamak için söylem tarafından o mekanın nasıl temsil edildiğine (kavramsal mekan) ve mekanın nasıl temsil ettiğine (imgesel mekan) bakmak gerekir. Lefebvre'ye göre kent: yapmaya, kullanmaya, kavramsal önermeye ve mekanı algısal deneylemeye dair üç önemli düzlem üzerine kuruludur. Bu üç düzlemin birlikteliği, nesnel ve sosyal mekanın anlaşılması için önemlidir. Ona göre; ekonomik bir düzeneğe gereksinim duyan mekansal uygulama, gerçekte kamusal olarak üst-yapıyı oluşturan sosyal aktörlerin müdahalesini de işlevsel kılar. Devlet ve yönetme erkini paylaşan kurumlar, devletin işlerliği ve güvenliğinden sorumlu aygıtlar, politik söylem merkezleri ve benzeri seküler veya dinsel oluşumlar, bir anlamda kentin nasıl olması gerektiğini planlayan güç merkezidir ve egemen veya değil, tüm görüşleri gündelik hayatın içerisinde yeniden üretmek kenti dönüştürürler. İdeolojiler de kalıcılık amaçlıyorsa bu ancak ideolojinin kendi hakimiyetindeki bölgenin sınırlarını belirleyerek sürekliliğini istediği toplumsal düzenin mekanının üretilmesiyle mümkün kılınabilir.¹⁵⁸

¹⁵⁷ A.e, s. 256-258

¹⁵⁸ H. Lefebvre, **The Production of Space**, Blackwell, Oxford and Cambridge, 1993, 129

Yukarıda ana hatlarıyla ele alınan mekanın hem dönüştürücü hem de dönüşüme tabi olma niteliği modern ulus devletlerin en önemli mekanları olan ulusun başkentlerinin araçsallaştırılması sonucunu da beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda ilk olarak bir sonraki alt bölümde ele alınacak olan, ulus devletlerin başkentlerinin analizinde, daha sonra da yeni ulus devlet Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti Ankara'nın simgesel rolü incelenirken mekanın bu araçsal niteliği önemli bir hareket noktası olacaktır.

2. “Başkent” Kavramının Ortaya Çıkışı ve Ulus Devletlerde Başkent:

Başkent kelimesi Latince Caput (baş) kökünden türetilmiş olmasından dolayı başkentim yönetim merkezi (headquarters) olma özelliği ön plandadır.¹⁵⁹ Literatürde de bu doğrultuda modern başkentlere yönelik pek çok tanımlama girişimi bulunmaktadır. Başkentler devletlerin yönetim merkezi olarak kabul edilmekte; ülkenin genelinin ya da ayrı bir siyasal birimin yönetim ikametgâhı olarak gösterilmektedir.¹⁶⁰

Başkentler, bir ülke geneline ya da eyalet bütününe yönelik genel siyasetin belirlendiği ve yönetimin fiziksel düzeyde cisimleştiği yerler olarak tasvir edilmektedir. Başkente yönelik yapılan diğer tanımlamalarda yönetim ve hükümet merkezi olarak uzun ve güçlü bir merkezilik; ulusal kimlik, statü ve iktidarı sembolize etmek; diğer kentler arasında önde gelmek; türlü alanlarda denetim ve kontrol merkezi olmak gibi ortak noktalar dikkat çekmektedir.¹⁶¹

Başkentim varlığı, bir yönetim biçimini, belirli bir bürokrasi yapısının oluşmasını gerekli kılar. Başkentim ortaya çıkması için gerekli olan olgulardan birisi, devletin varlığıdır. Ancak her devlet örgütlenmesi, başkentim varlığını gerektirmez;

¹⁵⁹ A. Rapoport, “On the Nature of Capital and Their Physical Expression”, **Capital Cities**, ed: J. Toylar, J.G.Lengelle, C.Andrew, Ottawa, Carleton University Pres, s.32-33

¹⁶⁰ Jean Gottman, “The Study of Former Capitals”, **Ekitiks**, s.52, no: 314-315, 1985, s. 541-546

¹⁶¹ Gottman, **a.g.e**, s. 541-546

dolayısıyla da başkentlerin ortaya çıkış süreci, uygarlığın gelişimi ve devlet örgütlenmelerinin farklı aşamalarıyla bağlantılıdır.¹⁶²

Başkentlerin konumu, toplumsal, ekonomik ve siyasal yapıdan bağımsız değildir. Bu nedenle yöntemsel olarak toplum, mekân ilişkisinin doğrultusunun belirlenmesinde ve başkent konumunun incelenmesinde yapısal çözümler açıklayıcı sonuçlar verebilir. Bu bağlamda da toplumsal yapıyla ilişkiler bağlamında mekânsal süreçler açıklanarak, başkentlerin konumu ortaya konabilir.¹⁶³

Geleneksel bakış açısına göre başkent ayrı bir siyasal birimin, merkezi hükümetin yerleşim merkezidir. Başkent sahip olduğu yani başkent olmanın en temel koşulu olarak gösterilen yönetme işlevi, o kenti başkent ilan eden siyasal bir kararın ve onun arkasındaki iradenin varlığına dayalı görülür. Ancak bunların yanında başkentlerin niteliğinin, konumunun ve işlevlerinin, siyasal yapının altındaki ekonomik yapıyla ve tarihsel gelişim süreciyle de ilişkilendirilmesi gerekmektedir.¹⁶⁴

Bunların yanında başkentlerin işlevsel ve konumsal özellikleri farklı siyasal ve yönetsel yapılanmalara göre de değişiklikler göstermektedir. Kent devleti, bölgesel devlet imparatorluklar ve ulus devletlerde farklı siyasal ve yönetsel örgütlenmelere rastlanmaktadır. Söz konusu siyasal örgütlenme biçiminde de başkentlerin işlevi birbirine benzemeyebilir. Kent devletleri döneminde araştırmacılar tarafından başkent olarak gösterilen kentler daha çok yönetici elitin oturduğu, büyük tapınaklar ve sarayların bulunduğu etrafı surlarla çevrili yerler konumundadır. Ancak durum söz konusu yerlerin başkent olmasına yeterli değildir.¹⁶⁵ Başkentler özellikle imparatorlukların oluşmasıyla birlikte daha önemli bir işleve sahip olmuştur. Merkezleşmenin artmasıyla birlikte, başkentlerin konumu önemli hale gelmiştir. Ancak yine de bir işbölümünün tam olarak gerçekleşmemesi dolayısıyla, gerçek anlamda başkent kavramı da ortaya çıkmamıştır. Başkentlerin tam olarak günümüzdeki konumuna gelmesi, modernizmin gelişmesi ve ulus devletlerin ortaya çıkışıyla gerçekleşmiştir.¹⁶⁶ Nitekim Avrupa'da 14. ve 15 yüzyıllarda yaşanan

¹⁶² Çınar, **a.g.e**, s. 20-21

¹⁶³ **A.e**, s. 17

¹⁶⁴ Çınar, **a.g.e** s. 19

¹⁶⁵ C.K. Maisels, **Uygarlığın Doğuşu**, çev: Alaaddin Şenel, Ankara, İmge Yayınları, 1999, s. 217-251

¹⁶⁶ Çınar, **a.g.e**, s. 50-55

gelişmeler, mekânsal düzeyde hükümet işleri için başkent kurulma ihtiyacını doğurmuştur. Başkent seçiminde ise; ticaret yollarının denetimine yakın olan ve askeri savunmanın düzenlenmesinde stratejik olarak önemli olan yerler etkili olmuştur.¹⁶⁷ Batı Avrupa'da gerçekleşen dönüşüm, öncelikle başkentlerin diğer yerleri de egemenlik altına almasını sağladığından başkentlerin büyümesini sağlamış ve giderek nüfusu artmıştır.¹⁶⁸

Başkentlere yönelik farklı yaklaşımlar incelendiğinde başkentlerin başta tarih, coğrafya, ekonomi, sosyoloji, şehircilik, mimarlık ve planlama gibi farklı alanlar tarafından inceleme konusu yapıldığı görülür. Söz konusu alanlarda başkentlerin ele alınışı birbirinden farklı özellikler gösterebilmektedir. Başkentlere ilişkin çalışmalar özellikle mimarlık ve planlama açısından önemlidir. Başkentler pek çok mimarlık akımının ortaya çıktığı ve aynı zamanda uygulandığı mekânlardır. Benzer olarak kent planlayıcıları için de başkentler ve başkentlerle ilgili çalışmalar önemlidir. Bu açıdan başkentlerin planlaması özel önem taşımaktadır.¹⁶⁹

Başkentlere yönelik bazı sınıflandırmalar da söz konusudur. Bu sınıflandırmalar doğrultusunda başkentler “gerçek başkentler” ve “yapay (artificial) başkentler” olarak ikiye ayrılır. Bu ayrımın kaynağında başkentlerin bu işlevi kazanırken ülkenin önde gelen kenti olup olmadığının değerlendirilmesi yatmaktadır. Ülkenin ekonomi, bilim ve kültür gibi pek çok yönden önde gelen kentinin başkent olması kabul görmekte, bu kapsamdaki başkentler hakkında “gerçek başkent” tabiri kullanılmaktadır. Bunun yanında başkent ilan edildiğinde ülkenin önde gelen bir kenti olmayan, hatta çok küçük bir yerleşim yeri iken planlı bir şekilde imar edilen başkentler “yapay başkent” olarak kabul edilmektedir. Söz konusu ayrım kentin işlevleri ve büyüklüğü açısından geçerlidir.¹⁷⁰ Başkent basit anlamda yönetsel merkez olmanın ötesinde, politika ve strateji alanlarındaki ilkeleri de ifade etmektedir. Bu açıdan başkent konumu ve yer seçimi çok önemli bir karar niteliğinde görülmektedir.¹⁷¹

¹⁶⁷ Lewis Mumford, **The Culter of Cities**, New York, Harcourt Brace Company, 1938aktaran: Tayfun Çınar, **Dünyada ve Türkiye’de Başkentlik Sorunu**, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 2004, s. 55

¹⁶⁸ R.J. Holton, **Kentler, Kapitalizm ve Uygarlık**, çev: Ruşen Keleş Ankara, İmge Yayınevi, 1999, s. 135-137

¹⁶⁹ Tayfun Çınar, “Başkentler Üzerine Bir İnceleme”, **Kent ve Politika: Antik Kentten Dünya Kentine**, ed: Ayşegül Mengi, İmge Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 132

¹⁷⁰ Tayfun Çınar, **a.g.m**, s. 133

¹⁷¹ Jean Gottman, “Capital Cities”, **Ekitiks**, s.50, no: 299, 1983, s. 240-247

Başkentler seçilirken hangi kıstasların göz önünde bulundurulduğu, bir başka deyişle başkent yer seçimi kararlarına hangi etmenlerin etkide bulunduğu önemli bir sorudur. Cornish çalışmasında antik dönemde başkent konumunun belirlenmesinde üç faktörün –ticari geçiş yolları üzerinde bulunma, ülkenin yiyecek gereksinimini karşılamada stratejik ve merkezi bir konumda bulunma ve önemli bir istihkam noktası olmanın- önemli olduğunu düşünmektedir. Başkent bu üç koşulun bir ya da daha fazlasının bir araya gelmesiyle oluştuğunu öne sürmektedir.¹⁷²

Sanayi Devrimi öncesinde başkentlerin konumunun belirlenmesinde, Cornish'in de belirttiği üzere, savunma, su ve ticaret yollarının üzerinde bulunma gibi geleneksel nedenler önemli rol oynarken, Sanayi devrimi sonrasında yeni neden ve amaçlar ortaya çıkmıştır. Ülkenin merkezine yakın bir yerde yeni bir başkent kurulmasına karar vererek başkent kaydırmayı bir siyaset aracı olarak kullanmayı amaçlayan ülkelerde; ulusal birliğin sağlanması, ulusal kalkınmanın başlatılmasına yönelik olarak iç pazarın bütünleştirilmesi ve mekanda dengeli yerleşme gibi amaçlar benimsenmiştir.¹⁷³

Fransız devriminin bıraktığı düşünce akımları, özellikle yirminci yüzyıla birlikte ulusal birlikteliği sağlama amaçlı yeni başkent kurma girişimlerine de etkide bulunmuştur. Fransız devrimi sonrası ortaya çıkan bazı özgül tarihsel ve toplumsal koşullardan dolayı ülkenin öncü kentlerinden birinin yerine sosyoekonomik düzeyde bunların çok daha gerisinde bulunan bir yerin başkent kabul edilmesi yönünde başkent değiştirme girişimleri söz konusu olmuştur. Bu doğrultuda özellikle 1800'lü yıllardan itibaren daha küçük yerlerin başkent yapılması eğilimi benimsenmeye başlanmıştır.¹⁷⁴ Ülkenin merkezine yakın bir yerde yeni bir başkent kurulmasına karar veren devletlerde bu kararın verilmesinin temel nedenleri arasında birleşme, bağımsızlık ve yeni bir devlet düzenini benimseme gibi kökten siyasal değişimler yer almıştır.¹⁷⁵

¹⁷² Aktaran: Victor F.S., Sit, **Beijing: The Nature and Planing of a Chinese Capital City**, Chichester, John Wiley and Sons, 1996, s. 29

¹⁷³ Lawrence Vale, **Architecture, Power and National Identity**, New Haven&londan: Yale University Press, 1992, s. 138

¹⁷⁴ Jean Gottman, "The Roleof Capital Cities", Ekitiks, s.44, no: 264, 1977, s. 240-247

¹⁷⁵ Lawrence Vale, **a.g.e**, s.150

Özellikle 20. yüzyıl başlarından itibaren ortaya çıkmaya başlayan yeni ulus devletlerle birlikte, yeni toplum yeni mekân arayışları doğrultusunda yeni başkentlerin kurulma süreci, başkentlerin yerinin değiştirilmesi ve yeni bir başkent imarının bir siyaset aracı olarak kullanılmaya başlanması hız kazanmıştır. Bu açıdan 20. yüzyıl daha önceki dönemlerle karşılaştırıldığında, daha çok bağımsız devletin ortaya çıktığı ve yeni başkentlerin imarının gündeme geldiği bir dönem olmuştur.¹⁷⁶ Kapitalist üretim biçimiyle ilgisi olmayan endüstri devrimi öncesinde despotik, köleci, feodal üretim biçimine dayalı devlet örgütlenmelerinin siyasi merkezleri olan başkentler ile Endüstri devrimi sonrasında kapitalist Pazar üretimine dayalı kentsel dizgede başkentlerin nitelik ve işlevleri birbirinden farklıdır.”¹⁷⁷ Hobsbawm’ın deyişiyle, “19. yüzyıl üretim ilişkilerindeki dönüşüm ve gelişime bağlı olarak devrim çağı ise, 20. yüzyılda yaşanan ekonomik gelişmelerin ortaya çıkardığı toplumsal sorunların aşılmasına yönelik yeni toplum ve mekan arayışlarının çağı” olmuştur.¹⁷⁸

Sanayi devrimi sonrasında gündeme gelen yeni başkentlerin imarı girişimlerinin ortak noktaları bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, “dönemin ilkeleri doğrultusunda yeni bir devlet düzeninin kurulması sürecinde, yeni bir başkent için yeni ilkeler doğrultusunda imarıyla varolan toplumsal ve politik yapılanmanın, yeni değerlere göre kurulacak bir iktidar yapısının kendini yeniden üretebileceği mekânsal politikalarla değiştirilebilme hedefidir.”¹⁷⁹

Başkent değiştirme girişimlerinde ortak olan noktalardan bir başkası ise yeni başkentlerin kıyıda yer alan eski başkentlerin aksine, ülkelerin daha içlerinde, iç pazar oluşumuna olanak verecek bir konumda imar edilmeleridir. Yeni başkentler, İstanbul, Sydney, Rio de Janeiro ve Karachi gibi eski liman kentlerini geride bırakarak, ülkenin içlerinde denizle ilişkisi olmayan yerlerde imar edilmiştir. Bu seçimin ardındaki ortak düşünce, sömürgeci emperyalist etkilerin yoğunlaştığı eski başkentlerden uzaklaşmaktır. Bunun yerine ülkenin içlerinde iç pazar bütünleşmesine izin verecek bir konumda yeni başkent imarının gerçekleştirilmesi

¹⁷⁶ Jean Gottman, “The Role of Capital Cities”, *Ekitiks*, s.44, no: 264, 1977, s. 240

¹⁷⁷ Lawrence Vale, *a.g.e* s. 15

¹⁷⁸ Çınar, *a.g.m*, s. 141

¹⁷⁹ Çınar, *a.g.e*, s. 105

hedeflenmiştir. Bu açıdan seçilen yeni başkent ya çok küçük ya da başlangıçta başkent olma niteliğini hak etmez görünen gelişmişlikte bir yerleşim yeri olduğu görülmektedir.¹⁸⁰

Ortak olan bir başka nokta da, yeni başkent kabul edilen yerlerin yeni iktidar ilişkileri doğrultusunda imarının gerçekleştirilmiş olmasıdır. Yeni başkent kabul edilen yerlerin hepsinde büyük çaplı imar hareketleri ve kamu yatırımları söz konusu olmuştur. Başkent değiştirme ve yeni bir başkent imarı girişimlerinin hepsinde, başkentlerin planlanması ve imarında yabancı planlamacı ve mimarlar yer almıştır. Kurulmak istenen yeni iktidar doğrultusunda yeni değerlere ve yeni devlet düzenine geçişte mekânsal politikalar kullanılırken, aynı zamanda dönemin planlama ve mimari birikiminden de yararlanılmak istenmiştir.¹⁸¹

Endüstrileşmeyle beraber Kıta Avrupası'nda, başta başkentler olmak üzere önde gelen kentler kökten değişime uğramıştır. Değişen ekonomik ve toplumsal yapıya bağlı olarak Avrupa'daki geleneksel kentler büyük ölçüde değiştirilerek yeniden yapılanmıştır. Endüstri devrimi sonrası kentsel dizgiyle başkentlerin nitelik ve işlevleri de dönüşmüştür. Artık Sanayi devrimi sonrası başkentler; üretim ilişkilerinin gelişmesi ve sermaye ile emek arasındaki mücadeleler dolayısıyla, yeni değerlere göre yeniden inşa edilen mekânlar haline gelmiştir. Ulusal hükümetlerce yönlendirilen başkentlerin planlaması ve mimarisi, klasik mimari ve planlamanın ötesinde simgesel ve işlevsel değer kazanmıştır. Bu bağlamda dönem başkentlerinin ortaya çıkışı büyük ölçüde ulus-devletlerin gelişmesine denk düşmüştür. Ulus devletlerin başkentleri ulusal sınırlar içerisinde öncelikle ulusal kimliğin simgelendiği ve diğer kentlere de örnek gösterilen mekânlar haline gelmiştir. Başkentler değişen ekonomik ve toplumsal yapının ve yeni iktidar ilişkilerinin yansıtıldığı mekânlara dönüşmüştür. Ulusal ekonominin ve ulusal kimliğin mekânları haline dönüşen başkentler böylece diğer kentlerden simgesel olarak ayrılmıştır.¹⁸²

Sonuç olarak, ulus devletlerde yeni bir toplumun yapılandırılması için başkentler önemli bir konuma yükselmiştir. Vale'nin ifadesiyle, "Homo religios" için ideal mekan ulus devletinin başkentidir. Vale, başkentlerin parlamento binalarının bir bütün

¹⁸⁰ A.e, s. 106

¹⁸¹ Çınar, a.g.e s. 107

¹⁸² A.e, s. 68

olarak, ulus devletlerin sembolize edilmesi ve onlara hizmet etmek için kurulduklarını savunur. Nitekim, yeni bir başkent inşası iktidarın gösterisi ve meşruluk arayışının ürünüdür. Yeni bir başkent ya da yeni binaların düzenlenmesi ve inşası, halk tarafından değil, rejimin yürütme gücü tarafından verilen ilerleme kararıyla gündeme gelir.¹⁸³ Bu sebeple özellikle otoriter rejimlerde, başkentler vatandaşların sadakat ve minnet hisleriyle bağlı oldukları otoritesine boyun eğdikleri- eğmek zorunda kaldıkları “babanın evi” gibi düşünülebilir. “Baba evi” nasıl ailenin geçmişini, ortak değerlerini ve anılarını barındıran bir sığınaksa, tüm ulusal coğrafyayı temsil eden başkent de, o ulusun geçmişini değerlerini, anılarını ve diğer uluslardan farklarını, üstünlüklerini barındıran ve semboller aracılığıyla sergileyen bir simge şehirdir.¹⁸⁴ Bu bağlamda yukarıda kurulan teorik çerçeve içinde; ikinci bölümde ilk olarak yeni ulus devlet olan Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve yeni başkent inşasının ilan edildiği süreç ele alınacaktır. Daha sonraki alt başlıklarda ise yeni başkent inşasının ilan edilmesine doğan muhalefet ve bunun niteliği incelenmeye çalışılacaktır.

¹⁸³ Vale, Lawrence **a.g.e**, s. 48

¹⁸⁴ Cantek, **a.g.e**, s. 22

II. TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞU VE ANKARA'NIN BAŞKENT OLUŞU

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşında yenilmesi ve 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının ardından, İtilaf devletleri kısa bir süre sonra Trakya ve Anadolu topraklarının işgaline başlamıştır. Yaşadıkları bölgenin işgal edilmesi üzerine, Anadolu ve Trakya'da yaşayan halk, kısa bir süre sonra çeşitli örgütler kurmuş, ayrıca işgalcilere karşı koymak için Kuvay-i Milliye adı altında, gerilla savaşı yürütecek küçük askeri birimler oluşturmuşlardır. İşgallerden kısa bir süre sonra, 19 Mayıs 1919'da Mustafa Kemal Üçüncü Kolordu müfettişi olarak Samsun'da Anadolu topraklarına ayak basmıştır. Mustafa Kemal'in Samsun'a çıkışı, Türkiye tarihinde yeni bir devrin açılmasının ve ülkenin ikiye bölünmesinin başlangıcının işareti olmuştur. İstanbul'da padişah ve hükümeti, Müttefiklerle işbirliği yaparak padişahlık idaresinin devamını sağlamaya çalışacaklar, Anadolu'da ise Mustafa Kemal ve arkadaşları, ülkenin toprak bütünlüğü ve milli bağımsızlığı uğruna mücadeleye başlayacaklardır.

Mustafa Kemal'in Anadolu'ya çıkışının ardından işgallere karşı örgütlenen önderlerle birlikte, hem İstanbul hükümetine hem de işgal kuvvetlerine karşı ulusal bir direniş hareketi organize edilmeye başlanmıştır. Bu amaçla Amasya (19 Haziran 1919), Erzurum (23 Temmuz 1919) ve Sivas'ta (4 Eylül 1919) çeşitli toplantı ve kongreler yapılmıştır. Bu toplantılarda, daha sonra "Misak-i Milli" belgesiyle ifadesini bulan, mücadelenin esasları belirlenmiştir. Amasya Genelgesi ve Erzurum ve Sivas Kongrelerinde benimsenen hükümleri esas alan Misak-ı Milli, ülkenin tam bağımsızlığının temelini oluşturmuştur. Misak, çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu, "dinde ve kültürde müttehit" yeni Türkiye'nin sınırlarını belirlemiş ve Osmanlı Devleti'nin Sultan-Halifesi ve Anayasasıyla birlikte korunmasını da öngörmüştür. Misak-ı Milli'nin ilanının ardından, İtilaf Devletlerince İstanbul'un işgali ve son Osmanlı Mebusan Meclisinin kapatılmasıyla birlikte, 23 Nisan 1920'de Ankara'da Milli Mücadele önderleri tarafından Büyük Millet Meclisi kurularak; mücadelenin meşruiyet zemini de oluşturulmuştur. Ankara'da kurulan Meclis

hükümetinin programında, Sultan-Halifeye bağıllık ve onun işgal güçlerinin esaretinden kurtarılmasının hedef olarak kabul edildiği bildirilmiştir.¹

Yukarıda anlatılanlar ışığında ilk olarak, Mütareke ve Milli Mücadele döneminde İstanbul'da ortaya çıkan örgütlenmeler ele alınacak, daha sonra da Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte başlayan siyasal iktidar kavgaları, siyasal iktidarın pekiştirilmesi ve Ankara'nın başkent oluş süreci ve bu süreçte yaşanan muhalefet değerlendirilmeye çalışılacaktır.

A. MÜTAREKE VE MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE BAŞKENT İSTANBUL VE İSTANBUL'DAKİ SİYASAL ÖRGÜTLENMELER

1. Mütareke ve Milli Mücadele Dönemi Başkenti: İstanbul

Birinci Dünya Savaşı'na İtilaf Devletleri yanında girmiş olan Osmanlı Devleti, Almanya'nın ve Bulgaristan'ın yenilgilerinin ardından, 30 Ekim 1918'de Mondros'ta kabul edilen Mütareke ile İtilaf devletlerine teslim olmuştur. Mütarekenin hükümleri gereğince, Osmanlı İmparatorluğu'nun ordusu dağıtılacak, silah, cephane ve ulaşım yolları galip devletlere devredilecektir. Yine İtilaf Devletlerince herhangi bir bölgeyi kendi emniyetleri için işgal hakkı yer almıştır. Mütareke'nin imzalanmasından kısa bir süre sonra, İstanbul ve Anadolu İtilaf devletlerince işgal edilmeye başlanmıştır.

İstanbul'un Müttefikler tarafından işgali iki evrede tamamlanmıştır: 13 Kasım 1918'den 20 Mart 1920'ye kadar İstanbul de facto işgal edilmiştir. 16 Mart 1920'de Müttefikler, şehri de jure işgal etmeye başladıklarını ilan etmişlerdir. 1920 yılında gerçekleşen işgal ise bir önceki işgalin pekişmesi ve şiddetlenmesidir. Herhangi bir yerde (İstanbul dışında), etkili bir denetimin kurulamayacağına anlaşılması üzerine,

¹ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**: Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk, İstanbul, Bilgi Üni. Yayınları, 2003, s. 57-80; Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 19-34, Taner Timur, **Türk Devrimi ve Sonrası**, İstanbul, İmge Yayınları, 2001, s. 9-59; Oran, **a.g.e.**, s. 142 ; Yıldız, **a.g.e.**, s. 88-100, Eric Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, çev:Y. Saner Gönen, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 215-234.

İstanbul'da askeri konumu güçlendirip yeterli donanma gücüyle İstanbul'dan ve kıyılardan duruma egemen olmak istenmiştir.²

İstanbul'un her iki dönemde de işgali beklenmedik bir gelişme olmuştur. İngiliz ve Osmanlı Hükümetleri arasında 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanırken, İngiltere adına imza atan Amiral Calthorpe, karşı tarafın temsilcisi Rauf Bey'e, Müttefikler'in İstanbul'da askeri varlıklarının olmayacağına dair sözlü garanti vermiştir. Basına demeç veren Rauf Bey, "İmzaladığımız mütarekeyle devletimizin bağımsızlığı, saltanatımızın hukuku tümüyle kurulmuştur...Sizi temin ederim ki, İstanbul'umuza bir tek düşman askeri çıkmayacaktır." demiştir.³

Bu açıklamadan kısa bir süre sonra, İstanbul'da Müttefik işgali başlamıştır. 1919 yılından itibaren de, Müttefikler'in İstanbul hakkındaki planları da oluşmaya başlamıştır. Ancak bu durum, Müttefikler arasında İstanbul üzerinde belirli çekişmeleri de beraberinde getirmiştir. Fransa İngilizlerin İstanbul'da tek yetkili gibi hareket etmesinden rahatsızdır. Müttefikler tarafından İstanbul üzerinde, serbest ulaşım ilkelerine dayanan bir boğazlar rejimi uygulamak istemişlerdir. Bunun yanında özellikle İngiltere'de resmi çevrelerde Padişahın İstanbul'dan uzaklaştırılması meselesi ele alınmaya başlanmıştır. İngiliz Yüksek Komiseri, Osmanlı Dışişleri Bakanı ile yaptığı görüşmede istenmeyen bazı dış etkenlerin olduğunu, Mustafa Kemal'in Anadolu'da parlamento toplayacağı haberlerinin geldiğini böyle bir durum varsa, başkentin Müttefiklerce fiilen Bursa'ya taşınacağından bahsetmiştir. Ancak, Fransa baştan itibaren İstanbul'un Türk'lerde kalması gerektiğini savunmuştur. 1920 yılının başlarında Londra'da yapılan İngiliz-Fransız görüşmelerinde İstanbul'un durumu ele alınmıştır. Görüşlerden biri de İstanbul'un Türklerin elinden alınarak uluslararası bir yönetime tabi tutulmasıdır. Özellikle İngiltere'nin sömürgesi Hindistan'daki Müslümanların rencide olacağı inancı Halife-Sultanın İstanbul'dan kovulmasının çok riskli olacağını göstermiştir. Ankara Hükümetinin Bolşeviklerle yaklaşması da Fransa'nın baştan beri

² Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele: Son Meşrutiyet (1919-1920)**,c: 2, Cem Yayınları, İstanbul, 1992, s. 384-415

³ Bilal N. Şimşir, **Ankara.. Ankara.. Bir Başkentin Doğuşu**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2006, s. 65

savunduğu, Türklerin İstanbul'da kalmalarına izin verilmesi gerektiği görüğu İngiltere tarafından da kabul edilmiştir. ⁴

Bu gelişmeler yaşanırken, 12 Ocak 1920'de son Osmanlı Meclisi toplanmıştır. Meclis'te bulunan milletvekillerinin çoğu Anadolu'daki hareketi destekleyenlerden oluşmaktadır. 28 Ocak 1920'de "Misak-ı Milli" Meclis tarafından kabul edilmiştir. Hemen ardından, 12 Şubat'ta, Londra'da, Nisan'a kadar süreceğ olan İtilaf Konferansı açılmıştır. Konferansın 5 Mart günü yapılan oturumunda İstanbul'a çekilmesi kararlaştırılan telgrafta "İstanbul'un derhal işğali" de yer almıştır. Nitekim 16 Mart 1920 sabahı İstanbul işğal edilerek, Malta'ya sevk edilmek üzere bir çok kişi tutuklanmış ve sıkıyönetim ilan edilmiştir. Meclis'te yapılan tutuklanmaların ardından da, milletvekilleri tarafından toplantıların askıya alınmasına karar verilmiştir. İstanbul'un işğalinde dikkat çekilecek nokta, Padişah ve çevresine açık destek verilirken, İttihatçılara ve onlar gibi değerlendirilen kişilere yapılan muamele ve mahkumiyet kararları olmuştur. ⁵

İstanbul'un işğali aynı zamanda toplumsal yaşamda da büyük değişiklikler getirmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği sıkıntılardan en fazla etkilenen şehir başkent İstanbul olmuştur. Savaş'tan sonra birçok ordu mensubunun İstanbul'a dönmesi, İtilaf devleti askerlerinin 1918'den itibaren şehre yerleşmesi, Rusya'da Bolşevik devriminden kaçanlar, Batı Anadolu'dan, Balkanlar'dan ve savaşta diğer kaybedilen yerlerden gelen göçler, İstanbul'daki nüfusun gittikçe artmasını beraberinde getirmiştir. 1920'de İstanbul, 560.434'ü Müslüman, 384.689'u Rum, 118.000 Ermeni ve 44.765'i Yahudi olmak üzere yaklaşık 1.200.000 nüfusa sahiptir. Şehirde pahalılık, geçim sıkıntısı, asayişsizlik, bulaşıcı ve zührevi hastalıklar, yangınlar ve işsizlik artmış, bunlar da gündelik yaşamı iyice zorlaştırmıştır. ⁶

İstanbul'da yaşanan diğer bir gelişme de diğer savaşan ülkelerin toplumsal yapılarında yaşanan değişmeye benzer olan, kadınların kamusal alanda daha çok

⁴ Şimşir, **a.g.e.**, s. 65; Bilge Criss, **İşğal Altında İstanbul**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 13-22

⁵ Sina Akşin, **a.g.e.**, s. 384-415

⁶ Mehmet Temel, **İşğal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1998, s. 162

yer almaya başlamaları olmuştur.⁷ İstanbul'da erkekler Birinci Dünya Savaşı'na kadar askere alınmıyorlardı. Ancak Dünya Savaşı'yla birlikte azınlıklar dahil erkek nüfus askere alınmıştır. Savaş sonrası erkek nüfusta yaşanan azalma kadınların da özellikle İstanbul'da daha aktif rol almalarını da beraberinde getirmiştir.⁸

Mütareke döneminde yaşanan diğer bir gelişme de, İTP döneminde yaşanan basın sansürünün kalkması ve muhalif birçok yayının tekrar yayın hayatına başlaması olmuştur. Ateşkesin kesilmesiyle birlikte basın üzerindeki sansür kalkınca, İttihatçı karşıtı basın; **Sabah**, **Peyam** ve **Alemdar** tekrar yayın hayatına başlayarak özellikle İttihatçılara karşı yoğun eleştirel yazılar yazılmaya başlamıştır. Ayrıca, Hükümet, İTP iktidarı sırasında dâhili sürgüne gönderilmiş siyasi suçlular için 20 Ekim 1918'de genel af ilan edilmiştir. Dolayısıyla İstanbul'da birçok siyasal akım boy göstermeye başlamıştır. İtilaf devletlerince uygulanan sansür yasağı ise farklı bir nitelik taşımıştır. Sansür, işgallere ve onlara karşı yapılan direniş haberlerine ilişkin olarak uygulanmıştır. Önceleri hem Müttelikler hem de Osmanlı hükümeti gazetelere sansür uygulamıştır. Bu durum basın sansürüyle ilgili Saltanat Kararnamesi çıkana kadar böyle devam etmiştir. Daha sonra gazetelerden birçok makale ve makalelerden satırlar Osmanlı Hükümeti tarafından değil, Mütteliklerce sansüre uğratılmış ve gazetelerde sık sık boş sütunlar ve boş satırlar yer almıştır. Ancak yine de uygulanan sansür çok da etkili olmamış, haberler kolaylıkla yayılmıştır.⁹

Yine bu dönemde dikkat çekici olan diğer bir nokta da dernekleşmelerin artmasıdır. Aşağıda ayrıntıları ile ele alınacak olan siyasal örgütlenmelerin yanında, işçi örgütlenmelerinde de büyük bir artış yaşanmıştır. İşçi dernekleri ile siyasal partilerin

⁷ Dünya Savaşı tüm Avrupa'da kadınların kamusal alandaki rolünde önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz: Gisela Bock, **Avrupa Tarihinde Kadınlar**, çev: Zehra Aksu Yılmaz, İstanbul, Literatür Yayınları, 2004; Françoise Thebaud, "The Great War and the Triumph of Sexual Division", **A History of Women in the West**, v:5, ed: Françoise Thebaud, 1996, London, Harvard Uni. Press, s.30

⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz: Kemal Arıburnu, **Milli Mücadele'de İstanbul Mitingleri**, Ankara, Yeni Desen Matbaası, 1975, s. 5-72; Leyla Kaplan, **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1998, s. 113-134; Ayşe Durakbaşı, **Halide Edip-Türk Modernleşmesi ve Feminizm**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002; Bilge Criss, **İşgal Altında İstanbul**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008, s. 33-50

⁹ Criss, **a.g.e** s. 70-79, Orhan Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2006, s.107-110

sayısında bir artış yaşanırken, diğer örgütlenmelerde azalmıştır. 1919 yılında kurulan dernek sayısı 118'e ulaşmıştır.¹⁰

İstanbul'da yaşanan bu siyasal ve toplumsal değişimin yanında, Anadolu'da başlayan ve Milli Mücadele'yi destekleyen örgütlenmeler de oluşmaya başlamıştır. İşgal altındaki İstanbul'da aynı zamanda "direnen" bir İstanbul da vardır.¹¹

2. Mütareke ve Milli Mücadele Dönemi İstanbul'unda Siyasal Örgütlenmeler

Mütareke döneminin en önemli siyasal olayı siyasal kutuplaşmalardır. Dönem, milliyetçi eylemlerin, himaye ve manda sorunlarının birbiriyle çatıştığı bir ortamdır. Siyasal nitelikteki fırkalar ve cemiyetlerin sayısı oldukça fazladır. Her ne kadar hükümet tarafından, bu örgütlenmeler sınırlandırılmaya çalışılsa da, fırkaların ve cemiyetlerin sayısını etkilememiş, bunların yanında gizli cemiyetler de faaliyet alanı bulabilmişlerdir. Bu örgütlenmelerin büyük bir çoğunluğu da İstanbul'da oluşmuştur.¹²

Anadolu'da daha zor koşullarda mücadele eden yer altı örgütleri her bakımdan Milli Mücadele'yi desteklemişlerdir. Zanaatkar ve lonca örgütlerinden Osmanlı Kızılay Derneğine, çeşitli kadın derneklerinden, Karakol, Müdafaa-i Milliye, Felah, Muvanet-i Bahriye ve İmalat-ı Harbiye gibi yer altı örgütlerine kadar pek çok örgüt Milli Mücadele'ye destek vermiştir. Bu örgütler Anadolu'ya silah ve insan kaçakçılığını ve istihbaratı örgütlemişlerdir. Milli Mücadele'nin nitelikli savaş malzemesinin büyük kısmı İstanbul'dan gelmiştir. Tek başına Müdafaa-i Milliye Grubu Ankara'ya 38.000 ton silah, teçhizat, cephane ve taşıt kaçırmıştır. İstanbul

¹⁰ Mehmet Ö Alkan, "İstanbul'da Sivil Toplum Kurumları: Toplumsal Örgütlenmenin Gelişimi (Devlet-Toplum İlişkisi Açısından Bir Tarihçe Denemesi)", **Tanzimattan Günümüze İstanbul'da** STK'lar, A.N. Yücekök, İ. Turan, M.Ö. Alkan, İstanbul, Türkiye Ekonomi ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998, s. 115

¹¹ Seyfi Öngider, "Kahpe Bizans'-Mağrur Ankara!", **İki Şehrin Hikayesi-Ankara- İstanbul Çatışması**, der: Seyfi Öngider, İstanbul, Aykırı Yayıncılık, 2003, s. 65

¹² Tarik Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler: Mütareke Dönemi**, c. 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s.59

entelektüel ve maddi kaynaklarını olduğu kadar insan gücünü de Anadolu'ya sunmuştur.¹³

İstanbul'daki örgütlenmelerde ve Anadolu'da devam eden Mili Mücadele'de dikkati çeken en önemli nokta, İttihatçıların önemli roller üstlenmiş olmalarıdır. Ancak, Türk olsun yabancı tarihçiler olsun tüm tarihçiler 1918 Mütarekesinden sonra, Anadolu'da gelişen milli direniş hareketindeki önderlik mücadelesini ele aldıklarında, genellikle "ilerici" olarak nitelendirdikleri Mustafa Kemal ve arkadaşlarını bir yana, İttihatçıları yani, İTP'nden geriye kalanları da diğer yana koymuşlardır. Esas olan ise, ulusal harekete egemen olacak Mustafa Kemal ve yakın çevresinin eski İttihatçıları olmaları ve milli hareketin kadrolarının sadece İttihatçılardan oluşmasıyla kalmayıp, bizzat hareketin kendisinin İttihatçı birey ve örgütlerce yaratılan bir eylem olmasıdır. Bu durum, ilerde iktidar mücadelesinde rekabetin bizzat İttihatçı gruplar arasında cereyan etmesini beraberinde getirmiştir. Bu "iç rekabette" İttihatçıları birey, grup ve örgütsel düzeyde önemli rol oynamışlardır. Zürcher, İttihatçıların, yalnızca katkıda bulunan kişiler olmadıklarını, ulusal mücadeleyi –muhtemelen önceden hazırlanmış bir plana göre- örgütlemeye öncülük edenlerin aslında İttihatçı olduğunu ve Mustafa Kemal ile öteki İttihatçıları arasındaki çatışmaların iki rakip hareketin arasında değil, bir iç mücadele niteliğinde olduğunu savunmaktadır¹⁴

Nitekim, direniş hareketinin şekillendiği dönemde de, iki taraf da hem milliyetçiler hem de İtilafçılar, İttihatçıların hareket içindeki rolünün bilincindedirler. Bu sebeple de Milli Mücadele'yi yürütenler, hareketlerinin İTP ile özdeşleştirilmesinin, İstanbul hükümetiyle ve İtilaf devletleri temsilcileriyle görüşmelerinde, anlaşma yolunu tıkama ihtimali üzerinde durmuşlardır. Bu nedenle, Sivas Kongresi'nin açılışında (4 Eylül 1919), İTP ile ve öteki partilerle hiçbir ilişkileri olmadığını açıkça duyurmuşlardır. Burada, bütün delegelerin "vatan ve milletin selamet ve saadetinden başka hiçbir şahsi gaye taşımayacaklarına ve İTP'nin canlandırılması yahut mevcut fırkaların herhangi birinin siyasi amaçları için çalışmayacaklarına " yemin etmeleri şart koşulmuştur. Diğer siyasal örgütler de benzer biçimde hareket

¹³ Öngider, a.g.m, s. 65

¹⁴ Eric J. Zürcher, **Milli Mücadele'de İttihatçılık**, çev: Nüzhet Salihoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 111; Eric Jan Zürcher, **Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, çev: Gül Çağalı Güven, İstanbul, İletişim, 2003, s. 26

etmişlerdir. 1918-1919 arasında ortaya çıkan “Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri” adlı yerel milliyetçi direniş örgütlerinin hepsi partizan olmayan, ulusal karakterlerini önemle vurgulamışlardır.¹⁵

Ancak, özellikle İstanbul’un işgaliyle İTP kadroları hem İstanbul’da hem de Anadolu’da örgütlerle direniş hareketlerine başlamışlardır. Mondros Mütarekesinin ardından saray ve Hürriyet ve İtilaf Fırkası ülke genelinde direniş örgütlenmesinde zayıf kalmıştır. Yönetimin özellikle İngilizlerce oluşturulmasında sessiz kalmıştır. İşgal karşısında direnişi yönlendirecek merkezi bir iktidar bulunmadığı için Anadolu halkı, kentlerde birbirlerinden bağımsız olarak çeşitli isimler altında örgütlenmiştir. Bu örgütlenme içinde önderleri yurt dışına kaçmış, İstanbul’da iktidardan uzaklaştırılmış olsa da Anadolu’daki etkinlikleri büyük ölçüde süren İttihatçılar önemli rol oynamışlardır. Bu dernekler ayrıca direniş için “Kuvay-i Milliye” örgütlerini kurarak yönlendirmişlerdir. Bu örgütlenmelerde İttihatçıların dikkat çekici noktası, önemli bir rolleri olmasına karşın, fırkacılık mücadelesini ikinci plana iterek, çözümü bölgesel kurtuluşa arayıp bütün gücünü işgal güçlerine karşı seferber etmesidir.¹⁶

İttihatçıların bu hareket içinde yer alma nedenlerinden biri, İttihatçıların iktidar arayışının önderlerinin yurtdışına kaçmalarına, hükümetten uzaklaştırılmış olmalarına rağmen, hala sürmekte olmasıdır. Ancak İttihat ve Terakki’nin yakın geçmişteki uygulamaları, Birinci Dünya Savaş’ındaki yenilginin sorumluluğunu üzerinde taşımaları, halkın İTP’ne kuşkuyla bakmasına yol açmıştır. Bu yüzden ilk başta, etkin rol alacakları ancak, İttihatçı ismini açıkça kullanmayan, direniş örgütleriyle mücadeleyi sürdürmeyi amaçlamışlardır¹⁷

Ulusal direniş hareketinin başlamasında İttihatçıların 4 ana faaliyetleri olmuştur: 1) Açık siyasal faaliyetleri, 2) Yer altı faaliyetleri 3) Vilayet şubelerinin rolü 4) Ordunun rolü¹⁸

İTP’nin Milli Mücadeledeki etkinliği göz önünde bulundurularak, İTP’nin devamı sayılan ya da önemli üyelerinin yer alındığı örgütler daha ayrıntılı olarak ele

¹⁵ Zürcher, **Milli Mücadele’de İttihatçılık**, s. 110, 117

¹⁶ Ahmet Demirel, **Birinci Meclis’te Muhalefet: İkinci Grup**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007, s. 55

¹⁷ Demirel, **a.g.e**, s. 56

¹⁸ Zürcher, **Milli Mücadele’de İttihatçılık**, s. 115

alınacaktır. Bunun sebebi, özellikle Ankara'nın başkent oluş sürecinde ortaya çıkan İstanbul muhalefetine daha iyi analiz edebilmektir. Amaç, muhalefetin farklı kutuplardan ziyade iç mücadelenin bir yansıması olduğunu açıklayabilmektir.

a. Teceddüt Fırkası

İTP'nin son hükümeti olan Talat Paşa kabinesi Mondros Mütarekesi imzalanmadan önce istifa etmiştir. 1-5 Ekim 1918 arasında İTP'nin son kongresi toplanmıştır. Kongre'nin son günü de İttihat ve Terakki adının tarihe karıştığı kabul edilmiştir. Son olarak da İTP'nin devamı sayılacak olan yeni fırkanın idare heyeti ve fırkaya giriş koşulları belirlenmiştir.¹⁹

Teceddüt Fırkası (TF), İTP'nin devamı olarak kurulmakla birlikte, diğer yandan da yeni bir parti olarak oluşturulmuştur. Tunaya, "Tarihsel gerçek odur ki İttihatçılar, İttihat ve Terakkiyi değişik isim altında sürdürmek amacıyla bu fırkayı kurmuşlardır" yorumunu yapmaktadır. TF'nin kurucuları şu isimlerden oluşmaktadır. Reis: Hüseyin Hüsnü Paşa, Reis-i Sani: İsmail Canbolat, Şemsettin (Günaltay), azalar: Faik (Kaltakkıran), Yunus Nadi, Tefvik Rüştü, Galip Bahtiyar, Babanzade Hikmet, Sabri (Toprak), Rahmi²⁰

Parti İTP'nin devamı olarak sayılsa da özellikle kurucuları bu iddiayı reddetmişlerdir. Bir dönem Mustafa Kemal'in de Partiye üye olduğu haberi yayılmışsa da, haber kendisi tarafından reddedilmiştir. Parti, parlamento içinde kurulmuştur ve parlamento içinde de İTP'nin bir uzantısı olması dolayısıyla etkili politikalar gütmüştür. Parti, örgütsel anlamda sıkıntı çekmemiş, İTP'nin eski parti örgütü üzerinden faaliyetlerini yürütmüştür. Diğer Parti ve derneklerle de ilişki içinde olmuştur. Meclisin feshedilmesinden sonra bir süre daha faaliyette bulunmuş, ancak 5 Mayıs 1919'da Hükümet tarafından, İTP'nin devamı olduğu gerekçesiyle feshedilmiştir.²¹

¹⁹ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler: Mütareke Dönemi**, s. 91-95

²⁰ **A.e**, s.112-122

²¹ **A.e**, s. 112-122

b. Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası

Kuruluş tarihi 10-19 Ekim 1918 olan Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası (OHAF), Ali Fethi Bey ve Hüseyin Kadri Bey tarafından kurulmuştur. Fırka, İzzet Paşa kabinesi döneminde Mütarekenin imzalanmasından ve İttihat ve Terakki'nin son kongresinden önce kurulmuştur. Kurucuların tümü eski İttihat ve Terakki mensuplarıdır. Fakat İttihat ve Terakki'nin yasal mirasçısı değildir. Parti, Parlamento içinde kurulmuş bir partidir, ülke içinde örgütlenme olanağını bulamamıştır. Ancak, Meclisi Mebusan içinde aktif rol oynamıştır. Mustafa Kemal'in de desteğini alan Parti, milli hakların savunulması amacıyla yapılacak siyasal propagandayı desteklemiştir. Parti'nin yayın organı **Minber** gazetesidir ki Mustafa Kemal'in o dönemde gazetede yazılar yazdığı bilinmektedir. Parti, İttihat ve Terakki'ye karşı bir tutum izlemiş, hatta İttihatçıların son kongresine çağrıldığı halde katılmamasına rağmen kapatılan İttihat ve Terakki Partisi'nin devamı olduğu gerekçesiyle Osmanlı Hükümeti tarafından 6 Mayıs 1919'da kapatılmıştır.²²

c. Karakol Cemiyeti

Karakol Cemiyeti Milli Mücadele yıllarında kurulan en önemli gruplardan biridir. Karakol Cemiyeti, İTP'nin bir devamı niteliğinde olup, Enver ve Talat Paşa'ların direktifleri ile kurulmuştur. Bir takım eserlerde Birinci Dünya Savaşı'nda kurulmuş olan Teşkilat-ı Mahsusa'nın "Umumi İslam Âlemi İhtilal Komitesi", İTP'nin ise "Karakol Cemiyeti" ismi ile devam etmesi hususunun Talat, Enver ve Cemal Paşa'lar tarafından kararlaştırıldığına dair bilgiler mevcuttur.²³

Cemiyet, eski İaşe Nazırı Kara Kemal Bey, ülkeyi terk etmekte olan Talat Paşa'dan aldığı direktifle Erkan-ı Harb Miralayı Kara Vasıf Bey'le birlikte Mütarekenin imzalanmasından kısa bir süre sonra kurmuştur.²⁴ Cemiyet'in amacı, İttihatçıları bir

²² Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler: Mütareke Dönemi**, s.91-95; Zürcher, **Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, s. 28

²³ Samit Nafiz Tansu, **İki Devrin Perde Arkası**, İstanbul, Hilmi Ktiabevi, 1957, s. 328; Hüsnü Himmetoğlu, **Kurtuluş Savaşı'nda İstanbul ve Yardımları**, c. 1, Ankara, Ülkü Matbaası, 1975, s. 82.

²⁴ Karakol Cemiyetinin kuruluş tarihi resmi kaynaklarda 13 Kasım 1919 (Türk İstiklal Harbi, II. Cilt, 2. Kısım s.50-51). Nutuk'ta ise cemiyetin daha önceki etkinlikleri değinilir.) Mete

bayrak altında toplamak ve korumaktır.²⁵ Karakol Cemiyeti Nizamnamesinin birinci maddesinde amacı ise şu şekilde açıklanmıştır:

“Karakol Cemiyeti, milletin vahdet, hürriyet ve hakimiyet-i mutlakasını ve vatanın, siyasi ve coğrafi ve iktisadi tamamını temin ve muhafazaya çalışır. İş bu mukaddesat-ı tabiye-i milliye ve mülkiyeyi muhil her nevi ukud, kuyud ve şurutu suret-i kat’iyyede red ve keenlemyekun ad ve ilan eder.”²⁶

Cemiyet’in tam olarak kimlerden oluştuğuna dair görüş birliği yoktur. KC’nin ilk teşkilat kadrosu, zamanın bilinen İttihatçılarından meydana gelmektedir. Çeşitli kaynaklara göre Cemiyet’in kurucu kadrosu şu isimlerden oluşmaktadır: Kara Kemal, Kara Vasıf, Halil Bey, Baha Said Bey, Yenibahçeli Şükrü Bey, Çerkes Reşit Bey ve Ali Bey. Cemiyetin ilk heyeti merkezîyesinde ise : Kara Vasıf Bey, Baha Said Bey, Refik İsmail Bey, Ali Rıza Bey, İsmail Bey, Şevket Bey, Kemalettin Sami Bey, Edip Servet Bey.²⁷

Miralay Arif Bey de hatıratında cemiyet ve kurucuları hakkında şu bilgileri vermiştir:

“İzmir’in Yunanlılar tarafından işgalinden evvel Sivas sabık mebusu Kara Vasıf Bey’in teşebbüsatıyla İstanbul’da gizli olarak bir karakol cemiyeti teşkil etmiş ve İstanbul’un itilaf devletleri tarafından işgaline kadar şayanı taktir bir cesaretle çalışmıştır. Bu cemiyeti umumi merkezi aşağıda bildirilen zavattan müteşekkildir: Kara Vasıf Bey, Galatalı Albay Şevket Bey, Yarbey Edip Bey, Yarbey Kemalattin Sami Bey, Binbaşı Ali Rıza Bey, emekli yüzbaşı Baha Sait Bey, Refik İsmail Bey.”²⁸

Ali Fuat Cebesoy da Cemiyet hakkında şu bilgileri vermiştir:

“İstanbul’da bazı hamiyetli vatandaşlar, bir gün Mahmut Paşa camii avlusunda toplanmışlar, milli bir cemiyet teşkilini kararlaştırmışlardı. Vaktiyle Miralay Kara

Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 27

²⁵ Tansu, **a.g.e**, s. 217

²⁶ Fethi Tevetoğlu “Karakol Cemiyeti”, **Türk Ansiklopedisi**, c. 21, s. 293, Fahri Can, “Karakol Cemiyeti Nasıl Kurulmuştu”, **Yakın Tarihimiz**, c. 4, s. 257-260, Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler**, Arba Yayınları İstanbul, 1952, s.522

²⁷ Tevetoğlu **a.g.m**, s. 293; Himmetoğlu, **a.g.e**, s. 85; .

²⁸ Mehmet Arif, **Miralay Arif’in Hatıratı (1919-1923)**, İstanbul, İstanbul Kültür Yayınları, 1970, s. 49

Vasıf Bey'in bana Ankara'da vermiş olduğu nizamname ve programlar işte bu cemiyete aitti. Karakol Cemiyeti'nin merkez heyeti aşağıda adları yazılı yedi zattan müteşekkildi: Baha Sait, Refik İsmail, Miralay Kara Vasıf, Kafkas Fırkası Kumandanı Çolak Kemali (Kemalettin Sami Paşa), Karadeniz Boğazı Kumandanı Galatalı Şevket, Sevkiyatçı Ali Rıza (İstanbul Mebusu Ali Rıza) ve Miralay Edip Servet (milletvekilllerinden Edip Servet Tör) Beyler. Ancak o dönem, bu zevatin cemiyet merkezini teşkil ettiklerinden haberimiz yoktu. Cemiyet savaş döneminde İstanbul ve Anadolu arasında bağlantıyı yapan ana yolları elinde bulunduruyor. Özellikle mühimmat ve silah sevkiyatında bulunuyordu.”²⁹

KC, Milli Mücadele'nin sonuna kadar mücadelesini sürdürerek, Anadolu'nun muhtaç olduğu silah, cephane ve mühimmat temininde başarılı olmuştur. Türk milliyetçi hareketinin kadrosunun büyük bir kısmı, İstanbul'dan Karakol tarafından kaçırılarak Anadolu'ya getirilmiştir. (İsmet İnönü, Fevzi Çakmak, Celal Bayar ve Kazım Özalp bunların arasındadır)³⁰

Cemiyetin aynı zamanda, İstanbul'daki propaganda faaliyetlerinde büyük rolü olmuştur. Özellikle üniversite öğrencileri arasında başlattığı propaganda faaliyetleri başarılı olmuş, çok sayıda miting düzenlenmiştir.³¹ Anadolu tarafından tanınmakla birlikte, Anadolu ordusu kadrosuna dahil edilmemiştir. Bunun sebebi, Cemiyet'in Anadolu'nun emriyle kurulmamış olması ve üyelerinin çoğunun tanınmış İttihatçılardan oluşmuş olması olabilir.³²

Cemiyetin Milli Mücadele'nin başlangıcındaki bu etkinliklerinden bir süre sonra, Mustafa Kemal ve Cemiyet arasında gerilme yaşanmıştır. KC ile çatışma, bu grubun erken örgütlenmesi ve başarısı dolayısıyla, direniş hareketinde önderlik etmek ve bağımsız bir rol oynamak istemesinden, hem iç hem de dış siyasette kendine özgü politikalar yürütmeye çalışmasından, böylece de Anadolu'daki Mustafa Kemal'in Heyet-i Temsiliye'sinin siyasal önderliğini tehdit etmeye başlamasından kaynaklanmıştır. İlk gerilim Sivas Kongresi'nde yaşanmıştır. Ağustos 1919'da KC bütün ordu birimlerine bir direktif yollamıştır. Bu direktifte

²⁹ Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul, Vatan Neşriyat, 1953, s. 374

³⁰ Zürcher, **Milli Mücadele'de İttihatçılık**, s. 128

³¹ Mahmut Goloğlu, **Cumhuriyet'e Doğru 1921-1922**, Ankara, Goloğlu Yayınları, 1971 s. 381

³² Mesut Aydın, **Milli Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1992, s. 28

Cemiyet varlığını ilan etmiş ve kendisini sivil ve askeri kanadı, kendi subayları ve başkumandanı olan bir örgüt olarak tanıtmıştır. Mustafa Kemal Sivas'a gitmek için Erzurum'dan ayrılmadan önce bu bildiriden haberdar olmuştur. (29 Ağustos 1919)³³ Sivas Kongresi'nde kongreye delege olarak katılan Kara Vasıf'la bir görüşme yapan Mustafa Kemal, Cemiyet'in varlığını şaşkınlıkla karşıladığını belirtmiştir. Buna karşılık da Kara Vasıf "Bizim Başkumandanımız sizsiniz" demiştir. Mustafa Kemal, Vasıf'ı İTC'nin yeniden canlandırılması ve Enver Paşa'nın ülkeye dönmesi için çalışmakla suçlamıştır. Kara Vasıf, Talat Paşa'nın Karakol'a Mustafa Kemal'i lider olarak kabul etmesi talimatı verdiğini söyleyerek bu suçlamayı reddetmiştir³⁴ Mustafa Kemal'in KC'nin kendini feshederek Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetini tek yasal otorite olarak tanıması isteği Cemiyet tarafından kabul edilmemiştir. KC'nin işgal altındaki İstanbul'da etkinliğini sürdürmesi, Anadolu'daki hareketin liderlerinin denetim altında tutulmasını son derece güçlendirmiştir.³⁵

Yaşanan bu gelişmenin ardından, KC bağımsız olarak çalışmaya son vermemiştir. KC, bir taraftan İstanbul'daki faaliyetleriyle etkili olurken, diğer taraftan Rusya ile siyasi faaliyetlerde de bulunmuştur. Siyasi faaliyetler için daha önceden Rusya'ya gitmiş olan eski İttihatçılar destekte bulunmuşlardır. Baha Said Bey, siyasi faaliyetlerin neticesi olarak, KC ve Uşak Kongresi Heyet-i İcraiyesi adına bir anlaşma imzalamıştır. Yapılan anlaşma ile bir takım yardımlar vaadi karşılığında siyasi tavizler verilmiştir.³⁶

Nitekim, Karakol'un bu bağımsız girişimleri Mustafa Kemal'in bir kampanya başlatmasına yol açmıştır. 12 Mart 1920'de bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyet'i şubelerine Karakol'un faaliyetleri hakkında bir uyarı yazısı yollanmıştır. 16 Mart 1920'de İstanbul'un İngilizler tarafından işgalinden sonra Karakol'un önemli liderleri tutuklanmış ve Malta'ya sürülmüştür. Bu durum işgal edilmiş bölgelerdeki örgütü denetim altına almak için Ankara tarafından başarıyla kullanılmıştır. 23 Nisan

³³ Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, c. 1, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1966, s. 137-138, Atatürk, **Söylev (Nutuk)**, c.1, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1974, s.72-73

³⁴ Kansu, **a.g.e**, s. 254; Atatürk, **Nutuk**, c. 1 , s.74; Cebesoy, **a.g.e** s. 42

³⁵ Zürcher, **Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet: Terakkiper Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, s. 35

³⁶ Fethi Tevetoğlu, **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Ankara, yy., 1988. s34-50

1920'de Karakol'un dağıtıldığı resmi olarak ilan edilmiş ve yerine Mim Mim olarak da bilinen Milli Müdafaa örgütü almıştır. Mim Mim Teşkilatının kendine ait bir programı olmadığı için Ankara'ya tamamen bağlanmıştır.³⁷

d. Diğer Örgütlenmeler:

KC'nin haricinde bir diğer gizli grup da Fellağ Grubudur. (23 Eylül 1920-4 Ekim 1923) Grup, Ankara'nın da onayı ile kurulmuş ilk gizli örgüttür. İstanbul'un fiili olarak işgal edilmesinden sonra kurulmuş olan grup, Sevr Antlaşması'nın İstanbul Hükümetine zorla kabul ettirilmesinden sonra çıkmıştır. Grup, TBMM Hükümeti'nin İstanbul'daki tek ve gerçek temsilcisi olmuştur. Bu grup değişik tarihlerde isim değiştirerek, Hamza, Mücahid, Muharib ve Felah isimleri altında yaptığı faaliyetlerle savaş döneminde Anadolu'daki mücadelede önemli yardımlarda bulunmuştur.³⁸

İstanbul'da işgale karşı kurulmuş diğer bir grup da Müdafaa-i Milliye Teşkilatıdır. Müdafaa-i Milliye Teşkilatı, bir merkezden idare edilerek her semt ve mahallede, aynı anda birbirlerinden habersiz olarak kurulmuşlardır. Ancak kısa bir zaman sonra İstanbul'da bütün mahalle ve semtlerde faaliyet göstermişlerdir. Mahalli Teşkilatlar, özellikle o bölgelerde sayılan kişiler tarafından oluşturulmuştur. Teşkilatın kuruluş amacı, grubun 2 Kasım 1922 tarihinde Ankara'ya gönderdiği raporda şu şekilde ifade edilmiştir:

“..Her türlü ihtimal ve tehlike karşısında ve İstanbul'un herhangi bir ihtilal vaziyetinde, hal ve mevkiye hakim olarak İstanbul'daki Müslüman kuvvetlerini gaye-i milliyeye doğru sevk ve idare etmek ve Anadolu'daki mücadeleye İstanbul'dan manen ve madeten zahir olmak üzere teşekkül etmiştir.”³⁹

³⁷ **Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul, 1974, c. 21, s. 294; Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, s.523, Grubun Müdafaa-i Milliye içinden çıktığını söyleyen kaynaklar da mevcuttur, 1920 yılında ilk aylarında kurulmuş olan Müdafaa-i Milliye Teşkilatı'nın içinde teşkilatın faaliyetlerinin dışında istihbarat ve sevkiyat alanında faaliyet yapmak amacıyla bazı gruplar tarafından örgütlenmeler de başlamıştır. Resmîyeti Anadolu tarafından tasdik edilmiş olan bu grubun dışındaki bu gruplar Teşkilatın baş harflerini alarak “MM” ismini kullanmışlardır. Hüsnü Himmetoğlu, “Millî Mücadele Esnasında İstanbul'daki Gizli Kurullardan M.M.Grubu ve Gerçek Yüzü”, **Yakın Tarihimiz** c.3, s. 32, 168; Tansu, **a.g.e** s. 487

³⁸ Aydın, **a.g.e**, s. 48

³⁹ Himmetoğlu, **a.g.e**, s. 85;

Bunlardan ayrı olarak, İmalat-ı Harbiye Grubu (19 Mart 1920), Muavenet-i Bahriye Heyeti (10 Temmuz 1920), Namık Grubu (30 Ocak 1921), Ferhad ve Kerimi Grupları (İhtiyat Grupları) kurulmuştur. Bunlar özellikle Fellah Grubuna katılarak Anadolu'ya asker, silah ve mühimmat sevkiyatında bulunmuşlardır.⁴⁰

Bu gizli örgütlerin haricinde İstanbul'da kurulan Fırka ve örgütlenmeler de şu şekildedir: Radikal Avam Fırkası, Selamet-i Amme Heyeti, Osmanlı Sulh ve Selamet Cemiyeti, Milli Türk Cemiyeti, Ahali İktisat Fırkası, Selamet-i Osmaniye fırkası, Kürdistan Teali Cemiyeti, Sosyal Demokrat Fırkası, Sulh ve Selameti Osmaniye Fırkası, Wilson Prensipleri Cemiyeti, Hürriyet ve İtilaf Fırkası, Osmanlı Mesai Fırkası, Nigehban Cemiyet-i Askeriyesi, Trabzon ve Havalisi Adem-i Merkeziyet Cemiyeti, Osmanlı Çiftçiler Derneği, Mağdurin-i Siyasiye Teavün Cemiyeti, Teali İslam Cemiyeti, Türkiye Sosyalist Fırkası, Vahdet-i Milliye Heyeti, Türkiye'de Arnavut Teavün Cemiyeti, Laz Tekamül-i Milli Cemiyeti, Milli Ahrar Fırkası, İngiliz Muhipler cemiyeti, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası, Türk Teali Cemiyeti, Osmanlı Musevileri İntihap Cemiyeti, Osmanlı İla-yı Vatan Cemiyeti, Milli Türk Fırkası, Türk- Fransız Muhipleri Cemiyeti, Makedonyalılar Cemiyeti, Piyer Loti Cemiyeti, Hukuk-i Osmani Nigehban Cemiyeti, Müsalemet İttifakı, Amele Fırkası, Tarikat-ı Salahiye Cemiyeti, Türkiye Zürra Fırkası, İnkişaf-ı İçtimai Cemiyeti, Şark-ı Karib Çerkesleri Temin-i Hukuk Cemiyeti, Cemiyet-i Akvam'a Müzaheret Cemiyeti, Müstakil Sosyalist Fırkası.⁴¹

Ulusal direnişte İttihatçılar, siyasal partilerin ve gizli örgütlerin yanında kamuoyunun oluşturulmasında bir takım sosyal ve kültürel örgütleri de kullanmışlardır. Bu örgütlerin, İTP ile çoğunlukla gayri resmi ya da kişisel de olsa güçlü bağları vardır. Bu örgütler özellikle Hilal-i Ahmer, Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti, ve Türk Ocağı'dır.⁴²

Özellikle bu örgütler arasından Milli Talim ve Terbiye Cemiyeti başkanının Türk davasını savunmak için siyasal bir cephe kurmaya yönelik girişimleri önemlidir. İlk adım Dr. Esat (Işık) tarafından atılmıştı. Dr. Esat (Işık)'ın girişimleriyle, Dr. Hüseyinzade Ali (Turan), İsmail Hakkı (Baltacıoğlu), Mithat Şükrü (Bleda) ile birlikte

⁴⁰ Aydın, **a.g.e.**, s. 94-115, Serdar Yurtsever, **Milli Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetleri: Örnek Olay İncelemeleri (1919-1922)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2008, s. 64-64

⁴¹ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler: Mütareke Dönemi**, s.110

⁴² Zürcher, **Milli Mücadele'de İttihatçılık**, s. 120

Milli Kongre adı altında bir dernek oluşturulmuştur. Milli Kongre, partilerarası olarak kurulduğunu bildirmiştir. Bilindiği gibi bir kongre değildir. Milli Kongre ilk defa 11 Aralık 1918'de toplanmış ve tam 63 siyasal, sosyal, kültürel ve mesleki örgüt kongreye ikişer üye göndermiştir. Kongreye İttihatçı örgütler (Türk Ocağı, Milli Talim ve Terbiye Cemiyet, Teceddüt Fırkası, Osmanlı Hürriyetperver Avam Fırkası, Milli Müdafaa Cemiyeti..vb) ve yerel milliyetçi direniş grupları egemen olmuştur. Ancak bunların yanında birkaç İttihatçı karşıtı grup da yer almıştır. Kongre Kasım 1919 seçimlerine kadar faaliyetlerini sürdürmüştür. Milli Kongre yapısal niteliği bakımından, şubeler açarak örgütlenmemiştir. Anadolu'daki Milliyetçilerin davasını desteklemiş, ancak onlarla fiilen bir işbirliğinde bulunmamıştır.⁴³

Yukarıda kısaca özetlendiği gibi, Türk milliyetçi hareketinin doğuşundaki başat rolü yalnızca İttihatçı kökenli bireyler değil, bizzat İttihatçılar oynamıştır. Bu durum, sonraki yıllarda ortaya çıkan iktidar mücadelesinin niteliğini de açıklamaktadır⁴⁴

B. TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞU- SİYASAL İKTİDARIN PEKİŞTİRİLMESİ VE ANKARA'NIN BAŞKENT OLUŞU:

Ankara'nın başkent oluşu, Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının diğer bir çatışmasını beraberinde getirmiştir. Milli Mücadele'nin başlangıcından Mustafa Kemal'in siyasal iktidarının pekiştirilmesine kadar geçen dönemde, Mustafa Kemal ve diğer İttihatçılar arasında yaşanan çatışma Ankara'nın başkent oluş sürecinde de yaşanmıştır. Zürher'in "iç mücadele"⁴⁵ olarak adlandırdığı bu durum, Ankara-İstanbul başkentliği tartışmaları ekseninde bir kez daha ortaya çıkmıştır.

İstanbul'un işgalinin ardından Milli Mücadele'nin Anadolu'ya kayması, hem lider kadrosunun Anadolu'ya kaymasını beraberinde getirmiş hem de öncelikli olarak mücadelenin kazanılması gerektiğinden başkentlik olgusu önem sırasını yitirmiştir. Ancak, savaş sona erip barış görüşmeleri başladığı zaman iki sorun ortaya

⁴³ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, s.404; Zürcher, **Milli Mücadele'de İttihatçılık**, s. 124

⁴⁴ Zürcher, **Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, s. 33

⁴⁵ Zürcher, **Milli Mücadele'de İttihatçılık**, s. 111

çıkmiştir: Birincisi Milli Mücadele'yi yöneten önder kadronun arasındaki çekişmeler, iktidar kavgaları, ikincisi de, devletin ve siyasal sistemin ne olacağına ilişkin farklı görüşler ve tartışmalar. İstanbul bu aşamada da Mustafa Kemal'in karşısında yer almış, İstanbul'un siyasal ve kültürel tutumu Mustafa Kemal'e muhalif olanlar tarafından belirlenmiştir. Nitekim Ankara'nın başkent olmasının gündeme gelmesi de özellikle İstanbul basınının Ankara karşısındaki muhalif tavrını gösterecektir. Yani "kahpe Bizans" bir kez daha sahne alacaktır.⁴⁶

1. Mustafa Kemal ve Muhalefet:

Türk milliyetçi hareketinin doğuşundaki başat rolü yalnızca İttihatçı kökenli bireylerin değil, bizzat İttihat ve Terakki Cemiyetlerinin oynamış olması, bu hareketin içinde daha sonraki yıllarda ortaya çıkan iktidar mücadelesinin niteliğini de açıklamaktadır.⁴⁷ Yukarıda ana hatları ile aktarılan Milli Mücadele döneminde İttihatçıların rolüne burada ayrıntılı olarak değinilmemekle birlikte, Milli mücadele döneminde yaşanan muhalif hareketlerden özet bir şekilde bahsedilecektir.

Bağımsızlık savaşı yıllarında (1919-1922) milliyetçi hareket içinde Mustafa Kemal'den farklı bir yön izleyen ya da onun politikalarını sorgulayan kesimlerin varlığına ilişkin pek çok olay gerçekleşmiştir. Buna en azından iki kere, Mustafa Kemal'i bir başka tanınmış subayla değiştirme girişimi de eşlik etmiştir. Mustafa Kemal'in en büyük rakipleri deneyimli ve saygın, askeri ve sivil güç dayanakları olan İttihatçı önderlerdir. Mustafa Kemal'in, Anadolu'daki mevkiini güçlendirmesini sağlayan, İstanbul'daki az çok bağımsız milliyetçilerin etkinliğine son vermesi değil, İtilaf güçlerinin daha çok İngilizlerin eylemleri olmuştur. Kilit önemdeki pek çok kişiyi tutuklayıp, sonuçta kenti resmen işgal eden İngilizler, Osmanlı Mebusan Meclisini kapatarak (15 Mart 1920) başkentteki baskılarını arttırmışlardır. İngilizler tarafından işgal edilen Harbiye Nezareti hareket özgürlüğünü yitirmiş ve Meclis-i Mebusan'ın yerini İstanbul'dan kaçmayı başaran mebuslarla, ulusal hareketin yeni temsilcileri arasından seçilenlerle Ankara'daki BMM almıştır. Yine 1920-1921 yılları Mustafa Kemal'in konumu muhalif gruplar tarafından tehdit edilmiş, yerini eski İttihatçı savaş

⁴⁶ Öngider, **a.g.e**, s. 65

⁴⁷ Zürcher, **Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, s. 33

önderi olan Enver Paşa'ya kaptırma tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Ancak Yunanistan'la yapılan savaşta alınan askeri başarılar konumunu pekiştirmesini sağlamıştır. 1921'in ikinci yarısı boyunca, Mustafa Kemal kontrolü elinde tutmuştur. Fakat Yunan tehdidinin sona ermesiyle, muhalefet yavaş yavaş örgütlenmeye başlamıştır. İngilizler tarafından Malta'da tutulan, çoğu İttihatçı olan tutsaklar, 1921'in sonunda tutsak değişimi anlaşması uyarınca serbest bırakılmaya ve memlekete dönmeye başlamışlardır. Bunların Millet Meclisinde yer alanları İkinci Grup olarak adlandırılan meclisteki muhalif kanada katılmıştır.⁴⁸

Türk Ordusunun 9 Eylül 1922'de İzmir'e girişi ve 15 Ekim 1922'de İtilaf devletleri ile imzalanan Mudanya Mütarekesiyle Türk ve Yunan orduları arasındaki savaşın sona erdiği resmen ilan edilmiştir. Artık askeri zafer kazanılmıştır. Askeri sorunların çözülüp ve barışın yeniden sağlanmasının ardından, giderek siyasi sorunlar ve çatışmalar ön plana çıkmaya başlamıştır. Askeri zaferden sonra siyasi iktidarın nasıl olacağı ve kimler tarafından ele geçirileceği sorunu gündeme gelmeye başlamıştır.⁴⁹

Mondros Mütarekesinden sonra ortada siyasi otorite iddiasında bulunabilecek iki merkez kalmıştır: İstanbul'daki Padişah-Halife ile İstanbul Hükümeti ve Ankara'da kurulmuş olan TBMM. İki taraf arasında ilk gerilim barış görüşmelerine katılma sebebiyle başlamıştır. Dönemin Sadrazamı Tevfik Paşa barış görüşmelerine İstanbul ve Ankara hükümetlerinin birlikte katılmalarını önermiştir. İstanbul hükümetinin bu girişimi TBMM'nin radikal bir kararı ile yanıtlanmıştır; 1 Kasım 1922 günü Saltanat kaldırılmıştır.⁵⁰

20 Kasım 1922'de Lozan Barış Konferansı başlamıştır. Konferansta, İsmet Paşa ile Dr. Rıza Nur ve Hasan (Saka) Beyler'den oluşan Türk delegasyonunun karşısında sekiz devletin (İngiltere, Fransa, İtalya, ABD, Yugoslavya, Romanya, Japonya ve Yunanistan) temsilcileri yer almıştır. Ayrıca Sovyetler Birliği ve Bulgaristan gibi başka devletlerle de kendilerini ilgilendiren belirli konularda görüşmeler yapılmıştır.

⁴⁸ Zürcher, **Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, s. 33-42

⁴⁹ Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", **Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908 – 1980**, der. Sina Akşin, İstanbul, Cem Yayınları, 1995, s.86

⁵⁰ Cemil Koçak, **a.g.m**, s.91

Bariş görüşmeleri devam ederken, Ocak ve Şubat 1923'te Mustafa Kemal, ülkenin bütün batı bölgelerinde görüşlerini açıkladığı ve yerel kamuoyu önderlerini partisini desteklemeye çağırdığı bir kampanya başlatmıştır. Mustafa Kemal, İstanbul basını temsilcileriyle 16 Ocak 1923'te İzmit'te buluşmuştur. Bu basın toplantısı sırasında Mustafa Kemal, hilafeti kaldırma ve gelecekte rejimin ne olacağı konusundaki niyetini ilk defa dile getirmiştir.⁵¹

Dönemde devam eden Lozan Konferans iki buçuk ay çalışıldıktan sonra görüşmelerin çıkmaza girmesi üzerine, 1923 Şubat ayı başlarından Nisan ayının son haftasına kadar kesintiye uğramıştır. Mustafa Kemal Paşa, Lozan'da batılılarla uzlaşıp ülkeyi bir an önce barışa kavuşturmak istemektedir. Fakat muhalif İkinci Grup, hatta 1922 Temmuzundan beri Başbakan olan Rauf (Orbay) da dâhil olmak üzere birçok Birinci Grup üyesi Misak-ı Milli'den Musul gibi herhangi bir ödün verilmesine şiddetle karşı çıkmıştır. Ancak bir takım ödümler içermesi kaçınılmaz görünen metnin bu Mecliste onaylatılması güçleşmiştir. Bu sebeple Lozan'daki aradan sonra, görüşmelerin ikinci dönemi başlamadan, TBMM kendisini feshetmiş ve yeni seçimlere gidilmesini kararlaştırmıştır (1 Nisan 1923). Seçimin yenilenme kararından bir hafta sonra, Mustafa Kemal Paşa dernek başkanı sıfatıyla, Meclis'teki grubunun Halk Fırkası'na dönüşeceğini açıklayan dokuz ümdelek bildirisini yayınlamıştır:

- 1) Ulusal egemenliğe bağlılık
- 2) Saltanatın kaldırılması kararının değişmezliği. TBMM'ne dayanan Halifeliğin İslamlararası yüksek bir makam olduğu
- 3) İç güvenlik ve asayişin sağlanması
- 4) Mahkemelerin hızla işlemesi, yeni yasalar yapılması
- 5) Ekonomik ve toplumsal önlemlerin alınması
- 6) Zorunlu askerlik süresinin kısaltılması
- 7) Yedek subaylara, malul gazilere, emeklilere, dul ve yetimlere yardım

⁵¹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, İstanbul, İletişim yayınları, 1984, s. 27-31; Zürcher, **Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, s. 41: İzmit'teki toplantıya gazetecilerin yanı sıra İstanbul'daki siyasal örgütlerden üç temsilci de ayrı ve gizli görüşmelere çağırılmıştı. Bunlardan ilki, İstanbul'da cemiyetin bir şubasını kurmakla görevlendirilmiş olan A-RMHC'nin temsilcisi Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), ikincisi 1920-1922 yıllarında İstanbul'daki milliyetçi yer altı örgütü Mim-Mim grubunu temsil eden Velid Ebuzziya, üçüncüsü de İttihatçıların lideri Kara Kemal'dir.

8) Bürokrasinin düzeltilmesi

9) Bayındırlık işleri için ortaklık kurulmasının sağlanması ve kişisel girişimlerin kollarlanması⁵²

TBMM'nin yeni dönem için yapılan iki dereceli seçimlerde, Mustafa Kemal Paşa, yalnız Birinci Grup üyelerinin kazanması için büyük çaba harcamıştır.⁵³ Aynı günlerde Mustafa Kemal İstanbul'daki seçmenlere hitaben bir metin yayınlamıştır. Seçim döneminde İstanbulluların dikkatli davranarak yaptıkları tercihlerle vatan için iyi olanı yani A-RMHC'yi desteklemelerini tavsiye etmiştir.⁵⁴

Seçim için hazırlıkların yapıldığı bu dönemde İttihatçıların bir kongresi düzenlenmiştir. İttihatçılar 12-13 Nisan 1923'te Cavit Bey'in evinde toplanmıştır. Görüşmelere kimlerin katıldığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, sayılarının on beş ile yirmi arası olduğu tahmin edilmektedir. Katılımcılardan bazıları şunlardır: Kara Kemal, Cavit, Dr. Nazım, Dr. Rüsuhi, Ahmet Şükrü, Hüseyin Cahit (Yalçın), Filibeli (Hilmi), Yenibahçeli Nail, Çolak Selahattin (Köseoğlu), Vehbi, Ahmet Nesimi (Sayman), Hüseyinzade Ali (Turan). Bunların haricinde Rahmi (Arslan), İsmail Canbolat ve Küçük Talat (Muşkara) da büyük olasılıkla katılımcılar arasında bulunmuştur.⁵⁵ Toplantı Mustafa Kemal'in İzmit basın toplantısı öncesinde Kara Kemal'e, İttihatçıların ne yönde bir siyaset izleyeceklerini sorması ve bu konuda bilgilendirilmesini istemesi üzerine düzenlenmiştir. Hüseyin Cahit anılarında, toplantıyla ilgili olarak şu bilgileri vermiştir:

“Bir gün Cavit bana bir toplantı yapılacağından söz etti. Kemal (Kara) dedi bazı sorunlar üzerinde arkadaşlarla görüşmek istiyor. Herkese mektup yazmış, burada bulunmayanları İstanbul'a çağırmış, gelecek olanlar gelmişler, yarın bizde toplanacağız.” Sonra benim de gelmemi istedi. (...) Cavit'in evine gitmiş olan arkadaşların adlarını bugün birer birer saymağa olanak yok. Ama İttihat ve Terakki delegelerinden, az çok ileri gelenlerinden, eski bir deyimle İttihat ve Terakki'nin “Kılıç artıklarından” olanlar hep orada idiler.(...) Anlatılanlara göre Mustafa Kemal Paşa, bir süre önce, İzmit'e geldiği zaman ya Kemal kendiliğinden oraya gitmiş ve Paşa ile görüşmüştü, ya da Paşa haber yollayarak Kemal'i oraya çağırılmıştı.(...) Paşa, Kemal'den İttihat ve Terakki'nin ne yapmak istediğini, nasıl bir yol tutacağını sormuş. Kemal, İttihat ve Terakki'nin darma dağınık olduğunu, ileri gelenlerin öldürülmüş ve şehit düşmüş bulduklarını, örgütün ileri gelenleri arasında sayılabileceklerin de

⁵² Tunçay, **a.g.e.**, s. 42-44

⁵³ Tunçay, **a.g.e.**, s. 46

⁵⁴ “Gazi Paşa Kumandanımızın Hutbeleri”, **Vakit**, 12 Nisan 1339, sayı: 1917, s.1

⁵⁵ Zürcher, **Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, s. 47

başka başka yerlerde bulduklarından ötürü düşüncelerini bilmediğini anlatarak yalnız kendisinin düşünce ve duygularını söylemiş. Kemal'in Paşa'ya söylediklerine göre kendisi Anadolu ulusal eyleminin tamamıyla yanındaydı. Ülkenin, güdüm ve yönetimini ele almak görevi, ülkeyi kurtarmış olan kişilere ve bu arada özellikle Mustafa Kemal Paşa'ya düşüyordu. İttihat ve Terakki örgütü de, yurt kurtarıcılara karşı ancak iç yükümlülüğü ve yandaşlık duygusu besleyebilirdi. İttihat ve Terakki örgütünün hiçbir sorunu ve isteği olamazdı. Kara Kemal'e göre, Mustafa Kemal Paşa bu açık sözleri hoşnutsuzlukla dinledikten sonra "İyi ama, demişti, bunlar yalnız senin düşüncelerin, bakalım arkadaşların da aynı kanıda mıdır? Onlarla görüş, bana sonucu bildir." İşte Kemal bu dileği öğrendikten sonra İstanbul'a dönmüş ve arkadaşlarını toplamak için girişime başlamıştı. (...)İlk sözü ben aldım, dedim ki: "İstanbul gazeteleri İttihatçıları ele aldılar. Türlü türlü yalanlar ve kara çalmalarla bir çıbanbaşı yaratmakta çıkar gözlüyorlar. Bizim toplantımızdan da şüphesiz haber alacaklardır. Bunu İttihatçıların bir arabozucu önlemi diye ballandıra ballandıra yazacaklar ve Ankara'nın kuşkusunu kışkırtmağa çalışacaklardır.(...)Onun için öneriyorum ve ısrarla söylüyorum. Vakit geçirmeden Mustafa Kemal'e bir mektup yazalım...(şükrü bey yazmayı kabul etmiş ama kesin bir bilgi yok)". Konuşulan konuya gelince, durum ve tutulacak yol üzerine düşüncelerimizi madde madde açıklamaya çalıştık. Temelde Mustafa Kemal Paşa'ya verilecek cevap şöylece kararlaştı:"Eskiden İttihat ve Terakkiye bağlı arkadaşlar Anadolu örgütüne hiç karşı değildiler. Mustafa Kemal Paşa, isterse İttihat ve Terakki'nin başına geçsin, örgüt yeniden kalkındırılsın; isterse başka örgüt kursun. İsterse cumhurbaşkanı olsun, bizim bu konularda hiçbir karşı koymamız yoktur. Ayrıca İttihat ve Terakkiyi diriltmek ve çalıştırmak düşüncesinde de değiliz. Yapılacak seçimlerde kendimiz hiçbir mebusluk istemiyoruz. Mustafa Kemal Paşa isterse içimizden istediklerini mebus alır. Seçimlerde muhaliflik yapmayacağımız gibi İstanbul gibi örgütünün az çok koruyan yerlerde Anadolu'nun adaylarına yardım etmeğe de hazırız. " Konuyu böylece anlattıktan sonra ülke sorunları üzerindeki görüşlerimizi de madde madde kısaca belirtiyorduk. Örneğin, İstanbul'un başkentlikten çıkarılmamasının uygun olacağını söylüyorduk. Öteki maddeler de bunun gibi düşüncelerdi"⁵⁶

Cavit Bey de İzmir suikastı davasındaki sorguda toplantının ayrıntılarını vererek, toplantıda belirlenen dokuz maddelik listeyi açıklamıştır.⁵⁷ Bu listede İstanbul'un

⁵⁶ Hüseyin Cahit Yalçın, **Siyasal Anılar**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1976, s. 274

⁵⁷ Cavit Bey'in Evinde Hazırladığı İddia edilen 9 maddelik İttihat ve Terakki Programı:
1. Madde: İttihat ve terakki bütün hürriyetlere taraftar radikal bir siyasi fırkadır. Hukuku esasıyeyi efrada taaddi eden kanunların, hükümleri bu gayeye göre tadil ve islah olunacaktır.
2. Madde: Hükümet ve saltanat münhasıran milletindir.
3. Madde: Kuvai hükümetin tevhidinde değil, tefrik ve tevziine taraftardır.
4. Madde: Kuvvei teşriye milletçe müntehap iki meclisten terekkep etmelidir. Mebusan intihabatı reyyiam ile olmalıdır.
5. Madde: Kuvvei teşriyenin terekkep edeceği iki heyet, badelsuh bir meclisi müessesisan halinde içtima ederek, memleketin mali, iktisadi, siyasi ve idari istiklalini teminden başka bir emeli yoktur.
6. Madde: Hükümet merkezi İstanbul'da olmalıdır.
7. Madde: İttihat ve Terakki Fırkası düşmanı harici karşısında, bütün vatandaşlar arasında kati bir ittihadı tam teminini bir vazifei vataniye bilir. Sulh meselesinde, memleketin mali, iktisadi, siyasi ve idari istiklalini teminden başka bir emeli yoktur.

yeniden başkent yapılacağı kararı da yer almaktadır. Sorgulama sırasında, İstanbul'un yeniden başkent yapılmasıyla ilgili olan maddenin yer almasının ve İsmail Canbolat ve Hüseyin Cahit'in konuyla ilgili destekleyici açıklama ve makale yazmalarının, İstanbul üzerinden bir İttihatçı komitecilik faaliyetinin göstergesi olduğu iddia edilmiştir. Sorgulamada İstanbul ile ilgili açıklamalar şu şekildedir:

"(...)Beşinci madde de hükümet merkezi İstanbul'da olmalıdır diyorsunuz bunun sebebi nedir?

-Cavit Bey: birçok kimseler o fikirde idi. Ben de öyle düşünüyordum. Çünkü İstanbul öteden beri hükümet merkezidir. Bütün münevverler orada toplanmıştır. Her bakımdan daha elverişli idi, daha iyi memurlar bulunabilirdi. Devlet mekanizması daha iyi işlerdi. – ya emniyet bakımından? İstanbul'un coğrafi durumunu hiç düşündünüz mü? Deniz kenarı, apaçık her taarruza müsait bir şehirdir. Bu zamanda merkez olur mu? Belki de bir tehlike anında kolaylıkla kaçmayı düşünüyordunuz. Hem bakın henüz sulh olmamış, müzakereler devam ediyor. İlerisi meçhul.(...)Böyle bir zamanda siz hükümet merkezi neresi olsun diye vakit geçiriyorsunuz. Cavit Bey: bunlar şumuli hatlardır. Sulh oluyordu. Sulhtan sonrasını düşünmek faydasız sayılmazdın. Niyahet memleket davası düşünmekte ne mahsur var.(...) Hakimin genel sözü: Kabul edilen maddeler yalnız tatbiki kalmış o da iktidara gelince olacak diyor Cavit bey de bu toplantıda bulunanlardan kim mebus olursa o bu maddeleri mecliste savunacaktır diyor. Hakim de diyor ki: fakat İsmail Canbolat sorulan bazı suallere cevaben "hükümet merkezi İstanbul" olacaktır demiştir. Bu konuda Hüseyin Cahit'in makaleleri var, eğer böyle olsaydı, meclise gidecek olanlar müdafaa edecek olsaydı böyle sistemli çalışılamazlardı."⁵⁸

Toplantının olduğu günler İstanbul basınında Mustafa Kemal'in de İttihatçı Kongresini desteklediği yönünde haberler çıkmıştır. Ancak Mustafa Kemal, çıkan haberleri yalanlamıştır.⁵⁹

TBMM'nin ikinci dönemi 11 Ağustos 1923 günü açılmıştır. Seçimlerde yalnız İkinci Grup üyelerinin değil, eski İttihat ve Terakki'nin ileri gelenlerinin de ayrıca varlık göstermemeleri sağlanmış ve bu güdümlü seçimler, beklenildiği üzere A-RMHC'nin adaylarının kesin başarısıyla sonuçlanmıştır. Yine de, ikinci dönemin meclisinde de muhalefet tam olarak tasfiye edilememiştir.⁶⁰

9. Madde: Bu teşr-i devrede İttihat ve Terakki fırkası bir taraftan memlekette muazzam bir idare teşkiline gayret sarf edeceği gibi kurtulan vilayetlerin imarı ile yersiz yurtsuz kalmış ahalinin iskânını ilk vazifeler bilecek ve bu uğurda hiçbir fedakarlıktan geri kalmayacaktır; Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler: Mütareke Dönemi**, s.759-760

⁵⁸ Kandemir, **İzmir Suikastının İç Yüzü**, c. 2, İstanbul, Ekicigil Matbaası, 1955, s. 34-41

⁵⁹ İttihat ve Terakki Fırkası Hakkında, 14 Nisan 1923, (Anadolu Ajansı Muhabirine Demeç) **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, c. 3, (1918-1928), Türk İnkılap Tarihi enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989, s. 85; Zürcher, **Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, s. 47

⁶⁰ Tunçay, **a.g.e** s. 49

Yeni Meclisin ilk işi 23 Ağustos 1923'te Lozan antlaşmasını imzalamak olmuştur. 9 Ağustos'ta da yeni kurulması düşünülen partinin nizamnamesi hazırlamıştır. Parti 11 Eylül 1923 günü kurulmuştur. 13 Ekim 1923 günü de Ankara başkent ilan edilmiştir.⁶¹

Tüm bu gelişmeler özellikle İstanbul merkezli muhalefet kanallarını tam olarak durdurmamıştır. Muhalefet başkentlik konusu özelinde Ankara için ciddi bir problem olmaya devam etmiştir. İkinci Meclisin asıl önemli icraatı, Cumhuriyetin ilanı ve halifeliğin kaldırılması olmuştur.

1922'de Saltanat kaldırılırken Halifeliğin korunmasının başlıca iki nedeni vardır:

- 1) İç politika dengeleri henüz hilafetsiz bir düzene elverişli değildir.
- 2) Dış politika alanında da barış konferansı tedirginlikleri yaşanıyor, öbür yanda da İslam ülkelerini kollama niyeti ağır basmaktadır.⁶²

Yeni meclis, 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet'i ilan etmiştir. Cumhuriyet'in ilanı rejimin ne olacağı sorununu çözmüş olsa da; yeni rejim siyasal alanda yeni bunalımları da beraberinde getirmiştir. Cumhuriyet'in ilanı "ümme" toplumundan ulus devlete geçişte ilk adım olmuştur. Halifelik makamı açık bir şekilde rejim sorunu haline gelmiştir. Halifelik özellikle muhafazakâr kesim tarafından kullanılacak bir konumdadır. Meclis, dinsel otoritenin de tek elde toplanmasından yanadır. Bu sebeple 3 Mart 1924 tarihinde TBMM'nde, Hilafetin kaldırılmasına karar verilmiştir. Aynı gece Halife Abdülmecit yurt dışına çıkarılmıştır. Yine aynı gün kabul edilen diğer yasalarla da, Şer'iyeye ve Evkaf Vekaleti ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiyeye Vekaleti kaldırılmış ve yerlerine Başvekalete bağlı Diyanet İşleri Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı kurulmuştur. Cumhuriyet tarihi açısından 3 Mart gününün iki önemli sonucu olmuştur. Birincisi, her ne kadar artık hiçbir siyasal gücü kalmamış olsa da halkın gözünde belirli bir saygınlığa sahip olan saray mensupları ülke dışına çıkarılmışlardır. İkinci olarak, Cumhuriyet rejimine karşı siyasal bir seçenek olan Halifelik makamı ortadan kaldırılmış, Halife de yurttan çıkarılmıştır. Artık dinsel otorite kalmamıştır. Din müessesesini temsil eden

⁶¹ Koçak, a.g.m, s.91

⁶² Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004, s. 226-227 ve 283

iki vekaletin hükümetten çıkarılmasıyla da önemli bir adım atılmıştır. Dini konularla ilgilenmek üzere yeni bir örgüt oluşturulmuştur: Diyanet İşleri Başkanlığı. Bu örgüt bağımsız ya da özerk değildir. Böylece dini kurum tamamen hükümetin denetimine geçmiştir.⁶³

Cumhuriyet'in ilan edilmesi devletin yeni bir anayasaya olan ihtiyacını da beraberinde getirmiştir. TBMM'nde çalışmalar ve müzakereler sonunda, 20 Nisan 1924'te 105 maddeden oluşan yeni Anayasa kabul edilmiştir. Siyasal otoritenin tek merkezi olan TBMM'de üyelerin tamamı Halk Fırkası üyesi olsalar bile, bu henüz Meclis'in ve partinin "türdeş" bir siyasal topluluk olduğunu göstermemektedir. Tam aksine, gerek Meclis'te ve gerekse partide önemli anlaşmazlıklar vardır. Cumhuriyet'in ilanı ve Hilafetin kaldırılmasında görülen muhalefet, 1924 Anayasası'nın görüşülmesi ve kabulü sırasında da sürmüştür. Yeni Anayasanın görüşmeleri sırasında Meclis içindeki muhalefet, özellikle Cumhurbaşkanı'na verilen yetkilerin genişliği konusunda artmıştır. Muhaliflerin etkisiyle taslaktaki bazı maddeler değiştirilerek Anayasa kabul edilmiştir. 1924 Anayasası, egemenliğin yalnızca millete ait olduğu ve ancak TBMM tarafından kullanılacağı esasına uygun olarak hazırlanmıştır. Egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olması, ona, diğer bir ilahi veya beşeri otorite ve makamın ortak olamayacağını kabul etmek demektir. Bu ilkeyle egemenliğin "milli" niteliği, 1924 Anayasasında daha belirli bir şekilde ortaya çıkmıştır. Klasik hak ve özgürlüklere de kısaca yer veren yeni Anayasada devletin dini İslam olarak belirlenmiştir. 21 Anayasası ile kabul edilmiş olan kuvvetler birliği prensibi yerine kuvvetler ayrılığı ilkesi kabul edilmiştir.⁶⁴

1923 yılında yapılan milletvekili seçimlerinde, seçim öncesinde adaylar Mustafa Kemal tarafından bizzat belirlenmiş olmasına rağmen, Meclis'in açılışından beri devam etmekte olan muhalefet, Hilafetin kaldırılması ve yeni Anayasanın kabulü sırasında daha da belirginleşmiştir. Özellikle yeni Anayasaya göre milletvekilliği ile devlet memurluğunun bir arada yürütülemeyeceği kararı, ordu mensubu olan milletvekillerinin istifasını da beraberinde getirmiştir. 1 Kasım'da TBMM'nin açılışıyla birlikte meclis içindeki muhalefet daha da güçlenmiştir. Özellikle meclis içinde Mustafa Kemal'in giderek "tek adam" olacağına ve Cumhuriyetin ilanı ile

⁶³ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Temeller**, İstanbul, Afa Yayınları, 1996, s. 54-59; Koçak, **a.g.m.**, s.95,

⁶⁴ Tanör, **a.g.e.**, s. 226-227 ve 283; Tunçay, **a.g.e.**, s.87-90 .

siyasal, sosyal ve ekonomik alanda kökten reformların yapılacağına dair duyulan endişe yeni bir muhalif partinin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Meclis içindeki muhalif kanat tarafından 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) kurulmuştur. Parti, programında liberalizm ve demokrasi esaslarını kabul etmiştir. Yeni kurulan partide, Kazım Karabekir Genel Başkan, Adnan Adıvar ve Rauf Orbay Başkan Vekili, Ali Fuat Cebesoy da Genel Sekreter seçilmiştir. Parti özellikle İstanbul basınından büyük destek görmüştür. Partinin kurulmasından kısa bir süre önce, yeni parti için düşünülen farklı isimlerin gazetelerde yer alması, muhalefet partisinin 'Cumhuriyet' ismini kullanacağını anlaşılması ile Halk Fırkası, Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) olarak değiştirilmiştir. Partinin kurulmasından üç gün sonra İsmet Paşa hükümeti istifa etmiştir. Yeni hükümet, muhalefete karşı daha ılımlı olarak bilinen Fethi Bey tarafından kurulmuştur. Mustafa Kemal de, TCF'nin kurulmasının ardından daha yumuşak bir siyaset izlemeye başlamıştır.⁶⁵

Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nde çok partili siyasal hayata geçiş ve muhalefetin varlığı, 1925 yılının Şubat ayında Diyarbakır'da Şeyh Sait İsyanı'nın başlaması ile 1930 yılına dek kesintiye uğramıştır. İsyanın ortaya çıkmasına neden olan faktörler, savaş yıllarına dayanmaktadır. Bölgeye Kurtuluş Savaşı sırasında vaat edilmiş olan özerklik ya da benzeri bir konumun Lozan Antlaşması'nda ele alınmaması, bölgede Ankara'ya karşı olan muhalefeti arttırmıştır. Hilafetin de, kaldırılması ile iki toplumu bir arada tutan dinsel bağ da yok olmuştur. Yeni Cumhuriyet'in ulusçu söylemleri ve Kürt kimliğini yok sayma yönünde geliştirdikleri siyaset ve nüfuzlu aşiret reislerinin batıya göçe zorlanması ortamı iyice gerginleştirmiştir. İsyan, Şeyh Sait ve Azadi adlı Kürt milis subaylarınca kurulmuş olan örgüt tarafından, 8 Şubat'ta Elazığ, Diyarbakır ve Tunceli illerini kapsayan bölgelerde başlamıştır. Başlangıçta isyancılara karşı yerel askeri birlikler kullanılmış olsa da; isyanın bastırılmaması, kısa bir süre sonra diğer bölgelerden askeri birliklerin de bölgeye gönderilmesini zorunlu hale getirmiştir. 25 Şubat'ta da hükümetin sunduğu sıkıyönetim önergesi mecliste oybirliği ile kabul edilmiştir.⁶⁶

⁶⁵ Koçak, **a.g.m**, s.99; Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s. 246; Zürcher, **Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 79-102.

⁶⁶ Zürcher, **Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s.78 ve 107-108; Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s.247-249

Sıkıyönetim ilanının hemen ardından Takrir-i Sükun Yasası'nda bir değişiklik yapılmış ve dinin siyasete alet edilmesini engelleyici bir hüküm konulmuştur. Fethi Bey'in gerek askeri, gerekse siyasi ve hukuki yollardan muhalefetin desteğini de alarak isyanı bastırma çabalarına rağmen, CHF içinde bir grup, daha sert tedbirler alınması gerektiğine inanmış ve Fethi Bey'i de, bu tedbirleri almamakla suçlamaya başlamışlardır. Fethi Bey'e yöneltilen eleştirin yanında CHP içindeki sert politika taraftarları, TCF'yi de ayaklanmayı desteklemekte suçlanmıştır. Parti içindeki bu muhalefet neticesinde Başbakan, 2 Mart'ta istifa etmiş ve yerini İsmet İnönü almıştır. İnönü, göreve başlamasıyla birlikte, ilk olarak TBMM'de Takrir-i Sükun Kanununda yapılan değişiklikle Hıyanet-i Vataniye Kanunu çıkartılmış ve ardından isyanı bastırmak amacıyla Ankara ve Şark İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur. Kanunun kabulünün ardından, hükümete muhalif olan basın organları kapatılmıştır. Şark İstiklal mahkemesi tarafından ise, ayaklanmada rol oynadıkları ileri sürülen TCF'nin isyan bölgesindeki şubeleri kapatılmıştır. Ankara İstiklal Mahkemesinin, TCF'nin İstanbul şubesinde yaptığı aramalarda, partinin "efkar ve itikadat-ı diniyeye hürmetkar" olduğu maddesinin, ayaklanmayı teşvik edici nitelik taşıdığı belirtilmiştir. Hükümet de, Takrir-i Sükun Kanunu'nun hükümete verdiği "kamu düzeninin bozulmasına yol açtığına hükmettiği bütün örgüt veya yayınları yasaklama yetkisi" ne dayanarak TCF'ni, 3 Haziran 1925'de kapatmıştır. 27 Nisan'da da Şeyh Sait'in yakalanması ile isyan bastırılmıştır.⁶⁷

Şeyh Sait isyanı Türkiye Cumhuriyeti tarihinde yeni bir devrenin başlangıcı olarak karşımıza çıkar.⁶⁸ Takrir-i Sükun Kanunu ve İstiklal Mahkemeleri sadece isyanın bastırılmasında kullanılmamış, muhalefetin tasfiyesi için de önemli bir adım olmuştur. İsyân, siyasal sonuçları bakımından "tek-parti döneminin" kurulma sürecinde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Ayaklanmadan sonra, ülkede daha yeni başlamış olan çok-partili hayat sona ermiştir. Takrir-i Sükun Kanunu ile hükümet, tüm ülkede otoriter bir yönetim kurmaya başlamıştır.⁶⁹

1925'te çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu ile muhalif basının ve siyasal muhalefetin bir kısmının bastırılması mümkün olmuşsa da, iktidarın karşısında oldukça güçlü bir grup muhalif daha vardır. Bu grup gerek geçmişlerindeki siyasi kimlikleri, gerekse

⁶⁷ Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s. 250; Tunçay, **a.g.e**, s.136-139

⁶⁸ Karpat, **a.g.e**, s. 61

⁶⁹ Koçak, **a.g.m**, s.102; Timur, **a.g.e**, s. 79-80

bağımsızlık mücadelesi sırasındaki kahramanlıkları ile kamuoyunda oldukça itibarlıydılar. Söz konusu itibarları nedeniyle de, iktidar tarafından diğer muhaliflere uygulanan politikalar ile güçlerinin kırılması mümkün değildi. Bu grubun tamamen tasfiyesi, Mustafa Kemal'e yurt gezisine çıktığı sırada İzmir'de yapılması planlanan suikastın ortaya çıkarılması ile mümkün olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'ya 1926 yılının Haziran ayında İzmir'de suikast düzenlendiği yolunda alınan bir ihbar üzerine yapılan soruşturma sonucunda, Birinci Dönem TBMM üyelerinden olan ve kapatılan TCF'na mensup bazı milletvekilleri tutuklanmıştır. Tutuklamaların ardından, hemen yargılama süreci başlatılmıştır. Tunçay, suikast olayından sonra yargılanan sanıkları üç grup olarak incelemiştir: Suikasti düzenleyenler, onlarla ilişkili ya da ilişkisiz eski TCF mensupları ve daha eski İttihatçılar. İzmir suikastı davasının siyasal sonuçları çok önemlidir. Takrir-i Sükun Kanunundan sonra hükümet her ne kadar tüm muhalif basın organlarını ve kuruluşları yasaklayıp kapatmışsa da muhalefet, dağınık bir biçimde de olsa varlığını sürdürmüştür. İzmir suikastı davası ve İstiklal Mahkemeleri kanalı ile, mecliste TCF'nın arta kalan milletvekili grubuyla, meclis dışında ve içinde toparlanmaya çabalayan eski İttihatçılar tasfiye edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın iktidarına karşı olan son muhalefet de böylelikle siyaset sahnesinden silinmiştir.⁷⁰

1927 yılına gelindiğinde ise, Tunçay tarafından, "yakın geçmişle hesaplaşma" olarak nitelendirilen **Nutuk** okunmuştur.⁷¹ **Nutuk**, 1927 yılında II. Meclis'in görev süresinin dolması ve seçimlerin yenilenmesinin ardından, CHF'nın ilk büyük kongresinde Mustafa Kemal tarafından okunmuştur. Mustafa Kemal tarafından, 1919'dan 1927'ye kadarki dönemin tarihi olarak nitelendirilmiştir. **Nutuk**, bir yandan bağımsızlık savaşını bir yandan da Mustafa Kemal ve ona muhalif olanlar arasındaki çatışmaları anlatmaktadır. Metin incelendiğinde, dönemin tarihini anlatan bir kaynak olmaktan çok; Mustafa Kemal'in, Samsun'a çıkışından sonra izlediği siyasetin gerekçeli bir dökümü olarak nitelendirilebilir. Muhalif olarak adlandırılan grubun siyasal hayattan tasfiyesinin nedenleri gösterilerek, bu kişilere karşı uygulanan yaptırımları meşru gösterme çabası vardır. Tunaya **Nutuk**'u, ilki 23 Nisan 1920'de TBMM'nin açılışı sırasında, ikincisi de 1927'de olmak üzere,

⁷⁰ Tunçay, **a.g.e.**, s.168-170; Koçak, **a.g.m.**, s.102 ve 104

⁷¹ Tunçay, **a.g.e.**, s.168-170

Atatürk'ün olağanüstü saydığı dönemlerde başvurduğu bir hesap verme belgesi olarak nitelendirmiştir.⁷²

Milli Mücadele'nin ve bu mücadele sırasında yaşanan hesaplaşmaların bir dökümü olmasının yanı sıra; Nutuk'ta Mustafa Kemal'in kendisini, ülkeyi kurtaran ve yeni rejimi kuran tek isim olarak ön plana çıkarmış olması da oldukça önemlidir. Siyasal yaşamda rakipsiz olan CHF'nin Genel Başkanı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı olan Mustafa Kemal, bu sayede otoritesini pekiştirmiştir. Türkiye'de, bu dönemden itibaren, Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesi sayılmazsa, 1940'lı yılların ortalarına kadar sürecek olan tek parti yönetiminin temellerinin sağlamlaştırıldığı bir dönem olmuştur.

2. Mustafa Kemal ve "Payitaht" İstanbul

Mustafa Kemal'e ve yeni iktidar kadrosuna karşı muhalefette İstanbul'un özel bir öneme sahiptir. Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren yaşanmaya başlayan çöküşün son noktası; Ankara'nın İstanbul yerine başkent olarak seçilmesi olmuştur. Birinci Dünya Savaşı, İtilaf devletleri'nin İstanbul'u işgal etmesi (1919-1922), Kurtuluş Savaşı'nın ardından başkent'in Ankara'ya taşınması çöküşün bütün işaretlerini de beraberinde getirmiştir. İki buçuk bin yıldan daha fazla ayakta kalan kent, tarihsel konumunu ve önemini yitirmiştir.⁷³

İstanbul'un işgalinin bittiğinde, geriye kalan kent perişan ve yoksuldur. İstanbul'da kozmopolit yaşam sona ermiştir. 600 yıldan fazla süren bir imparatorluğa başkentlik yapmış olan İstanbul Misak-ı Milli'de de belirtildiği gibi üç başlı bir başkent olmuştur:

- 1) Payitaht-ı Saltanat-ı Seniye
- 2) Makarr-ı Hilafet-i İslamiye
- 3) Merkez-i Hükümet-i Osmaniye.⁷⁴

⁷² Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üni. Yayınları, 2002, s. 135

⁷³ "Çağlar Keyder ile Söyleşi, "Dünya Kenti Ulus-Devlete Karşı." **İstanbul Dergisi**, sayı: 36, Ocak 2001, s-73 ;

⁷⁴ Madde 4: Payitaht-ı Saltanat-ı Seniye Makarr-ı Hilafet-i İslamiye ve Payitaht-ı Saltanat-ı Seniye ve Merkez-i Hükümet-i Osmaniye olan İstanbul şehriyle Marmara denizinin emniyeti her türlü masun olmalıdır. Bu esas mahfuz kalmak şartıyla Akdeniz ve Karadeniz

Kent barış görüşmeleri sürerken hala resmen işgal altında olduğu için devletin başkenti sorunu resmen gündeme getirilmemiştir. Osmanlı aydını, İmparatorluk eliti, İstanbul'da yaşamayı sürdürmüş her şeyin yeniden İstanbul'a dönmesini ve İstanbul'dan çekip çevrilmesini savunmuşlardır. 1 Kasım 1922'de Saltanat kaldırılmış ve Vahdettin'in kaçıışının ardından Abdülmecit sadece Halife olarak ilan edilmiş olmasına rağmen TBMM ve devletin diğer organları Ankara'da çalışmaya devam etmiştir. İşgal altındaki İstanbul'a Ankara hükümetinin bir temsilcisi gönderilmekle yetinilmiştir. Böylece yaklaşık bir yıl gibi bir süre, yeni bir karar alınmadığı için devletin resmi başkenti İstanbul, filli başkenti de Ankara olarak devam etmiştir. Bu dönemde İstanbul elitinin ve matbuatının Ankara'ya karşı tavrı, Ankara'da büyük bir memnuniyetsizlik yaratmıştır. Ankara'nın resmen başkent olmasından sonra da, Mustafa Kemal'e karşı hep muhalif olanlar, daima İstanbul'u desteklemiştir.⁷⁵

Yeni iktidar kadroları da İstanbul'a karşı daima tedirgin olmuştur. İstanbul'daki entelektüel birikim, eski İmparatorluk eliti ve yaşam tarzı, Ankara için her zaman bir tehdit olarak algılanmıştır. İstanbul'la karşılaştırıldığında Ankara, iktidar kadroları için çok daha güvenli bir yer olmuştur.⁷⁶

İstanbul'un Ankara'yı "yok sayması", Ankara'daki iktidar kadrolarının güçlenmesiyle giderek tersine dönmüştür. İstanbul'un kurtuluş törenlerine katılmak için Ankara'dan 14 kişilik bir mebus heyetinin Haydarpaşa Garı'nda kimse tarafından karşılanmaması, İstanbul'a soruşturma açılmasını beraberinde getirmiştir. Her ne kadar heyetin geleceği günün kesin olmaması yüzünden karşılanma töreni gerçekleşmemiş olsa da, Ankara bunu kendisine karşı yapılan bir tavır olarak algılamıştır.⁷⁷ Ankara, Saltanatın kaldırılması, Ankara'nın resmen başkent ilan edilmesi ve en son Halifeliğin kaldırılmasıyla İstanbul'un mevkisini elinden almıştır. Mustafa Kemal'in İstanbul'a olan tavrı da oldukça dikkat çekici olmuştur. Mütareke dönemi boyunca İstanbul Mustafa Kemal'e iktidar kapılarını kapatmıştır. Mustafa

Boğazlarının ticaret ve münakalat-ı aleme küşadı hakkında, bizimle sair bil-umum alakadar devletlerin müttefikken verecekleri karar muteberdir: "Ahd-ı Milli (Misakı Milli) Beyannamesi", **Birinci Meclis**, ed: Cemil Koçak, İstanbul, Sabancı Üni., 1998, s. 27; Şimşir, **a.g.e.**, s. 54

⁷⁵ Öngider, **a.g.m.**, s. 66

⁷⁶ **A.y.**, s. 70

⁷⁷ 11 Teşrin-i Evvel 1339, **İkdam**, sayı:9527, s.2; Öngider, **a.g.m.**, s. 66

Kemal, ilk olarak Kasım 1918-Mayıs 1919 arasındaki dönemde İstanbul'da iktidar şansı bulamamıştır. Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı toplandığında, İngilizlerin kendini tutuklama ihtimali yüzünden İstanbul'a gelmemiş, ancak kendisinin Meclis başkanlığına seçilmesini ve Müdafaa-i Hukuk Grubu adı altında bir grubun kurulmasını istemiştir. "Ancak İstanbul, İstanbul'dur". Mustafa Kemal, Meclis başkanlığına seçilmemiş, Müdafaa-i Hukuk grubu da kurulmamıştır. Mustafa Kemal'e İstanbul kapıları açılmamıştır.⁷⁸

Mustafa Kemal 1919-1927 yılları arasında İstanbul'a gelmemiştir. 12 Eylül 1924 günü bir yurt gezisinde İzmir ve Bursa'dan İzmit'e gelen ve burada Hamidiye Kruvazatörüne binen Mustafa Kemal İstanbul'a uğramadan, Boğaz'dan geçerek Karadeniz'e çıkmıştır. İstanbul halkı iki kıyıya da birikmiş, Mustafa Kemal'in kentlerine gelişini tanık olmak istemişlerdir. Ancak Mustafa Kemal İstanbul'a gelmemiştir.⁷⁹ Mustafa Kemal İstanbul'a gelmeme sebebini, Cumhuriyet Bayramı nedeniyle verdiği bir demeçte sorulan soru üzerine şu şekilde açıklamıştır:

"Herhalde İstanbul'a gelmemiş, gelememişsem, mutlaka henüz o ziyareti tehir edecek ciddi esbab ve işgalat olduğunu kabul etmek lazımdır. İstanbul'a behamahal gideceğim. Yalnız oraya ziyaretimin, oradaki huzurumun İstanbul için nafi olabileceği bir zamanı ihtiyar etmek istiyorum. Maksudı yalnız bir ziyarete münhasır olarak mütalaa etseydim, onu her vakit temin mümkün olabilirdi, tasavvur ettiğim zaman uzak olmayacaktır."⁸⁰

Mustafa Kemal'in bu transit geçişi planlı bir hareket olarak nitelendirilmiştir. Mustafa Kemal için İstanbul hala "Kahpe Bizans"tır.⁸¹ 1924 Temmuzunda İstanbul'da bulunan Yakup Kadri'ye yazdığı bir mektupta da İstanbul'a Bizans diyen Mustafa Kemal, "Cumhuriyet Bizans'ı adam edecektir. " diyerek şöyle devam etmiştir:

"Cumhuriyet levs ile ikiyüzlülük ile yalancılık ile meluf olmak yüzünden, hal-i tabisini, reng-i aslisini, kıymet-i giranbahasını kaybeden Bizans'a elbette ve muhakkaka adam edecektir. Hal-i tabii ve nezihine icra eyleyecektir. Fakat bunun için tatbik edeceği ameliye şudur ki levsiyatta meşbu derin toprakları kazıyarak, berhava edecek ve sularının tathiri için, belki Karadeniz'i bütün dalgalarıyla Boğaziçinde cuş ü huruş ettirecektir. Bu olacaktır. Fakat bu tufan-asa med ve cezir tesirinde İstanbul yıkanırken, hedef yalnız toprak ve taş mı olacaktır? Yoksa bu toprak ve taşla beraber ziruh ve fakat biidrak mahlûkat da mı yıkanacaktır? Bu son beş seneden beri her gün bir reng-i nevinde tecelli

⁷⁸ Öngider, **a.g.m**, s. 57-61

⁷⁹ Mehmet Emin Elmacı, "Osmanlı Başkentinde Cumhuriyet'in İlk Yıldönümü", **Toplumsal Tarih**, Eylül, 1998, s. 16-17.

⁸⁰ Vakıf, 31 Teşrin-i Sani 1331, Aktaran: Elmacı, **a.g.m**, s. 16-17.

⁸¹ Öngider, **a.g.m**, s. 65

eden Türk inkılâbının yeni meyelanında görülecektir. Bu öyle bir ired-i hakikiye tecellisi olacaktır ki, kimseden akıl, nasihat ve tavsiye talep etmeyecektir. Eğer bunun aksine imkân olup da benden yalnız bir fikir ve temayül sorulursa, yapabileceğim şey yalnız ve ancak Ankara'da oturmaktan huzursuz olup da eski köhne, mülevves Bizans'ta ruh istirahatı arayan arkadaşlarımı kurtarabilmek için, onlara haber verebilecek kadar zaman bulabilmek olacaktır.”⁸²

Ancak, Mustafa Kemal'in İstanbul'a küskünlüğü devam etse de ona yakın kadrolar İstanbul'la ilişkileri tam olarak koparmamışlardır. Ulus devletinin sembolü olarak Ankara'yı temsil eden kurucu seçkinler ile rejime muhalefeti ya da İmparatorluğun sembolü olarak İstanbul'u temsil eden entelektüel ve gazetecilerin semboller üzerinden yürüttüğü çatışmada, karşıtlığın iki kutbunu temsil eden şehir sürekli yer değiştirmişlerdir.”⁸³

Mustafa Kemal İstanbul'a ancak 1927 yılının Temmuz'unda gelmiştir. Önder, bu ziyaretin zamanlamasını, yüzyıllardan beri İstanbul'dan kopuk, kendi kaderiyle baş başa bırakılmış Anadolu'yu eziklikten kurtarmak, yüceltmek, kısaca Anadolu'yu İstanbul'a kabul ettirmek istemesinde yattığını vurgulamıştır.⁸⁴ Aslında 1927 yılı Mustafa Kemal'in artık liderliğini kesinleştirdiği, o yıla kadar kendine muhalif olan kanatların büyük kısmının tasfiye edildiği bir dönem olmuştur.⁸⁵ Nitekim 1927 yılından sonra Mustafa Kemal'in İstanbul'a olan tavrı değişmiştir. Üçüncü Bölümde yeni Cumhuriyet'in İstanbul'u ve Mustafa Kemal'in İstanbul'a olan tutumu ayrıntıları ile ele alınacaktır.

C. ANKARA'NIN BAŞKENTİN OLUŞ SÜRESİNDE İSTANBUL-ANKARA BASINI

Ankara'nın başkent olmasıyla, artık başkent payitayt (padişahın tahtının olduğu yer) değil, makarr (karar merkezi)'dir ve Millet Meclisi'nin olduğu yerdir. Ulus devleti inşa projesinde merkez resmi olarak Ankara olmuştur. Ankara'nın başkent oluşu üzerine

⁸² Öngider, **a.g.m**, s. 71

⁸³ L. Funda Şenol Cantek, “**Yabanlılar ve Yerliler: Başkent Olma Sürecinde Ankara**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 342

⁸⁴ Mehmet Önder, **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1975, s. 177

⁸⁵ Tunçay, **a.g.e**, s.168-170

yapılan çalışmalarda farklı bakış açıları yer almıştır. Kimine göre bu gerekli bir hareket, kimine göre ise İstanbul'a ve eski yönetime karşı bir tavidir.

İktidar kadroları, Ankara'nın başkent olarak seçilmesinin altında askeri ve coğrafi şartların olduğunu belirtmişlerdir. Mustafa Kemal, henüz başkent tartışmaları resmi düzeyde başlamadan Ocak 1923'te yaptığı bir konuşmada coğrafi koşulların düşünce sistemini etkilediğine ilişkin inancını dile getirmiştir: "Bir insan Ankara'da başka türlü düşünür, İstanbul'da başka türlü düşünür. Paris'te büsbütün başka türlü düşünür"⁸⁶ Aslında bu ifade yeni oluşturulan devletin düşünce sisteminin İstanbul'dan çok farklı bir nokta olduğunu ifadesidir. Ankara'nın başkent oluşu askeri ve coğrafi "zorunluluk" neticesinde olsa da bu seçim aslında İstanbul'a karşı bir tavidir ve simgesel bir reform hareketidir. Nitekim Mustafa Kemal, **Nutuk**'ta da Ankara'nın başkent olarak seçilmesindeki sebebin, askeri ve coğrafi olduğunu belirtmekle birlikte, Ankara'nın başkent oluşundaki "simgesel"⁸⁷ anlamdan da bahsetmiştir:

(...)“İstanbul'un başkent olması gereklidir ve olacaktır” diyorlardı. Bu sözlerle dikkat edilirse, bizim başkent teriminden çıkardığımız anlam ile, bu sözlerde başkent terimini kullananların görüşleri arasında bir ayrılık görmemek elden gelmez. Bundan dolayı başkent seçiminde daha önceden verilmiş kararımızı resmi olarak ve yasa ile saptamak gerekti. Böylece payitaht (padişahın tahtının bulunduğu yer) teriminin de yeni Türkiye devletinde anlamı ve yeri kalmadığı belirtilmiş olacaktı(...)⁸⁸

Devletin rejiminin belirlenmesinden önce Ankara'nın başkent olarak ilan edilmesi gerek Mustafa Kemal ve gerekse İsmet Paşa tarafından "acil" bir mesele olarak ele alınmıştır. Ankara'nın başkent olarak seçilmesi ve bunda acele edilmesinde hem ülke içi hem de dışında var olan İstanbul merkezli muhalefetin de susturulması amaçlanmıştır.⁸⁹

⁸⁶ Arı İnan, **Düşünceleriyle Atatürk**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1983,s151

⁸⁷ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004, s. 227

⁸⁸ Atatürk, **Söylev (Nutuk)**, c.2, Ankara,Türk Dil Kurumu Yayınları, 1974, s. 583

⁸⁹ İsmet İnönü Hatıratında Ankara'nın rejimin belirlenmesinden önce başkent olarak ilan edilmesinin iç ve dış sebeplerini şu şekilde aktarmıştır: "Lozan'da garp aleminin murahassaları, mütehassısları, diplomatları ile görüşüyorum. Bunlar, İstanbul Hükümetini, İstanbul Muhitini tanıyan insanlar ve yeni devletin o muhitin insanlarına göre kurulmasını arzu ediyorlar. Bunu her hallerinden anlıyorum. Her konuşmamızda hükümet merkezi bahsi geçiyor. Ankara'da kalacak mısınız, kalına bilir mi, sonra nasıl olacak? Bana hep bunları soruyorlar. Ankara'da kalırsanız biz oraya nasıl gideriz diyorlar. Bunların hepsi benim hergün içinde bulunduğum muhitin sözleri. Dış alemin görüşü, düşüncesi ve telkinleri böyle. Bizim bakımımızdan meselenin daha ehemmiyetli ve değişik cepheleri var. Bir defa

Bu bağlamda, Ankara'nın başkent oluşu ve buna karşı oluşan muhalefet incelenmeden önce ilk olarak yeni ulus devletin inşasındaki reformlar analiz edilecektir. Daha sonra da Ankara'nın başkent oluş sürecinde İstanbul ve Ankara basını incelenmeye çalışılacaktır.

1. Reformlar ve Niteliği

1922'de Saltanatın kaldırılmasıyla başlayan köklü reformlar, toplumsal, siyasi ve ekonomik yaşamda kökten değişiklikleri de beraberinde getirmiştir. Reformlar, yapıldığı dönem dikkate alınırca, özellikle muhalefetin tasfiye edildiği ve otoriter siyasi rejim koşullarının sağlanıldığı zamanlarda karşımıza çıkar. Reformlar her ne kadar demokratik koşullarda gerçekleştirilmemiş olsa da; hukuki kurum ve usuller büyük çapta gözetilerek yasalaştırılmış ve yeni bir toplum ve devlet kurma projesi olarak karşımıza çıkmıştır. Tanör, Türk Devrimin ana amacını 3 noktada toplar:

- 1) Uluslaşma : Ulusal toplum ve ulusal devleti oluşturma
- 2) Laikleşme : Devletin ve toplumun, dinsel ideoloji ve baskıdan kurtarılması
- 3) Demokratikleşme: Ulusal laik devlet ve toplum sınırları içinde millet egemenliği rejimini kurma⁹⁰

Bu köklü reformlar, Tanzimat'tan beri hukuk alanında süregelen "kültür ikileşmesini" ortadan kaldırmış, laik ve modern bir ulus devletin siyasi ve hukuki temellerini atmıştır. Toplum ve devlet yapılandırılmasındaki değişimler, Osmanlı tipi yüzeysel reformculuk denemelerinden de kesin bir kopuş niteliği taşıyan bir "çağdaşlaşma modeli" olmuştur.⁹¹

Reformların niteliği ve dönemleri dikkate alındığında, ilk köklü reformun Cumhuriyet'in ilanı ile gerçekleştiği söylenebilir. Cumhuriyet'in ilanı gerek siyasi

Boğazlar askeri bakımdan tamamiyle açık, tamamiyle emniyetsiz. Bu vaziyetteyiz. Lozan Muahedesi ile elde edeceğimiz neticeler ve tarihi şartlar bizi endişeye sevk ediyor. Ayrıca Anadolu'nun ortasında bulunarak ve bir Anadolu Hükümeti olarak yeni devleti çalıştırmak istiyoruz. Buna karşılık İstanbul entelekti, tabii olarak İstanbul etrafında bir Türkiye Devleti'nin kurulmasını istiyor. " İsmet İnönü, **Hatıratlar**, c: 2 , Ankara, Bilgi Yayınevi, 1987, s. 166-167

⁹⁰ Tanör, **a.g.e**, s. 326

⁹¹ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002, s. 90; Tanör, **a.g.e**, s. 322

meşruiyet zeminini halka dayandırmasını, gerekse ulus devletin oluşturulmasında önemli bir adım olmuştur. Ancak Cumhuriyet'in ilanından sonra, devrimlerin ulusal niteliğini oluşturan en önemli devrim, hilafetin ortadan kaldırılması olmuştur. Hilafetin kaldırılması, modern rejimin ulusal bağımsızlığa, halk egemenliğine, Cumhuriyet hükümet türüne, din-devlet ayırımına dayanması prensibinin temel taşı olmuştur.⁹² Hilafetin kaldırılmasının anayasal açıdan iki önemli noktası vardır:

- 1) Ulus devlet düzeninin temelleri kurulurken, hilafet gibi ulus öncesi (ümme) ve uluslar üstü (İslam enternasyoneli) bir kurumun ortadan kaldırılmasının gerekliliği;
- 2) Devletin ve toplumun, dinsel-siyasal bir kurumdan arındırılmasıdır. Bu, laiklik yolunda önemli bir ilerleme olmuştur. Bu yasa ile aynı günde çıkarılan iki kanun, bunun tamamlayıcısı olmuştur. Şeriye ve Evkaf, Tevhid-i Tedrisat kanunu. Fakat 1924 Anayasasında, 1928 Nisanında yapılan değişikliklere kadar, "Türkiye devletinin dini, din-i İslamdır" hükmü korunmuştur.⁹³

Hilafetin kaldırılmasının ardından yapılan reformlar, ulus devlet oluşturma sürecine uymayan bütün eski örgütlenmelerin "kökten davranışlarla" ortadan kaldırılması işidir. Amaç, toplumsal değişme ile kalkınma işlerine engel olan geleneksel örgütleri, adetleri, alışkanlıkları, kanunları kaldırmaktır.⁹⁴ Tüm bu reformların temelinde dört önemli özellik yatar. Bunlardan birincisi uluslaşmadır. Uluslaşma ve ulus devlet kurma misyonu ulusal bağımsızlık, egemenlik, eğitim, dil, tarih alanında yapılan reformlarla şekillenmiştir. İkinci önemli özellik ise, evrensel değerlere yönelme, bilimde, hukukta, toplumsal yaşamla ilgili kalıplarda (kılık-kıyafet, soyadı, takvim, saat, ay, tatil günleri) batı modeline uygun olarak standartlaştırılmasıdır. Evrensel değerlere yönelme ve batı modelinin bu sistem içinde kullanılmasının temel nedeni, Atatürkçülüğün temel ilkesinin medeniyetçilik tezine dayanmasında yatar. Batılılaşma ise, bu tezin en doğal sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Ulus devletin inşası sürecinde Batı uygarlığına yöneliş, ulusçu kadrolar için bir araç değil bir amaç olmuştur.⁹⁵

⁹² Berkes, **a.g.e**, s. 89

⁹³ Tanör, **a.g.e**, s. 285

⁹⁴ Berkes, **a.g.e**, s. 89-90

⁹⁵ Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, s. 125

Üçüncü özellik ise Laikleştirme politikasıdır ki Berkes, laikleştirme politikasını çağdaşlaşma kavramı olarak ele alır.⁹⁶ Bu alanda yapılan değişiklikler bir yandan devletin laikleştirilmesi politikasını içermiş (halifeliğin kaldırılması, laik devlet ilkesinin kabulü, eğitim-hukuk sisteminin laikleştirilmesi), öbür yandan toplumu ve bireyi dinci-ümmetçi ideoloji ve kurallardan uzaklaştırma anlamına gelmiştir (laik eğitim, tarikat, şeyh, tekke, zaviye gibi kurumların kaldırılması). Ulusçuluk da, Tanör'ün deyimiyle bu eylemlerin “düşünsel motoru” olmuştur. Çünkü milliyetçi ideoloji, yaratmak istediği yeni toplum olan ulus toplumunu din temelinden kurtarmak için laiklik ilkesini kullanırken; ulus toplumuna yeni bir temel bulmak gerekmiştir. Bunun için de özellikle dil ve tarih alanlarında uluslaşma hareketi başlatılmıştır. Bu reformlarda çeşitli amaçlar güdülmüştür. İlk olarak Latin alfabesine geçişle, din adamlarının tekelinin kırılması hedeflenmiştir. Yeni harflerin getirilmesinin, eski ile ilişkinin kesilmesini ve yeni ile ilişkinin artmasını kolaylaştıracağı düşünülmüş; diğer batılılaşma girişimlerine de bir temel oluşturulmak istenmiştir. Diğer bir hedef ise okuma-yazma tekelinin kırılması, halk kitleleri ile seçkinler arasındaki uçurumun azaltılmasıdır. Böylece yeni ideolojinin, rejimi güçlendirmek ve ulusu oluşturmak için yapacağı propaganda çalışmaları kitlelere daha kolay ulaştırılabilecektir.⁹⁷ Tunçay bu reformu, en köktenci kültür değiştirme biçimi olarak nitelendirmiştir.⁹⁸ Diğer bir reform hareketi de tarih yazımında yapılmıştır. Türk kavramını bir aşığılama olarak kullanan ve Osmanlı kavramına dayanan tarih anlayışı yerine, ulusal ölçülere uyacak bir tarih anlayışına geçilmek istenmiştir. İlk olarak Türklerin İslam öncesi “muhteşem” geçmişleri oluşturulmuştur. Böylece Türk ulusuna övünç duyacağı bir geçmiş sağlanacağı düşünülmüştür. Yeni geleceğin imajı, yeni rejimin ideolojik tercihlerine uygun şekilde tasarlanmış; geçmişinden türetilmiştir. Yeni tarih tezi ise Kemalistler için, Orta Asya'daki yurtlarından göç etmek zorunda kalan Türklerin, medeniyeti tüm dünyada taşıdığı tezine bilimsel destek sunmuştur. Batılılaşmanın gerçekte milli değerlere dönüş süreci olduğunu ve “unutulan ulusal benliğin yeniden keşfedilmesini” temsil ettiğini öne süren tarih tezi oluşturulmuştur.⁹⁹ Yine laikleştirme politikası altında yaşanan önemli bir gelişme hukuk alanında

⁹⁶ Berkes, **a.g.e**, s. 18

⁹⁷ Baskın Oran, **Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme**, Ankara, Bilgi Yayınları, 1999, s. 203

⁹⁸ Mete Tunçay, “İkna (İnandırma) Yerine Tecebbür (Zorlama)”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, c. 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 92; Oran, **a.g.e**, s191- 200

⁹⁹ Yıldız, **a.g.e**, s. 111

yaşanmıştır. Hukuk devrimleriyle artık hukukun dinsel niteliği tamamen kaldırılmıştır. Toplumun bütün hukuksal sistemi “tutarlı bir hukuk sistemi” içinde bütünleştirilmiştir.¹⁰⁰ Son özellik ise demokratikleşme politikasıdır ki; Saltanat-hilafetin kaldırılması ve cumhuriyetin ilanı, parlamentolu rejime bağlılık bu politikanın devamıdır.¹⁰¹

Tüm bu reformlara ve reformların dönemlerine tarihsel oluşumlarına bakacak olursak, ulus devletin ve ulus kimliğinin oluşturulmasında ilk toplu reform hareketi, Hilafetin kaldırıldığı gün yapılmıştır. 1925’te doğu isyanı ile başlayan Takrir-i Sükun dönemi de, (1925-1929) otoriter rejim sayesinde diğer köklü reformların yapıldığı dönem olmuştur. Özellikle bu dönemdeki reformlar, daha çok topluluğun standartlaşması hedef alınarak yapılmıştır Diğer köklü reformlar hareketi ise, 1930 yılında itibaren başlayan tek parti döneminde gerçekleşmiştir.¹⁰²

Ulusun oluşturulması için yapılan reformlarda amaç “birlik ve uyum” olmuştur. Gerek etnik, gerekse sınıfsal açıdan türdeş toplum yaratma arzusu tüm reform politikasında hâkimdir. Amaç, sınıflar arası farklılığın yadsınmadığı, fakat bunların

¹⁰⁰ Berkes, **a.g.e**, s. 528

¹⁰¹ Tanör, **a.g.e**, s. 322; Oran, **a.g.e**, s. 202-203

¹⁰² 3 Mart 1924 tarihinde TBMM’nde Tevhidi-i Tedrisat Kanununu kabul edildi. Yasaya göre, öğretim birliği kabul edilerek; bütün okular Maarif Vekaletine bağlandı. 8 Nisan’da da dinsel mahkemeler kaldırılarak, yargı organlarının birliği sağlandı. Şeyh Sait Ayaklanmasından sonra Şark İstiklal Mahkemesi, görev alanına giren yörelerde tüm tekke ve zaviyelerin kapatılmasına karar vermişti.2 Eylül 1925 tarihinde hükümet tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasına, din görevlilerinin kıyafetlerine ve memurların şapka giymelerine ilişkin bir karar aldı. 30 Kasım’da da, TBMM tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasına, türbedarlıklar ile bir takım unvanların kaldırılmasına karar verdi. 25 Kasım 1925 yılında da memurlara şapka giyinme zorunluluğu getirildi. 26 Aralık 1925 tarihinde uluslararası saat ve takvim kabul edildi. 17 Şubat 1926 tarihinde Medeni Kanun, 1 Mart 1926’da Türk Ceza Kanunu, 29 Mayıs 1926’da Türk Ticaret Kanunu, 28 Mayıs 1928’de Türk Vatandaşlık Kanunu, 24 Mayıs 1928’de uluslararası rakamlar kabul edildi. 18 Haziran 1927’de Hukuk Usulü Mahkemeleri Kanunu TBMM’nde kabul edildi. 24 Anayasasında yer alan “devletin dini İslam”dır hükmü, 10 Nisan 1928 tarihinde kabul edilen bir yasa ile kaldırıldı. Bu amaçla Anayasa’da gereken değişiklikler yapıldı. Milletvekilleri ve Cumhurbaşkanı’nın ant içme metinlerindeki dini yemin kaldırıldı ve TBMM’nin dinsel hükümleri yerine getireceği yolundaki hüküm de metinden çıkarıldı. 3 Kasım 1928 tarihinde yayınlanan bir yasa ile Latin harfleri kabul edildi. Harf devriminden sonra yeni yazının öğrenilmesini kolaylaştırmak amacıyla Millet Mektepleri açıldı. 9 Nisan 1929 tarihinde Ceza Muhakemeleri Usulü kanunu, 24 Nisan’da İcra ve İflas Kanunu, 15 Mayıs’ta da Deniz Ticaret Kanunu kabul edildi. 3 Nisan 1930 tarihinde Türk kadınlarına belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkı tanıyan yasa kabul edildi. 26 Ekim 1933’te ise Türk kadınlarına muhtar, köy ihtiyar heyetleri seçiminde seçme ve seçilme hakkı tanındı. 5 Aralık 1934’de kadınlara milletvekili seçme ve seçilme hakkı tanındı. 26 Mart 1931’de ölçüler kanunu kabul edildi ve uluslararası ağırlık ve uzunluk ölçüleri benimsendi. 21 Haziran 1934 tarihinde Soyadı kanunu kabul edildi. Uluslararası bayramlar ve tatil günleri hakkındaki yasa ise, 27 Mayıs 1935 tarihinde TBMM tarafından kabul edildi. 26 Kasım 1934’te efendi, bey, paşa gibi lakaplar kaldırıldı. Koçak, **a.g.m**, s.111-113

çıkarlarının birbiriyle çatışmadığı, uyum halinde bulunduğu bir topluluk oluşturmaktır.¹⁰³ Milliyetçilik, ana politika ilan edilmiştir. Bu milliyetçilik, milli devletle ifadesini bulan, etnik bir milliyetçilik değil; hukuki-kültürel milliyetçiliktir.¹⁰⁴

Bağımsızlık sağladıktan sonra girilen reform hareketlerinde, ekonomik alanda da bağımsızlığın sağlanması hedef alınmıştır. Bunun en önemli gerekçesi ise, tam bağımsızlığın ancak ekonomik alanda da başarılı olmakla elde edilebileceği inancına dayanmasıdır. Sosyal ve siyasal alandaki reformlarda temel alınan batılılaşma modeli, ekonomik alanda da devam etmiştir.¹⁰⁵

Ancak Cumhuriyetin ilk yıllarında, ekonomik alanda Osmanlı sisteminden kesin kopuş ve batı ekonomik sistemine geçiş mümkün olmamıştır. 1923 yılı sonrasında, meşrutiyetle başlayan ve “milli iktisat” görüşü olarak nitelendirilen, savaş yıllarında da kısmen uygulanan iktisadi görüşün büyük ölçüde egemen olduğu görülür. Ancak “milli İktisat” okulunun korumacı ve dolayısıyla sanayileşmeci yönelimleri, bu dönemde Lozan antlaşması ile gümrük politikasına konan engeller yüzünden uygulanamamıştır. Yine de aynı okulun, devlet desteğiyle yerli ve milli bir burjuvazi yetiştirilmesini, kalkınma ve modernleşmenin temel mekanizması olarak gören yaklaşım 1923 sonrasının iktisat politikalarına hakim olmuştur.¹⁰⁶

1923-1929 döneminin iktisadi gelişmesinin en belirgin özelliği, Lozan Antlaşması ile dönemin son yılında patlak veren ve kapitalist dünya ekonomisini sarsan büyük bunalımdır. Lozan antlaşmasının hükümlerine göre, uygulanan ekonomik sınırlamaların kalkacağı yıl ile Osmanlı borçlarından Türkiye Cumhuriyeti'ne düşen

¹⁰³ Oran, **a.g.e**, s. 227-228

¹⁰⁴ Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, s. 40. (1923 CHP tüzüğü 2. ve 3. maddeler “halkçılığı” tanımlamıştır. Halk kavramı sınıflar-üstü, ayrıcalıklara izin vermeyen, kanun önünde eşitliği öngören bir kavramdır. Bunu böyle kabul eden herkes halktan sayılmıştır. Halkın iç egemenliği ve dışa karşı bağımsızlığı esas olarak kabul edilmiştir. Halk Partisi'ne her (etnik) Türk ve “Hariçten gelip Türk uyruğunu ve ulusal kültürünü kabul eden her birey” girebilir hükmü koyulmuştur. Bu da etnik milliyetçilik yerine hukuki kültürel milliyetçiliğinin benimsenmiş olduğunu göstermektedir. “Halkçılık”, parti programında 19312den sonra daha açık bir şekilde açıklanacaktır. Yine de bu programda korporatist Kemalist halkçılığın hakim olmaya başladığı görülmektedir. Taha Parla, **Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları**, c: 3, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, s.31

¹⁰⁵ Oran, **a.g.e**, s. 235

¹⁰⁶ Seyfettin Gürsel, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi”, **75 Yılda Düşünceler, Tartışmalar**, ed: Mete Tunçay, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1999, s. 138

borç taksitlerinin ödenmeye başlayacağı yıl, büyük buhranın başlangıç yılı olan 1929 olacaktır. Bu iki unsur, bir sonraki dönemin iktisat politikasını belirlemiştir. İstiklal Savaşından sonra yeni Türkiye devletinde, milli ve bağımsız bir ekonominin kurulması için bütün engellerin ortadan kaldırılması gerekmiştir. Bu da, her şeyden önce kapitülasyonların kaldırılmasına bağlıdır. Bu nedenle Lozan Konferansı sırasında, yeni Türk Devleti'nin ekonomik politikasının belirleneceği bir iktisat kongresi toplanmıştır. Mustafa Kemal'in açılış konuşmasını yaptığı kongrede, kapitüler ayrıcalıklar tanınmamak kaydıyla, yabancı sermayeye "davetkar" bir yaklaşım ortaya konulmuş, yeni rejimin karşılaşılabileceği tüm iktisadi ve mali sorunlar çiftçi, tüccar, işçi ve sanayicilerin oluşturduğu bloklar arasında görüşülmüştür. Kongrede oluşan çizginin ana hatları, 1929'a kadar egemen iktisadi politikalar olarak kalacaktır. Lozan Antlaşmasında, kapitülasyonların kaldırılması gibi bir başarı sağlanmasına rağmen; diğer iktisadi hükümler içinde emperyalizme verilen çeşitli ödümler de yer almıştır. Bunlar Cumhuriyetin ilk yıllarındaki iktisat politikalarını olumsuz yönde etkilemiştir. Bunlardan biri Osmanlı borçları, diğeri de antlaşmaya ek olarak imzalanan Ticaret Sözleşmesidir. Ticaret Sözleşmesi, 5 yıl süre ile Türkiye'nin dışarıya karşı uygulayabileceği iktisat politikalarını dondurmakta ve bazı istisnalar dışında ithalat ve ihracat yasaklarının kaldırılmasını ve yenilerinin konumlamamasını, gümrük tarifelerinin ise 5 yıl süre ile değiştirilmeyeceği öngörülmüştür. Bu dönemde tarıma, endüstriye ve ticarete ilişkin birçok yeni düzenleme yapılarak, ülkenin refah seviyesinin yükseltilmesine çalışılmıştır. Köylüden alınan ağır aşar vergisinin kaldırılması (17 Şubat 1925), köye para ve kredi sağlamak amacıyla Ziraat Bankası'nın kurulması, ziraat okullarının açılması, toprağı olmayan çiftçilere toprak dağıtılması, Orman Kanunu'nun çıkartılması, hayvancılığın ehlileştirilmesi olarak sayabileceğimiz tarım politikalarını; mevcut endüstri kuruluşlarını korumak ve teşvik etmek, ülkenin ihtiyacı olan kuruluşları devlet eliyle kurmak, özel şirketlere yardımda bulunmak, 1927 yılında Teşviki Sanayi Kanunu'nu çıkartmak olarak sayabileceğimiz endüstri ve ticaret alanındaki düzenlemeler izlemiştir.¹⁰⁷

¹⁰⁷ Korkut Boratav, "İktisat Tarihi (1908-1980), **Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908 – 1980**, der. Sina Akşin, İstanbul, Cem, 1995, s. 279-291; Korkut Boratav, "Kemalist Economic Policies and Etatism ", **In Atatürk: Founder at a Modern State**, ed: Ali Kazancıgil and Ergun Özbudun, London: C. Hurst: Company, 1981, s. 165-173; Timur, **a.g.e**, s. 44 ve 108; Berkes, **a.g.e**, s. 101.

2. Simgesel Bir Reform: Ankara'nın Başkent Oluşu

Ankara'nın başkent oluşunun simgesel bir anlamı vardır. Bu seçim halifeliğin ve İmparatorluğun başkentine, dünya İslamı'nın ve dinseliliğin önemli merkezi olan İstanbul'a karşı bir tavidir.¹⁰⁸ Artık Ulus devleti inşa projesinde merkez resmi olarak Ankara'dır. Ankara'nın başkent oluş süreci, özellikle İstanbul basını incelendiğinde, Cumhuriyet'in kurucu kadrolarının diğeri bir çatışmasını beraberinde getirmiştir. Milli Mücadele'nin başlangıcından Mustafa Kemal'in siyasal iktidarının pekiştirilmesine kadar geçen dönemde, Mustafa Kemal ve diğeri İttihatçılar arasında yaşanan çatışma Ankara'nın başkent oluş sürecinde de yaşanmıştır. Zürher'in "iç mücadele"¹⁰⁹ olarak adlandırdığı bu durum Ankara-İstanbul başkentliği tartışmaları ekseninde bir kez daha ortaya çıkmıştır. İstanbul'un işgalinin ardından Milli Mücadele'nin Anadolu'ya kayması, hem lider kadrosunun Anadolu'ya kaymasını beraberinde getirmiş hem de öncelikli olarak mücadelenin kazanılması gerektiğinden başkentlik olgusu önem sırasını yitirmiştir. Ancak, savaş sona erip barış görüşmeleri başladığı zaman iki sorun ortaya çıkmıştır: Birincisi Milli Mücadele'yi yöneten önder kadronun arasındaki çekişmeler, iktidar kavgaları, ikincisi de, devletin ve siyasal sistemin ne olacağına ilişkin farklı görüşler ve tartışmalar. İstanbul bu aşamada da Mustafa Kemal'in karşısında yer almış, İstanbul'un siyasal ve kültürel tutumu Mustafa Kemal'e muhalif olanlardan tarafından belirlenmiştir.¹¹⁰

Bu bölümde Ankara'nın başkent oluşunun yasal süreci aktarılacaktır. Bu süreçte yaşanan muhalif hareket ayrı bir bölümde değerlendirilmeye çalışılacaktır.

a. Milli Mücadele Döneminde Başkent Tartışmaları:

20. yüzyıl başlarından itibaren ortaya çıkmaya başlayan yeni ulus devletlerle birlikte, yeni toplum yeni mekân arayışları doğrultusunda yeni başkentlerin kurulma süreci, başkentlerin yerinin değiştirilmesi ve yeni bir başkent imarının bir siyaset aracı olarak kullanılmaya başlanması hız kazanmıştır. Bu açıdan 20. yüzyıl daha önceki dönemlerle karşılaştırıldığında, daha çok bağımsız devletin ortaya çıktığı ve

¹⁰⁸ Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004, s. 227

¹⁰⁹ Zürcher, **Milli Mücadele'de İttihatçılık**, s. 111

¹¹⁰ Öngider, **a.g.m**, s. 65

yeni başkentlerin imarının gündeme geldiği bir dönemdir.¹¹¹ Yeni ulus devletin başkenti olarak seçilen Ankara da Cumhuriyet döneminin en önemli siyasal araçlarından biri olmuştur. Cumhuriyet rejiminin dört yüzyılı aşkın bir süredir başkenti olan İstanbul'un bırakılıp Ankara'nın başkent seçilmesindeki amaçlar şöyle sıralanabilir:

- a) Avrupa'nın büyük güçlerinin, dışa bağımlı liman kentleri üzerinden kurdukları emperyalist denetimin kırılması.
- b) İmparatorluğu yadsıyarak, Ulus devlete geçişi sembolleştirmek
- c) İstanbul'daki kozmopolit kültürel değerlerin yadsınması, Ankara çevresinde yaratılacak yeni kültürel öğelere dayanarak yeni bir ulusal burjuvazi ve onun yaşam kalıplarının ortaya çıkarılması
- d) İç Pazar bütünleşmesi sağlayarak, ulusal pazar oluşturabilmek. Böylelikle iç Anadolu'nun gelişmesini sağlamak
- e) Modern, çağdaş, batı yaşantısının doğabileceği yeni ve örnek bir kent kurmak ve bu kentte Cumhuriyetin yaratacağı ulusal burjuvazinin yaşam kalıplarını, diğer Türk kentlerine örnek olacak şekilde geliştirmek
- f) Cumhuriyet'in başarılarını bu modern kentin doğuşunda simgeleştirmek.¹¹²

Ankara, Milli Mücadele'nin başından itibaren zaten fiili olarak başkent olmuştur. Mustafa Kemal Ankara'ya gelişini 27 Aralık 1919 günü şu şekilde duyurmuştur:

"Sivas'tan Kayseri yoluyla Ankara'ya gitmek üzere yola çıkan Heyet-i Temsiliye, bütün yol boyunca ve Ankara'da büyük ulusumuzun sıcak ve içten yurtseverlik gösterileri içinde bugün buraya geldi. Ulusumuzun gösterdiği birlik ve azim, ülkemizin geleceğini güven altına alma konusundaki inancı sarsılmaz bir biçimde destekleyecek niteliktedir. Şimdilik Heyet-i Temsiliye merkezi Ankara'dadır. Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal"¹¹³

Mustafa Kemal'in bu açıklaması Ankara'nın fiili olarak başkentliğinin başlangıç noktası olmuştur. Ancak harekâtın Ankara'dan yönetileceği, daha Mustafa Kemal bu şehre gelmeden önce kararlaştırılmıştır. Ali Fuat Paşa ile Mustafa Kemal'in

¹¹¹ Jean Gottman, "The Role of Capital Cities", **Ekitiks**, s.44, no: 264, 1977, s. 240

¹¹² İlhan Tekeli, "Ankara'nın Başkent Kararının Ülkesel Mekan Organizasyonu ve Toplumsal Yapıya Etkileri Bakımından Genel Bir Değerlendirilmesi" **Ankara Ankara**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1994, s. 148

¹¹³ Atatürk, **Söylev (Nutuk)**, c.1, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1974, s. 77

Anadolu'daki harekâtın başlamasından önce, Şubat 1919 yılında Fuat Paşa'nın başında olduğu 20. Ordu Karargâhını Konya Ereğlisi'nden Ankara'ya kaydırması Ankara'nın bir direniş merkezi olmasını beraberinde getirmiştir.¹¹⁴ Bu Ankara'nın bir merkez yapılmasının ilk kararı olmuştur. Ali Fuat Paşa bu kararın verilmesinde Ankara'nın stratejik konumunun önemli bir rol oynadığını belirtmiştir:

"Mustafa Kemal Paşa'nın ve benim görüşümüze göre, Ankara her türlü teşkilata, birliğe ve harekât başlangıcına müsait stratejik bir mevki idi. İstanbul hükümetinden ve İngilizlerden evvel burasının tarafımızdan tutulması en büyük emelimizdi."¹¹⁵

Aslında başkentin İstanbul'dan Anadolu'ya kaydırılması fikri, Osmanlı İmparatorluğu döneminden beri gündeme gelmiştir. 93 Harbi Balkan Savaşları sonrası İstanbul artık ülkenin ortasında değil, kıyısında yer almaktadır. Osmanlıların toprak dağılımı değişince, başkenti de değiştirme düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu işi ilk düşünenlerden birisi, Alman generali, von der Goltz Paşa olmuştur.¹¹⁶ Goltz Paşa'nın bu fikri, özellikle dönemin İstanbul basınında büyük tepkilerle karşılanmıştır.¹¹⁷

Mustafa Kemal'in Ankara'ya geçişinden önce, Milli Mücadele'nin ilk günlerinde de başkentin Anadolu'ya kaydırılacağı konusu gündeme gelmiştir. 27 Mayıs 1919'da Erzurum'da 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir ile görüşen İngiltere'nin Kafkasya'daki askeri istihbarat sorumlusu Albay Rawlinson üç görüş ortaya koymuş, bunlar arasında başkent konusu da yer almıştır. Rawlinson, İstanbul'un başkent olmamasını, örneğin Bursa gibi bir kentin Anadolu'da yeni başkent olarak seçilmesinin daha iyi olacağını belirtmiştir.¹¹⁸

Başkentlik konusunun ilk defa meclise gelişi Ocak 1921'de olmuştur. Bundan birkaç ay önce, 28 Kasım 1920 günü hükümet toplanıp başkent konusunu ele almış, bir kararname hazırlayarak bir başkent komisyonunun kurulmasına karar vermiştir.

¹¹⁴ Cebesoy, **a.g.e**, s. 40-41.

¹¹⁵ **A,e**, s. 48

¹¹⁶ Şimşir, **a.g.e**, s. 57

¹¹⁷ Nurettin Türsan, **Ankara'nın Başkent Oluşu**, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlı Yayınları, 1981, s. 1-2

¹¹⁸ Öngider, **a.g.m**, s. 51

Komisyonu Milli Savunma, İktisat, Bayındırlık ve Sağlık Bakanlıklarından seçilecek üyeler ile TBMM'den üç üyenin katılmasına karar verilmiştir. Başkent olabilecek yer konusunda Genelkurmay Başkanlığınca bir ön çalışma yapılmıştır. 31 Ocak günü bir hükümet merkezi için oluşturulmuş komisyonda yer almış milletvekillerine ilişkin Bakanlar kururu kararname okunmuştur. Hükümet kararnamesi şöyle ele alınmıştır:

“İnayeti,hak ile İstanbul'un bilakaydüşart istirdadına muvaffakiyet dahi hasıl olsa onu bir merkezi merasim olarak muhafaza edip milletin asıl merkezi istiklalini, hakiki merkezi faaliyet ve hükümetini, fabrika ve müessesatı resmiesini Anadolu'nun sevelkeçeş noktai nazarından en mühim ve mahmuz bir mahalline nakil ve vazetmek lüzumu harbi ahır ile tamamen ve kamilen tezahür etmiş olduğundan 28 Teşrin-i sani 1336 (1920) günü içtima eden heyet vekile: Evvela- Hududu Milliye ve Müdafaai milliye noktai nazarından harita üzerinde tetkikat icrasıyla merkezi hükümet olabilecek mıntikaların bir daire ile tahdit edilmesini Erkan Harbiye Umumiye Riyasetine tevdi. Saniyen: - erbabı fikir ve ihtisastan bir komisyonu mahsul teşkil ile işbu daire dahilinde seyahatı tetkikiye icra ettirerek merkez olmak üzere kabul edilecek şehir mahallinin tesbiti, Salisen- iş bu payitaht komisyonununun 1) merkezi mutaseverin mümkünse sahile, kabili seyrisofer bir şehir ile merbut olmasına, 2) merkezi mutaseverin mülkün dört tarafına demiryoluyla merbutiyeti imkanı bulunmasına 3) elektrik istihsal edebilecek tabii veya suni şelalelere karip olmasına 4) mümkün olduğu kadar kömür madeni civarında olmasına 5) ormanlık bir sahaya yakın bulunmasına veya suların o mahale nakil kabil olmasına 7) mahalın ciyadeti abı havasına 8) büyük bir şehir tesisi kabil araziye malik olmasına 9) bina için malzeme inşaie tedariki mümkün olmasına 10) ve medeni bir şehir için bunlardan başka lüzumlu göreceği hususların lüzum ve vücuduna dikkat etmesine ve işbu şeraitin cümlesi mevcut olmadığı halde ekseriye cami mahallin intihap edilmesine. Rabian- iş bu istihzarat mahiyetinde baharda lazım gelen teşebbusat ve inşaata derakap başlanarak 1337 (1921) senesi kışında payitaht mutasavvere nakli hükümet edilmesine ve devairi muhtelif hükümetin şimdiden esaslı olarak vazına teşebbüs edecekleri müessesatı resmiesinin bu merkezde tesisine dikkat etmelerine karar verilmiştir.”¹¹⁹

Burada amaç ilk başta savunma düşüncesidir. Başkent İstanbul'un işgali, özellikle silah, cephanе, araç gibi birçok lojistik gücün, Anadolu'daki mücadeleye aktarılmasını güçleştirmektedir. Türkiye'nin savunma sanayisi İstanbul'da yer almaktadır. Meclisteki görüşmeler bu eksende devam etmiştir. Hükümet özellikle silah sanayinin Anadolu'da oluşturulmasını ve bunun yanında yeni bir hükümet merkezi oluşturulmasını savunmaktadır. Görüşmeler şu şekildedir:

Maliye Vekili Ferit Bey (İstanbul): Hükümet kararnamesi bir komisyon kurulması ricasıyla Meclise sunuldu. Özellikle yurt savunması konusunda bir araştırma

¹¹⁹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre1, İçtima:1, c: 8, s. 4-5.; Türkçesi sadeleşmiş olarak aktaran: Şimşir, **a.g.e**, s. 206-214,

yapılması arzu ediliyor. Bildiğiniz gibi bütün savunma araç gereçleri hep başkent İstanbul'dan toplanmıştır. Bu yüzden son savaşta çok büyük sıkıntılar çekilmiştir. Bu zorlukların bir sonucu olarak, sayın heyetiniz de yurdun savunması için İstanbul'u bırakarak yurdun saldırıdan uzak bir yerine idari merkezi olarak seçtiniz. Yüzyıllardan beri başkentimiz olan İstanbul'u elbette hepimiz pek severiz. Ama bu sevgimiz, yurdumuzun başka bir yerinde savunma tedbirleri alınmasını engellemez. Daha geçen savaşta İstanbul'daki sanayi tesislerinin Anadolu'ya taşınması gereği duyulmuştu. Şimdi bu işin zamanı apaçık ortadadır. Anadolu'nun ortasında yurt savunması yapıyoruz. Bu bakımdan ve daha birçok bakımlardan, Anadolu'nun ortasında bir yönetim ve savunma merkezi kurulmasına ihtiyaç vardır. Bu merkezde söz gelimi silahane yapılmazsa bağımsızlığımızı koruyamayız. Hatta ipekhane, kumaş dokuyacak fabrika kurmazsak savunma tedbirimiz eksik kalmış olur. Bunun gibi bir kundura fabrikası, büyük bir matbaa vs kurmak gerekir. Bunlar Ankara'da mı kurulur, yoksa daha yakın bir şehirde mi? Hükümet gerçek savunma merkezinin, idare merkezinin nerede kurulabileceğini araştırma gereğini durmuştur. Milletvekili beyefendiler "her yerde" diyorlar. Buna mali gücümüz yetmediğine göre, tek bir yer seçmek gerek. Düşman uçaklarının bile erişemediği kadar güvenli bir yer seçmek gerek. Hükümet bu işi önce Genelkurmay'a yolladı.

Hasan Basri Bey (Kayseri): Başka iş kalmadı mı efendim.

Maliye Vekili Ferit Bey (Devamla): .(.)Hükümet başka işler arasında bu işi de önemli gördü elzem saydı. Onun için bunu teklif etti. (Gürültüler). İzin verin, Genelkurmay, önce savunma bakımından Anadolu'nun en uygun yerini seçti. Bunun neresinde kömür vardır, nereden demiryolu yapmak gerekir onu araştırdı. (...)

Vehbi Efendi (Konya): (...)Sorun ikidir. Birisi, gerekli fabrikaları yapmak; diğeri, hükümet merkezi olacak uygun bir yer aramak. Fabrikaların yapılmasına karşı çıkacak hiçbir arkadaş yoktur, sanırım.bu gereklidir, hükümet istediği yerde yapılabilir.. neden yaptın diye kimse bir şey söylemez. Öteki sorun, hükümet merkezi olacak bir yer aramaktır. Bu, bugün lazım mıdır değil midir?

Hüseyin Hüsnü Efendi (Isparta): bugün efendiler düşmanla çarpışıyoruz, uğraşıyoruz. (...)İstanbul'u bütün bütüne unutuyor muyuz? İnşallah Fatih nasıl İstanbul'u fethettiyse biz de onu yaparız, İstanbul'da otururuz, ondan hiçbir zaman umudu kesmem ben.

Maliye Vekili Ferit Bey: Umudu kesme anlamına gelmez

Vehbi Efendi (Devamla): (...)Rica ederim. Fabrika işini kabul edelim, ötekinin reddini teklif ediyorum.

Ahmet Hilmi Bey (Kayseri): Efendim, şimdi sorun, bir defa hükümet merkezini Anadolu'ya kurmaya gerek var mıdır, yok mudur? ...Madem ki hükümet merkezinin, siyaset merkezinin Anadolu'da olması ve kurulması lazımdır, ben – Kayserili olarak değil- her türlü duygudan uzak olarak, sırf bilimsel, ekonomik, coğrafi ve siyasi bakımlardan Kayseri hakkında bilgimi kısaca arz edeceğim (Hacet yok sesleri)

Ragıp Bey (Kütahya): Konu dışına çıkıyorsunuz

(...)

Memduh Bey (Karahisar Şarki): Efendiler, izin veriniz, ben de birkaç söz söyleyeceğim. Bu girişim siyasete zararlıdır. Geleceğimiz için beslediğimiz umutlara aykırıdır...(Gürültüler)Efendiler, biz cihana karşı bir savaş açtık...Bizim davamızın esasını Misak-ı Milli oluşturur. O sınırları istiyoruz. Misakı Milli sınırları içinde Boğazlar da vardır. Boğazlar her zaman güvelidir. İstanbul başkent olarak kalacaktır. Yarın biz onu...Fatih gibi kendimize başkent yaparız. Bu böyledir efendiler. (Gürültüler). Bu nazik zamanda bir hükümet merkezi belirler de gerçek hükümet merkezimizden vazgeçersek Misakı Milli sınırlarını feda etmiş oluruz (Asla sesleri). İsterseniz kabul ediniz ben bunu doğru bulmuyorum.

Hüseyin Hüsnü Efendi (Isparta): Arkadaşlar böyle hiddetle, şiddetle iş olmaz. madem ki hükümet bunu lüzum göstermiş (...)Bizden üç üye istiyorlar. Bunu esirgemeyelim...İncelesinler. Nerede yapmak gerekirse onu hükümet düşünür.

Tunalı Hilmi Bey (Bolu): (...) Efendim bence önemli olan İstanbul sorunudur.(...) Bu Osmanlı, bu 1336 yıllık Müslüman, İstanbul'dan ayrılmaz. İstanbul daima İstanbul, yine başkenttir.

Ragıp Bey (Kütahya): Efendim, gerçi sınırlarımız Viyana surlarındayken İstanbul'un başkent olmasının bir anlamı vardı. Bugün sınırlarımız Anadolu'ya, biraz da Rumeli'ye egemen. Misakı Milli ile ilan ettiğimiz sınır bunu kapsıyor. Bu sınırlar içinde devleti yönetebilmek için bu sınırların ortasında güvenli ve sağlam bir yere ihtiyacımız vardır...Başkentin Anadolu ortasında kalması lazımdır. İstanbul çeşitli siyasal, ırki, sosyal akımlarla kokuşmuş bir merkezdir. Orada sağlıklı düşünceyle ülke yönetme zamanı geçmiştir... Sonra her şeyimiz İstanbul'dadır. Anadolu hükümetinin bir tek fabrikası bile yoktur. Bu yüzden İstanbul tehlikeye düşünce memleket de tehlike içinde kalıyor. İstanbul'daki varlığımız tehlikeye uğrayınca memleketin bütün varlığı tehlikeye uğruyor. Anadolu'da bir hükümet merkezi kurma düşüncesi daha genel savaştan önce vardı. Birçok kimse bunu düşünüyordu. İstanbul'un artık hükümet merkezi olamayacağı, merkezin Anadolu'nun ortasında, güvenli ve seçkin bir yerde seçilmesi öteden beri söz konusu ediliyordu. Bugün ise öncelikle söz konusu edilecek bir sorundur. Meclisin bundan daha önemli görevi olamaz.

Rıfat Bey (Tokat): Bir soru soracağım. Bu barış işinden daha mı önemlidir?

Ragıp Bey : Barış işinden de önemlidir. (Gürültüler değil sesleri)

(...)

Vehbi Bey (Karesi): Efendim arkadaşlar bunu iki şikka ayırdılar.. Savunma sanayi için gereken fabrikaları bir merkezde yapmak, ikincisi ise hükümet merkezi seçme işi...Sorun hükümet merkezi konusudur...Bence hükümet merkezi işini bugün buraya getirmekle, hükümet yanlış iş yapmıştır. Bu ya beş yıl sonra ya da belli olmayan bir zaman sonra düşünülecek bir iştir. Onun için bunu neye düşündünüz diye değil de neden buraya getirdiniz diye sitem edilmelidir. Bunun burada şimdi müzakere edilecek zamanı değildir ve müzakere ettikçe de iş iyi bir cereyan almış olmaz. Onun için bu müzakereyi hemen kesip asıl önemli işimize geçmeliyiz (Reye sesleri)¹²⁰

Görüşmelerin ardından oylamaya geçilmesine karar verilmiştir. Oylama öncesinde üst üste önergeler sunulmuştur. Bunlardan yalnız biri hükümeti desteklemiş, ötekiler ise hükümete karşı çıkmıştır.¹²¹ Aynı yıl 1921 Anayasası'nda başkent adı yer almamıştır.

Ancak başkent in neresi olması gerektiği tartışması gündemden kalkmamıştır. 1921 kışında Ankara'ya gelen ve Mustafa Kemal'den bir demeç alan Amerikalı gazeteci, Clarence K. Streit'in Türkiye'nin başkenti neresi olacaktır yolundaki sorusuna Mustafa Kemal'in cevabı şu şekilde olmuştur:

"İstanbul, bizim geleneksel başkentimizdir ve öyle kalmalıdır. Ama dünya savaşı bize bir ders verdi ve tecrübe kazandırdı. Saltanat ve Halifelik İstanbul'da kalacaksa da gerçek hükümetin, milli hükümetin merkezi

¹²⁰ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre: 1, İçtima:1, c: 8, s. 5-12; Türkçesi sadeleşmiş olarak aktaran: Şimşir, **a.g.e**, s. 206-214,

¹²¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre :1, İçtima:1, c: 8, s. 13, Şimşir, **a.g.e**, s. 206-214,

Anadolu'da olacak, yani İstanbul'dan daha iyi korunan yurdun orta yerinde bulunacaktır. Meclis elbette zaman zaman İstanbul'a gidebilir. Ama sürekli hükümet merkezi İstanbul'da olmayacaktır. Henüz kesin karar verilmiş değildir, konu görüşülmektedir. Başkent olabilecek yerler arasında Kayseri, Sivas ve Yozgat aklımızdan geçiyor. Başkentimizi kurmak amacıyla bir komisyon bu merkezi bölgeyi inceleyecektir. Başkent olarak seçilecek yerin ormanı, akarsuyu kısacası doğal güzelliği olacaktır.”¹²²

Sakarya Meydan Muharebesinin başlamasından bir gün önce idari merkezin taşınması, 22 Ağustos 1922 günü bir kez daha Meclisin gündemine gelmiştir. Konu idari merkezin Ankara'dan Kayseri'ye taşınmasıdır. Başkentın Kayseri'ye taşınmasına karar verilmiş, ancak yapılan görüşmelerin ardından taşınma işi bir süre ertelenmiştir.¹²³

Aslında savaş devam ederken ilerde başkentın neresi olması olacağı devletin en yetkili kişinin ağzından, 1922 yılında Fransız gazeteci Berthe George-Gaulis ile görüşen Mustafa Kemal'den gelmiştir. Türkiye'nin başkentının Ankara olduğunu bir kez daha ifade etmiştir

“Siyasi başkentimiz Anadolu'nun ortasında kalacaktır. Batının ve Doğunun temsilcileri bizimle bu başkentte temas edeceklerdir. Bu başkentte her türlü diplomatik meseleler görüşülecektir. Bu başkentte memleketin iç ve dış politikası idare edilecektir. Bu başkentte milletin sinasinden doğan hükümet çalışacaktır.”¹²⁴

Savaşın bitmesi ve Lozan görüşmelerinin başlamasıyla, başkentın neresi olacağı konusu bir kez daha gündemde yer almaya başlamıştır. Mustafa Kemal, 16 Ocak 1923 günü İzmit'te İstanbul gazeteleri başyazarlarına bir demeç vermiş ve başkent konusunda da aşağıdaki açıklamayı yapmıştır:

“Hükümet merkezi neresi olmalıdır? Düşündük. Bendenizce iki noktai nazardan tahkikat yapmak icap eder. Biri, her nevi taarruz ve tecavüze karşı yerinden kıpırdamayarak kuvvet ve sükûnetini muhafaza edebilecek bir yer olmalı. Bu itibarla tabi memleketin merkezini araştırmak lazım. Yoksa bir geminin topundan telaşa düşebilecek bir yerde hükümet merkezi olamaz. ikincisi: Hükümet merkezi öyle bir yer olmalı ki, hükümet nazarını memleketin bütün muhitlerine müsavi surette atfedebilsin. Memleketin bir kenarına çekildiğimiz zaman vatanın bizden uzak kalan gayrimamur yerlerini

¹²² Clarence K. Streit, **The Unknown Turk**, Part II, vol 1, s.29; Aktaran: Şimşir, **a.g.e**, s. 224

¹²³ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, c2, s. 226

¹²⁴ Aktaran: Şimşir, **a.g.e** , s. 224

unutuyoruz. Biliyorsunuz ki Anadolu bugün baştan başa harabe halindedir. Kasaba ve şehir denilen yerler de öyledir. Niçin böyledir çünkü İstanbul'u merkez hükümet yapmışız ve kendimizi yalnız onun cezbisine kaptırmışız.— İstanbul en güzel şehrimiz, en kıymetli bir hazinemizdir. İşgal altında bulunduğu müddet zarfında bütün Anadolu onun elemi taşıdı. Hala işgal ıstırabından kurtulamamış olan İstanbul'u ve İstanbul halkını düşünüyoruz. Fakat bu muhabbetimiz mutlaka onun mutlaka hükümet merkezi olması şeklinde tecelli etmemelidir. İstanbul'un hükümet merkezi olmaması ona karşı ne sevgimizi tenkis eder, ne de alakamızı...—Bu memlekette çalışmak isteyenler, bu memleketi idare etmek isteyenler, memleketin içine girmeli, bu memleketle aynı şerait içinde yaşamalı ki ne yapmak lazım geleceğini ciddi surette hissedebilsinler. — Herhalde bir çok sebepler hükümetin merkezinin Ankara-Kayseri- Sivas müsellehi dahilinde bu noktada olmasını icap ettiriyor. Bu meselenin bir resinde bulunan Ankara, pekala merkez olabilir. Esasen hadisat da orasını merkez yapmıştır. —İstanbul birçok noktai nazardan mevkiini, şerefini yine mahfuz tutacaktır. Ankara'da oturmakla beraber yine İstanbul'dan daima istifade edeceğiz.”¹²⁵

Bariş görüşmelerinin sona ermesi ve İstanbul'un fiili olarak Müttefik devletlerce boşaltılmasının ardından, resmi olarak başkent olması da gerçekleştirilmiştir.

b. Ankara'nın Başkent Oluşu

Bariş görüşmelerinin başlayıp yeni devletin ne olacağı tartışmaları yaşanırken başkent konusu hem hükümetin hem de basının en önemli tartışma konularından biri olmuştur. Ancak Milli Mücadelenin başlangıcından beri yeni iktidar kadrosu fiili olarak Ankara'yı başkent olarak seçmiştir. Özellikle İstanbul'un işgalciler tarafından boşlatılmasının kesinleşmesinin ardından yeni kurulacak devletin yeni başkentinin de neresi olacağı artık tamamen belli olmuştur. Dönemde **Temps** gazetesi muhabiriyle bir söyleşi yapan Mustafa Kemal, başkent konusuna dair sorulan soruya Ankara'nın yeni devletin başkenti olduğunu belirtmiştir:

“Payitaht meselesi yoktur. Türk payitahtı bizzat hadisat tarafından tayin edilmiştir. Ankara Türkiye cumhuriyetinin makarıdır.”¹²⁶

Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'nın başkent olacağına ilişkin açıklamasından iki gün sonra, 29 Eylül günü, 1923 yılının ikinci 6 aylık Tahsisat Kanunu görüşülürken verilen bir teklif başkent tartışmasını meclisin gündemine taşımıştır. Meclisi idare

¹²⁵ İsmail Arar, **Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı**, İstanbul, Burçak Yayınevi, 1969, s. 31-33

¹²⁶ “Gazi Paşa Hazretlerinin Bir Ecnebi Muhabirine Beyanatı”, **İkdam**, 27 Eylül 1339 (1923), sayı: 9513, s. 1

memurları Hakkari mebusu Asaf, Rize mebusu Fuat, ve Sivas Mebusu Rasim Beyler'in verdiği teklifle yeniden yapılacak TBMM binası için Avans Kanunu'na yüz on dört bin liranın eklenmesi öngörülmektedir. Teklif üzerine Kütahya mebusu Recep Bey söz alarak yapılması düşünölen binanın yetersiz olduğunu ve daha kapsamlı bir bina yapılmak üzere daha çok ödenek verilmesini istemiştir. Daha sonra Kayseri mebusu Ahmet Hilmi Bey, hükümet merkezinin Ankara'da kalıp kalmayacağını sormuş ve "merkezi hükümet henüz taayyün etmeksizin böyle bir karar vermek doğru değildir. Evvela buna karar veriniz... Buna karar verildikten sonra binayı yapınız" sözleriyle öneriye karşı çıkmıştır. Ardahan mebusu Talat Bey ise, yerinden "o taayyün etmiştir" diyerek başkent sorununun çözüldüğünü öne sürmüştür. Yapılması düşünölen Meclis binası hakkında Aydın Mebusu Tahsin Bey ve Meclis-i Reis-i Sanisi Ali Fuat Paşa çeşitli açıklamalar yaptıktan sonra, Saruhan mebusu Reşat Bey söz alarak karar verilmesi gereken sorunun binanın yeri ve tarzı değil, başkentin saptanması sorunu olduğunu söylemiş ve

"Merkez-i hükümet neresi olacaktır? Heyet-i celilenizin kararıyla suret-i kat'iyyede tespit ve ilan edilmelidir" demiştir. Denizli mebusu Mazhar Müfhit Bey'in yapılacak binanın yetersizliği ve maddenin encümene gelmemeleri gerekçeleriyle teklifin reddini istemesinden sonra oturuma son verilmiştir.¹²⁷

Tartışma, **Hakimiyet-i Milliye** gazetesinde çıkmıştır. Gazetede, yeni meclis binasına istenen tahsisattan dolayı mecliste meydana gelen görüşmeler neticesinde ilk önce hükümet merkezinin neresi olacağı hakkında karar verilmesi öne sürölmüştür.¹²⁸

Hükümet merkezinin neresi olacağı tartışmasının meclise taşınmasından iki gün sonra, 2 Ekim'den ibaren Lozan Barış Antlaşması uyarınca, İtilaf devletleri İstanbul'dan çekilmiş 6 Ekim günü Türk orduları İstanbul'a girmiştir. Eski başkentin düşman işgalinden kurtulmasıyla Ankara'nın başkent olma süreci hızlandırılmıştır. 4 Ekim'de Mustafa Kemal başkanlığında toplanan Halk Fırkası Fırka divanı 6 saat

¹²⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 2, İçtima senesi: 1, İçtima 28c. 2, , s. 389-391

¹²⁸ "Türkiye Hükümet Merkezi Neresi Olacaktır", **Hakimiyet-i Milliye**, 30 Eylül 1339, sayı:926, s.. 1

süren tartışmalar sonucu, yeni Türk devletinin ismini “Türkiye Cumhuriyeti”, “Merkezinin Ankara” olmasını kararlaştırmıştır.¹²⁹

9 Ekim 1923 yılında toplanan Halk Fırkası grubunda, uzun bir tartışmadan sonra başkent konusunda çeşitli fikirler ortaya çıkmıştır. Grup toplantısında ortaya çıkan başlıklar şunlardır:

- 1) Merkez hükümet olabilecek...nerede mevcut olduğunu taktik ettirelim
- 2) Ankara merkez hükümettir
- 3) Yeni merkez hükümet Sivas olmalıdır
- 4) Yeni merkezimiz için yeni bir şehir edilmelidir.
- 5) Ankara'nın adı değiştirilmeli ve yeni namı gazi paşaya izafa? edilmelidir. Bu suretle Ankara merkez ilan edilmekle beraber İstanbul idaresi islah olunmalıdır.¹³⁰

Ancak toplantı boyunca İstanbul'un hükümet merkezi olması lehine hiçbir söz söylenmemiş olması dikkat çekici olmuştur. Grup toplantısı sonunda söz alan İsmet Paşa başkente konusuna dair şu konuşmayı yapmıştır :

“Memleketimizin her tarafını müdafaa etmek mecburiyetindeyiz. Bu hususattaki siyasimiz de kendi kendimize istinad? etmektir. yeni merkez hükümetimiz Anadolu'nun ortasında olacaktır. Anadolu'nun ortası da Ankara'dan başlar. Binaenaleyh Ankara merkez hükümetimiz kalmalıdır. Buna karar verip ilan etmekle, biz mücadelemizde devam ediyoruz. Her maskülata ve bütün yokluk ve mahrumiyetlere ...edeceğiz demiş olacağız”¹³¹

Toplantının sonunda, “Merkezin evvela Anadolu'da bulunması esasını” kabul etmiş, “bundan sonra İsmet Paşa hazretleri tarafından verilen mühim izahat üzerine Ankara'nın hükümet merkezi olmasına mütefiken karar verilmiştir.” Fırka grubunda

¹²⁹ Faruk Alpkaya **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1925)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998, s. 50

¹³⁰ “Türk Devletinin Makarr-ı İdaresi Ankara Şehridir”, **İkdam**, 10 Teşrin-i Evvel 1339, sayı: 9526.s.1

¹³¹ , “Türk Devletinin Makarr-ı İdaresi Ankara Şehridir”, **İkdam**, 10 Teşrin-i Evvel 1339, sayı: 9526.s. 1

alınan karara göre, “Türkiye devletinin makarr-ı idaresi Ankara’dır” cümlesi Teşkilat-ı Esasiye Kanununa eklenecektir. ¹³²

Ertesi gün İsmet Paşa, “Türkiye devletinin makarr-ı idaresi hakkında” bir kanun teklifini, TBMM sunmuş ve bu teklif Layiha Encümenine gönderilmiştir. ¹³³ Teklif 13 Ekim’de TBMM’nin gündemine gelmiştir. Meclisteki görüşmeler şu şekilde cereyan etmiştir:

Âli Fuad Paşa: Reviznamemizde ikinci madde Ankara’nın makarr idare itthazı hakkındaki teklif ve encümen mazbatalarıdır. Müzakeresine başlıyoruz. Teklif kanunu okunacaktır.

İsmet Paşa fırkası tarafından meclis riyasetine verilmiş olan kanun teklifi şudur: Lozan muahedesinin mütemimlerinden olan tahliye protokolünün tatbikatı ve baştan başa ecnebi işgalinden kurtulan Türkiye’nin fiilen tamamıyla tahkik eylemiştir. Milletimizin en kıymetli yerlerinden İstanbul’umuz hilafeti İslamiyenin makarrı olan vaziyetini alem İslam içinde tahsisen ve hasren Türk milletinin vesait müdaafasına mevdu’ olarak ilelebet muhafaza edecektir. Diğer taraftan Türkiye devletinin makarr idaresi için büyük millet meclisinde karar vermek zamanı gelmiştir.

Bir devletin merkezini tayin için esas olacak mülahazat yeni Türk devletinin makarr idaresi Anadolu’da ve Ankara şehrinde intihab edilmek lüzumunu emreder. Mülahazat mezkure maahide name ile bu ... için kabul edilen ahkam yeni Türkiye’nin esas mevcudiyetini memleketin menabi’ kuvvet ve inkişafını Anadolu’nun merkezinde tesis etmek lüzumunu vaziyeti coğrafiye ve sevk elçisinin müsaadesi dahili ve harici emniyet ve istidadı hususunda mesbuk olan tecrübe ile hulasa olunabilir. Bu mülahazatın her biri başlı başına bir ehemmiyet katraye haizdir. Devletin makarr idaresinin yeni bir şekilde tesisi ve inkişafına bir an evvel başlamak dahili ve harici tereddütlere mahiyet vermemek için alttaki madde kanuniyenin kabulünü arz ve teklif ederim.

9 teşrin-i evvel

Madde kanuniye: Türkiye devletinin makarrı idaresi Ankara şehridir.

Doktor Fikret (Ertuğrul), Zülfü (Diyerbakır), Ferid Recai (Çorum), İsmet (Malatya), Rüştü (Erzurum), Mahir (Kastomonu), Hilmi (Malatya), Seyfi (Kütahya), Mahmut Kemal (karahisar), Necati (Bursa), Rasim (Sivas), Sabit (Erzincan), Refet(Bursa), Kazım Hüsnü (Konya), Ali Rıza (İstanbul).

Zeki Bey (Gümüşhane): Efendiler, Akdeniz ve Karadenizin noktai intisabında Halaktanın vücuda getirdiği mehasin ca maa mer’inin matma’ nazari olan o güzel İstanbul’a iğbirarınız nedir anlamıyorum. (ne iğbirarı sesleri, geri al ...)ben söylediğim sözlerin manasını biliyorum, neye göre alacağım. Şuursuz idarenin eli altında bedbahtlık icrasında dört senedir inleyen zavallı İstanbul’un halaskar ordumuza kavuştuktan sonra bu sorunla mahrumiyetine sebep nedir efendiler, makarr hükümetin yalçın kayalarda ıssız ovalarda bulmak zamanı asırda geçmiştir.

Cevdet Bey (Kütahya): Ovalardır memleketi yaşatan.

¹³² “Ankara Türkiye Devletinin Merkezidir” **Hakimiyet-i Milliye**, 10 Teşrin-i Evvel 1339, sayı:936, s.1; “Ankara’nın Merkez Hükümet Olması Tahkik Ediyor”: **Vatan**, 10 Teşrin-i Evvel 1339(1923))S. 1

¹³³ 13 Ekim 1923, **TBMM Zabıt Ceridesi**, devre 2, İçtima Senesi: 1, c. 2, içtima 34, s. 587, **Hakimiyet-i Milliye**, 11 Teşrin-i Evvel 1339, sayı:937, s. 1

Zeki Bey (Devamla): Onu ben de taktir ederim. Siz de müdafaa ederseniz, toprakların muhafazası asr-ı hazır terkiyatında mevzu hususattan ziyade asrı ihtiyacata göredir. 485 küsür seneden beri makarr hükümet olan bir memleket bundan mahrumiyetle mütehessir olursa siz de mütehessir olmalısınız. Bunun için iğbirara ne mana var (iğbirarı siz çıkarıyorsunuz sesleri) İstanbul, en büyük bir ticaretgah merkezidir olan İstanbul neden böyle iğbirara uğruyor. Dört buçuk asırdan fazla payitaht olan bu merkez hakkında siyasi olarak görülen ahval ile harabeye duçar olduğu zamanki halini tasvir edersek faide mi olur, zarar mı olur? Anadolu'nun harab olmasını kimse istemez. Arzumuz buranın merkez olmasıyla beraber oranın da harabeye duçar edilmemesidir.

Celal Nuri Bey (Gelibolu): Evvel Gümüşhane Mebusu Zeki Bey'in iğbirar kelimesini red ederim ve protesto ederim (iştirak ederiz sesleri) Ankara'yı hadisat merkezi olarak göstermiştir. Bu bir şainiyettir ve bunu hadisat doğurur, Ankara'yı hadisat, Türkiye devlet haresinin merkezi olmak üzere (..) ve a'dad etmiştir. Mütarekeyi müteakip İstanbul Anadolu'yu kurtaramadı. Kurtaramayan şey merkezin, payitahtın orada olması idi. Yoksa İstanbul'un saf ve nezih halkı geceleri arkalarına mühimmat ve saire taşımak suretiyle Anadolu'ya yardım ettiler. Şu kürsüden İstanbul ahalisine teşekkür arz ederim. Mütarekeden sonra İstanbul'dan memleketimizin şarkiyesine doğru gidildi. Sivas'a varıldı. Orada merkez teşkil olamadı ve yavaş yavaş Ankara'ya gelindi.

Düşman topraklarına hedef olacak yerde payitaht olamaz. Türk hükümeti kendine bir hükümet teşkil ettikten sonra İstanbul merkez kalamaz. Biz Ankara'nın kışın çamuruna, yazın tozuna mukavemet ve tahammül etmeliyiz ki Anadolu'nun derdine çaresiz olalım.

Hükümet merkezi İstanbul olursa Anadolu'yu güç düşünür. En büyük ticaretgah mahallelerin merkezi hükümet olması lazım gelmez. Başka memleketlerde de böyledir. Amerika'da yedi buçuk milyon nüfuslu Nevyork şehri makarr idare değildir. Ankara merkez olunca İstanbul'u ihmal edecek değiliz. İstanbul'da iki vasıtai maişet vardır. Biri payitahtın olması iki transit merkezi olmasıdır. Payitahtın olması bir tabakanın refahını temin etse bile payidar olmaz. İstanbul'daki gayri Türk kimselerin transitten gördüğü fayda Anadolu'daki şebekesinin bozulmasıyla elbette sabit kalamaz. Şu halde İstanbul halkının temin ve refah imkanı vardır. Oradaki iktisadiyet inkişaf ederse ahali daha fazla istifade eder. (...) İstanbul'un inkişaf ve iktisadiyesi emindir. Layiha kanuniyenin derhal kabul edilmesini istirham ederim .

(...)

Efendiler, size bir misal hatırlatacağım: 1918 senesi sonlarına doğru İngiliz avam kamarasında sabık baş vekil, bir baş vekilden makam idaremi hakkında bir soru soruyordu, başvekil dedi ki: Haşmetli imparatorun dört tarafının topları altında olacak bir Türk payitahtı Toros dağlarının ötesine çekilen bir hükümetten iyidir. Lord Corcun bu sözü çok mühimdir. Cihanül alemin istediği şey topraklarına hedef olacak yerde bir payitahttır. Hiç olmasa sırf bundan ihtimas için cihet tercih vardır.

Vaktiyle bir imparatorluğun payitahtına, İstanbul layıktı. Fakat Türk hükümeti kendine bir hükümet teşkil ettikten sonra İstanbul merkez olamaz. Oranın vaziyet askerisi Türk devlet merkezi olmaya müsait değildir. Bizim Ankara'da olmamız icrai hükümet etmeliğimiz herhalde devlet millet için hayırlıdır. Biz Ankara'nın kışın çamuruna, yazın tozuna mukavemet ve tahammül etmeliyiz ki Anadolu'nun derdine çaresiz olalım.

Murat Bey (Antalya): Bir ses belediye reisinin kulağı çınlasın!

Celal Nuri Bey (devamla) bir arkadaşın dediği gibi vatanın icrai adliyesi Anadolu'da olduğu halde bir hükümet merkezi İstanbul'da olursa Anadolu'yu güç düşünür.

Vaktiyle Anadolu'ya şömendöferler yapılmıştı. Şömendöferler ta buraya kadar geldi. Ta Anadolu kadar gitti. Bunun tesisinse saik ihtiyaç ahvali idi. Hayır Almanlarla İngilizler arasında olan vakai siyasiyenin bir yansıması idi. Bizim

hayatımıza teali eden mesailde reyimiz olmamıştır. Merkez hükümet burada olursa evvel iş olarak Ankara-Sivas hattının tanzimi lazımdır. Merkez burada olursa ve bir ihtilaf olursa aman boğazlardan geçmesin, şu olmasın, bu olmasın gibi endişelere mahal olmaz. Vaziyet iktisadiyeye gelince, bir memleketin ticarethane şehrinin makarr olması lazım gelmez. Mesela İstanbul'dan sonra, İzmir vesair veya bazı şehirler Ankara'dan daha mühimdir. Ankara'nın iktisaden ikinci derecede olması merkezine mani değildir. (...)

Tunalı Hilmi Bey (Zonguldak): Bir hilafet bir de makarr-ı hilafet vardır. (sadede sesleri). İstanbul makarr hilafettir. (...). Bugün İstanbul'u alemler İslam'a bırakıyoruz (hayret hayret sesleri) Türkler Ankara'ya çekilerek İstanbul'u makarr hilafet yapmış, alem İslam'a terk etmiştir. (terk edemez sesleri, gürültüler). Makarr hilafet olmakla alemler İslam'a ait demektir. İstanbul'un ati ve istikbaliyle alakadar olacak bir cemiyet teşkil etmelidir. (müzakare kafi sesleri)

Besim Atalay Bey (Aksaray): Zafer yıldızı bize Ankara'da doğmuştur. Işığına da buradan nesr edecektir. Burada yetişen ağaç dal ve köklerini buradan salacaktır. Kökü kuvvetlenmeden yeri değiştirilirse kurumasından korkulur. Ankara merkez hükümet olmakla beraber Türkçe olmayan ismi de değiştirilmeli idi. İstanbul'un gayri milli mahiyeti tamamen dezenfekte edilmedikçe oraya gidemeyiz. (hayır hayır sesleri)

Hamidullah Subhi Bey (İstanbul): Her yerde kötü adam yetişebilir. Kötü adam ülkenin her yerinde yetişir. Konya'da da Yozgat'ta da, her yerde yetişir. Bu sadece İstanbul'la sınırlandırılmaz.

Besim Atalay Bey (Aksaray): İstanbul halkını tenzih ederim. Maksadım o değildi. Biz Ankara'da yaşayacağız. Ankara'nın tozu bize pudra gibi gelir. Burada bazı gazetelerin değdi gibi çatıları sayarız. Bazı gazeteler burada memurların, mebusların yattıkları yerlerde çatıları saydığını yazmıştı. (gülüşmeler), evet yatar çatıları sayarız. fakat milletin koynundan çıkan altınları saymayız. (alkışlar). Burada kireçli su içeriz. Fakat din düşmanın kanını da su diye içeriz.¹³⁴

TBMM'deki görüşmeler bu şekilde sona ermiştir. Ardından da, 13. 10. 1923 tarihli 35. birleşimin ikinci oturumunda, oy çokluğu ile Türkiye Cumhuriyeti'nin başkent olması kabul edilmiştir. 1924 Anayasasının ikinci maddesine de Türkiye Cumhuriyeti'nin makarr-ı Ankara'dır maddesi yer almıştır.

Ankara'nın başkent olmasına ilişkin Meclis görüşmelerinde dikkat çekici olan nokta, muhalif milletvekillerinin çok az sayıda olmasıdır. Ankara'nın başkent olmasına bu meclisteki milletvekillerinin az sayıda muhalefetin oluşmasında, Birinci Meclisten farklı olarak Mustafa Kemal tarafından belirlenmesinin etkisi olduğu söylenebilir. Mustafa Kemal'e karşı muhalefetin tasfiyesi konusu, dördüncü alt başlıkta daha ayrıntılı olarak ele alınarak söz konusu iddiayı destekleyici nitelikte olması amaçlanmaktadır . Bununla birlikte Ankara'nın başkent oluşuna ilişkin meclis

¹³⁴ Büyük Millet Meclisinde Merkez Meselesi, **Vatan**, 16 Teşrin-i Evvel 1339, s. 2: Ankara Türkiye Devletinin Makarr-ı, **Hakimiyet-i Milliye**, 14 Teşrin-i Evvel 1339, sayı:940, s.1; Ankara'nın Makarr- ı Hükümet Olmasının Kabulü, **İleri**, 16 Teşrin-i Evvel 1339, s.1-2, sayı: 2031

görüşmelerinde muhalefet zayıf kalsa da özellikle İstanbul basınında Ankara'nın başkent ilan edilmesine karşı ciddi bir muhalefet görülmektedir.

Basında başkent tartışmalarına geçilmeden önce, ilk olarak basının Türkiye'deki gelişimi ve iktidar kadroları ile olan ilişkisi ele alınacaktır. Buradaki amaç, ilk olarak başkentlik tartışmaları üzerinden muhalif/iktidar yanlısı basının iktidarla olan ilişkisi ve ikinci olarak da iktidarın basın üzerindeki denetimini analiz edebilmektir.

3. Basında Ankara ve İstanbul: “Makarr” ve “Payitaht”

a. Osmanlı'dan Cumhuriyet'in İlk Dönemine Türkiye'de Basının Gelişimi

Basın demek, haber demektir. Basın tarihi, haberin, sadece kendini etkili ve yetkili sayan bir seçilmiş grubun tekelinden çıkarılıp kitlelere mal edilmesini sağlayan araçların gelişim aşamalarını, içeriklerini ve böylece toplumsal rollerini araştırır. Bu araçlar yazılı (gazete, dergi), sözlü (radyo), görsel (televizyon) ya da elektronik (bilgisayar) olabilir. Ancak hepsinin ortak noktası: Haber vermektir.¹³⁵

Basının, 15. yüzyılın ortasında basımevinin (matbaa) bulunuşunun ardından ortaya çıkışında, dönem Avrupa'sının sosyal yapısının değişimi, ekonomik gereksinmenin artması ve bunların belli bir teknoloji ile birleşmesi sonucu matbaalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Basımevi, Avrupa'da kapitalist ekonomiye geçiş döneminin başlangıcından itibaren çok hızlı bir şekilde yaygınlaşmış, toplumsal yapının gereksinimleri arasındaki yerini almış ve onun temel kurumlarından biri olmuştur. Bu alt başlıkta Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi basını ele almadan önce Avrupa'da basının ve basımevinin konumu ele alınacaktır. Bunun en önemli sebebi, Tanzimat'ta batıdan alınan sayısız kurumlardan biri olan basının bu temel yapısı bilinmedikçe, yeterli düzeyde analiz edilemeyecek olmasıdır.¹³⁶

¹³⁵ Orhan Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, İstanbul, Pozitif Yayınlar, 2006, s.16

¹³⁶ Orhan Koloğlu, “Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi”, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s. 68

Genellikle basın kavramı, geniş kullanıma açık bulunan, dergi ve benzeri süreli yayınları kapsar. Gazetelerin geçmişi, yazının çıktığı dönemlere kadar uzatılabilirse de modern anlamda, çağdaş yaşamdaki yerini ancak basımevlerinin gelişmesinden sonra bulmuştur. Basımevi ise hem en geniş anlamı ile sivil topluma doğru açılan gelişmelerin hem de yeni ekonomik ve teknolojik değişimlerin bir ürünüdür. Batı toplumsal düzenlerinde basımevleri, sivil toplum ortamına yönelişle sahneye çıkmıştır. Sanayi devrimi ve Fransız devrimi ile başlayan, batı Avrupa toplumlarında, dünya görüşünde, toplumsal düzende ve ekonomik yapıda yan yana oluşan bu değişim süreci kentlerde yepyeni bir eğitim ve haberleşme ortamını zorunlu kılmıştır. Bilgi ve bilim alanında yaşanan önemli değişimler, diğer yeniliklerin ortaya çıkışını da beraberinde getirmiştir. Basımevinin bulunuşu da bu anlamda ekonomik, kültürel ve sosyal dönüşümün doğal bir uzantısı sayılabilir. On beşinci yüzyıl ortalarından itibaren sayıları hızlı biçimde artan basımevleri, özellikle Avrupa'nın yeni kurulan üniversitelerin bilimsel yayın gereksinimini karşılayarak, çağdaş düşüncelerin ve sivil topluma biçim veren özgürlük anlayışıyla toplumsal örgütleniş yöntemlerinin sağlam köklere karışmasını kolaylaştırmıştır. 1600-1650 yılları arasında bütün Avrupa kentlerinde basılı günlük gazetelerin birbiri ardına ortaya çıkmış bulunması, yurttaşlık devriminin ürünüdür. Gelişmekte olan kent soylu kesimler, günlük gazetelerle hem toplum ve dünya hakkındaki güncel bilgilenme gereksinimlerini karşılamış, hem de kendi dünya görüşlerini oluşturup yaygınlaştıracak etkili bir araca kavuşmuşlardır. Değişim süreci, bilgi ve haberleşme akımlarının siyasallaşma olgusunu da beraberinde getirmiştir. Kentsoylularca çıkarılan çoğu gazeteler, siyasal düzeyde soylular ve dinsel kurumlarla iktidar ilişkilerini değiştirme savaşına girerlerken, yerleşik iktidar güçleri de basını denetleme önlemlerine başvurmuşlardır. Bu, iktidarı ellerinde bulunduranlarla basın arasında çatışmaları beraberinde getirmiştir. 19. ve 20. yüzyıllar, basın özgürlüğüne dönük yoğun savaşları içermiştir.¹³⁷

(1) Tanzimat ve II. Abdülhamit Döneminde Basın

Türkiye'de ilk basımevi, Gutenberg'in Avrupa'da 1455'te ilk kitap olarak İncil'i basmasından kırk yıl sonra kurulmuştur. İspanya'dan uzaklaştırılan Yahudilerin

¹³⁷ Ali Gevgili, "Türkiye Basını" **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c. 1, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s. 202 ; Koloğulu, **a.g.e**, s.16-19

bazıları Osmanlı ülkesine sığınırken ilk basımevini yanlarında getirmişlerdir. Basımcı David ve Samuel kardeşler, Hazreti Musa'nın Beş Kitap adlı kutsal kitabını 1494 yılında İstanbul'da basmışlardır. Bunu, 1500'lü yıllarda Selanik, Halep, Edirne kentlerinde başka Musevi basımevlerinin kurulması izlemiştir. Yine İstanbul'da 1567'de Ermeni, 1627'de Rum basımevleri kurulmuştur. 1494-1729 arasında azınlıklar ve yabancı misyonlarca Türkiye'de açılan basımevi sayısının 37'yi bulduğu sanılmaktadır. Ancak bu basımevlerindeki kitaplardan hiçbiri Türkçe diliyle basılmamıştır. Bunun ana nedeni ise, kimi yorumlarca onbinlerce insanın el yazması yoluyla geçimini sürdürdüğü İstanbul'da bu çevrelerin çıkarlarının bozulmak istenmemesidir. Ancak Osmanlı düzeninin gerilemiş dönemine girip büyük bunalımlarla karşılaştığı 18. yüzyılda, basımevi kurmak Osmanlı Türkleri için de zorunluluk haline dönüşmüştür. Macar kökenli İbrahim Müteferrika ile Paris elçiliği yapan Yirmisekiz Mehmet Çalabi'nin oğlu Sait Efendi, 1726 yılında Türk basımevi kurmuşlardır.¹³⁸ İlk Türkçe gazetenin basımı için 1830'ları beklemek gerekmiştir. Osmanlı ülkesinde Türkçe olarak çıkarılan ilk gazete, II. Mahmut öncülüğünde 11 Kasım 1831'de İstanbul'da yayınlanan resmi gazete **Takvim-i Vakayi'**dir. Türkçe olarak ilk özel gazeteyi yayınlayan, İstanbul'da ticaretle uğraşan William Churchill adlı bir İngiliz'dir. Churchill, 3 Temmuz 1840'da **Ceride-i Havadis** adlı gazetesini yayınlamaya başlamıştır. Bu gazete, bir bölümü devlet görevleri yapan ilk gazete yazarlarının da yetişmesine katkıda bulunmuştur.¹³⁹

Klasik Osmanlı'da toplumu bilinçlendirmeye gerek duyulmazken, Osmanlı modernleşmesinin dönüm noktası olan Tanzimat dönemi basını, Osmanlı devletinin sosyo ekonomik yapısında değişim yaratma çabasıdadır. Kırım savaşına kadar geçen dönemde, eğitici-bilgi nakledici tarafı ağır basan bir Osmanlı basını yer almıştır. Dönemde, Türkçe basın sadece resmi nitelikte olduğundan, yeterli ve etkin bir kamuoyu oluşturamamıştır. Buna karşılık tümüyle özel nitelikte olan Türkçe-dışı basın ise, çok daha dinamik bir kamuoyu oluşturabilmiştir.¹⁴⁰

¹³⁸ Gevgili, **a.g.m**, s. 202

¹³⁹ **A,y**, s. 204

¹⁴⁰ Koloğlu,**a.g.m**, s.69- 72; Koloğlu, **a.g.e**, s.19

1850'lerden itibaren yirmi yılı aşan bir deneyimden sonra Osmanlı basını daha yerleşmiş bir havaya girmiş ve etkili olmaya başlamıştır. 1850 yılında İstanbul ve İzmir'de iki Türkçe gazeteye karşılık, on altı Türkçe olmayan yayın yer almıştır.¹⁴¹

Türkiye basınında özellikle 1860'lı yıllar gittikçe canlı bir basın ortamını yaratmıştır. Türk yurttaşlarının kendi girişimleriyle özel olarak bir Türkçe gazete yayınlamaları, 1860'larda gerçekleşmiştir. Fransa'da devlet görevinde bulunan Şinasi ve Agah Efendi, 21 Ekim 1860 yılında **Tercüman-ı Ahval** gazetesini yayınlamaya başlamışlardır. Türk gazeteleri içinde ilk siyasi makale ve ilk tefrika bu gazetede çıkmıştır. Yine 1862 yılında Şinasi tarafından **Tasvir-i Efkâr** gazetesi yayınlanmıştır. Türk gazetecilik tarihinde dönüm noktası olan bu iki gazetenin ardından, 1866 yılında Ali Suavi tarafından **Muhbir**, Namık Kemal tarafından **İbret** gazeteleri yayın hayatına girmiştir. Bu dönemde yeni gazetelerin sayısında hızlı bir artış yaşanırken, yeni bir yazar kitlesi basın alanında sivrilmeye başlamıştır. Yaşadıkları döneme göre oldukça ileri anlayışları savunan bu yazar ve gazetesi kuşakları giderek yurttaşlık haklarına dayalı bir yasalar düzeni kurulmasını halkın oylarıyla seçilen bir parlamentonun kurulmasını savunarak etkin bir kamuoyu oluşturmaya başlamışlardır.¹⁴²

Osmanlı'da ilk basın patlaması olarak sayılan bu dönemde(1865-1876) **Takvim-i Vakayi**, **Ceride-i Havadis**, **Tercüman-ı Ahval**, **Tasvir-i Efkâr**, **Muhbir**, **İbret** ve **Basiret** gibi Türk basın tarihinde özel bir yeri olan gazetelerin yanında tirajı daha düşük olan 14 gazete daha yayınlanmıştır.¹⁴³ Basın yaşamının ilk 31 yılında Osmanlı Devleti'nde sadece dört Türkçe gazete ve dergi çıkmıştır. 1860-1866 arasında İstanbul'da toplam 17 iken, 1867-1878 yılları arasında 113 yeni yayın görülmüştür. Ancak ilk basın patlaması döneminde gittikçe dinamikleşen yayın organları, özellikle bu dönemde gittikçe yükselen ekonomik sorunlardan etkilenmişlerdir. Yine aynı dönemde yaşanan karışık politik ortamda en fazla baskı altında tutulan basın olmuştur.¹⁴⁴

¹⁴¹ Koloğlu, **a.g.m**, s. 75

¹⁴² Enver Behnan Şapolyo, **Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü İle Basın**, Ankara, Güren Matbaası, 1971, s. 99-145; Gevgili, **a.g.m**, s. 204-210

¹⁴³ Hıfzı Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, İstanbul, Gerçek Yayınları, 1976, s.18

¹⁴⁴ Koloğlu, **a.g.e**, s. 85

Nitekim, Osmanlı döneminde basınla ilgili ilk yasaklar 1858 Ceza Kanunu ile başlamıştır. Bu kanun yayınlandığı zaman Türkiye’de iki gazete çıkmıştır. **Takvim-Vakayi** ve **Ceride-i Havadis** ve bir de dergi **Vakayii Tıbbiye** yayınlanmaktadır. Basına koyulan ilk yasak, devletin ve saltanatın aleyhine yapılacak yayınların yasaklanmasıyla başlamıştır. Ancak Osmanlı topraklarından tüm yayınlar önce bir ön kontrole tabi olmasına rağmen ülkede ikili bir düzen belirmiştir. Türkçe yayınlar sayısının da az olmasına bağlı olarak memurlar tarafından otomatikman kontrol edilmekle birlikte, Türkçe olmayan basının içeriği, tam olarak kontrol edilmemiştir. Her iki basının eşitlenmesi 1864 Matbuat Nizamnamesinin yayımlanmasıyla mümkün olmuştur. Dönemde Osmanlı’da **Takvim-i Vakayi**, **Ceride-i Havadis**, **Terüman-ı Ahval** ve **Tasfir-i Efkar**’ın dışında, birkaç azınlık ve Fransızca gazete yer almaktadır. Gazetelerin baskısının birkaç bini geçmemesi ve henüz hükümete tam olarak kafa tutacak güçte olmamasına rağmen, iktidar tarafından Avrupa’da hükümetleri sarsan tehlikelerin Osmanlı İmparatorluğu’nda da huzursuzluk yaratabileceği endişesi ile Fransa’dan ithal edilerek bu nizamname hazırlanmıştır. Nizamnameye göre, gazete çıkarabilmek için hükümetin izni gerekmektedir. Yabancı ülkelerde basılan ve “devlete karşı taarruz ve husumet” havası taşıyan gazetelerin ithali yasaklanmıştır.¹⁴⁵

Basına yönelik olarak yapılan en etkili yasaklamalar 1867’de yayınlanan Âli Kararnamesi ile gerçekleşmiştir. 1867’de yayınlanan bu kararname ile devlet, basına karşı her çeşit yetkiyi elde etmiştir. Âli Kararnamesi geçici olarak çıkarılmıştır ama 1909’a kadar yürürlükte kalmıştır.¹⁴⁶

Yine dönemin uluslararası ortamı ve Osmanlı’da başlayan siyasal ve ekonomik bunalım, siyasal sistemdeki demokratik istekleri kısıtlama ve basını baskı altında tutma yoluna itmiştir. 1867 Âli Kararnamesi basında yaşanan özgür tartışma ortamını sonlandırmıştır. Birçok gazete kapatılmış, yazarların bir çoğu İstanbul dışına sürülmüştür. Birçok yazar da yurt dışına çıkarak, gazete yayınlamaya başlamıştır. 1876 yılına gelindiğinde de ülkede yaşanan tüm olumsuzluklardan basın sorumlu tutulmaya başlanmıştır. 11 Mayıs 1876’da yeni bir Âli Kararname ile basına sansür konularak, gazetelerin baskıdan önce kontrol edilmesine karar

¹⁴⁵ Topuz, **a.g.e**, s.27-28; Koloğulu, **a.g.e**, s.59

¹⁴⁶ Topuz, **a.g.e**, s.29

verilmiştir. Yine aynı yıl gazetelerde “devlet işleri üzerine söz söyleyenler, vatan haini sayılacaktır.” düzenlemesi getirilmiştir.¹⁴⁷

1876 yılında Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilmesi ve anayasal bir düzene geçişle birlikte basında geçici bir özgürlük dönemi başlamıştır. Sürgündeki yazarlar İstanbul'a dönmüş, gazetelerde her çeşit yazılar çıkmaya başlamıştır. Bu özgürlük havası, Kanun-i Esasi'nin ilanından sonra daha da artmıştır. Ancak 23 Nisan 1877'de başlayan 93 Harbi ile II. Abdülhamit'in her alanda sıkı tedbirler alması ve 13 Şubat 1878'de Meclis-i Mebusan'ın kapatılmasıyla başlayan “İstibdad dönemi” basının kontrol altında tutulduğu yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Basın yasağı 1878'de sıkıyönetim nizamnamesinin uygulanmasıyla başlamıştır. Abdülhamit döneminde Türkçe ve Türkçe dışı basın ayrımı gözetmeden sansür uygulanmıştır İstanbul 1860-1878 arasında üstlendiği İslam dünyasının basın ve fikir merkezi olma niteliğini Abdülhamit döneminde kaybetmiştir. Dönemde, basın sansürü, basına konan yasaklar-gazetelerin kapatılması, gazetelerin çıkarlar sağlanması ve jurnalcilik, yabancı basının satın alınması, yabancı ülkelerle haberleşmenin yasaklanması yaşanmıştır. Ancak bu dönemde fikir hayatında gazetelerin siyasal içerikli değil bilimsel yayın yapmasından dolayı yine de canlı bir ortam var olmuştur. Abdülhamit döneminin büyük gazetelerinden biri, Ahmet Mithat'ın çıkarmakta olduğu **Tecüman-ı Hakikat** gazetesi olmuştur. Bundan başka Ahmet Cevdet'in 1894 yılına çıkardığı **İkdam** gazetesi yer almıştır¹⁴⁸

Gerek Osmanlılar döneminde (1865-1876) gerekse Abdülhamit döneminde (1878-1908) basına yönelik çok sert tedbirler alınmış olsa da, her iki dönemde de yurt dışında Türk yazarlar tarafından birçok gazete ve dergi yayınlanmıştır. Bu özellikle II. Meşrutiyet döneminde çok daha etkin olacak basının sürekliliğini sağlayan bir olgu olmuştur.¹⁴⁹

Tanzimat döneminde basın alanında yaşanan en önemli gelişmelerden bir diğeri de vilayet gazetelerinin yayınlanmaya başlaması olmuştur. Tanzimat'ın ilanından sonra 1864 yılında çıkarılan bir nizamname ile eyalet sisteminden vilayet sistemine geçilmiştir. Vilayetlerin oluşturulma sürecinde kültür alanında yapılan en önemli

¹⁴⁷ Topuz, **a.g.e**, s.30

¹⁴⁸ Şapolyo, **a.g.e** s. 145-168; Koloğulu,**a.g.e** s.59-72; Topuz, **a.g.e** s.31; Gevgili, **a.g.e**, s. 204-210

¹⁴⁹ Topuz, **a.g.e**, s.24

atılımlardan biri vilayet merkezinde bir matbaanın açılması olmuştur. Birçok ilde bu matbaalarda resmi vilayet gazeteleri çıkarılmıştır. 1876 yılında Osmanlı devletinde İstanbul dışında kalan bölgelerde yirmi ikisi vilayet gazetesi olmak üzere yirmi dokuz gazete yayınlanmıştır. Vilayet gazetelerinin basın tarihindeki önemi birçok ilde ilk süreli yayınların çıkmaya başlaması olmuş, kitlelerin basın aracılığı ile eğitilmesinde önemli ve büyük bir adım atılmıştır. Yine vilayet gazeteleri, basının İstanbul'un tekelinden çıkmasına neden olmuş, diğer yerlerde gazeteciliğin yaygınlık kazanmasında önemli bir rol oynamıştır. Anadolu'daki birçok ilin ve Ortadoğu'daki bazı ülkelerin basın tarihleri vilayet gazeteleri ile başlamıştır. Basının öneminin kitleler tarafından kavranılmasında bu gazetelerin büyük payı olmuştur.¹⁵⁰

(2) II. Meşrutiyet Döneminde Basın:

24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet ilan edildiğinde, ancak dört günlük gazetenin yayınlandığı başkentte gazeteler daha o gün kendi aralarında bir karara vararak, sansür uygulamasına kendi elleriyle son vermişlerdir. Gazetelerin baskı sayıları kısa sürede on binlerin üstüne çıkmış, II. Meşrutiyet'in ilk üç buçuk yılında 607 gazete ve dergi yayınlanmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanından 1918 sonuna kadar 10.5 yıllık bir dönem içinde 918 gazete ve dergi çıkarılmıştır.¹⁵¹

1908-1909 arası basın çılgınlığı yaşandığı bu dönem, 13 Nisan 1909'da yaşanan 31 Mart Vakası ile sekteye uğramıştır. 31 Mart nedeniyle ilan edilen askeri sansür ile matbuat kanununa bir dizi yasaklar getirilmiş, askeri sansür ise varlığını 1912'ye kadar sürdürmüştür. Siyasal, toplumsal ve ekonomik ortam, iç ve dış boyutlarıyla basın yaşamını derinden etkisine almıştır. 1909 sonrasında baskılar, yasaklamalar özel olarak şu veya bu etnik grup basına karşı yöneltilmemiştir. İTC kısa sürede merkezci devletçi eğilimleri ağır basan, küçük burjuvazi askeri ve sivil bürokrasi ile yerinden yönetimi savunan daha liberal bir kadro çevresinde ikiye bölünmüştür. Bölünme basında İttihatçılar ve karşıtları olarak ortaya çıkmıştır. Karşıt gruptan olan yazarlar doğrudan doğruya siyasal nitelikteki öldürme girişimleri ile karşılaşmışlardır. Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarıyla birlikte İttihat ve Terakkinin

¹⁵⁰ Bülent Varlık, "Yerel Basının Öncüsü: Vilayet Gazeteleri", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s. 99-102

¹⁵¹ Topuz, **a.g.e**, s.60

iktidarını daha fazla pekiştirdiği bir dönem başlamıştır. Özellikle 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla uygulanan siyasal sansür, Mütareke ve işgal yıllarında da sürdürülerek, İstanbul'un ulusal güçlerce kurtarılışına kadar sürmüştür. 1918 yılında ülkenin en zengin yayın merkezi olan İstanbul'da sadece 14 yayın kalmıştır. 1909'dan itibaren İttihat ve Terakki iktidarının çeşitli baskı ve denetleme çabaları altında kalan basın yaşamı, Birinci Dünya Savaşı'ndaki sansür nedeniyle ağır bir durgunluğa mahkum olmuştur.¹⁵²

II. Meşrutiyet döneminde, 1910'lu yıllarda, Türkçe basınına giren yazarlar, Cumhuriyet döneminde de yaklaşık 1960'lara kadar olan kesitlere imzalarını atan bir gazeteci kuşağına kavuşmuştur. Bu yazarlar özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında basında aktif olarak yer almışlardır.¹⁵³

(3) Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Basın:

Mütareke döneminde, İTP döneminde yaşanan basın sansürü kalkmış ve muhalif birçok yayın tekrar yayın hayatına başlamıştır. Ateşkesin kesilmesiyle birlikte basın üzerindeki sansür kalkınca, İttihatçı karşıtı basın **Sabah, Peyam ve Alemdar** tekrar yayın hayatına başlayarak özellikle İttihatçılara karşı yoğun eleştirel yazılar yazılmaya başlanmıştır. Ayrıca, Hükümet, İTP iktidarı sırasında dâhili sürgüne gönderilmiş siyasi suçlular için 20 Ekim 1918'de genel af ilan edilmiştir. Dolayısıyla İstanbul'da birçok siyasal akım ortaya çıkmıştır. İtilaf devletlerince uygulanan sansür yasağı ise farklı bir nitelik taşımıştır. Sansür, işgallere ve onlara karşı yapılan direniş haberlerine ilişkin olarak uygulanmıştır. Önceleri hem Müttefikler hem de Osmanlı hükümeti gazetelere sansür uygulamıştır. Bu durum basın sansürüyle ilgili Saltanat kararnamesi çıkana kadar böyle devam etmiştir. Daha sonra gazetelerden birçok makale ve makalelerden satırlar Osmanlı Hükümeti tarafından değil, Müttefiklerce sansüre uğratılmış ve gazetelerde sık sık boş sütunlar ve boş satırlar yer almıştır. Ancak yine de uygulanan sansür çok da etkili olmamış, haberler kolaylıkla yayılmıştır. Mütareke döneminde İstanbul'da yayımlanan yaklaşık 11 Türkçe gazete vardır. Hükümet emriyle gazetelerin

¹⁵² Koloğulu, **a.g.e**, s.72-107; Gevgili, **a.g.m**, s. 202-211; Emin Karaca, **Türk Basınında Kalem Kavgaları**, İstanbul, Bizim Kitaplar, 2008 s.29-30

¹⁵³ Gevgili, **a.g.m**, s. 211

kapanması yaygın bir uygulama olmuştur. Aynı gazete, sonra ya başka bir isim altında çıkarılmış ya da bir diğer gazete ile birleşerek yayın hayatına devam etmiştir. En etkili gazeteler, **Tevhid-i Efkâr, Vakit, İleri, İkdâm, Akşam, Tercüman-ı Hakikat, Tanin, Peyam-ı Sabah, Alemdar ve Serbesti** gazeteleridir. **Takvim-i Vekâi** resmi devlet gazetesidir. Mizah gazeteleri **Karagöz, Zümrüt, Akbaba ve Dikendir**. Dönemde Milli Mücadele'yi destekleyen gazeteleri; **ileri, Yeni Gün, Akşam, Vakit** gazeteleri olmuştur. **Peyam-ı Sabah, Alemdar ve İstanbul** gazeteleri ise Milli Mücadele'ye muhalif yayın yapan gazetelerdir. Bunların dışındakiler zaman zaman çeşitli grupları tutan ve Anadolu'daki direniş eylemine de sempatisi olan gazetelerdir: Dönemde **Tavir-i Efkâr, İkdâm, Tercüman, Tanin** İttihatçı yanlısı yayın yapmakta, **Sebilürreşad'ın** İslamcı bir yayın çizgisi taşımakta, **Aydınlık** gazetesi ise solcular tarafından çıkarılmaktadır.¹⁵⁴

Yani İstanbul'da **Peyam-ı Sabah, Alemdar, İstanbul** ve **Aydede**'nin dışındaki bütün basın Ankara'yı desteklemiştir. Bu gazetelerin bir çoğu –başta **Vakit** ve **Tasvir**- Ankara'ya silah, adam ve haber kaçırma işlerinde fiilen rol almışlardır. Kuvay-i Milliye'nin zaferleri, İstanbul'daki işgal sansürlerine rağmen halka sürekli yansıtılmıştır¹⁵⁵.

Türkçe gazetelerin yanında Fransızca 6 gazete çıkmıştır. Bu gazetelerin genel yayın politikaları Siyonist, Türk yanlısı, Bolşevik, anti-Kemalist, Yunansever ve Mustafa Kemal yanlısı şeklinde olmuştur. İngilizce tek bir gazete çıkmıştır. **The Orient News** adlı gazete İngiliz askerlerinin okumaya izinli oldukları tek gazete olmuştur. İstanbul'daki azınlıkların da çıkardıkları gazeteler Türklere karşı tutumlarını ve siyasi eğilimlerini yansıtmıştır. Ermenilerin yayınladığı 5 gazeteden 4'ü ılımlı iken beşincisi Türklere karşı sert bir yayın politikası gütmüştür. Rumca yayınlanan 7 gazete de Türklere karşı aşırı düşmanlığı yansıtmıştır. Yahudi cemaatinin de dört tane gazetesi yayınlanmıştır.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Karaca, **a.g.e**, s. 22-23; Koloğlu, **a.g.e** s.107-110; Criss, **a.g.e**, s. 33-50 ve 70-79; Gevgilili, **a.g.m** s. 211; Koloğlu, **a.g.e**, s.107-110; Topuz, **a.g.e**, s.60

¹⁵⁵ Koloğlu, **a.g.e**, s.116

¹⁵⁶ Criss, **a.g.e**, s.-79

i. Milli Mücadele Dönemi Ankara Basını

Mustafa Kemal, Milli Mücadele ve sonrasında, iç ve dış kamuoyunu bilgilendirmeye özel bir önem vermiştir. İlk olarak Mustafa Kemal'in Sivas'a gelişinin ardından, 14 Eylül 1919'da **İrade-i Milliye** gazetesi çıkarılmaya başlanmıştır.¹⁵⁷ Milli Mücadele döneminde asıl basının İstanbul'da kalması, Ankara hükümetini savunan yazarların sansüre uğramaları nedeniyle de, Milli Mücadele'nin resmi yayın organı, adını bizzat Mustafa Kemal'in koyduğu "**Hâkimiyet-i Milliye**" ile Yakup Kadri'nin yayına hazırladığı yarı resmi yayın organı "**Yeni Gün**" gazeteleri olmuştur.¹⁵⁸ **Hâkimiyet-i Milliye** gazetesinin yayın politikası, -ulus inşa projesinde gazetenin ve romanın bir ulus kimliği oluşturulmasında önemli rol oynaması düşünüldüğünde- önemli bir kaynak niteliğindedir. **Hâkimiyet-i Milliye** biçim ve içerik açısından, yerel bir gazete olmaktan öteye gidememiştir. **Hâkimiyet-i Milliye** politika, ekonomi ve dünya haberlerinin yanı sıra, cemiyet haberlerini de sayfalarına sığdırmaya çalışan bir resmi yayın organı olmuştur. Tüm ülkeye hitap etme iddiasını uzun süre taşımış ve İstanbul'a "kafa tutma" aracı olmuştur.¹⁵⁹

ii. Milli Mücadele Sonrası İstanbul Basını ve Yeni İktidar Kadrolarının Basına Bakışı

Milli Mücadele'nin Ankara'da başarıyla sonuçlanması, İstanbul basınıyla Ankara'nın yeni güçleri arasındaki ilişkileri başka bir aşamaya getirmiştir. Askeri zaferin kazanılmasıyla birlikte hem Kuvay-i Milliye karşıtı basın, hem de ayrılıkçı azınlık basını bir anda yayın hayatından çekilmiştir. İstanbul basınında da hareketli gündem maddeleri oluşmaya başlamıştır. Yeni dönemde siyasal iktidarın kim tarafından, nerede ve hangi siyasal sistem etrafında oluşturulacağı soruları basında tartışılmaya başlanmıştır. Dönemin basınından hatıratında bahseden Yakup Kadri, İstanbul'un havasını her türlü "siyasi tedirginliklerin küme küme bulutlar halinde" kaplamaya başladığını aktarmıştır. Milli Mücadele döneminde sadece mücadeleyi

¹⁵⁷ Gazete özellikle Sivas Kongresi tutanakları ve Mustafa Kemal'in görüşlerini yaymakta etkili olmuştur. Daha ayrıntılı bilgi için bkz: Aytül Tamer, **İrade-i Milliye: Ulusal Mücadelenin İlk Yayın Organı**, İstanbul, Tüstav, 2004

¹⁵⁸ Karaca, **a.g.e**, s. 50; Koloğlu, **a.g.e**, , s. 114; Gevgilili, **a.g.m** s. 213

¹⁵⁹ Cantek, **a.g.e**, s. 61

destekleyen ve desteklemeyen iki grup varken, basın artık birçok parçalara bölünmüş haldedir. Yakup Kadri bu parçalanmadan şöyle bahsetmiştir:

“O zamanın en çok satan gazetesi **Tevhid-i Efkâr** huysuz ve somurtkan bir şeyler mırıldanıp durmakta, yeniden çıkmaya başlayan **Tanin** herkese fazilet dersi verir, herkesi azarlar bir eda ile ittihat ve Terakki devrini savunmakta, **Vakit**'le Celal Nuri'nin **İlerisi** sanki memleket yeniden bir çıkmaza girmiş gibi telaş ve endişe içinde Ankara devlet adamlarına yol göstermeye çalışmakta bunlardan biri Mustafa Kemal Paşa'ya köşeye çekilmesini, diğeri ise hemen bir diktatörlük idaresi kurmasını tavsiye etmekteydi.”¹⁶⁰

Mustafa Kemal'in barış görüşmelerinin başlamasının ardından İstanbul basını ile ilk teması 16 Ocak 1923 günü İzmit'te gerçekleşmiştir. Ocak ve Şubat 1923'te Mustafa Kemal, ülkenin bütün batı bölgelerinde görüşlerini açıkladığı ve yerel kamuoyu önderlerini partisini desteklemeye çağırdığı bir kampanya başlatmıştır. Bu basın toplantısı sırasında Mustafa Kemal, hilafeti kaldırma ve gelecekte rejimin ne olacağı konusundaki niyetini ilk defa dile getirmiştir.¹⁶¹

Bu dönemde başlıca İstanbul gazeteleri **Vatan**, **Tanin**, **Tevhid-i Efkâr**, **Vakit**, **İkdam**, **Akşam**, **İleri** ile **Akbaba** adlı mizah dergisi yer almaktadır. Gazetelerden **Tanin**, **İkdam** ve **Tevhid-i Efkâr**'ın İstanbul'un işgalinin ardından gazetelerin kapanıp gazetecilerin sürgüne gitmesiyle ardından bir süre yayın hayatına ara vermiştir. **Tanin**, Malta'ya sürülen Hüseyin Cahit'in 1922 yılında İstanbul'a geri dönmesiyle yeniden yayınlanmaya başlamıştır. Ahmet Cevdet tarafından yayınlanan **İkdam** gazetesi bu dönemde Yakup Kadri ve Falih Rıfkı'nın da bulunduğu bir yazar kadrosu ile yayınlanmaya devam etmiştir. **Vakit** gazetesi, 1917 yılında Ahmet Emin tarafından çıkarılmaya başlanmıştır. Ahmet Emin'in İngilizler tarafından Malta'ya gönderilmesinin ardından gazete Mehmet Asım tarafından yayınlanmaya devam etmiştir. 1918 yılında Necmettin Sadık tarafından **Akşam** gazetesi yayınlanmaya başlamıştır. 1918 yılında yine Celal Nuri ve kardeşi Suphi Nuri tarafından ilk adı **Ati** olarak yayınlanmaya başlayan gazete daha sonra **İleri** adını almıştır. 1923 yılında da Ahmet Emin'in **Vakit** gazetesinden ayrılışıyla

¹⁶⁰ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, İstanbul, İletişim yayınları, 1984, s.24

¹⁶¹ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s. 27-31; Zürcher, **Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, s. 41: İzmit'teki toplantıya gazetecilerin yanı sıra İstanbul'daki siyasal örgütlerden üç temsilci de ayrı ve gizli görüşmelere çağırılmıştı. Bunlardan ilki, İstanbul'da cemiyetin bir şubesini kurmakla görevlendirilmiş olan A-RMHC'nin temsilcisi Yakup Kadri (Karaosmanoğlu), ikincisi 1920-1922 yıllarında İstanbul'daki milliyetçi yer altı örgütü Mim-Mim grubunu temsil eden Velid Ebuzziya, üçüncüsü de İttihatçıların lideri Kara Kemal'dir.

Vatan gazetesini yayınlamaya başlamıştır. Dönemin mizah dergisi olan **Akbaba** da 1922 yılında Yusuf Ziya ve Orhan Seyfi tarafından yayınlanmaya başlamıştır.¹⁶²

Ancak ilerleyen dönemlerde İstanbul basınında yer alan bu çok seslilik, Ankara'daki siyasal iktidar tarafından tasarlanmakta olan düzenin gerekliliğine uygun olarak tek düze hale getirilecektir. Barış görüşmelerinin başlamasından kısa bir süre sonra iktidar ilişkilerinde de önemli değişiklikler olmuştur. Bu dönemde başlayan iktidar çatışması, siyasal iktidarı pek çok yönden etkisine alarak basını da oldukça derinden sarsmıştır. Özellikle Cumhuriyet'in ilk on yıllık dönemi bu anlamda basın alanında yeni rejimin ittifak halkaları dışında kalan hiçbir eğilime olanak verilmeyen bir yapı oluşmuştur. Kurulan yeni siyasal sistemde iktidarı elinde tutan küçük burjuvazi, durumunu güçlendirip sağlamlaştırma çabalarıyla uyumlu bir basın yaratmaya çalışmıştır.¹⁶³

b. Payitaht'tan Makarr'a: Ankara'nın Başkent Oluşu ve Basın

Savaş sona erip barış görüşmeleri başladığı zaman iki sorun ortaya çıkmıştır: Birincisi Milli Mücadele'yi yöneten önder kadronun arasındaki çekişmeler, iktidar kavgaları, ikincisi de, devletin ve siyasal sistemin ne olacağına ilişkin farklı görüşler ve tartışmalar. İstanbul bu aşamada da Mustafa Kemal'in karşısında yer almış, İstanbul'un siyasal ve kültürel tutumu Mustafa Kemal'e muhalif olanlar tarafından belirlenmiştir. Nitekim Ankara'nın başkent olmasının gündeme gelmesi de özellikle İstanbul basınına Ankara karşısındaki muhalif tavrını gösterecektir.¹⁶⁴ Ankara'nın başkent oluşu, diğer bir çatışmayı beraberinde getirmiştir. Milli Mücadele'nin başlangıcından Mustafa Kemal'in siyasal iktidarının pekiştirilmesine kadar geçen dönemde, Mustafa Kemal ve diğer İttihatçılar arasında yaşanan çatışma Ankara'nın başkent oluş sürecinde de yaşanmıştır. Zürher'in "iç mücadele"¹⁶⁵ olarak adlandırdığı bu durum, Ankara-İstanbul başkentliği tartışmaları ekseninde bir kez daha ortaya çıkmıştır

¹⁶² Karaca, **a.g.e**; Koloğlu, **a.g.e** s.107-110; Criss, **a.g.e**, s. 33-50; Gevgilili, **a.g.m** s. 211; Koloğlu, **a.g.e** s.107-110; Topuz, **a.g.e**, s.60; Şapolyo, **a.g.e**

¹⁶³ Gevgili, **a.g.m** s. 212

¹⁶⁴ Öngider, **a.g.e**, s. 65

¹⁶⁵ Zürcher, **Milli Mücadele'de İttihatçılık**, s. 111

Dönemin kamuoyunu oluşturan başlıca 6 İstanbul gazetesinden üçü **Tanin** (Hüseyin Cahit), **Tevhid-i Efkar** (Velid Ebuzziya) ve **Vatan** (Ahmet Emin Yalman) Ankara'ya muhaliftir; **Akşam** (Falih Rifkı) ve **İkdam (Ahmet Cevdet)** Ankara'yı desteklemiştir; **İleri** (Suphi Nuri, Celal Nuri) Milli Mücadele'yi desteklemiş, bu dönemde İstanbul'un sözcüsü olmuştur.¹⁶⁶ Gazetelerin bu nitelikleri -Mustafa Kemal ve Ankara'ya olan yakınlığı veya muhalefeti- Ankara'nın başkentliğine olan tavrı da belirlemiştir. Ankara'nın başkentliği sürecinde basın üzerinden devam eden tartışmada İstanbul basını haricinde diğer bir taraf da Cumhuriyet'in resmi yayın organı sayılan **Hâkimiyet-i Milliye**¹⁶⁷ gazetesi olmuştur.

Lozan görüşmelerinin başlaması ile başkent in neresi olacağı tartışmaları İstanbul ve Ankara basınında yer almaya başlamıştır. Henüz barış görüşmelerinin devam ettiği dönemde İstanbul ve Ankara arasındaki başkentlik tartışmalarının bir kez daha basında gündeme gelmesinin en önemli sebepleri arasında her iki şehrin simgelediği iktidar mücadelesinin olduğu söylenebilir. Başkent in neresi olacağı konusunda basında yapılan tartışmalarda iktidar ve muhalefeti destekleyen basın tarafından savunulan argümanlar, iktidarın da nerede ve ne şekilde oluşturulabileceğinin-oluşturulması gerektiğinin sinyallerini vermektedir.

(1) İstanbul Versus Ankara: İstanbul-Ankara Basınında Başkent Meselesi

Barış görüşmelerinin başlamasıyla hız kazanan, "İstanbul'un ne olacağı?" tartışması aslında Mütareke döneminin başlangıcından beri önemli bir gündem maddesi olmuştur. İstanbul'un gerek başkentliği, gerek idari yapısı, ticari geleceği gazetelerin köşe yazılarında değerlendirilmiştir. Gazetelerin yayın politikaları, başkent in hangi şehirde kalması gerektiğini savunurken belirleyici olmuştur.

1923'ün Mart ayından itibaren gazetelerde başkent in İstanbul'da mı yoksa Ankara'da mı muhafaza edilmesi gerektiğini ele alırken İstanbul basınında çok farklı

¹⁶⁶ Öngider, **a.g.e** s. 68

¹⁶⁷ Önceleri ancak haftada iki gün çıkarılabilen gazete, 1920'nin temmuz ayında haftada 3 gün, Eylül ayından itibaren yine iki gün çıkarılmıştır. Temmuz 1921'de her gün öğleden sonra basılmaya başlanmıştır. 1931'de CHF'nin yayın organı olur, 1934'te adı **Ulus** olarak değiştirilir ve 1971'e kadar bu adla yayını sürdürmüştür.

görüşler yer almıştır. Bu görüşlerin bir kısmında; İstanbul'un taşıdığı "olumsuz" koşullar (coğrafi konumu) dolayısıyla başkent olarak değil, bir Müslüman ve Türk şehri olarak, ticaret ve kültür şehri olarak muhafaza edilmesi gerekliliği savunulmuştur. Anadolu'nun yıllarca İstanbul'u beslediğini ve Anadolu'yu fakirleştirdiğini, artık İstanbul'un Anadolu'ya bakması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu görüşe karşılık ise İstanbul'un taşıdığı "olumsuz koşulların" coğrafi değil iktidar yüzünden olduğunu ve "hain bir hükümet" artık var olmadığına göre de başkent in Anadolu'da herhangi bir yere taşınmasının gereksiz olduğunu bildiren görüşler yer almıştır. Bir başka görüş ise başkent tartışmaları yüzünden ortaya bir kez daha çıkan bu "ikiliğin", İstanbul'da başlayan bu muhalefetin sorumlusunun Ankara olduğunu, İstanbul'un kontrol altında tutulması gerekliliğini belirtmiştir. Diğer bir görüş ise Milli Mücadelenin Ankara'da başladığını artık başkent in ve yeni devletin de Ankara'da şekillenmesi gerektiğini, zaten Türklerin anavatanının Anadolu olduğunu ve Anadolu'yu kucaklamak gerektiğini savunmuştur.

Mart ayında İstanbul ve Ankara basınında başkentlik tartışmalarının başlaması, Ankara'da İstanbul'un tekrar hükümet merkezi olamayacağı haberinin yer almasıyla başlamıştır. İstanbul meselesi, özellikle barışın sağlanmak üzere olduğu ve iktidarın hangi şehirde kalacağına resmi olarak belirlenmemiş olması sebebiyle de Ankara'nın önemli bir gündem maddesi olmuştur. İstanbul meselesinin Ankara'da ciddi surette tartışıldığının ilk haberi **Tanin** gazetesinde yer almıştır. Gazetenin Ankara muhabirinin verdiği bilgilere göre, "İstanbul'un tekrar hükümet merkezi olması artık mümkün değildir. Fakat eski başkent in, bir Türk ve Müslüman memleketi olarak muhafazası için çalışmaların başlatılacağı" bildirilmiştir.¹⁶⁸ Ankara'ya karşı güçlü bir muhalefet yürüten Hüseyin Cahit, Ankara ve İstanbul arasında başlayan başkentlik tartışmalarında da belki de en önemli isim olmuştur. Haberin gelmesi üzerine Hüseyin Cahit, eskiden Türkler ve Avrupalılar arasında olan İstanbul meselesinin, artık Türkler arasında başladığını söylemiştir. İstanbul'un eski başkent olarak kalmasının yalnız İstanbulluların değil herkesin ciddi surette düşünmesi gerektiğini savunmuştur. İstanbul'un başkent olmaması için ileri sürülen olumsuz koşulların -boğazların durumu, İstanbul'un artık toprakların ortasında olmadığı için başkent in güvenliğinin tehlikede olacağı ve ülkenin diğer bölgeleriyle

¹⁶⁸ **Tanin**, 9 Mart 1339, sayı:147, s. 2

irtibatın zor olacağı- ise İstanbul'u başkentlikten mahrum edecek derecede önemli olmadığını savunmuştur:

“İstanbul 'da hain bir hükümdar bulunduğu müddetçe, merkez hükümetin Anadolu da müdafaa-i milliye için en münasip bir şehirde bulunması pek zaruridir. Fakat bütün bu endişeler çözüldükten sonra Niçin? İstanbul'un ne mahsuru var ki merkez hükümet Ankara'ya yahut Anadolu'nun başka bir şehrine nakil edilecektir? Yahut payitahtın başka tarafta bulunması neden İstanbul'da bulunmasından daha faydalı olacaktır?”¹⁶⁹

Yine Hüseyin Cahit Ankara'nın, İstanbul'a yönelik eleştirilerini dile getirerek, bu eleştirilerin yanlış dayanaklar üzerinden hareket ettiğinden bahsetmiştir. Cahit, özellikle iki şehir arasındaki rekabetin, yeterli düzeyde incelendiğinde İstanbul'un lehine döneceğini savunmuştur. Ankara'nın savaş zamanı için uygun bir merkez olduğunu ancak, barış zamanı için İstanbul gibi gelişmiş bir merkez varken medeniyetten uzak olan yeni bir merkezin uygun olamayacağını savunmuştur. Cahit, mekanın tesirinden bahsedip İstanbul'un burada bulunan her hükümet üzerinde kötü bir etki yaratacağını savunanlara: “kafalar aynı olduktan sonra mekanın değişmesinin bir önemi olmayacağını” söyleyerek karşı çıkmıştır. Ona göre, eski yönetimin yeniden uyanması endişesi için mekan değiştirmenin hiçbir önemi yoktur: ¹⁷⁰

Aynı günlerde Hüseyin Cahit, İstanbul'dan merkezin taşınması konusunu incelemeye devam etmiştir. Meselenin aslında barıştan sonra çözümleneceğini vurgulayan Cahit, henüz vakit varken konunun ayrıntılarıyla tartışılması gerektiğinden bahsetmiştir. Merkezin Ankara'ya taşınmasındaki sebepler arasında gösterilen; hükümetin kısa zamanda çok iş yapabilmesi, bu sebeple de İstanbul'un “tahripkâr tenkitlerinden” uzaklaşması gerekliliğini, iş için merkezin taşınmasını değil kafa yapısının değiştirilmesi gerektiğini söyleyerek eleştirmiştir. Merkezin Ankara'ya taşınmasının İstanbul'dan önemli bir Müslüman ve Türk nüfusunun azalmasını beraberinde getireceğini belirtmiştir. İstanbul'un boğazlarının açık olması merkez için bir tehlike oluştursa da savaş durumunda merkezin içerilere çekilerek kendini güvene alabileceğinden bahsetmiştir. Bu ve benzeri sebeplerden

¹⁶⁹Hüseyin Cahit, “İstanbul Meselesi”, **Tanin**, 13 Mart 1339, sayı:151, s.1

¹⁷⁰ Hüseyin Cahit, “İstanbul'un Kusurları”, **Tanin**, 17 Mart 1339, sayı: 155, s, 1

merkezin nereye taşınacağını karar verirken bütün fayda ve zararların iyi incelenmesi gerektiğini savunmuştur.¹⁷¹

Merkez-i hükümetin İstanbul'dan Anadolu'ya naklini muhik gösterebilecek sebepler arasında deniliyor ki:

Hükümetin az zamanda çok iş görmesi lâzımdır. İstanbul gibi tahribkar tenkidlere alışmış bir muhît her şeyin mahzûrunu bulmaya çalışacak ve her şeyde mahzur-ı keşf etmek mümkün olduğu için işleri tereddüd ve tevakkufa sevk edilebilecektir. İstanbul'un muhîti meselesinden evvelce de bahs etmiştik. İstanbul'un muhitine bulunan bu kabahat, "her şeyin mahzûrunu bulmaya çalışmak" ileti İstanbul'un taşında toprağında değil adamlarındadır. Bu adamlar, hayat-ı siyasiye ile alâkadar olan bu muhît, hükümet ile birlikte Ankara'ya gidecektir. Acaba şimdi Ankara'da her şeyin mahzûrunu bulmaya çalışanlar yok mudur? Bugün sulh tesis etmediği için İstanbul'da, neticeye nazaran biraz kalabalık var. Fakat sulh olup da merkez-i hükümetin Ankara'da kalacağı tahakkuk ederse İstanbul'dan bir Türk ve Müslüman mühâcereti başlayacaktır. Muhâceret edecek olanlar da İstanbul muhîti dediğiniz mehâlifi teşkil edenlerdir. Binâenaleyh İstanbul'u değiştirmekle hiçbir şey kazanmayacağız. Asıl değişmesi lâzım şey bizim muhâkememizdir, hissiyatımızdır. Bunu da öyle kolay kolay değişir şeylerden zannetmemelidir.

Tahribkâr tenkidlerden korkarak merkezini değiştiren bir hükümetin hiçbir zaman kimseye telkîn-i hürmet ve itimâd edemeyeceğini de hesaba katmalıdır. Çünkü mu muhâkeme azıcık ifrâta vardırırlar ve gülünç bir hâle sokulmak için biraz zorlanırsa hükümeti bir sur içine alarak ricâl-i hükümeti tenkid tesirâtından âzâde bulundurmamak en müntaki çare olur denilebilir.

Dağdağalı büyük şehirler iyi bir hükümet merkezi olmayabilirler. Amerika'da bunun mesâlimine tesâdüf edilebilir. Fakat Avrupa'nın en büyük payitahtların dağdağalı şehirlerdedir. Payitaht ahalisi bir çok yerlerde atak, müstehzî, tenkîdkâr olurlar. Bu, siyasetin icâbâtındandır. Bu gibi şeylerden ictinab etmenin imkânı yoktur. (...) İstanbul'dan uzaklaşmak hiçbir fâide temîn etmez, İstanbul'un sesi uzaklara da yetişir. En iyisi İstanbul'da kalalım, birbirimizi kırmayacak sûrette söz söylemeye alışalım, en masumâne sözlere bile kızmayalım.

En nihâyet, boğazların açık olması, her hangi bir devletin kolayca nümâyiş-i bahrî yapabilmesi İstanbul için büyük bir mahzûr teşkil ediyor.

Vâkıa, bu pek nazar-ı itibâra alınacak bir mütâlaadır. Fakat nümâyiş-i bahrîlerin eski istibdâd idâresi üzerinde hâiz olduğu tesir bugün millî bir hükümeti hiç titretmez. Nümâyiş-i bahrîye İstanbul pek lâ kayd kalabilir. Bir kere, İstanbul'un gayr-ı askerî bir mîntıkada bulunması bir nümâyiş-i bahrî icrâsına ahden mâni'dir. Muâhedâtın "bir kağıt parçası" telakkî edildiği bir devrede taahhüdü düveliyeli pek itimâd edilemezse de nümâyiş-i bahrî denilen tedbir-i şedid birden bire ittihâz olunur bir karar değildir. Bunun mukaddemâtı vardır. Mutlaka münâsebât-ı siyâsiyede bir gerginlik vukû'a gelecek ve bu gerginlik bir takım teşebbüsâta ihtiyâc hissettirecektir. İşte nümâyiş-i bahrî ancak bu gibi ahvâl netîcesinde vukû'a gelir. O zamana kadar hükümetin tedbîrli bulunmasına imkân hazırlanabilir. Hem boğazlardan geçecek harb sefinelerinin İstanbul'a kadar gelebilmeleri az çok bir vakte muhtacdır. O müddet zarfında hükümet, lazım ise, derhal Anadolu'ya çekilebilir. (...)¹⁷²

Vakit gazetesinde de Mart ayından itibaren başkent mevzusu ele alınmaya başlanmıştır. Dönemde **Vakit** Gazetesi köşe yazarı olan Ahmet Emin, başkentlik tartışmalarında özellikle iki şehrin rekabet halinde olduğundan bahsetmiştir. Ahmet

¹⁷¹ Hüseyin Cahit, "İstanbul'un Kusurlarından", **Tanin**, 22 Mart 1339, sayı:160 , s. 1

¹⁷² Hüseyin Cahit, "İstanbul'un Kusurlarından", **Tanin**, 22 Mart 1339, sayı:160 , s. 1

Emin, dönemde devam eden barış görüşmelerinin neticelenmeden böyle bir karar verilmesini sakıncalı bulmuştur. Yine de günü geldiğinde göz önünde bulundurulabilecek olgulardan bahsetmiştir. Bunlar, her iki şehrin de başkent olmasının faydalı ve sakıncalı yönlerinin başkentlik kararında etkili olması gerektiğidir. Ahmet Emin her iki şehrin faydalı ve sakıncalı taraflarını şu şekilde belirlemiştir:¹⁷³

Meselenin basit olmadığı, iki tarafı olduğunu esas diye kabul ettikten sonra İstanbul'un ve Ankara'nın leh ve aleyhinde olarak hatırımıza gelen noktaları birer birer sayacağız. İstanbul'un merkez-i idâre olması şu mahzûrları dâ'îdir:

1. İstanbul'daki bir hükümet kolayca kendi kendine İstanbul hükümeti mâhiyetini veriyor. Güyâ şehremânetinin bir şubesi imiş gibi İstanbul'a âid her şeyle uğraşiyor, bütün memlekete âid esaslı menfaatleri ihmâl ediyor. Memleket içinde bir İstanbul ve taşra farkı hâsıl ediyor. Bu vaziyet memleketin umûmî bir inkişâf geçirmesi nokta-i nazarından zararlıdır. İstanbul'un pek çok câzibeleri olduğu için hayat kolayca burada temerküz edecek, bütün memleket eski ibtidâî vaiyyetde kalabilecektir.
2. Muhîtin tesîri inkâr kabûl etmez. İstanbul muhîti burada bulunan her hükümet üzerine muayyen bir tesîr icrâ etmiştir. Bu tesirin tekerrür etmesi ve eski hükümet usûl ve anelerinin yeni bir şekilde canlanması endişesi vardır.
3. Dağdağalı büyük şehirler iyi bir hükümet merkezi değildir. Bir çok büyük maddî menfaatlerin tesadüm ettiği bir ticârî muhît, en sağlam bir idare uzviyeti üzerinde bile zehirleyici bir tesir bırakır. Amerika'da bu cihet esaslı bir sûrette tedkik edilmiştir. Federal hükümetin merkez-i idaresi olarak mevcut merkezlerden biri kabûl edilecek yerde Washington şehri yeniden vücûda getirilmiş ve burası Amerika şehirlerinin dağdağalı hâlinde âzâde sâkin bir memur şehri hâlinde kalmıştır. Newyork hükümeti için Newyork gibi bir şehir intihâb edilecek yerde şehrin ortasında kâin küçüçük (Olbeni?) tercih olunmuştur. (Newcersey) hükümeti koca (Newcersey sitesi) şehrini merkez yapacak yerde (Treniten) isminde küçük bir kasaba sığmıştır. Diğer Amerika hükümetlerinin bir çoğunda aynı vaziyet mevcuttur. Avustralya hükümeti 1911'de aynı ihtiyâcı duymuş, beyne'l-milel bir müsâbaka netîcesinde muayyen bir şehir planı tekarrür ettirdikten sonra bu plan mûcibince yeni bir merkez-i idâre tesîs etmiştir.
4. Boğazlar açık olduğu cihetle herhangi bir devletin bahrî bir nümâyîş maksadıyla İstanbul'a birkaç harb gemisi göndermesine mâni' yoktur.
5. İstanbul pek dağınık bir yerdir. Burada toplu bir hayat uyandırmak çok güçtür. İstikbâlde hayat-ı umumiyemizde alâkadâr olanların bir arada bulunması, birbirini yakından tanınması, arada itimad ve samîmiyet husûle gelmesi icab eder. İstanbul'daki hayat şerâitinin buna mâni' olduğu bit-tecrûbe görülmüştür. 6. Hükümetin az zamanda çok iş görmesi lâzımdır. İstanbul gibi tahribkar tenkidlere çok alışmış bir muhît her şeyin mahzûrunu bulmaya çalışacak ve her şeyde mahzûr keşf etmek mümkün olduğu için işleri tereddüd ve tevakkufa sevk edebilecektir.

Bu mahzûrlara mukâbil İstanbul'un merkez-i idâre olması da şu faydeler vardır: 1. İstanbul'un mevki'i mühimdir. Zâhiren merkezde kâin olmamakla beraber memleketin sâhil hattı uzun olması itibâriyle her cihete en yakın bir merkezdir. 2. İstanbul'un merkez olması memleketin hârice karşı ehemmiyet nûfûz itibarını yükseltmeye hizmet edecektir.

¹⁷³ Ahmet Emin, "Ankara ve İstanbul", **Vakit**, 14 Mart 1339, sayı: 1888, s.1

3.Sâhilde olması bir mahzûr olmakla beraber Lizbon, Londra, Karsetyanya, Estekholm, Kopenhag, Helsinburg gibi bu mahzûru göze almış idâre merkezleri yok değildir.

4.Merkez-i idârenin burada olması, İstanbul'da Türk unsurunun mevki'ini tahkîm ve teyid etmeye ve bu mühim yeri daha sıkı bir sûrette memlekete bağlamaya hizmet eder.

5.İstanbul'da hükümet devâiri için hâzır ve tamamıyla mefruş binâlar vardır. Memleketin diğer bir noktasında bu binâları vücûda getirmek külfet, masraf ve zamana muhtacdır. İstanbul'da cihânın umûmî vasatîsinden dîn bile olsa epeyce esbab istirahat vardır. Memleketin diğer hiçbir noktasında buna yakın şerâit mevcut değildir.

6.İstanbul, nüfusunun kesâfet ve kesretinin muallikiyeti itibâriyle hükümet idâresine en imtizac olan noktadır. Merkez-i idârenin olması, İstanbul'a âid hususi ihtiyacların edilememesini ve burasının ihmâlini intac gerektir.

-İstanbul'un maddî müdâfa'asından ziyâde esbâb-ı müdâfa'ası pek mühim bir mes'eledir. İdârenin burada olması, İstanbul (silik) hakkımızı daha kavî bir sûrette müdâfa'a eylememizi mûcib olacak ve maddeten de bizi daha (silik) müdâfa'a düşünmeye sevk edecektir. İstanbul'un lehinde ve aleyhinde olarak saydığımız (silik) bir kısmı Ankara'nın leh ve aleyhinde bir fikirde vardır. Doğrudan doğruya Ankara'nın lehinde şeyler vardır:

-Ankara'nın oynadığı tarihi rol, bizi siyâset itibâriyle buraya rabt edecek yerdir. Ankara denince, dağlar kadar müşkilâta (silik) iden ve zafer kazanan Türk azmi hâtıra gelecektir. Müşkil dakîkalarda memlekete (silik) Ankara, sulh kuvvetleri için de aynı taleb edecektir.

-Ankara'da bizim için yeni bir zihniyet, yeni hükümet sistemi, yeni bir tarz-ı faaliyet vardır. Bundan Ankara muhîtime bir hisse ayırmak (silik). Ankara'da toplu bir hayat vücûda getirmek (silik)

-Merkez-i idâre Ankara'da olunca, bi'l- (silik) temelini teşkîl edecek olan (silik), bulunacak, daha fazla bir şevk ve işler görülecek, sun'î tedbîrlere tevessülü azalacaktır.

-İhtiyâc daima yeni şerait halk ettiği için Ankara'da olması, orada ve etrâf vvicahen fazla ümrân uyanmasını, dâhil ile (silik) daha mükemmel muhâbere ve muvasale ve seyyâre postaları, telefon, seri şimendüfer hususu vücûda getirilmesini intac edecektir. (silik) İstanbul merkez olsaydı İstanbul- Ankara şimendüfer hattı belki de hâlâ işlemeyecek, bütün memleket berbâd ve çâresiz bir vaziyete kalacaktı.

Ankara aleyhinde olarak şu mahzûrlar hatıra geliyor:

1.Ankara memleketin ortasında olmakla beraber bugünkü vesâit-i nakliye itibâriyle merkezî bir vaziyete addolunamaz.

2.Ankara'da mevcûd binâlarda bir harb hükümeti nasılsa sığınmıştı. Vazîfeleri ve teşkîlâtı kesîr ve mütenevvi' bir sulh hükümeti sığınamaz.

3.Ankara ümrân ve istirahat vâsıtalarından çok mahrûmdur. Bu bizim için bir mahzûr teşkîl ettiği gibi ecnebîlerin bize âdetâ Asya'nın ortasında bir devlet nazarıyla bakmasını mucib olacaktır. İhtiyac addettiği her şeyden mahrûm bir muhîtte devamlı bir sûrette yaşayacak hiçbir ecnebînin bize dost ve müsâvî nazarıyla bakmasını beklememeliyiz. Beynelmilel münâsebetlerimizde merkezin bugünkü şekilde veya buna yakın bir Ankara olması bizi fecî zararlara dûçâr ettirebilir.

4.Nakliye ve muhâbere vâsıtalarını mükemmel bir dereceye çıkarmak bir zaman meselesidir. Bu zaman zarfında Ankara memleket hayatı üzerine merkezî bir tesîr icrâ edemeyecek, meselâ Türk matbu'âtı için merkez ister istemez İstanbul olacaktır. Ankara'da büyük ve müstakil bir gazete çıkması senelere muhtac bir şeydir.

5. Lehde ve aleyhde olan bu noktalara ilâve edilecek bir çok cihetler daha bulunabilir. Böyle bir vaziyette kat'î kararlar vermek için iki yol vardır. İstanbul ve Ankara'ya aid faide ve mahzurlardan hangilerininin haff olduğunu münâkaşa netîcesinde meydana çıkarılarak ona göre hareket edilebilir. Yahud iki şehirden hangisine aid mahzûrların def'i kolaysa o mahzûrların def'i ve icab eden faidelerin temini esbabı aranır ve mesele öylece halledilir. Zihni sabit bir fikre saptırmaksızın bu mühim bir mesele hakkında münâkaşalara girişilmesi pek faydeli bir şeydir ve bu münâkaşaların her halde zamanı gelmiştir.¹⁷⁴

Ankara'nın başkent oluşuyla ilgili yapılan tartışmalarda ilgi çeken bir nokta da Ankara'nın en önemli muhalifi olan **Tevhid-i Efkar** gazetesinin Ankara'nın başkent olmasını desteklemesi olmuştur. Gazete baş muhabiri Velid Ebuzyiya son döneme çıkan İstanbul meselesinin erken ve gereksiz olduğunu, dört yıldır başkent in Ankara'da olduğunu, hem Türkler hem de Müslümanlar için coğrafi ve siyasi açıdan en hayırlı olanın Ankara'nın başkent olarak kalması gerektiğini savunmuştur. Artık İstanbul'un Milli Mücadele dönemi boyunca Türkler ve Müslümanlar için merkez olarak kalamayacağını belli olduğunu ifade etmiştir. Son dönem ortaya çıkan bu İstanbul meselesini ise "fırkaî bir muhalefet" olarak değerlendirmiştir.¹⁷⁵

İleri gazetesi başyazarı, Suphi Nuri de savaşın sona ermesiyle birlikte Ankara ve İstanbul arasındaki ikiliğin tekrar oluşmaya başladığından bahsetmiştir. Zaten yazının başlığı olan "Bizans Entrikaları"; aslında İstanbul'da savaş sonrası tekrar oluşmaya başlayan muhalefete bir eleştiri niteliğindedir. Nuri, İstanbul'da başlayan bu muhalif hareketlerin sorumlusunun Ankara olduğunu savunmuştur. Bu ikiliğin sona ermesini sağlayacak tek çare Mustafa Kemal'e yakın isimlerin İstanbul'a gelmesidir. Çünkü Ankara, İstanbul'a yeterince önem vermemiştir. Nuri sözlerine şu şekilde devam etmiştir:

Bugün biraz İstanbul'dan bahsetmek istiyoruz. İtirâf edelim ki Refet Paşa ile Adnan Bey'in İstanbul'a geldiği günlerden sonra Anadolumuz eline düşman fırsattan hüsn-i istifâde edemedi. Aradaki ikiliğin kalktığı gün bütün İstanbul Ankara taraftarı idi. Herkes ekseriyet fırkasına tapıyordu. Fakat bu muhabbetten, bu samîmiyetten, bu ittihaddan layıkı vechle istifâde edebilmek için buraya Mustafa Kemal Paşa'ya sâdik adamlar gelmeli idi. Maateessüf renksiz bir takım kimseler iş başına geçtiler. Bunlar Ankara'daki birinci ve ikinci gruplara karşı açık bir siyâset takib edemediler. İstikbâllerini temîn maksadıyla her tarafa güldüler, herkesi kazanmak istediler ve tabîî hiçbir tarafın itimâdını celb edemediler. Bunların maiyyetleri, dostları, tayin eyledikleri memurlar da aynı reksizliği takib ettiler. Netice ise malum. Burada herkes aynı gâyeyi takib eder iken, herkes birinci grubun taraftarı iken yavaş yavaş bu ittihad ve âhenk

¹⁷⁴ Ahmet Emin, "Ankara ve İstanbul", **Vakit**, 14 Mart 1339, sayı: 1888, s.1

¹⁷⁵ Velid Ebuzyiya, "İstanbul Meselesi", **Tevhid-i Efkar**, 23 Mart 1339, sayı: 6271-243, s. 1

gaib olmaya başladı. Çünkü Ankara buraya ehemmiyet vermedi. İstanbul'u unuttu. Şehrimizi sâdik taraftarlarının elinde bırakmadı. Elektrikçilik ve renksizlik burasını aylardan beri kemirdi durdu. Maaşların adem-i intizâmı, teehhuratı, memurların açığa çıkarılması, pek çok adamın menâfi-i şahsiyesine dokunulması gibi hususat muhâliflerimizin işine yaradı.

Bundan maada kaba sofuluğu ortaya çıkararak taraftar peyda edenler, ulu orta Ankara'yı tenkid eyleyenler, ittihadçılığı iaşecilik ve men-i ihtikarcılık şeklinde tekrar yaşatmaya çalışanlar da vardır. Bunlar gayr-ı memnunlardan daha kuvvetlidir ve gayr-ı memnûnlar avlamakla meşgûldürler. Aynı zamanda da renksiz ve gayr-ı sâdik ve kurnaz âmirler ve memurlar da bu iaşecilere, men-i ihtikarcılara uşaklık ediyorlar.

Ankara'ya karşı muhâlefet bayrağını açanlar yalnız bu saydıklarımız değildir. Tabî'i bütûn bunlara kuvvet ve para veren bazı beynelmilel bankerler ve bunların malum olan adamları da vardır. Bu adamlar Lozan'da olduğu gibi gazteeler ile, entrikalar ile, propagandalar ile efkâr-ı umumiyeyin Ankara'nın aleyhine çelmek istiyorlar ise de her hareketleri hamd olsun keşf ve ta'kîb edilebilir. Vakia para kuvvetle hem de ecnebî parası kuvvetiyle pek çok iş yapılabilir. Fakat Türklerin ekserîsi parayı istihkâr edenlerdir.

(...)

İstanbul'un siyâsi dedikodularını yazar iken iki meseleye de temâs etmemek kâbil değildir. Bunlardan biri hukûk-ı esâsiye diğeri de usûl-i idâreye aiddir. Teşkilât-ı esâsiye kânunumuzun bazı guna noksanları görülmektedir. Bir madde-i müstacile ve munzama ile Büyük Millet Meclisimiz hânedân-ı âl-i Osmân imzâsıyla halife olan zâtın intihabatına iştirâ edip edemeyeceklerini gâyet sarîh bir sûrette millete bildirmelidirler.

Avrupa kanunlarında da bu meseleye dâir bir çok maddeler vardır. Eskiden hükümdarlık etmiş âilelerin azasına bir takım hukûk-ı siyâsiye verilmemektedir. Avrupalılar bu gibi maddeler ile eski hânedân azası tabî hukuk-ı siyasiyelerinden mahrum ederler iken bunun sebebini de anlamışlardı. Bu sebepler pek bellidir. Tabî'i bir sûrette bu hânedân azası mazinin iadesini isterler ve kendilerine her vakit millet dâhilinde bir takım taraftarlarda bulabilirler. İşte bu gibi teşebbüsâtın memleketin emniyet ve asâyişine su-i tesiri olacağı bedihi olduğundan Avrupa vazı kanunları gâyet kat'î ve sarîh ahkâm ile bu gibi teşebbüsler, entrikaların önüne geçmişlerdir. Bizim Büyük Millet Meclisimizde teşkilât-ı esâsiye kanunumuza "Hanedan-ı âl-i Osman imzâsının bilhassa halife olan zâtın hiçbir türlü idari, beledi, siyasi intihabata iştirâk edemeyeceklerine, ne intihab etmek ne de edilmek hakkına mâlik bulunmadıklarına, eğer hılaf-ı kanun intihab olunurlar ise bu intihâbı kabûl edemeyeceklerine, dair bir madde-i mahsûsa derc etmelidir. Bu madde olmaz ise bu memleket rahat yüzü görmez ve hâkimiyet-i milliyemiz her gün yeni bir tehlikeye ma'rûz bulunur. İki senede bir, her intihâb devresinde dâhilî ve hâricî bin türlü entrikalar, propagandalar, teşkilât ve hatta icra'at ile memleketimiz sarsılır ve Mustafa Kemal Paşa'nın mukaddes ve muazzam eseri her iki senede bir ber-hevâ olmak korkusunu geçirir. (...)¹⁷⁶

Yukarıda da anlatıldığı gibi, özellikle Saltanat taraftarlarının önünü kesebilmek için yasal düzenlemelerin de güçlendirilmesi gerektiğini aktarmıştır. Son olarak Suphi Nuri, İstanbul'un her türlü dâhili ve harici entrikaya maruz kaldığından bahsetmiştir. Bu etkiyi kaldırabilmek için, bizzat Mustafa Kemal Paşa tarafından atanan bir valinin-bir paşanın gelmesinin gerekliliğini savunmuştur. Bu bakımdan da

¹⁷⁶ Suphi Nuri, "Bizans Entrikaları", İleri, 29 Mart 1339, sayı:1849, s. 1

Ankara'nın bir an evvel İstanbul'u ciddi bir surette dikkate alması gerektiğini belirtmiştir.¹⁷⁷

Yine başka bir yazısında Suphi Nuri İstanbul'da oluşan muhalif hareketlerin İstanbul halkı ve bütün basın ile özdeşleştirilmemesi gerektiğini savunmuştur. İstanbul'un artık "Bizans" değil, Türk ve Müslüman olduğunu, Anadolu'yu yetiştirenin İstanbul olduğunu belirterek şunları ifade etmiştir:

(...).Fakat İstanbul ahalisi bunlardan ibaret midir? Haşa
(...) bugünkü İstanbul hükümeti milliyet ve Türk İstanbul'dur, Bizans değildir.
İstanbul Anadolu müdafaası esnasında Anadolu'ya ..milleti ihraz etti. En saiki bir halinde bile İstanbul elinden geleni yaptı, hatta harikalar gösterdi.(...) İstanbul bir iki gazetecinin bir iki mutasabbin bir iki menfaat parçasının hatırı için bu parlak hizmeti unutamaz inkar edemez. İstanbul bir takım karanlık muhalefetin yeri olamaz. (...) Anadolu'yu yetiştiren İstanbul'dur. Türk vatanının iki kısmı olan burası ile ötesinin arasını ayırmak isteyen karanlık vicdanlar hüsrana daima içinde kalacaktır, mahvümazmahal olacaklardır.
İstanbul'un Türklük ve Müslümanlık cihanında oynayacak büyük bir rolü vardır. İstanbul'un istikbali herhalde mazisinden daha parlak olacaktır. Tekamil ve terakki edeceğine inandığımız derkar olan Türk milletinin siyasi olmasa bile iktisadi ve irfani merkezi İstanbul'dur.¹⁷⁸

Basında başkentin neresi olması gerektiği tartışmaları sürerken, İstanbul'un gelecekte idari ve siyasi olarak nasıl şekillenmesi gerektiği tartışmaları da başlamıştır. **İleri** gazetesi baş muhabiri Suphi Nuri, İstanbul'un artık başkent olmaması gerektiğini, bununla birlikte şehrin de ayrıca önem verilerek yeniden düzenlenmesi gerektiğini vurgulamıştır. Özellikle boğazların durumu İstanbul'un güvenliğinin sağlanmasında en önemli problem olarak gözüktüğü için başkentin burada olmaması gerektiğini belirtmiştir. Eskiden İstanbul için Anadolu'nun çalıştığı, bu günden itibaren İstanbul'un da ülke için çalışması gerektiğini söylemiştir. İstanbul'un halen bir İslam ve ticaret merkezi olduğunu vurgulayarak, şehrin bu şekilde güçlenmesi ve gelişmesi, böylece Türkiye'ye kazandırılması gerektiğini savunmuştur. İstanbul'un başkent olarak kalmasını isteyenlerin yabancılar ve onun taraftarları olduğunu ileri sürmüştür. İstanbul'un başkent olarak kalmasını isteyenlerin de İstanbullu olarak değil bir "Türk" gibi düşünmeleri gerektiğini vurgulamıştır.¹⁷⁹

¹⁷⁷ Suphi Nuri, "Bizans Entrikaları", **İleri**, 29 Mart 1339 , sayı:1849, s. 1

¹⁷⁸Suphi Nuri "İstanbul'u Tenzih Edelim", **İleri**, 17 Mart 1339, sayı:1849, s.1

¹⁷⁹ Suphi Nuri, "İstanbul Ne Olacak?", **İleri**, "25 Mart 1339, sayı: 1846,s. 1

İstanbul'un gerek coğrafi gerekse askeri koşulları dolayısıyla başkent olamayacağını savunan diğer bir yazı da **İkdam** gazetesinde yayınlanmıştır. Ancak Ankara'nın tek başına İstanbul'u yönetemeyeceğini, İstanbul'un ancak ticari bakımdan ilerleyerek kendi kendine yetebileceğini savunarak şunları söylemiştir:

Naçiz mütalaamca İstanbul bir adım merkeziyet kaidesiyle idare olunabilir. Ankara veya diğer bir Anadolu merkezi İstanbul'u idare edemez. Nasıl ki bir vakitler İstanbul'da Anadolu'yu idare edemedi. İstanbul eğer büyük iktisadi tertibata malik olursa çok terakki eder ve çok zengin olur ve Türkiye devleti için eskisi gibi bir yok bir masraf ocağı değil bir menbağ, servet ve irfan olur. İş o tertibatı idrak edecek kimseleri bulmaktır.¹⁸⁰

Makalede ayrıca Ankara'nın başkent olmasını ve bir an önce imarının başlaması gerektiği ifade edilmiştir. Ankara artık, Türklükle birlikte yaşayacak şanlı bir tarihin parçası olmuştur. Ankara resmi olarak başkent olmasa bile Türklük için "milli bir kible" gibi tanınmalıdır, çünkü Ankara Türklüğün yeni merkezidir ve Kafkasya'daki Türklerle daha kolay irtibatı sağlayan bir konumdadır. Sadece bunun bile Ankara'nın başkent olmasa da imarının bir an önce yapılması için yeterli bir sebep olduğu savunulmuştur.¹⁸¹

İstanbul'da bu tartışmalar devam ederken, İstanbul Belediyesi tarafından Mustafa Kemal'e fahri hemşerilik verilmiştir. Konuyla ilgili bir açıklama yapan Mustafa Kemal İstanbul'un Türklük vasfını yüceltmıştır.¹⁸²

(2) İstanbul Basınında Başkent'in Neresi Olması Gerektiğine Dair Bir Anket

İstanbul'un mu yoksa Ankara'nın mı başkent olması gerektiğine dair bu haberler yayınlanırken, Temmuz ayında **Tanin** gazetesinde ilginç bir anket başlamıştır. Dönemin İstanbul milletvekilleri ile yapılan bu ankette milletvekillerine; "İstanbul'un başkent olup olamayacağı ve buna dair görüşleri", "İstanbul Türk ve Müslüman olarak muhafaza çareleri", "Milletvekillerinin İstanbullulara neler vaat ettikleri" ve "açıkta kalan memurlar meselesi" gibi sorular sorulmuştur. Anket boyunca dönem İstanbul milletvekillerinden Hamdullah Suphi, Hamdi Bey, Refik Paşa, Dr. Refik, Ali

¹⁸⁰ "İstanbul-Yeni Payitaht", **İkdam**, 12 Haziran 1339, sayı: 9424, s.1

¹⁸¹ "İstanbul-Yeni Payitaht", **İkdam**, 12 Haziran 1339, sayı: 9424, s.1:

¹⁸² Gazi Paşa ve İstanbul, **İkdam**, 23 Haziran 1339, sayı: 9435, s. 1

Rıza Bay, İsmail Canbolat Beylerle görüşülmüştür. Milletvekillerinin İstanbul'un başkentlik konusuyla ilgili görüşleri farklı olsa da, İstanbul'un Türk ve Müslüman kalması ve buna dair idari, iktisadi ve siyasi yönde çalışmaların artırılması gerekliliği ortaktır.

Ankete ilk katılan Refik Paşa, İstanbul'un başkent olmaması gerektiğinden bahsederek, İstanbul'un Türk ve Müslüman kalması için çarenin şehrin başkent yapılmasıyla değil, ticaretin güçlendirilip İstanbul'un ticari bir merkez olarak gelişmesiyle sağlanacağını savunmuştur. Önemli olan da bu ticari işletmelerin Türkleştirilmesidir.¹⁸³ Hamdi Bey de, özellikle donanmanın ve gemiciliğin geliştirilerek ticaretin artırılmasıyla İstanbul'un Türk ve Müslüman kalarak zenginleşebileceğinden bahsetmiştir.¹⁸⁴ Yine İstanbul milletvekillerinden Doktor Refik Bey de gerek başkentlik meselesinin gerekse İstanbul'un gelecekteki durumunun ancak barışın sağlanmasının ardından düşünülmesi gerektiğini belirtmiştir.¹⁸⁵ Ali Rıza Bey ise İstanbul'un yeniden başkent olması fikrine tamamen karşı çıkmıştır. İstanbul'un öncelikli olarak ticari anlamda ilerlemesinin sağlanması ve Türk ve Müslüman nüfusunun ticaretin yükselişiyle burada muhafazasının gerçekleşebileceğinden bahsetmiştir.¹⁸⁶

Hamdullah Suphi Bey'in ise başkentlik ve İstanbul'daki Türk ve Müslüman nüfusun muhafazası hakkındaki görüşlerini açıklarken, İstanbul meselesinin memleket meselesi olduğunu ve Anadolu meselesinin İstanbul'un bir eseri olduğunu savunmuştur:

Muhtaç olduğumuz şerâit emniyetini istihsâl ettikten sonra hükümetin buraya nakl edilmesi fevkalade matlubdur. İstanbul meselesi bizim için bütün memleket meselesidir. Bizans tarihiyle Osmanlı tarihini anlaşılmış olanlar, harb-i umûmîden beri devam eden mücâdele içinde İstanbul'un nasıl müstesnâ bir hedef teşkil ettiğini görenler, Anadolu'ya çıkarılan işgâl ordularının Anadolu içinden gelecek ve İstanbul'u kurtaracak Türk kuvvetlerine karşı yolları kapamak maksadından başka bir gâyesi olmadığını takdîr edenler İstanbul meselesini dar bir telakkî ile muhâkeme etmemek ne yaman ne fecî bir gaflet olduğunu pek iyi bilirler.

¹⁸³ "İstanbul Mebusları ile Mülakat", **Tanin**, 3 Temmuz 1339, sayı: 260, s.1-2

¹⁸⁴ "İstanbul Mebusları ile Mülakat", **Tanin**, 6 Temmuz 1339, sayı: 263, s.1

¹⁸⁵ "İstanbul Mebusları ile Mülakat", **Tanin**, 1 Temmuz 1339 sayı: 258, s: 1,

¹⁸⁶ "İstanbul Mebusları ile Mülakat", **Tanin**, 1 Temmuz 1339, sayı 258, s: 1; İstanbul Artık Makarr Hükümet Olabilir mi?: Mebus Ali Rıza Bey, İstanbul'un Bundan Sonra Makarr Hükümet Olamayacağını Hakkındaki Esbabı İzah Ediyor, **İleri**, 3 Temmuz 1339, sayı: 1944, s.2,

İstanbul'u behemehâl muhâfaza etmeye mecbûruz. Buna Anadolu'nun emniyeti nokta-i nazarından da mecbûruz. İstanbul ilim ve san'at pâyitahtımız olmaktan hiçbir zaman iskât edilemez. Fakat herkes görüyor ki siyâsî tebeddüller İstanbul'un Türk kısmını sudan mahrûm kalmış bir ağaç gibi kurutuyor. İstanbul meb'ûslar gerek hüzün ile, en ağır bir his mesuiyet ile deruhde ettikleri vazîfelerin başında İstanbul'un muhâfaza ve takviye vazîfesi vardır.
(...)

İstanbul meselesi bütün Anadolu meselesidir. İstanbul'u hatâ ile, gaflet ve cehl ile Allah göstermesin bir gün elimizden çıkarırsak buraya gelip buluşacak ecnebî evet hiç olmazsa Anadolu içinde doğru emniyet menatık arayacaktır. Sevr muahedesinde gördüğünüz üzere.
Bizim Üsküdar sâhillerinde düşmanlarımızla İstanbul'da karşı karşıya oturacağımızı tasavvur edenlere hayret ederim. Bir Anadolu muhârebesini, İstanbul'a ilk geldiğim zaman söylediğim gibi, İstanbul yollarını açmak için yaptık. İzmir istilâsı tehlikeyi başka tarafta göstermek isteyen bir şaşırtma noktası idi. Yunan ordusu İstanbul'u kurtaracak kuvvetleri kendi üzerine çekmek vazîfesini der-uhde etmişti.(...)”¹⁸⁷

İTC döneminin eski Dahiliye Nazırı, İsmail Canbolat Bey ise konuya başka bir noktadan yaklaşmıştır. Başkentlik meselesinin konuşulmasının gereksiz olduğundan çünkü böyle bir meselenin mevcut olmadığından bahsetmiştir. İsmail Bey'e göre zaten merkez bellidir, yasal bir düzenleme yapılmadıkça merkez İstanbul'dadır:

“Ben el-yevm merkez hükümet meselesi mevcut olduğunu görmüyorum ki bu sualinize cevap vereyim, çünkü Türkiye'nin payitahtı Kanuni Esaside yazdığı gibi İstanbul dur. Ve kanuni esasının bu maddesi değişmediği gibi Teşkilatı Esasiye kanununda bunun için bir kayıt mevcut değildir. İstanbul merkez hükümet olmaktan çıkmadığına göre merkezin İstanbul'da tesisi neden dolayı mevzu bahis olabileceğini anlamıyorum. Eğer merkez devletin el-yevm Ankara'da bulunması bu mülahazaya davet ediyorsa siz de biliyorsunuz ki İstanbul ecnebi işgali altında iken merkezin burada kalması bittabi mümkün olamazdı. Gerçi büyük millet meclisinin birinci devre intihabası esnasında birkaç defalar merkez hükümet meselesi vakitsiz olarak mevzubahis oldu. Ve bu tarzda teklifler vuku bulduğu esnada merkez hükümet İstanbul'dan başka bir yere nakli istihdat eden bu teklifler kaale alınmalı. Yeni meclis açıldıktan ve akit-sulp mütakıp arzı arz-ı meşgulemiz, tahliye olduktan sonra resmen merkez hükümet olan İstanbul' da devam edip etmemesi meselesi tabii ki mevzu bahis olacaktır. Şimdiki vakit fiilen idari merkezi Ankara'da bulunuyor. Ancak devletin makarri idaresi tebdil etmiş değildir.

Soru: Merkez hükümet meselesi beyan buyurduğunuz zaman mevzu bahis olur ise siz hangi fikri müdafaa edeceksiniz. Merkezin İstanbul'a avdetini yoksa başka bir memlekete nakline mi taraftarsınız?

Merkez hükümet şu veya bu şehirde olması meselesi bu defaki intihabatın mahvuruni teşkil eden esasat meyanında bulunmadığına göre diğer malum umdeler etrafında birleşmiş olan yeni mebusların bu mesele etrafında ayrı ayrı fikirlere sahip olmaları haiz ve tabiidir. (...) benim fikrime gelince bilirsiniz ki ben, bu güne kadar hayat ve siyasisinde hür fikirli müstakil yaşadım. Şimdi bana irad ettiniz suale bir İstanbul mebusu sıfatı ile değil, Türkiye'nin herhangi

¹⁸⁷ “İstanbul Mebusları ile Mülakat”, **Tanin**, 1 Temmuz 1339, sayı 258, s. 1,

daire-i intibayasından çıkmış bir mebus yahut meclise hiç girmemiş bir ferd olarak cevap vereceğim. Bu fikir de şudur. Merkezi hükümetin İstanbul da olması en tabii ve zaruri bir şeydir. Evet fikrimin ne gibi esbap ve mülahazadan mütevellit olduğunu müsademizle izah edeyim. Evet İstanbul mevkii coğrafi ve siyasi itibariyle kendi içinde bir kuvvai merkeziyeye lüzum gösteren şehirlerden biridir. Nitekim bu lüzum asırlardan beri kendisini hissettirmiş ve ona göre hareket edilmiştir. Biz asırların telkin ettiği bu zarureti ihmal ederek şarkın bu en mühim merkezini boş yani menkul bırakacak olursak hem kendimizi ülkenin en hakim noktalarından birini tutmak gibi azim bir kuvvetten mahrum hem de bu merkezi boş bırakmış oluruz ki bunun sonunu kestirmek güç bir şey değildir. İstanbul yedi tepe üstünde kuruldu kurulalı cihan baş tacını muhafaza etmiştir. (...) Hükümet tarih ve siyaseti milliye itibariyle düşününce muazzam bir Türk serdarının idare ettiği Türk orduları ile harika tarzda fetih ve Türk imparatorluğuna merkez hükümet olarak ahda edilen ve Bizansların elinden Türklerin eline geçmesi yeniçağın başlaması gibi tarih alimin muazzam bir inkılabına sebep olan İstanbul'u biz nasıl merkez hükümet olmaktan çıkarabiliriz.

(...) Birçok asırdan beri her gün artan bu güzellik İstanbul'u makarrı hükümet yaptırmak için bir sebep teşkil edemez mi? ¹⁸⁸

İsmail Canbolat Bey, İstanbul'un Türk ve Müslüman olarak muhafazasının sağlanabilmesinin de buranın başkent olarak kalmasına bağlı olduğunu savunmuştur. Buradan ayrılacak her milletvekili ve ailesinin, Müslüman ve Türk nüfusunda ciddi bir azalmayı da beraberinde getireceğini ifade etmiştir. ¹⁸⁹

Nitekim yapılan ankete verilen cevaplar incelendiğinde İstanbul basınında yer alan görüşlerden çok da farklı bir görüşün yer almadığı görülmektedir.

(3)Mekanın İnsan Hayatına Tesiri: Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nin Tartışmaya Katılışı:

Ankara ve İstanbul arasında yaşanan başkentlik tartışmalarında diğer bir konu da başkentini iki şehrin haricinde başka bir yere taşınması olmuştur. Dönemde bu yaklaşım ilk olarak **Vatan** gazetesi baş muhabiri Ahmet Emin'den gelmiştir. Ahmet Emin Bey, başkentini neresi olacağı tartışmalarında yaşanan çıkmazın esas sebebinin Ankara ve İstanbul arasında bir tercih yapılmak istenmesinden kaynaklandığını belirtmektedir. Ona göre, her iki kent de o günkü şartlar itibariyle başkent olmaya uygun değildir. Bunlar haricinde bir yer aramak çok daha uygundur. İstanbul coğrafi şartları dolayısıyla artık başkent olmamalıdır. Ankara'nın başkent olabilmesi ise birçok yatırımı gerektirmektedir ki o günkü şartlarda böyle bir parayı

¹⁸⁸ "Yeni mebuslarla mülakat", **Tanin**, 11 Temmuz 1339 sayı: 267,s: 1

¹⁸⁹ "Yeni mebuslarla mülakat", **Tanin**, 11 Temmuz 1339 sayı: 267,s: 1

buna yatırmak gereksizdir. Ahmet Emin, Ankara'da bir başkent in oluşturulmasının suni olacağını ve de çok külfetli olacağını belirtmiştir. İstanbul'un ise daha ziyade bir ticaret merkezi olmaya uygun olduğunu savunmuştur.¹⁹⁰

Ağustos ayından itibaren Ankara ve İstanbul arasında süren başkentlik tartışmaları hızlanmaya başlamıştır. Artık Ankara'nın resmi yayın organı olan **Hâkimiyet-i Milliye**'de de konuya dair yazılar görülmektedir. Başkent konusunda Ankara'nın mı yoksa İstanbul'un mu daha uygun olacağı İstanbul ve Ankara basınında karşılıklı yazılarla tartışılmaya başlanmıştır. **Vakit** gazetesi baş muhabiri Ahmet Asım, İstanbul ve Ankara arasında yaşanan başkentlik tartışmalarının henüz erken olduğunu, barışın tam olarak tesis edilmesinden sonra karar verilmesi gerektiğini savunmuştur. Ancak barış tamamlanıp bir müddet geçtikten sonra, bu konuda iyi bir çalışma neticesinde karar verilmesi gerekliliğini vurgulamıştır:

“(..).Bineanaleyh her tarafta sulh zamanlarına mahsus olan vaziyet tabiiyeye tamamen avdet etmedikçe merkez hükümetin Ankara'dan başka bir yere nakli lazım gelip gelmeyeceğini münakaşa etmek doğru olamaz. Merkez hükümet meselesinde muhalif noktai nazarlar oluşacaktır. “İstanbul'u savunanlar boğazlar meselesini göz önünde bulundurmalı İstanbul ve boğazlarda tesis edilecek usul idare fiilen tecrübe olunduktan sonra İstanbul'un merkez olup olmayacağına karar vermelidirler. Yine muhalif devletlerin Türkiye'ye karşı takip edecekleri siyaset, merkez hükümetin belirlenmesinde önemlidir. Bunlardan başka Yine merkez hükümetin Ankara'dan idaresine lazım gelmediğine dair verilecek kararın tehirine diğer bir sebep vardır. Bu da hal sulhun tesisinden sonra bu günkü Ankara'nın merkez hükümet olarak tecrübe edilmemesindedir. Merkez idarenin Ankara'da kalması şimdiye kadar bir hakiki ihtiyaç ve zaruret idi sulh dan sonra bir zaman için tecrübe devresi geçirilmedikçe doğru bir karar vermek mümkün olmayacaktır. Binaenaleyh merkez hükümet meselesini hal etmek için sulhun tesisini beklemek ve ondan sonrada daha bir müddet tecrübe devresi geçirmek icap edecektir. Bu merkez hükümet kararının verilmesini uzatırsa bazı mahsurlarda ortaya çıkabilir. Çünkü merkez hükümet meselesi ile bir memleketin istikbali arasında büyük bir münasebet vardır. Merkez hükümetin nereye gideceğini karar verilmesi girişimcilerinde iktisadi ve umrani teşebbüslere girmelerine izin vermeyecektir. Kısacası merkez hükümet hakkında bir karar verilmesi şimdilik doğru olmamakla birlikte bu kararsızlığın senelerce devam etmesi de doğru değildir. Diğer taraftan da İstanbul un tarzı idaresinin merkez hükümet meselesinden ayrı olarak değerlendirilmesi lazımdır. İstanbul'un müstesna vaziyeti coğrafyasından bütün memleket için istifade yollarını aramak hem bakımsızlıkla düçar harabe olmaktan kurtarmaya çalışmak zamanı gelmiştir.”¹⁹¹

¹⁹⁰ Ahmet Emin, “İdare Merkezimiz”, **Vatan**, 30 Temmuz 1339, s.1

¹⁹¹ Ahmet Asım, “Merkez Hükümet Meselesi” **Vakit**, 16 Ağustos 1339, sayı 1342, s.1

Merkezin neresi olacağı tartışmaları devam ederken **Vatan** gazetesi baş muhabiri Ahmet Emin, Ankara'nın merkez olması tartışmasına çok daha ayrıntılı makalelerle eleştirilerine devam etmiştir. Ahmet Emin merkez meselesinin milli bir mesele olduğunu, gerek İstanbul'un gerekse Ankara'nın merkez olamayacağını bir kez daha ifade etmiştir. Ahmet Emin, mekanın insan üzerindeki etkisini göz önünde bulundurarak, her iki şehrin de merkez olabilecek yapıda olmadığını savunmuştur. Ankara ve İstanbul'dan birinin merkez olmasını isteyenlerin daha ziyade duygularıyla hareket ettiğini savunarak sözlerine şu şekilde devam etmiştir:¹⁹²

"(...)Muhitin insanlar üzerinde olan tesirini kimse inkar edemez. Her itibarla birbirine benzeyen insanlar, birbirinden başka muhitlerde diğerinden çok başka istidadlar peyda etmiştir. Bir taraftan umran, refah, terakki yolunu tutmuşlar, diğer yerlerde tevkif halinde tutulmuşlardır. Bazı muhitler mütemadiyen münevver, cazibeli, kuvvetli şahsiyetler yetiştirmiş, diğer muhitler korkunç bir akamet halinde kalarak, vasatının fevkinde adamları pek nadir bir istisna şeklinde ortaya çıkarabilmiştir. Bazı muhitler faaliyet doğurur, bazı muhitler de uyuşturur.

Bu hususta hükme müdara olacak cihet, zamanın geçirdiği uzun imtihandır. Bu imtihanda Ankara devan neferi çıkmıştır. Bütün memleketin içinde bir muhit yoktur ki tevkife Ankara kadar taraftar, umran ve terakkiye Ankara kadar bigâne düşman olsun. Şimendifer her tarafta uyandırıcı bir kuvvet tesirini gösterdiği halde Ankara karşısında tamamıyla aciz kalmıştır. Ankara muhitinin yetiştirdiği insanlar için hayatta gaye müessis itiyadların uyşuk bir halde birbirini veliyy etmesi hiçbir şeyin değişmemesidir. Bu itiyad dairesi haricinde kalanlara Ankaralı (yaban) namını verir. Yabanlarla hiçbir nevi münasebet şayan arzu değildir. Onlar memlekete servet getirse bile bundan hayır yoktur. Yabanlar Ankara'ya geldiğinden beri Ankaralılar hastalıklara dahi müstaid adamlar olmuş, hayatın her zevkinden ellerini çekmişlerdir.

Bugün memleketin hiçbir noktası yoktur ki merkez olmak emeliyle titremesin. Ankara'nın emeli ise bir an evvel merkez olmaktan kurtulmaktır.(...)"¹⁹³

Ahmet Emin, aynı makalede mekanın insan hayatı üzerindeki etkisini yine vurgulayarak, Ankara'nın hangi sebeplerle merkez olamayacağını sıralamıştır. Ankara'nın medeniyetin gelişmesinde her zaman geri kaldığını, özellikle Ankara'nın yerli nüfusunun medeniyete ulaşmada bir araç değil engel oluşturduğunu savunmuştur:

"Bizce şu sebeplere mebni manadır:

1) Ankara muhiti umrana karşı olan tabi istidatsızlığını asırlardan beri sarih surette ortaya konmuştur. Bu istidatsızlığa galiba ederek Ankara'yı bütün memleketin umran merkezi yapmak pek külfetli bir şeydir. Vaziyetimizin bugünkü haline nazaran bu mukayesede bir külfete girişmek ağır bir israftır. Ankara'da umran yetiştirmek gayri müspet bir tarlayı kimyevi vasıtalarla münasip bir hale koymaya benzeyecektir. Vesayetimiz az iken ve tabiyaten

¹⁹² Ahmet Emin, "Merkeze Dair Münakaşa:1", **Vatan**, 18 Ağustos 1339,s.1

¹⁹³ Ahmet Emin, "Merkeze Dair Münakaşa:1", **Vatan**, 18 Ağustos 1339,s.1

umrana müstaid yerler bulunabilirken neden böyle lüzumsuz bir tecrübeye girişelim

2)Herhangi bir muhitte en kıymetli umran ekseri yerli nüfustur. Ankara nafiyesi umrana bir vasıta değil bir engeldir. Demek muhiti imar eylerken Ankara nafiyesinden muavin bir kuvvet olarak istifade edilecek yerde onların mukavemetini kayırmak ve kendileriyle beraberce sürüklemek için fazla bir kuvvet israf etmek lazım gelecektir.

3)Bilaistişane herkes bulunduğu muhitin tesirine tabidir. Her fertte kuvvetli emel ve arzular bulunabilir. Fakat bunları ihtiyaç ve faal haline ishal etmek için mutlaka muhitin menba kuvvetine ihtiyaç vardır. Ankara muhiti bu kuvveti vermeyecektir. (...). Hükümetten bazen öyle hareketler sadr oluyor ki Ankara muhitinin dar tesirine tabiyat edildiğinden ve cihan cereyanlarıyla sıcak temasın gaib olduğundan başka bir şeyse delalet edemez. Bu hareketlerden mesul olan zevat adeta derecede bir muhitte bulunsalar mümkün değil, böyle bir şey düşünmez ve yapamazlardı.

4) Umran ve Türkiye'nin en emin saiki ihtiyaçların yüksekliğidir. Çalışmak insanlar için tabii değil arizi bir şeydir. Ancak herhangi bir ihtiyacın saikiyle faaliyette bulunuruz. İhtiyaçlarımız ne kadar az olursa o kadar az çalışırız. Memleketimizde umumiyetle ihtiyaç ve maişet seviyesi pek düşüktür. En yüksek ihtiyaçları duyduğunu zannedenler ihtiyaçları bile icabında fedakârlıklar edilmeyecek kadar sebat ve salim değildir. Memleketin diğer kısımlarına nisbetle çok ileride bulunan İstanbul'un ihtiyaçları bile hakiki medeni mukayeselere göre, acınacak kadar düşkündür. Atı için en sağlam muharrik kuvvet, memleketin ihtiyaç seviyesini yükseltmektir. Hâlbuki Ankara memleketindeki şerait memleketi mukayyes olursa ihtiyaçlar yükselecek yerde bir kat daha tenzile uğrayacaktır. Ankara muhitine nazaran ileriye doğru atılacak bir adım nefsi tatmine kafi bir salah add olunacaktır. Bugün Ankara'da yüksek ihtiyaçları, tanınması lazım gelen evvele münevverlerimiz vardır ki medeni muhit refah zevk vesatinden mahrum bir muhitte hayat sürdürdükleri halde bir veya iki yeni bina yapılmasını umran almak add edecek kadar ihtiyaç mukayesini şaşırımlardır.¹⁹⁴

Ankara ile ilgili eleştirilerine devam eden Ahmet Emin, Ankara'nın merkezde olmasına rağmen nüfus yoğunluğu olan bölgelere uzak kaldığından, esas buraların hükümete daha fazla ihtiyaç duyduğundan bahsetmiştir. Yine Ankara'nın önemli bir nehre ya da sahile uzak oluşunun da merkez olmasında önemli bir dezavantaj olduğunu savunmuştur. Ankara'da bulunan tren hattının da bu bağlantıları sağlamada zorlanacağını, doğal olarak da dış dünya ile iletişimde güçlük yaşanacağını belirtmiştir. Ahmet Emin'in diğer bir eleştirdiği nokta da Ankara'daki basındır. Bir başkent in mutlaka özel bir basın organına ihtiyacı olduğunu, ancak Ankara'da böyle bir gazetenin oluşturulamayacağını savunmuştur. Yine başkentte bir üniversitenin bulunmasının gerekliliği ancak, Ankara'da bunun henüz sağlanamayacağını da söylemiştir. Merkezin Ankara'da oluşturulmasının suni bir yaşam tarzını da beraberinde getireceğini savunmuştur. O yüzden Ahmet Emin merkezin İstanbul ve Ankara haricinde örneğin Eskişehir gibi daha "medeniyete"

¹⁹⁴Ahmet Emin "Merkeze Dair Münakaşa:1", **Vatan**, 18 Ağustos 1339,s.1

yakın bir yerde oluşturulması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre Ankara, halk hükümetinin tarihini yansıtacak askeri bir merkez halinde kalmalıdır.¹⁹⁵

İstanbul basınında Ankara'ya yönelik olarak çıkan bu yazıların ardından, **Hâkimiyet-i Milliye** gazetesinden cevap gelmiştir. Ziya Hurşit Bey yazıda, Ahmet Emin'in mekânın insan üzerindeki etkisini aktararak, Ankara'yı ve Ankara'da yaşayanları uyuşuklukla suçlamasını eleştirmektedir. İnsanların bir zamanlar çöllerden medeniyet yaratmalarını hatırlatarak, mekânın insan üzerindeki etkisinin olumsuz olabileceği noktalarını eleştirmektedir. Yine Ankara'nın ve Ankaralıların her şeyi yapabileceği, her zorlukla baş edebileceğini savunarak sözlerine şu şekilde devam etmiştir:

Ankara'nın geçirdiği inkılap ve istidadı buradan zikir etmek çok uzun bir bahs olur. Fakat eğer söylediğim bu istidad ve kabiliyet olmasa idi bugünkü inkılap ve zafer arkamızda kalmış bir rüyadan başka bir şey olmazdı. Meşrutiyet'e kadar hazinesini döken Ankara, ondan sonra Türk mevcudiyetinin bekasını temin eden en mühim bir merkezimiz olmuştur. (...) Ankara ıssızdır, Ankara harabedir, Ankaralılar fakir ve perişandır fakat bütün bunlar bir kabiliyetsizlik bir istidadsızlıktan değil fedakarlıktan ve milli hayattaki mevkilerinin hususiyetindedir. Ankara en büyük şeref hasiyeti duyduğu neticeden sonra bütün kabiliyetini bütün hüsnüniyeti bütün kuvveti ile birden fıskırarak ve Türkiye'nin hakiki merkezi olacaktır. Tabiatı ve insanları böyle mili bir merkez için yaratılmıştır. Ahmet Emin Bey Ankaralılara yaban sözünden ve belediye reisinin merkez aleyhindeki fikirlerinden bahsediyor. İşte Ahmet emin beyin asıl aldandığı nokta burasıdır. (...) Bu husustaki fikirlerini behemehal değiştirmelidir. Bunun için Ankara'ya gelmeli Ankara ve Ankaralılar içinde uzun süre yatıp kalkarak yapmalıdır. (...) Binaenaleyh bu kadar mühim bir mesele mevzu bahis olur iken hakikatken hisleri bir tarafa bırakılmalıdır ve bunu bilhassa caiz meslektaşlarımıza tavsiye ederiz.¹⁹⁶

Hâkimiyet-i Milliye'de yayınlanan bu yazıya kısa bir süre sonra Ahmet Emin Bey'den cevap gelmiştir. Ahmet Emin Bey özellikle mekânın insan üzerindeki etkisini ele alırken bilimsel verilerle hareket ettiğinden bahsederek, Ankara'nın insanlar üzerinde olumlu bir etkisinin olamayacağını bir kez daha savunmuştur. Bazı mekânların faaliyet doğurduğunu, bazı mekânların ise insanları uyuşturduğunu ve Ankara'nın da bu manada olumsuz bir etkisi olduğundan bahsetmiştir. Yine Ankara'ya ve Ankara halkına yaptığı eleştirilerde Ankaralıların

¹⁹⁵ Ahmet Emin, "Merkeze Dair Münakaşa:2", **Vatan**, 19 Ağustos 1339,s.1

¹⁹⁶ "Ankara ve Ankaralıların İstidadı", **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Ağustos 1339, sayı: 894, s.1; Biz Ankaralıların Cevabı, **Hâkimiyet-i Milliye**, 29 Ağustos 1339, sayı: 901,s.1

vatanperver olmadıklarını değil, bir başkent için uygun bir yapıda olmadıklarını savunduğunu ifade etmiştir.¹⁹⁷

(...)

Ben makalemde muhitlerin tesirinden ilmi bir noktai nazarla bahsettim. Dedim ki “muhitin insanlar üzerinde olan tesirini kimse inkâr edemez. Her itibarla birbirine benzeyen insanlar, birbirinden başka muhitlerde diğerinden çok başka istidadlar peyda etmiştir. Bir taraftan umran , refah, yoluna tutmuştur. Diğerleri de tevkif halinde kalmışlardır. Bazı muhitler mütemadiyen münevver, cazibeli, kuvvetli şahsiyetler yetiştirmiş, diğer muhitler korkunç bir akamet halinde kalarak, vasatının fevkinde adamları pek nadir bir istisna şeklinde ortaya çıkarabilmiştir. Bazı muhitler faaliyet doğurur, bazı muhitler de uyuşturur. “

(...)

“Bir tabii muhitin umran noktai nazarından istidadlı olup olmadığı için en tabii mukayes zamanın getirdiği imtihandır. Ben Ankara'nın bu imtihanında geri kaldığını iddia ettim ve yine ediyorum. Memleketin Ankara'nın garbında kalan her kısmını dolaştım. Ankara şehrini vaziyetinde diğer şehirlerin hepsinden çok geri buldum. Muhit tesirleri hakkında böyle bir hüküm vermek, Ankaralılara karşı hamiyetsizlik, seciyesizlik gibi ithamlarda bulunmak değildir. Muhitin memlekete merkez olabilecek kadar umrana istidadlı olmaması başka, Ankaralılarının hamiyet ve vatan perverlik ve milli mücadelemize Ankara'nın merkez olması başka meseledir.

Ben merkez olacak yerde temin edilmesi lazım gelen umran hareketinde Ankara ahalisinin umrana vasıta değil, engel olacağından bahsettim. Bu sözüm Ankaralılara ağır gelmiş olabilir. Fakat böyle bu söz ağır geliyorsa Ankara şehrindeki nüfuz ekseriyetinin bu söze muhatap olmayacak surette hareket etmesi lazım gelirdi. Belediye intihapları halkın meylini izah etmesi için en mükemmel vesiledir. (..) Ankara'nın niçin harab ve geri bir halde kaldığını ithaz için bir çok sözler söylenebilir. Fakat tozu çamuru, karanlığı, sıhahi ihlal eden muhtelif sebeplere niçin tamamıyla lakayd kaldığını izah için söylenecek bir söz yoktur.”¹⁹⁸

Ahmet Emin'in makalesi İstanbul basınında da ele alınmıştır. **İkdam** gazetesi baş muhabiri Ahmet Cevdet, Ahmet Emin'in Ankara ve Ankara halkına yönelik yaptığı eleştirilere karşı çıkmıştır. Ankara'nın başkent olmasında halkın niteliğinin engel olamayacağını, zaten başkent olmasının ardından bir çok insanın burada toplanacağını ve Ankara halkının da onlarla birlikte değişime uğrayacağını savunmuştur:

Ankara'nın payitaht olmasına ahalisinin ahval-i ictimaiyesi mani olamaz. Asıl mani olan keyfiyet, şehrin teşkilât ve mebani-i medeniyyeden mahrûmiyetidir. Ahâliye gelince onun hiçbir ehemmiyeti yoktur. Eğer filhakika bu ahali refikimizin dediği gibi âdetlere raiyyetkar iseler, o halleri pek çabuk zâil olur. İçlerine biraz başka insanlar girince âdetler de başkalaşır. Bunun emsali çöktür.

¹⁹⁷ Ahmet Emin, “Ankaralılara Cevap”, **Vatan**, 26 Ağustos 1339, s.1

¹⁹⁸ Ahmet Emin, “Ankaralılara Cevap”: **Vatan**, 26 Ağustos 1339, s.1:

Eğer filhakîka Ankara'yı Türkler pâyitaht ittihâz edecekler ise oraya haricden gelecek halk arasında Ankara ahâlisi gaib oluverir. Yerli ahali kalabalık içinde şahsiyetini gaib eder. Bunun da emsâli çoktur.

İş oradadır ki Ankara'ya toplanacak halk nefsi-i Ankaralıları hırs ve marifetce fâik olsunlar. Fâik değilseler o başka. Fakat fâik olmayacaklarını farz edebilir miyiz, pâyitahta ekseriyâ hırs sâhibi insanlar toplanır. Âdet böyle cereyân etmiştir. Bu da tabiîdir. Nasıl ki İstanbul hâricinde yetişmiş Türk erbab-ı zeka ve irfanı kendi memleketlerini bırakarak hep İstanbul'a toplanmışlar idi. Anadolu'nun vaktiyle kimsesiz kalmasının sebebi de budur. İstanbul'a gelip orada her ne sûretle olursa olsun temiz idenler artık Maskat-ı reslerine dönmezler idi.

Bir yerin medeniyet kesb etmesi için bazı şartlar vardır. Eğer hükümet o şartları tatbik eder ise er geç Ankaralıları umardım. Gizlilikten yakalarını kurtarır, diğerlerine yaklaşırlar.

Refikimiz, birkaç şehir halkını zikr ediyor ve onların daha yaklaşıcı olduklarını yazıyor. Acaba neden? Bunlar Türk cinsine mensub mudurlar değil midirler? Misâl olarak zikr eylediklerine bakılır ise Türk olacaklardır. Türk iseler, neden diğerlerine benzemiyorlar? Elbette bir hikmeti vardır. İşte o hükümeti bulup meydana çıkarmalıdır.

Türk değilseler o zaman mukâyese kâbil olamaz. Biz Avrupa'da bazı yerler biliriz ki orada safi cinsten olan aileler ecnebiler ile hatta kendilerinden daha medeni ecnebiler ile ihtilât etmezler ve bunları evlerine istisnâ kabîlinden kabûl ederler.

Şu halde Ankaralıları takib etmek doğru olamaz. Memleketimizin diğer noktalarındaki ahâlinin tuz ma işte ve hayatlarını da tedkik etmek iktizâ eder. Memleketlerimizin içeri muhitlerinde görülen ahvâl-i husûsiyeti hâizdir. Çok yerlere benzemez. Sahilde oturanları istisnâ edebilir. z çünkü bunları kesret-i ihtilât ile bir başka seciye, bir başka adet sahibi olmuşlardır. Yukarıda dediğimiz gibi bir gün gelir o garib adetler kamilen değişir.

Anadolu'nun bazı mahallerinde "garibler mezarlığı" nâmı altında yabancılar makberesi olduğunu da refikimize ihtâr ederiz.

Bir de Ankara ahâlisi üzerinde eski "Ahiler" teşkilâtı ananesinin de bir şemesi kalmış olmasını teslîm etmelidir.

İstanbul'un bugünkü âdetiyle bundan elli sene evvelki âdetleri arasında refikimiz bilse ne şayan-ı hayret farklar vardır. Nerede o eski İstanbul kadınları, nerede şimdikiler!

Hele kıyâfetçe bugünküler dünkülere bile benzemiyorlar. ¹⁹⁹

Gazeteler arasında bu tartışmalar sürerken, **İleri** gazetesi baş muhabiri Suphi Nuri, başkent konusunda süren tartışmalarda İstanbul ve Ankara arasında yaşanan esas rekabetin her iki tarafın da bu konuda kendi menfaatlerini gözetmesinden kaynaklandığını ifade etmiştir. Nuri, asırlardan beri merkez olan İstanbul'un bu konuda ciddi bir rekabet halinde olduğunu belirtmiştir. Bu tartışmalar devam etse de Mustafa Kemal'in İzmit konuşmasında başkentlik konusunda söylediği cümleleri hatırlatan yazar, Ankara'nın merkez olacağı ifadesinden yola çıkarak, Ankara'nın bir an önce medeni bir şehir haline getirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. İstanbul'un özellikle coğrafi konumu

¹⁹⁹ Ahmet Cevdet, "Ankaralılar", **İkdam**, 19 Ağustos 1339, sayı :9489, s:1

dolayısıyla başkent olamayacağını, ancak İstanbul'un her dönem Türklüğün ve İslamiyet'in manevi merkezi kalacağını bir kere daha ifade etmiştir.²⁰⁰

(..)İstanbulular şehirlerinin hükümeti milliyeye merkez olmasını istiyorlar. Anadolu'lular ise hususi menfaatlerine göre İzmir'in, Konya'nın, Bursa'nın, Eskişehir'in ve ezcümle Ankara'nın merkez olması için propaganda yapıyorlar. Hükümeti milliyemizin başında veya etrafında bulunanlar ise Ankara'nın behamahal merkez hükümet ithaz edilmesi hususunda ısrar ediyorlar. Bu mesele ile matbuat bir hayli uğraşılıyor. Her vakit taze olan bu işin zannederseniz hiçbir zaman modası geçmeyecektir. Çünkü asırlardan beri merkez olmuş ve cidden Türkiye'nin en büyük ve en büyük bir şehri bulunmuş olan İstanbulumuz kolay kolay merkezliği başka bir şehre bırakmak hususunda ısrar ve rekabet eyleyecektir. (...)Yeni milli meclis henüz bu hususa son ve kat'i kararını bildirmemi. Hem de bunun için bir de kanun vazi? edilmek lazımdır. Biz bu sütunlarda gerek bu meseleyi mevzu bahs ederek kanaatimizi bildirmiş idik(..) boğazların serbestisi usulü devam ettikçe güzel İstanbulumuz merkez hükümet olması kabil değildir. Çünkü her dakika bir düşman taarruzuna maruzdur. Ve böyle tehlikeli yerlerde merkez kurmanın zararını biz pek yakın bir mazide gördük. Demek oluyor ki müdafaa-i milliye noktai nazarından merkezi hükümetin Anadolu'da olması şarttır, lazımdır, muhakkaktır.

Boğazlar mukavelesi, baki kaldıkça İstanbul'umuzu merkez hükümet görmek şerefine veda etmeliyiz. (..)

Merkez acaba İstanbul'dan başka neresi olabilir? Gazi paşa bize İzmit mülakatında şunu söylemiş idi:

"Tarih bize Ankara'nın merkez olmasını emir etmiştir."

Binaenalleyh yapılacak yegane iş Ankara'yı medeni bir merkez haline sokmak veya şanlı merkezimizi bir şehir haline getirmekten ibarettir. Fakat Ankara siyasi merkezimiz olmakla beraber İstanbul'umuz her vakit memleketin, Türklüğün, İslamiyet'in, maneviyat merkezi kalacaktır. İstanbul siyasetinden ayrı her nokati nazardan bu memleketin merkezidir.²⁰¹

Nitekim, Eylül ayından itibaren başkentini resmi olarak da Ankara olacağı kesinleşmeye başlamıştır.

(4)Ankara'nın Her Köşesinde "Kesir" Sesleri ve "Öksüz Kalan İstanbul"

Başkentini İstanbul olamayacağına dair kesin inancın hâkim olmaya başlamasıyla, İstanbul basınında artık İstanbul'un idaresi ile ilgili önemli düzenlemelerin yapılması gerektiği tartışılmaya başlanmıştır.²⁰² Hatta, Hüseyin Cahit, İstanbul'un artık

²⁰⁰ Suphi Nuri, "İstanbul", **İleri**, 17 Ağustos 1339, sayı: 1986,s.1

²⁰¹ Suphi Nuri, "İstanbul", **İkdam**, 17 Ağustos 1339, sayı: 1986,s.1

²⁰² Hüseyin Cahit, "İstanbul'un İdaresi", **Tanin**, 19 Ağustos 1339, sayı: 304, s. 1; Ahmet Cevdet, "İstanbul'un İdaresi" **İkdam**, 18 Ağustos 1330, sayı: 9488, s.1

tamamen öksüz kaldığına vurgu yaparak, Ankara'nın artık İstanbul'un idaresi ile ilgilenmesi gerektiğini ifade etmiştir.²⁰³

İstanbul'un idaresine dair düşünceler ve yeni dönemde İstanbul'un nasıl, ne şekilde yapılandırılacağı mecliste de gündeme gelmiştir. Bütçe görüşmeleri sırasında İstanbul ve Ankara ikiliği bir kez daha ortaya çıkmıştır. Mecliste İstanbul muhalifi grup İstanbul'un idaresi için ayrılacak paranın büyük ve gereksiz olduğunu, bu paranın İstanbul'dan çok Anadolu'yu kalkındırmak için kullanılması gerektiğini savunurken, İstanbul "tarafarı" gurup ise yeni yönetimin İstanbul'u ihmal ettiğini iddia etmiştir. İstanbul'un idaresi için ayrılacak para ve hükümet tarafından İstanbul'un ihmal edildiği konularında çıkan tartışmalarda Fethi Bey konuya dair bir açıklamada bulunmuştur.

"...Eski payitahtımız olmak nokta nazarından ehemmiyete haizdir. Bunu tasdik ederiz. Fakat İstanbul'un dairesini ihmal ettiğimiz doğru değildir. Bugün bu bütçenin 20 milyonu İstanbul için sarf edilmektedir. İstanbul ihmal edilse, bu kadar para tahsis olunmazdı. İstanbul'un idaresi için yeni teşkilat yapılmasını talep ederseniz ben buna iştirak etmeyeceğim. Şimdiye kadar birçok tesisat İstanbul'a hazır edilmiştir. Anadolu ihmal olunmuştur. İstanbul esasen zannedildiği gibi ihmal edilmiş değildir. Hükümet bütçe teşkilatında adaleti gözetmeye mecburdur. Bir şehir için hususi vaziyet ihdas edilemez."²⁰⁴

Fethi Bey'in açıklamalarına İstanbul basınından ilk cevap **Vatan** gazetesi muhabiri Ahmet Emin Bey'den gelmiştir. Ahmet Emin, bu manada aslında bir İstanbul meselesi olmadığını, bir memleket meselesi olduğunu belirtmiştir. İstanbul'da devletin önemli kurumları olduğunu ve nüfus bakımından da daha yoğun olduğunu belirterek, İstanbul'a yapılan yatırımın memlekete yapıldığını savunmuştur.²⁰⁵

Gündemde bu haberler yer alırken, Ankara'nın başkent olacağı devletin en önemli kişinin ağzından bir kez daha tekrarlanmıştır. **Temps** Gazetesi muhabiriyle bir söyleşide Mustafa Kemal başkent konusuna dair sorulan soruya şu cevabı vermiştir:

"Payitaht meselesi yoktur. Türk payitahtı bizzat hadisat tarafından tayin edilmiştir. Ankara Türkiye cumhuriyetinin makarrıdır."²⁰⁶

²⁰³ Hüseyin Cahit. "Öksüz Kalan İstanbul", **Tanin**, 22 Ağustos 1339, sayı 357, s:1

²⁰⁴ "İstanbul Hakkında Mühim Bir Müzakere", **Vatan**, 27 Eylül 1339, s. 1 ; "Fethi Bey'in Beyanati", **Tanin**, 27 Eylül 1339, sayı: 343, s:1

²⁰⁵ Ahmet Emin, "İstanbul ve Malumat", **Vatan**, 27 Eylül 1339, s.1:

²⁰⁶ "Gazi Paşa Hazretlerinin Bir Ecnebi Muhabirine Beyanati", **İkdam**, 27 Eylül 1339, sayı: 9513, s.1

Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'nın başkent olacağına ilişkin açıklamasından iki gün sonra, 29 Eylül günü, 1923 yılının ikinci 6 aylık Tahsisat Kanunu görüşülürken verilen bir teklif başkent tartışmasını meclisin gündemine taşımıştır.²⁰⁷ Mecliste, hükümet merkezinin neresi olması gerektiği tartışmalardan iki gün sonra, 6 Ekim günü, Türk orduları İstanbul'a girmiştir. Eski başkentten düşman işgalinden kurtulmasıyla Ankara'nın başkent olma süreci hızlandırılmıştır. 4 Ekim'de Mustafa Kemal başkanlığında toplanan Halk Fırkası Fırka Divanı 6 saat süren tartışmalar sonucu, yeni Türk devletinin ismini "Türkiye Cumhuriyeti", "Merkezinin Ankara" olmasını kararlaştırmıştır.²⁰⁸ 9 Ekim 1923 yılında toplanan Halk Fırkası grubu, uzun bir tartışmadan sonra, "Merkezin evvela Anadolu'da bulunması esasını" kabul etmiş, "bundan sonra İsmet Paşa hazretleri tarafından verilen mühim izahat üzerine Ankara'nın hükümet merkezi olmasına müttefiken karar verilmiştir."²⁰⁹

Aslında İstanbul'un düşman işgalinden kurtarılmasının hemen ardından başkentten Ankara'ya taşınması girişimi çok da tesadüfi değildir. İstanbul Misak-ı Milli'de "kurtarılması gereken" başkenttir. İstanbul'un özgür kalması Ankara'nın fiili başkentliğini tehlikeye atabilecektir. Meclisin resmen Ankara'yı başkent ilan etmesi 1920 yılından beri başkent konusunda yaşanan ikiliği de ortadan kaldırmıştır.

Süreç basında da geniş yankı bulmuştur. Başkentten Ankara olması teklifinin Halk Fırkasında görüşmeleri devam ederken, **Tanin** gazetesinde ilginç bir haber yayınlanmıştır. "Ankara'da İstanbul Özlemi" başlıklı yazıda İstanbul'un kurtuluş gününe gönderilecek heyet için milletvekillerinin seçilmesinde yaşanan olaylar aktarılmıştır. Yazıda milletvekillerinin İstanbul özlemi, İstanbul'a kavuşma arzusu aktarılmıştır:²¹⁰

Ankara ve İstanbul karşı karşıya- Mantık ve his mücadelesi- mecliste İstanbul iştiağından bir manzara : Hükümet merkezi mevzu bahis olurken herkesin gözü önünde Ankara ve İstanbul bütün manzaraları ile bile ihtiyaren geçit resmi yapıyor. (...) Merkezin Ankara'da kalmasını isteyen zümre, mantiki kuvvetine şu esastan alıyor: "Ankara toz ve çamur içinde yüzüyor" Her şey noksan

²⁰⁷ 29 Eylül 1923, **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 2, İçtima senesi: 1, İçtima 28c. 2, , s. 389-391 Türkiye Hükümet Merkezi Neresi Olacaktır", **Hakimiyet-i Milliye**, 30 Eylül 1339, sayı:926, s.1

²⁰⁸ Alpkaya **a.g.e.**, s. 50

²⁰⁹ "Ankara Türkiye Devletinin Merkezidir" **Hakimiyet-i Milliye**, 10 Teşrin-i Evvel 1339, sayı:936, s. 1

²¹⁰ "Ankara İstanbul'da İştiağı", **Tanin**, 9 Teşrin-i Evvel 1339, sayı 455, s.1

mecliste, mecliste akşam güneş batınca yakacak bir lüks ve çalacak bir zil bile yok. Vakıa burada hayat izbede geçen bir feragattan ibarettir. Fakat farazi arzularımız, istirahatımız, milli ve vatani endişelere hakim olmaz. Bilerek, hissederek Ankara'da kalacağız. Tabi İstanbul'un niçin merkez addedilmesi hususundaki düşünceleri ayrıca yazmaya lüzum yoktur. Şimdiye kadar çok söylendi çok yazıldı, vakai şair Yahya Kemal beyin şu iki mısradaki dediği gibi Ankara:

Ey Ankara ey latif belde

Kalp başta tabanca belde

Manzarasından yavaş yavaş kurtulmaya medeni hayata girmeye karar veriyor. Fakat gün geçtikçe mebuslar arasında İstanbul a kavuşmak ihtiyacı daha derinden hissediliyor. Vaka bu hususta resmi celselerde henüz kat-i bir hüküm verilmiş değildir. Yalnız hükümetin Ankara'da kalmaya karar verdiği muhtelif meşalelerle meydana çıkıyor. Fakat bir köşede rast geldiğiniz münferit bir Ankara taraftarına sorunuz, size güzel İstanbul'un iştihakından derinden derine bahseder. Bu henüz çokça söylenmeyen fakat gün geçtikçe kalpten kalbe dolaşan bir his halinde dolanıyor. Dün millet meclisinde İstanbul'un halas gününde hazır bulunacak olan heyetin intihabı meselesi ilk defa umumi bir celsede de İstanbul heyecanına yeni bir manzara arz etti.

İstanbul'un ismi riyaset kürsüsünden okunduğu zaman bütün sıralardan yükselen başlar Çamlıca tepelerinden boğazın mai durgun sularını iki denizin arasında gizlenen İstanbul'u bir garb güneşi altında seyreder gibi idiler. Riyaset İstanbul'a gidecek heyetten bahsettiği zaman meclis coştı, uzun zamanlar garpta kalan sevdalı aşıkların heyecanı hissedildi. Herkes, bütün meclis İstanbul'a gitmek istiyordu. Sıralar arasında yanık bir ses: "meclis İstanbul'da bir iki celse akit etmelidir" bu ses mecliste derin intibalar bırakarak kalplere sindi. Riyaset makamı bu sesi işitmedi zannolunur zira meclis heyet umumiyesi İstanbul iştihakı ile titreşirken riyaset kürsüsünden

- "beş zat intibah edelim" diye bir ses yükseldi
- Buna hükmen bir gürültü susturdu
- Hayır , hayır!
- Riyaset kürsüsünden yine bir ses yükseldi
- Yedi kişi intihab olsun
- Yine aynı uğultu devam etti.
- Hayır, hayır olmaz!

Niyahet riyaset on kişi teklif edildi. Zayıf bir ekseriyatla istenmeye istenmeye on kişilik bir heyet gönderilmesine karar verildi. (...) Herkes çok derinden gelen çıkacak isimleri bekliyor. (...)Kura çekildi onu buldu.

Bu da İstanbul iştihakından bir manzaradır. Zannolunur ki Ankara'dakiler çamur bataklığında yüzmeye alışmadıkça İstanbul için iştihak daha derinden hissedilecek gizli gizli söylenen sözler bir günde hakikat tecelli edecektir.²¹¹

Ankara'nın en önemli muhalifi olan **Tevhid-i Efkâr** gazetesi, Ankara'nın resmi olarak başkent oluşunun mecliste görüşülmeye başladığı bu dönemde, bir kez daha Ankara'nın yanında yer almıştır. Velid Ebuzyya başkent Ankara'ya nakli konusunda yaşanan tartışmalarda ilginç bir nokta üzerinden hareket etmiştir. Bu tartışmaların ekseninde "İstanbulculuk" etkisi olduğundan bahsetmiştir. İlk olarak bu konuda en büyük itirazı yapan İstanbul gazetesi baş yazarlarından birinin esas

²¹¹ "Ankara İstanbul'da İştihakı", **Tanin**, 9 Teşrin-i Evvel 1339, sayı 455, s.1

endişesinin, gazetecilik yüzünden olduğunu savunmuştur. Çünkü merkezin İstanbul'da olmasının gazetecilik açısından büyük faydaları olacağını, merkezin Ankara'ya gitmesinin gazeteler için hükümet ile temaslarını zorlaştıracağını belirtmiştir. Bunun gazeteler için ham maddi hem de manevi büyük zararlar oluşturacağını vurgulamıştır. İkinci olarak ele aldığı nokta ise, merkezin Ankara veya İstanbul'da olması tartışmalarında; Ankara'nın merkez olarak seçilmesinde belirli kişi ve grupların menfaati olduğunu, bu yüzden merkezin İstanbul'a nakil edilmesi gerektiğini savunan bir kesimden bahsetmiştir. Ancak Velid Ebuzyiya, Milli Mücadele döneminde Ankara'nın merkez olduğunu ve öyle olması gerektiğini savunarak böyle bir tartışmanın bile yapılamaması gerektiğini belirtmiştir: Ziya, "Anadolu'yu İstanbul kurtarmamış, fakat İstanbul'u Anadolu kurtarmıştır." diyerek yalnızca bu gerçeğin bile merkezin Anadolu kalması gerekliliğini ve ispatını sağladığını belirtmiştir. İstanbul'un kolay işgal edilebilir oluşunu da merkezin buraya taşınmaması için önemli bir argüman olarak öne süren aşağıdaki noktaları bir kez daha ifade etmiştir.²¹²

Son müdafai memleket noktai nazarından merkezin Anadolu'da olması bizim için bir meselei hayatidir. Mütareke faciası İstanbul'un ne kadar kolaylıkla işgal edileceğini bize gösterdi. (...) Vakai İstanbul'un payitaht olarak kalmasını arzu edenler, hükümetin İstanbul'da olmasının askeri imalathanelerimizi Anadolu'da tesis etmemize mani olamayacağını söylüyorlar. Halbuki biz kendimiz nasıl ihmalkar insanlar olduğumuzu biliyoruz. Hükümet İstanbul'da yerleşince Anadolu'da her şeyi ihmal eder, ne fabrika tesis eder, ne imalathane vücuda getirir. (...)Asırlardan beri merkez hükümetin İstanbul'da olması yüzünden Anadolu tamamiyle metruk harap bir halde kalmıştır. Biraz da Anadolu'da oturmaya devam edelim. Bu siyasyede memurin sınıfı sık sık anayurdumuza gidip gelmek mecburiyetiyle Anadolu'nun ihtiyacatını zavallı Türk köylüsünün dertlerini daha iyi görür daha iyi taktir eder ve nihayet ister istemez bu ihtiyacların tatmini, bu dertlerin tedavisi çarelerini bulur.²¹³

Başkent tartışmalarının meclise taşınmaya başladığı ve İstanbul basınında konunun hararetli tartışmalarının başladığı bu günlerde **Hâkimiyet-i Milliye** gazetesinde "İstanbul'a ikaz" isimli bir makale yayınlanmıştır. Makalede Milli mücadelenin ardından İstanbul'da başlayan muhalefet hareketleri değerlendirilerek

²¹²Velid Ebuzyiya Zade, "Ankara'nın Merkez Hükümet İthazı" **Tevhid-i Efkâr**, 11 Teşrin-i Evvel 1339, sayı: 3752-724, s:1

²¹³Velid Ebuzyiya Zade, "Ankara'nın Merkez Hükümet İthazı" **Tevhid-i Efkâr**, 11 Teşrin-i Evvel 1339, sayı: 3752-724, s:1

İstanbul halkı, bu hareketlere itibar etmemesi, dikkatli olması yönünde uyarılmıştır.²¹⁴

(...)

İstanbul halkı kadim İspartalılar kadar vatanperverdir, vatanperverliğini melun mütârekeden sonra kaç def'a göstermiştir. İzmir baskınına müteakib o mahşer gibi mitingleriyle, koca saltanat vatana ihânet ederken Anadolu'daki harekete gönül vermekle, Mustafa Kemal Paşa'yı baş tanımakla, millî orduların fenâ günlerinde hüznünü ve iyi günlerinde sevincini izhâr etmekle, İzmir'e girdiği gece düşman yatağı olan Beyoğlu caddesinden coşkun bir sel gibi akmakla, Gazi baş kumandanın Rauf Paşa'yı gönderdiği gün Anadolu askerleri karşısında bir istiklâl tûfanı koparmakla hâsılı daha bir çok vesilelerle İstanbul halkı ne kadar temiz, ne kadar Türk, ne kadar civanmerd, ne kadar hür olduğunu isbat etmiştir. Çok fenâ ve çok iyi günlerin üzerinden aylar bile geçmedi. İstanbul'da maskeli fitne pususunu kurmuştur. İstanbul halkını, kadim İspartalılar'ın bu kelimesiyle ikâz ederiz: Dikkat! İkâz ederiz, çünkü bir halk ne kadar zeki ve ne kadar hassâs olursa olsun fitne politikasının esrârengîz şikesini ayân beyân göremez. Siyâseti fitne gazete sütunlarında ve şifâhî salgınlarında dâima sûret-i Hak'tan görünür. Siyâsi fitne karar gecede kara taş üstünde kara karınca gibi kendini sezdirmemeye çalışır. Bir "Tevhid-i Efkar" nüshasının kara sütunlarında Kara Vasıf Bey'i görmek güç olur. İstanbul bugün bunaltan mahlukların yüzlerinden maskelerini alınca üç nev' çehre meydana çıkar:

Ecnebî sermayesinin adamı,

Saltanatın çığırtganı,

Harîs politika zorbası.

Birinci takım parayı, ikinci takım irticâ'ı üçüncü takım da yalnız nefis-i nefislerini temsil ediyorlar. Üçünün hedefi birdir: vatani kurtaran hükümeti yıkmak. Yalnız bu hedefe varmak için önce vatani kurtaran hükümetin halk nazarına yüksek olan mevkî'ini düşürmek, onu manevî sahada yıpratmak, onun mümessillerini küçültmek, işlerini karışık göstermek, hâsılı onu bunaltmak lâzımdır. İşte bu mahlûklar İstanbul'da var kuvvetleriyle bu uğurda uğraşıyorlar.

İstanbul halkı bilsin ki bir zaman gördüğü bulgur ihtikârı gibi şimdi de gözü önünde bir hürriyet ihtikârı oluyor. Bu bahsettiğimiz mahlûklar, hepimiz için müşterek bir ni'met olan, hürriyeti kendi hesaplarına kullanıyorlar, hürriyetten bütün nâmus ehlini endişe ettiriyorlar, vatanperverlere: "bu def'a ki hürriyet de acabâ fenâ bir netice mi verecek?" dedirtiyorlar.

İstanbul halkı bilsin ki ecnebî sermayesinin adamına karşı cumhuriyetin azmi bir dakika yolundan şaşamaz, Anadolu'da, Trakya'da ve İstanbul'da soyulmuş ve soğana çevrilmiş, fakrın son derecesine düşmüş Türkleri cumhuriyet şimdiden sonra da bazı dişlek müessesat-ı mâliyyeye soyduramaz; (...) Lakin bütün bu fitne erbâbının en büyük fenalığı İstanbul'a dokunabilir. Bu vaziyete en ziyâde İstanbul halkı alâkadar olduğu için en ziyâde onun uyanık olması farzdır.

İstanbul halkı bilsin ki vatanın kurtuluş merhalesinin ilk günlerinde nasıl halîfe orduları, kuvayı inzibatîyeler, aznavurlar türemiş idiyse, şimdi milletin kurtuluş merhalesinin ilk günlerinde de o kabîl fitneler belirmiştir.

İstanbul halkı vatanın kurtuluş merhalesinde İstanbul'daki zemamdarlara kulaklarını kapamış yalnız Ankara'ya bakıyor ve selâmetini oradan bekliyordu. Bugün milletin

²¹⁴"İstanbul'a İkâz", **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Teşrin-i Evvel 1339, sayı: 964, s. 1; ""İstanbul'a ikâz", **Hâkimiyet-i Milliye**'nin Makalesi", **İkdam**, 8 Teşrin-i evvel 1339, sayı: 9555, s.1

kurtuluş merhalesinde de yine İstanbul'daki cereyânlar öyle telakkî etsin ve Ankara'ya baksın. Şimdilik bu kadar. .²¹⁵

Ankara muhalifi olmasına rağmen başkent tartışmalarında Ankara'yı destekleyen **Tevhid-i Efkâr** gazetesinden, **Hakimiyet-i Milliye** gazetesinde yayınlanan bu makaleye cevap gelmiştir. Velid Ebuuzziya, Ankara'nın merkez olmasını desteklemekle birlikte, Ankara'nın eleştirileri asabi, hırçın ve şiddetli kabul etmesinin aslında çok da şaşırtıcı olmadığını belirtmiştir. Ankara'nın merkez hükümet olmasını desteklerken bazı sakıncaları da öne sürdüklerini hatırlatmıştır. En önemli sakıncalardan birinin, Ankara'ya çekilmiş olan idari kadronun eylemlerinin, millet tarafından ne surette algılanacağını iyi analiz edemeyebileceğidir. İstanbul basınına ikaz etmenin altında yatan sebebin de aslında bu endişenin artık gerçekleşmiş olduğunun bir göstergesi olduğunu savunmuştur.²¹⁶

Ankara'nın resmi olarak başkent olacağını kesinleşmesine rağmen Hüseyin Cahit, sert eleştirilerine devam etmiştir. Ankara'nın başkent olması konusunun uzun uzun tartışılmadan bir an önce meclis gündemine götürülmesini eleştirmiştir. İstanbul'un başkent kalması konusundaki fikirlerini tekrar gündeme getiren Hüseyin Cahit, Ankara'nın başkent olması için öne sürülen sebeplerin ardında başka manalar ve çok başka sebepler olduğunu iddia etmiştir. İstanbul'un başkent olarak kalmasının ve bunun savunulmasının bir İstanbulluk sıfatı ile değil, Türk sıfatı ile yapıldığını belirtmiştir. Ankara'nın aslında İstanbul'dan kopmuş ve İstanbul'un bütün iyiliğini ve fenalığını da zaten yanında götürmüş olduğunu savunmuştur. Gerçek Ankara zaten başkadır, İstanbul'dan kopan bu Ankara'nın başkent olmasıyla devlet adamlarının tembelleşeceğini ve kendini kapatacağını, Avrupa'dan daha da uzaklaşacağını savunarak şunları söylemiştir:²¹⁷

“ (..)

Ankara'nın payitaht yapılmasına ne gibi esbab-ı rûhiye saiki olmuştur? Tarih elbette buralarını araştıracaktır. Çünkü pek âşîkar olarak görülüyor ki Ankara'yı makarr-ı idâre yapmak için ileriye sürülen esbab hiç de ma'kûl ve mantiki değildir. Bunlar ihtimâl ki pîş-i şu'ûrda tamamıyla taayyün ve ...etmemiş bir

²¹⁵“İstanbul'u İkaz”, **Hakimiyet-i Milliye**, 7 Teşrin-i Evvel 1339, sayı: 964, s. 1 ;“İstanbul'u ikaz” , **Hakimiyet-i Milliye**’nin Makalesi”, **İkdam**, 8 Teşrin-i Evvel 1339, sayı: 9555, s.1; , “İstanbul’da”, **İkdam**, 8 Teşrin-i Evvel 1339, sayı: 9555, s.1

²¹⁶ Velid Ebuuzziya Zade, “Ankara Kabule İstiklal Millet idi, Şimdi de Bihakken Merkez İdare Devlet Oldu”, **Tevhid-i Efkâr**, 16 Teşrin-i Evvel 1339, sayı: 4757-740, s:1

²¹⁷ Hüseyin Cahit, “Ankara Payitaht”, **Tanin**, 11 Teşrin-i Evvel 1339, sayı 457, s.1

takım hisleri örten bir perdedir. Biraz ciddî düşünen hiçbir zat tasavvur edemeyiz ki: “Biz Ankara’yı hükümet merkezi olarak ilan etmekle cihâna karşı mücâdelemizde daima müşkilata ve bütün yokluklara karşı galebe edeceğimizi i’lân etmiş olacağız” yolundaki sözlere bir kıymet-i idâriye ve siyâsiye atf edebilsin. Bunlar hissiyâtı okşamak ve mantığı, akli delîlin fikdanını kelime gürültüsüyle uzatmak için söylenmiş lakırdılardır ki kimseye telkîn kanâ’at etmez. (...)

Merkez-i hükümet Ankara’yı çekilmesinde en çok korktuğumuz şey devlet adamlarımızın tamamıyla san’ı, adeta dünyadan sedd-i Çin ile ayrılmış bir muhît-i fikrî ve rûhî dâhilinde mahbûs kalmaları ihtimâlidir.(...) Fakat Ankara nedir? Hakîkatte İstanbul’un bütün iyiliğini ve fenalığını cami olarak İstanbul’dan kopmuş bir parçadır ki olduğu yerde etrafına karışmaksızın yalnız başına yaşayıp duruyor. Ankara şehri ve Ankaralılar, hakîki Ankara muhîti ayrıdır, Ankara’nın payitaht muhiti ayrıdır. Sonra, İstanbul’dan koparak Ankara’ya giden muhît idarî ve siyâsi gerek Ankara muhît-i maddîsinin tesiriyle gerek haricle münasebatının noksanı hasebiyle terdiye uğramıştır. Mahrûmiyet içinde ihtiyâclar görülmüş, hayatın iyi taraflarına karşı lâkaydî çökmüş gibidir. Binnisbe yüksek bir muhîttan Ankara’nın mahrûm ve binasib hayati içine düşenler o muhîti kendilerine kadar yükseltmediler, kendileri oradaki yoksulluğa tevâfuk ve tetâbuk ettiler. Sonra biz memleketin terakkîsini ve tecdîdini bu mefkûrelerden, bu ruhlardan bekleyeceğiz!

Merkez-i hükümet Ankara’da bulunduğu halde payitaht muhîti Ankara muhît-i millîsiyle anlaşılmaya, kaynaşmaya muvaffak olamazsa memleketin sâir taraflarıyla temasını nasıl muhâfaza eder? İstanbul, vatanın her tarafıyla şüphe yok ki en çok ve en kolay temastadır. Herkes hükümet-i Ankara’ya gitmekle vatanın ortasına, merkezi noktasına gitmiyor. Etrafında bir tabaka-i mücerrede vücûda getirerek bütün Türk vatanından uzakta bir noktaya çekilmiş oluyor. (...). Hele Avrupa’yı bütün bütün gözden gaib eyleyecektir. Memleketi asrî bir hâle koymak isteyen ve bunda cidden samîmî oldukları görülen (silik) taraftarları muvaffakiyet-i müstakbelelerine en acı bir darbeyi kendi elleriyle örüyorlar. Onlardaki bu kadar derin hüsn-i niyetin, bu kadar azim ve cesâretin bu derece fâhiş bir muhâkeme hatasıyla alude olması memleket için ne şâyân-ı teessüf bir felâkettir. Teceddüd taraftarları için ne büyük bir tâlî’sizliktir! Temennî edelim ki hayatın tecrübesi ve hakîkatin dersi memleketin mukadderâtına hâkim olanlar da çabuk bir intibâh tevlid etmesin de şu hatada uzun müddet ısrâr edilmesin.²¹⁸

Ankara’nın başkent oluşunun mecliste görüşüldüğü günlerde ilginç bir gelişme de yaşanmıştır. Gazetelerde, Belediye heyetinden bir üyenin başkentin İstanbul’a taşınması için bir tahrir vereceği haberi yayınlanmış, ancak haberin çıktığı günlerde Ankara resmen başkent ilan edilmiştir.²¹⁹ 13 Ekim 1923 günü Ankara’nın resmen başkent ilan edilmesinin ardından Ankara’da gösteriler de başlamıştır. Meclis binasının önü dâhil Ankara’nın birçok yerinde kutlamalar yapılmıştır.²²⁰

²¹⁸ Hüseyin Cahit, “Ankara Payitaht”, **Tanin**, 11 Teşrin-i Evvel 1339, sayı 457, s.1

²¹⁹ “Ankara’nın Her Köşesinde Kesr Sesleri”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 14 Teşrin-i Evvel 1339, sayı: 940, s1,

²²⁰ “Ankara Şen ve Ankaralılar Mesut”, **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Teşrin-i Evvel 1339sayı: 941, s.1; “Ankaralılar Meclise Teşekküre Bir Heyet Gönderdi”, **İkdam**, 16 Teşrin-i Evvel 1339, sayı: 9532, s.1 ; “Ankara’da 3 Gün 3 Gece Şenlik”, **Hakimiyet-i Milliye** 16 Teşrin-i Evvel 1339, sayı: 942, s.1; “Halkın Katılımıyla Büyük Kutlamalar Yapılmıştır”, **Hakimiyet-i Milliye**, 14 Teşrin-i Evvel 1339, sayı: 940, s1,

Ankara'nın başkent olmasının kesinleşmesine rağmen, özellikle **Tanin** ve **Hakimiyet-i Milliye** arasında İstanbul ve Ankara tartışması hareketliliğini korumaya devam etmiştir. **Hâkimiyet-i Milliye** gazetesinde İstanbul basınının muhalif tutumunu eleştiren yeni bir makale yayınlanmıştır. İstanbul basınının barışın ardından "menfi ve hırçın" bir tavır aldığını eleştirilmiştir. Makalede iki şehir arasında yaşanan tartışmanın ve İstanbul'un bu hırçın ve menfi tavrının esas sebebinin İstanbul'un Ankara'yı anlamamasından kaynaklandığını savunmuştur. İstanbul'un sürekli olarak Ankara'dan iş ve fayda beklediğini ancak yeni savaştan çıkmış bir ülkede bunlar için çok erken olduğunu, İstanbul basınındaki bir grubun da bunu analiz edemediğini savunmuştur. İstanbul basınının Ankara'nın yaptığı işleri taktir etmediğini hırçınlık gösterdiğini iddia edilmiş, tüm bu hareketlerin de Ankara'ya yapılmak istenen işlere fayda değil zarar verdiğinden bahsedilmiştir. Yazıda, İstanbul halkı bu grubun içine dahil edilmeyerek onların, vatanperver ve iyi niyet sahibi insanlar olduğunu belirtilmiş, İstanbul basınının tavrı şu şekilde analiz edilmiştir:²²¹

Mesele etraflıca mütalaa ve tetkik olunursa bu vaziyetin esbabı alttaki maddelere tecelli eder:

1)İstanbul Ankara'yı anlayamıyor. Aralarında derin bir zihniyet, bir noktai nazar ihtilafı vardır. Ankara inkılap mahiyettir. Ankara, devleti yeni baştan ve esaslar üzerine kurmak emelindedir. Ankara ilan etmiş olduğu yeni prensipleri tertip ve tanzimle meşguldür. (...)İstanbul inkılap ruhuna bigane kalmış olduğundan Ankara'nın bu endişelerini ne hazım ne de taktir ediyor.

Tanin sahibi Hüseyin Cahit bey İstanbul'a avdet etmek ve kudretli kalemini eline alarak serbestçe ve serbezane yazı yazmak imkanını kendisine Ankara'nın inkılabının ruhu bahşetmiş olduğu hakikatinden gafil olarak bizim nazariyat sahasındaki mücadelemizi Bizansın son günlerindeki mücadelelerine teşbihe ediyor ve bu kıyas ile Ankara'ya ne kadar bigane olduğunu bir daha zuhur etmiş oluyor. Halp umumiyenin başlangıcından Lozan sulhunun akdine kadar Avusturya ve İsviçre'nin arasında dolaşarak memleketin her türlü ıstırabını, felaketlerine ve geçirmiş olduğu fikri inkılaplarına tamamen yabancı kalmış olan İkdam sahibi Ahmet Cevdet Bey de Ankara'ya hitaben ma'lem diyor ki: "Anladık. Siz hakimiyet-i milliyeyi bilakayd ve şart ilan ettiniz! Anladık. Siz bütün selahiyatları bir mecliste topladınız! Anladık. Siz cumhuriyet tertip etmek istiyorsunuz! Fakat: faide faide faide "

Diğer İstanbul gazeteleri de aynı perdeden tutarak hep netice ve faide talep ediyorlar

Daha sulhname yeni imzalandı. Daha yeni düşman askeri yurttan ayrıldı.(..) İstanbul matbuatının içinde devlet işlerine bizzat iştirak etmiş olanlar da mevcuttur. (...)8 senedir harp halinde olan bir memleketim baştan başa yeniden imarı uzun zaman alacaktır

2) Yapılan tenkitlerin daha ciddi şeyler olması ve bunun da memlekete faidesi olması gereklidir.(...)

²²¹ "İstanbul Matbuatı ve Ankara", **Hâkimiyet-i milliye**, 14 Teşrin-i Evvel 1339, sayı: 940, s.1

3) Son söz olarak da Hüseyin Cahit'e Bizansın ruhunun Ankara'dan değil, İstanbul'dan eşitliğini ilave ediyoruz.(....) İstanbul matbuatı devlet ve milleti alakadar eden işleri taktir edemiyor. (....)Hırçınlık gösteriyor ve bu hırçınlık da Ankara'nın kurmak istediği binayı kemiriyor. (....)²²²

Bu yazıdan birkaç gün sonra, daha önce Hüseyin Cahit'in Ankara'nın başkent olması için öne sürülen sebeplerin yetersiz olduğuna dair eleştirilerine yine **Hâkimiyet-i Milliye**'den cevap verilmiştir: Yazıda İsmet ve Kazım Paşaların kanun teklifinde verdiği sebeplerden başka sebep aramanın “havaya kurşun sıkmaktan” öteye gitmeyeceği belirtilmiştir²²³ Bu makalenin yayınlamasından birkaç gün sonra da Cavit'in makalesine cevap niteliğinde bir makale daha yayınlanmıştır. Makalede Hüseyin Cahit'in -Ankara'da bulunan hükümetin; değil vatani yakından görmek, büsbütün içine kapanacağı- iddialarına cevap verilmiştir. İstanbul'un yıllar önce başkentken Anadolu'yu ihmal ettiği ve Avrupa'nın zaten manevi değerlerine kapalı olduğunu belirtmiştir. İstanbul'daki medeniyetin suni, sarayların ise Anadolu'yu sömürerek oluşturulduğunu savunmuştur. Yazı şöyle devam etmiştir:²²⁴

“(..)

Bir devletin hükûmeti ile ahalisi arasında bu garîb ve cihanda emsâline tesâdüf olunamayan vaz'iyeti ihdâs eden elbette ki (silik) vardır.

Bu sebepler bizce şunlardır:

1) Avrupa'yı fazla yakından görmek..

Hüseyin Cahid Bey makâlesinde Ankara'ya hitâben diyor ki: “Hele Avrupa'yı bütün bütün gözden gaib eleyecektir!”

Evet, Avrupa'yı biz gözden gaib eleyeceğiz. Fakat manevi Avrupa'yı değil, maddi Avrupa'yı ve bununla biz hür, serbest, müstakil bir millete lâıyk olan şahsiyetimizi efza ve takviye etmiş olacağız. Avrupa'nın mütemâdî tehdîdi altında bulunan İstanbul, Avrupa'yı fazla yakından görüyordu, onun maddi kuvvetleri karşısında tedehhüş ediyor, sekinet, huzur ve müvazenesini gaib eyliyordu ve binaenaleyh Avrupa'nın manevî cihetlerini lâıyık vech ile göremez oluyordu. Bunun içindir ki İstanbul vâsıtası ile Avrupa'dan aldığımız bütün müktesebâtının gâye ve endîşesi, İstanbul hükümetlerinin kâffesi üzerinde bir kabus gibi çökmekte idi. (...)

Bu cihet düşmanlarımızca de (silik) düşmanlarımız da bu vaziyeti muhâfaza etmeye var kuvvetleri ile çalışıyorlardı. Sevr muahedenamesinin akdinden sonra, İngiliz avâm kamarasında İstanbul'un Türklere terki dolayısıyla maruz-ı itab olan Luidcorc “Dusenmez” müte'arrızların ağızlarını kapamak için şu misket cevâbı veriyordu:

- “Pâyitahtları İstanbul'da olan Türkler, İngiliz zırlılarındaki topların menziline kalmış olacaklar ve binâenaleyh kendilerine merâm anlatmak kolay olacaktır. Halbuki Anadolu'ya çekilmiş olankavim üzerinde icrayı tesir etmek pek müşkil olur!”

²²² “İstanbul Matbuatı ve Ankara”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 14 Teşrin-i Evvel 1339, sayı: 940, s.1

²²³ “Devlet Merkezi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 16 Teşrin-i Evvel 1339, sayı :942, s. 1

²²⁴ “Hükümet Merkezi”, **Hâkimiyet-i Milliye**, 18 Teşrin-i Evvel 1339, sayı :944, s. 1

Luidcorc'un merâm anlatmasının ne demek olduğunu elbette ki Hüseyin Cahit Bey takdir eder. Bundan maada Bâb-ı Ali ile Anadolu arasında hâil olan Boğazlar, aynı zamanda Avrupa ile Anadolu arasında da hâil oluyordu. Avrupa'dan aldığımız marazî müktesebât bile, boğazlara dalarak sâhile çıkamıyordu.

Biz merkez-i hükümeti Ankara'ya nakl etmekle başımız üzerine asılı duran (silik) kılıncını kırmış olduk; huzûr ve sükûnumuzu temin ederek, binâenaleyh Avrupa'nın maneviyatına daha ziyâde yaklaşarak hür ve müstakil bir millete yakışan sekinetle o maneviyattan istediğiniz tarzda, istediğiniz miktarda istifâde edeceğiz. Bununla beraber, bu müktesebâtı doğrudan doğruya Anadolu'nun orta göbeğine nakl edeceğimizden, bütûn Anadolu, bütûn millet aynı derecede, aynı tarzda istifâde eyleyecektir.

2) İstanbul fazla beynelmiledir. (...). Ben köprüyü öteki tarafa geçerken dâimâ kendimi yabancı ve hasım bir muhît içinde hissediyordum. Bu yabancı ve hasım muhit, bin bir füsûnkar (silik), fazîletlere malikdir. Bu telkinler, bu fazîletler, resmî dâirelerden başlayarak, mebusan koridorlarına, teberru'at sahifelerine, mekteb sıralarına, âile ocaklarına kadar uzuyordu. İstanbul'da (silik) eden herhangi bir Türk bu vaziyetin icra ettiği elim tazyiki elbette ki düşünmüştür. Gerisi üzerine çıkan herhangi Türk mebusu hiçbir zaman kendisini müstakil bir milletin müstakil bir mebusu gibi hissedememiştir. Söylerken dâimâ tarafına bakınmak mecbûriyetini düşünmüştür ve buralardan bile tevahhuş eylemiştir. Dâimâ birisinin ellerin kulaklarına tutarak dikkatle dinlediğini, ve kim bilir kaç dakika sonra hangi şekilde, hangi mahfillere haber vereceğini düşünmüştür. Böyle bir muhitte fezail-i milliyenin sağlam ve tam bir şekilde inkişâfını beklemek abestir.

Evet, Ankara tozludur! Lakin İstanbul hâricinde tozlu ve harab olmayan memleketin hangi kısmı vardır? O halde evvelâ unutulmamalıdır ki bugün bütün beşeriyetin takdir ve (silik) celb eden milli varlık, bu tozlar içinden çıkmıştır ve sâniyen şimdiye kadar yapıldığı gibi biz de bu tozlardan kaçınarak nefsimizi kurtaramıyorsak acaba bütün memleketi bürüyen bu tozlar ne zaman ve kimler tarafından kaldırılacaktır? Evet! Biz bu tozların, Avrupa'nın tahakkümü ile, Levanten muhîtinin mütefessih telkînlerine tercîh ediyoruz. Fakat, (silik) birisinin dediği gibi, hiçbir zaman pudra yerine kullanmak için değil, bilakis, kaldırıp atmak ve yalnız İstanbul'u değil, bütün memleketi seyyânen temizlemek, medeniyetin irâe ettiği bütün füyuzattan istifâde ettirmek için... tozlar içinde memleketi kurtarmaya azmetmiş olanlar, bu kere de memleketi bu tozlardan kurtarmaya, azm eylemişlerdir. İşte herkes hükümetin Ankara'ya (silik) hükümet ve sırrı...²²⁵

Yazıya birkaç gün sonra Hüseyin Cahit'ten bir cevap gelmiştir. Hüseyin Cahit yazdıklarının eleştirilmesine rağmen Ankara'nın neden başkent olduğuna dair kamuoyunun hala yeterli düzeyde aydınlatılmadığını belirtmiştir. İstanbul'a yönelik olarak yapılan eleştirilerle ilgili ise şunları söylemiştir²²⁶:

"İstanbul hükümetleri başkadır, İstanbul başkadır. Bu kadar çok sade bir şeyi derin etmek için acaba pek büyük bir kabiliyet mi lazımdır. Şimdiye kadar İstanbul hükümetleri Anadolu'yu Anadolu ahalisini tanımamışsa Anadolu'yu yalnız varını yoğunu elinden almak için hatırlamışsa bu şehrin kabahatimidir hükümetin kabahatimidir? Hükümet islah edilirse yani bugünkü halk hükümeti

²²⁵ "Hükümet Merkezi", **Hakimiyet-i Milliye**, 18 Teşrin-i Evvel 1339, sayı :944, s. 1

²²⁶ Hüseyin Cahit, "Payitaht Meselesi Etrafında", **Tanin**, 20 Teşrin-i Evvel 1339, sayı: 366, s.1

İstanbul'a gelirse bu hükümet Anadolu'yu benimserse, İstanbul un taşı toprağını bu hayırlı siyasete mani olacaktır. (...) Anadolu ile temasa mani olan şey usul idare ve zihniyet idi, kırılacak şeyler bunlar idi, mevki coğrafya değildi.²²⁷

Ankara'nın resmi olarak başkent oluşu İstanbul basınında beklenen bir hareket olarak karşılanmıştır. **Tanin** gazetesinin dışında İstanbul basınında yer alan diğer gazetelerde de Ankara'nın resmi başkent oluşuna dair yazılar yayınlanmıştır. **Vatan** gazetesi baş muhabiri Ahmet Emin de Ankara'nın başkent oluşunun "çok da alkışlanacak bir hareket" olmadığını belirtmiştir. Ahmet Emin, Ankara'nın merkez olabilecek durumda olmadığını belirterek, bu sakıncalı durumu daha önce değerlendirdiklerini ancak "iş işten geçtikten" sonra tekrar etmenin bir faydası olmadığını söylemiştir.²²⁸ **İleri** gazetesi baş muhabiri Celal Nuri ise Ankara'nın başkent oluşunun bir sürpriz olmadığını bunun sadece yasal olarak düzenlendiğini belirterek, İstanbul için en iyi olanın başkentlik değil ticari merkez olması gerektiğini belirtmiştir.²²⁹

Aynı günlerde **Tanin** gazetesinde ilginç bir söyleşi yayınlanmıştır. Dönemde İstanbul'da bulunan büyükelçiliklerin Ankara'nın başkent olmasıyla birlikte Ankara'ya taşınmaları gündeme gelmiştir. Ancak, büyükelçiliklerin İstanbul'dan ayrılmak istemedikleri haberi duyulmuştur. **Tanin** muhabiri, dönemde İstanbul'da görev yapan bir büyükelçilik görevlisiyle görüşmüştür. Görevli, başkent in güvenli bir yerde olmasını istemenin her ülkenin hakkı olduğunu ancak, yabancılar için de başkent in önemli bir konu olduğunu belirtmiştir. Her ne kadar değişiklik yapılsa da, İstanbul'un doğal bir başkent olduğunu belirterek şunları söylemiştir:

"...1- Şehrin İslam merkezi olması, 2- Ticaret merkezi olması, İstanbul a payitaht olma hakkını vermiştir. İstanbul tabii payitahttır. Bundan sonra Türkiye'de merkez hükümet ithas edilebilecek başka bir şehir mevcut değildir. Çünkü bu mesele her şeyden önce teşkilat ve tesisat meselesidir. Bu da ancak İstanbul'da bulunabilir. Bizim için en makbul olan memleket için en hayırlı olacak çare hali bulabilmektir."²³⁰

Dönem basınının konuyu ele alışını dikkate alındığında, iki ana noktadan hareket edildiği söylenebilir. Ankara'nın veya Anadolu'da başka bir yerin başkent olmasını

²²⁷ Hüseyin Cahit, "Payitaht Meselesi Etrafında" **Tanin**, 20 Teşrin-i Evvel 1339, sayı: 366,

s.1

²²⁸ Ahmet Emin, "Hükümet Merkezimiz", **Vatan**, 15-16 Teşrin-i Evvel 1339, s.1

²²⁹ Celal Nuri, "Ankara ve Makarr", **İleri**, 12 Teşrin-i Evvel 1339, sayı: 2027, s.1

²³⁰ "Ankara ve İstanbul", **Tanin**, 13 Teşrin-i Evvel 1339, sayı 409, s. 1

isteyen basın; başkentin Anadolu'da Türklüğün merkezinde kalmasını savunmuşlardır. Yeni hükümetin İstanbul'dan koparak, Osmanlı dönemi boyunca ihmal edilmiş anavatana dönmesini ve orada yeniden şekillenmesini ortaya koymuşlardır. Onlara göre İstanbul'u kurtaran Anadolu'dur. İstanbul artık Anadolu'ya bağlı bir şehir olarak kalmalıdır. Başkentin İstanbul'da kalmasını savunan basın ise, İstanbul'un Türklüğün ve Müslümanlığın merkezi olduğunu, Ankara'yı var edenin İstanbul olduğunu bu sebeple de Anadolu'ya dönmek için merkezin Anadolu'ya taşınmasındansa zihniyetlerde değişimin gerçekleşmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu görüşe göre, merkezin Anadolu'ya taşınması batıdan iyice uzaklaşmayı beraberinde getirecektir.

Sonuçta yeni iktidar, merkezini resmi olarak Ankara'ya taşımıştır. Halkın yönettiği bir siyasal sistemin merkezi, artık "halkın" olduğu Anadolu'dadır. Bu seçim döneminin siyasal, ekonomik ve coğrafi koşulları içinde değerlendirildiğinde, yeni iktidarın oluşturmak istediği düzen açısından da gerekli bir harekettir. Tüm bunların yanı sıra denilebilir ki, Ankara'nın başkent ilanı eski yönetime karşı yapılan en önemli simgesel reform hareketlerinden de biridir.

4. Basının Kontrol Altına Alınışı

Artık yeni başkent Ankara olmuştur. Fiili iktidarın resmi olarak Ankara'ya kayması, İstanbul merkezli muhalefetin varlığını durduramamıştır. Ankara'nın başkent oluşunun hemen ardından Yunus Nadi'nin makalesiyle basında ilginç bir tartışma başlamıştır. Yunus Nadi, Halk Partisinin İttihatçılığın devamı olduğunu iddia ederek, Mustafa Kemal'in İttihatçılığın büyüğü ve birincisi olduğunu savunmuştur. İttihat ve Terakki'nin bir vatan partisi olduğunu, unvanın bir önemi olmadığını, İttihat ve Terakki'nin hala vatanın içinde ve iş başında olduğunu belirtmiştir.²³¹

Bu iddia üzerine de Celal Nuri, **İleri** gazetesinde İttihatçılara saldıran yazılar yayınlamaya başlamıştır. Tartışma **Vatan** gazetesinde de yer almıştır. Ahmet Emin "Bir Miras Davası" isimli makalesinde İttihatçılık meselesinin yeniden gündeme geldiğinden bahsetmiştir. Hüseyin Cahit Bey' bazı yazılarında kendini İttihatçılığın varisi olarak göstermiş, Celal Nuri Bey de buna istinaden gazetelerdeki muhalefeti

²³¹ Aktaran: Karaca, **a.g.e.**, s. 50

ikiye ayırmıştır: “Eski ittihatçıların muhalefeti ve bunun mahiyetini anlamayan, karşı tarafa karışan iyi niyet sahibi (Velit Bey ve Ahmet Cevdet Bey) muhalefeti.” Celal Nuri Bey’in muhalefet hareketlerinin aslında İttihatçıların bir entrikası olduğunu anlatmaya çalışmış ve İttihatçı siyasetine karşı savaş açtığını belirtmiştir. Ahmet Emin, Yunus Nadi Bey’in de bu tartışmalara dâhil olduğunu, İttihatçılığın Halk Fırkasının menfaati dâhilinde, bu fırkaya eklendiğini söylediğinden bahsetmiştir. Yunus Nadi Bey, bu gibi siyasi unsurlara Halk Fırkasının kendi öz evleri olduğunu, burada bir ev sahibi hissi duyabileceklerini, başka ev aramaya ihtiyaç olmadığını ve İttihatçılık ismi altında bir infirad (yalnız olma-yanında kimse bulunmama) cereyanı açmak isteyenlerin hükümet vücuda bulunmadığını anlatmak istemiştir. Bu sözlere, Ahmet Emin İttihatçılığın pek de iyi mazisi olmadığından karşı çıkmıştır. Ancak Yunus Nadi Bey’i İttihatçılığın tasfiye edilerek bir program dâhilinde Halk Fırkası menfaati dâhilinde birleşmesi gerektiği noktasında desteklemiştir ²³²

Basında İttihatçılıkla ilgili bu tartışmalar yaşanırken Mustafa Kemal’in Anadolu’yu ziyaret edeceği haberi yayınlanmıştır. Ancak bu ziyarette İstanbul yer almamıştır. ²³³ Ekim ayı sonlarına doğru da meclisteki muhalefetin önemli isimlerinden Rauf Bey İstanbul’a gelmiştir. ²³⁴ Bundan birkaç gün sonra 29 Ekim 1923 günü artık yeni devletin rejimi de belli olmuş, Cumhuriyet ilan edilmiştir.

Ancak özellikle Cumhuriyet’in ilanının şekli, muhalif kadronun önemli itirazlarına yol açmıştır. Cumhuriyetin ilanı çok büyük bir sürpriz oluşturmamakla beraber, Rauf Bey’in Cumhuriyet’in ilanının yapılış tarzı karşısındaki eleştirileri, İstanbul gazetelerinden **Vatan** ve **Tevhid-i Efkar’ın** 1 Kasım 1923 tarihli nüshasında yayınlanmıştır. Ardından İstanbul barosu başkanı Lütfü Fikri’nin 10 Kasım 1923 günü **Tanin** gazetesinde Halifenin konumunu sağlamlaştırmasını istediği açık mektubu yayınlanmıştır. ²³⁵

Falih Rıfki dönemde yaşanan muhalefeti şöyle değerlendirmiştir:

“1923 yılının kasım ayında hoşnutsuzluk havası umumileşmişti. Cumhuriyet, meclis ve halk efkarı önünde açıkça ve serbestçe tartışılmaksızın “acele” ilan

²³² Ahmet Emin, “Bir Miras Davası”, **Vatan**, 14-15 Teşrin-i Evvel, s. 1

²³³ “Gazi Paşa Yakında Anadolu’nun Muhtelif Mahallerinde Bir Seyahat İcra Edecektir”, **Vatan**, 22 Teşrin-i Evvel 1339, s. 1

²³⁴ “Rauf Bey İstanbul’a Geliyor”, **Vatan**, 26 Teşrin-i Evvel 1339, s. 1

²³⁵ Eric Jan Zürcher, **Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, İletişim, İstanbul, 2003, s. 54-56

edilmiştir. Mesele bundan mı ibaretti? Bu bir bahane idi. İttihat ve Terakki Fırkası'ndan arta kalan nüfuzlular hala eski kolağası Mustafa Kemal'in aleyhindeydi²³⁶

“Gazetelerin ve memleket aydınlarının toplandığı merkez olduğundan, İstanbul hemen hemen, bütün sınıfları ile Ankara'ya ısınmamıştı. İstanbul'da o vakitler maddi ıstırabın da ne kadar derin olduğunu düşünmeliyiz. 1908'de İstanbul koca bir imparatorluğun merkezindeydi. Sürekli devam eden savaşlar, şehrin ticari ve iktisadi faaliyetleri ile ilgisi olmayan Türk halkı eski reaya durumuna düşmüştü. Vatani ve kendisini kurtaran zafer de başkentliğini elinden almakla, hazne sınıflarını Ankara'ya taşımakta idi. 1923'de İstanbul muzdaripleri Ankara'ya karşı hoşnutsuzluk seferberliğinin tabii gönüllüleri olmuştu.²³⁷”

Kasım ayının ilk günlerinde Hükümetin İstanbul'daki muhalefet hareketlerine karşı ciddi önlemler almaya başlayacağı haberleri yayınlanmıştı²³⁸ Aynı günlerde Hilafetin de Anadolu'da başka bir şehre nakil edileceği ve Halifenin istifa edeceği haberleri gelmeye başlamıştır.²³⁹

Bir yandan da Halifelik tartışılmaya başlanmıştır. İstanbul basınının Halifelik yanında yer alması ve bu arada İsmaili mezhebi lideri Ağa Han ile İslam Cemiyeti Reisi Emir Ali'nin İsmet Paşa'ya Halifelikle ilgili yazdıkları mektubun basına sızdırılması üzerine iktidar kadrosu, 8 Aralık 1923'de İstanbul'a bir istiklal mahkemesi göndermeye Meclis'in gizli oturumunda karar vermiştir²⁴⁰

“Cumhuriyet düşmanlarını ezmeye geldik”²⁴¹ havasıyla İstanbul'a gelen ve bir bildiri yayınlayan mahkeme heyetinin göreve başlamasıyla birlikte önde gelen gazeteciler tutuklanmıştır. Bunlar arasında **İkdam** başyazarı Ahmet Cevdet, **Tevhid-i Efkâr** başyazarı Velit Ebuzyiya, **Tanin** başyazarı Hüseyin Cahit de vardır. Ayrıca Halife Abdülmecit'e bir açık mektup yazarak istifa etmesini isteyen İstanbul Barosu Başkanı Lütfi Fikri Bey de tutuklanmıştır. Hızla görülerek 2 Ocak 1924'te sonuçlanan mahkemede gazeteciler beraat etmiştir ama Baro başkanı 5 yıl hapis

²³⁶ Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, İstanbul, Pozitif Yayınları, yy, s. 442.

²³⁷ Atay, **a.g.e**, s. 445

²³⁸ “Hükümet İstanbul'daki Muhalefet Cereyanları”, **İkdam**, 9 Teşrin-i Sani 1339, sayı: 9556, s.1

²³⁹ “Hilafet Makarrının Nakli Meselesi”, **İkdam**, 12 Teşrin-i Sani 1339, sayı: 9563, s.1; Hilafet ve Matbuat, **İkdam**, 10 Teşrin-i Sani 1339 sayı: 9557,s.1; “Halifenin Vaziyeti: İstifa Şailleri Hakkında”. **Tanin**, 10 Teşrin-i Sani 1339, sayı 387, s.1

²⁴⁰ Tunçay, **a.g.e**, 70-113

²⁴¹ **A,e**, 70-113;

cezasına mahkum olmuştur. Ancak bir süre sonra da TBMM tarafından affedilerek cezaevinden çıkmıştır.²⁴²

Bütün bu gelişmelerden sonra, yeni mali yıl dolayısıyla başlayan bütçe görüşmeleri sırasında 3 Mart 1924'te Hilafet kaldırılmıştır. Halifelik makamı açık bir şekilde rejim sorunu haline gelmiştir. Meclis, dinsel otoritenin de tek elde toplanmasından yana olmuştur. Bu sebeple 3 Mart 1924 tarihinde TBMM, Hilafetin kaldırılmasına karar vermiştir. Aynı gece Halife Abdülmecit yurt dışına çıkarılmıştır. Hilafetin kaldırılışının İstanbul için önemli bir anlamı olmuştur. Her ne kadar başkentliği kaybetmiş olsa da halen Hilafetin merkezi olması dolayısıyla önemli olmaya devam eden şehrin konumu ortadan kalkmıştır.

Cumhuriyet tarihi açısından 3 Mart gününün iki önemli sonucu olmuştur. Birincisi, her ne kadar artık hiçbir siyasal gücü kalmamış olsa da halkın gözünde belirli bir saygınlığa sahip olan saray mensupları ülke dışına çıkarılmışlardır. İkinci olarak, Cumhuriyet rejimine karşı siyasal bir seçenek olan Halifelik makamı ortadan kaldırılmış, Halife de yurttan çıkarılmıştır. Artık dinsel otorite kalmamıştır.²⁴³

Bu arada Mustafa Kemal İstanbul basını içinde güvenilir bir mevzi edinmek için Yunus Nadi'yi iktidarı savunmak amacıyla İstanbul'da bir gazete kurmakla görevlendirilmiştir.²⁴⁴

İstanbul'un siyasal manada elinde kalan son güç olan Halifeliğin kaldırılması bile İstanbul'daki muhalefeti engelleyememiştir. Meclis içinde Mustafa Kemal'e karşı devam eden muhalefet İstanbul'dan ve İstanbul basınından büyük destek almıştır.²⁴⁵

1923 yılında yapılan milletvekili seçimlerinde, seçim öncesinde adaylar Mustafa Kemal tarafından bizzat belirlenmiş olmasına rağmen, Meclis'in açılışından beri devam etmekte olan muhalefet, Hilafetin kaldırılması ve yeni Anayasanın kabulü

²⁴² Tunçay, **a.g.e.**, 70-113; Ergün Aybars, **İstiklal Mahkemeleri**, c.1-2/1920-1927, İzmir, İleri Kitabevi, 1995, s. 221-249

²⁴³ Kemal Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Temeller**, İstanbul, Afa Yayınları, 1996, s. 54-59; Koçak, **a.g.m.**, s.95,

²⁴⁴ Koloğlu, **a.g.e.**, s.113-118; ; Öngider,**a.g.e.**, s. 69

²⁴⁵ Koçak, **a.g.m.**, s.99; Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s. 246; Zürcher, **Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s. 79-102.

sırasında daha da belirginleşmiştir. Özellikle yeni Anayasaya göre milletvekilliği ile devlet memurluğunun bir arada yürütülemeyeceği kararı, ordu mensubu olan milletvekillerinin istifasını da beraberinde getirmiştir. 1 Kasım'da TBMM'nin açılışıyla birlikte meclis içindeki muhalefet daha da güçlenmiştir. Özellikle meclis içinde Mustafa Kemal'in giderek "tek adam" olacağına ve Cumhuriyet'in ilanı ile siyasal, sosyal ve ekonomik alanda kökten reformların yapılacağına dair duyulan endişe yeni bir muhalif partinin kurulmasıyla sonuçlanmıştır. Meclis içindeki muhalif kanat tarafından 17 Kasım 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (TCF) kurulmuştur. Parti, programında liberalizm ve demokrasi esaslarını kabul etmiştir. TCF'nin programı yapılırken 11-17 Kasım tarihleri arasındaki tartışmalarda Refet (Bele)'nin İstanbul'un yeniden ulusal başkent olarak ilan edilmesinin programa eklenmesi yolundaki talebi olmuş ancak programda daha sonra yer almamıştır.²⁴⁶ Zürcher, TCF başarılı olmuş olsaydı, İstanbul'un bir kez daha Türkiye'nin başkenti olacağını, Ankara'nın ise, anılar ve anıtlarla dolu olsa da bir taşra kenti olmakla yetineceğinin, çok kuvvetli bir ihtimal olduğunu iddia etmektedir.²⁴⁷

Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nde çok partili siyasal hayata geçiş ve muhalefetin varlığı, 1925 yılının Şubat ayında Diyarbakır'da Şeyh Sait İsyanı'nın başlaması ile 1930 yılına dek kesintiye uğramıştır. Başlangıçta isyancılara karşı yerel askeri birlikler kullanılmış olsa da; isyanın bastırılmaması, kısa bir süre sonra diğer bölgelerden askeri birliklerin de bölgeye gönderilmesini zorunlu hale getirmiştir. 25 Şubat'ta da hükümetin sunduğu sıkıyönetim önergesi mecliste oybirliği ile kabul edilmiştir.²⁴⁸

İlk olarak TBMM'de Takrir-i Sükûn Kanununda yapılan değişiklikle sıkıyönetim ilan edilmiş ve ardından isyanı bastırmak amacıyla Ankara ve Şark İstiklal Mahkemeleri kurulmuştur. Kanunun kabulünün ardından, hükümete muhalif olan basın organları kapatılmıştır. Bu İstanbul basınının tamamen susturulmasıyla sonuçlanmıştır. İstanbul'da çıkmakta olan **Tevhid-i Efkar, İstiklal, Son Telgraf, Aydınlık, Orak**

²⁴⁶ Mustafa Kemal de Nutuk'ta Refet Paşa'nın İstanbul'un başkent olarak kalması ile ilgili görüşlerinden bahsetmiştir. Atatürk, **Söylev (Nutuk)**, c.2, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1974, s. 583

²⁴⁷ Zürcher, **Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, s. 84 ve 165

²⁴⁸ Zürcher, **Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası**, s.78 ve 107-108; Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s.247-249

Çekiç, Sebülirreşat adlı gazete ve dergiler hükümet tarafından kapatılmıştır. Ayrıca Ahmet Emin Yalman ve Velit Ebuzyiya'nın da aralarında yer aldığı 9 gazete başyazarı tutuklanarak yargılanmak üzere Diyarbakır İstiklal Mahkemesine gönderilmiştir. İstanbul basını tamamen denetim altına alınmış, basının uzun bir süre hükümetin istediği türden yayın yapması garantilenmiştir.²⁴⁹

Takriri-i Sükun Kanunu ile açılan dönemde meseleler hallolmuş ve artık İstanbul da yeni duruma ayak uydurmaya başlamıştır. Hatta Mustafa Kemal'in ilk heykeli İstanbul'da açılmıştır. Avusturyalı heykeltıraş Kirepel'in eseri 3 Ekim 1926'da Sarayburnu'na dikilmiştir. Bu anıtın açılışına gelmeyen Mustafa Kemal, İstanbul belediye başkanına bir teşekkür telgrafı çekmiştir. Mustafa Kemal'in ilk defa şehirlerine geldiğini bildiren 1 Temmuz 1927 tarihli İstanbul gazeteleri de eski cülüs günlerinde olduğu gibi gayet süslü çıkarılmıştır.²⁵⁰

1925'te çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu'nun ardından yukarıda ayrıntılarıyla anlatılan muhalefetin tasfiyesi süreci İzmir suikastı ve Nutuk'un okunmasıyla sonlanmıştır. Artık siyasal yaşamda rakipsiz olan CHF'nin Genel Başkanı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı olan Mustafa Kemal, bu sayede otoritesini pekiştirmiştir. Türkiye'de, bu dönemden itibaren, Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesi sayılmazsa, 1940'lı yılların ortalarına kadar sürecek olan tek parti yönetiminin temellerinin sağlamlaştırıldığı bir dönem olmuştur.

Osmanlı dünyasından keskin bir kopuşu hedefleyen yeni ulus devlet, özellikle siyasal alanda iktidarını güçlendirmesine paralel olarak, Osmanlılıkla özdeşleşmiş bütün toplumsal sembollerden uzaklaşmıştır. Yeni ulus devletin en önemli reform hareketi olan Ankara'nın başkent ilan edilmesi, hem geçmişle kopuşun en önemli simgesel hareketlerinden biri hem de mekansal ve kültürel alanda uygulanan reformların ilk alanı olmuştur. Bu bağlamda, son bölümde Ankara'nın başkent ilan edilmesinin ardından yeni başkent simgesel reformlarla yeniden kurgulanışı ve ulus devlet için örnek toplumsal mekan haline dönüştürülme politikaları incelenmeye çalışılacaktır.

²⁴⁹ Tunçay, **a.g.e**, 136-139; Mete Tunçay, "Basın ve İstiklal Mahkemeleri" **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c:1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 212; Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s. 250; Aybars, **a.g.e**, s. 253-475

²⁵⁰ Öngider, **a.g.e**, s. 72

III). İMPARATORLUKLARDAN CUMHURİYET'E İSTANBUL-TAŞRA KASABASINDAN BAŞKENTLİĞE: ANKARA

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren, aydınlanma geleneği içinde köktenci bir çağdaşlaşma ya da modernite projesini uygulamaya çalışmıştır. Böyle bir modernite projesi, gerçekte bir kentsel gelişme projesidir ve bu projenin başarısı büyük ölçüde, başarılı bir kentsel gelişmenin gerçekleştirilmiş olmasına bağlıdır.¹ Ancak topyekün batılılaşma hareketini başlatan Cumhuriyet devrimleri çelişkili bir şekilde ülkenin tek batı- Avrupa normlarındaki kentini başkent olarak seçmemiştir. Yeni başkent, Ankara, medeniyet tasarımının ve ulus devletin yeni simgesi olmuş, İstanbul ise Atatürk ve devrimi ile özdeşleşen Ankara'nın antitezi olarak ortaya çıkmıştır. İstanbul, kozmopolit yapısının yanında Osmanlı devletinin bir mirasıdır ve Osmanlı geçmişini temsil eder. Osmanlı dünyasından keskin bir kopuşu ifade eden yeni Cumhuriyet, yeni bir gelecek esasına dayanarak modernliğin bir ölçütü olan "zaman" kavramını benimseyerek, yeniliğe ve değişime pozitif bir değer atfetmiştir. Osmanlılıkla özdeşleşmiş bütün toplumsal sembollerden uzaklaşmıştır. Bu anlamda "yeni İstanbul"u yaratmak çok zordur.² Emperyalist kalıntıların ve kozmopolit kültürün hala varolduğu eski başkentten terk edilmesi ve yeni bir başkent yaratılması ekonomik hiçbir getirisi olmayan ve altından kalkması güç bir yük getiriyor olsa da, ulusal bütünleşme açısından gerekli görülmüştür. Bu nedenle bu başkentleşme her şeyden önce siyasal bir eylem olarak algılanmalıdır.³ Nitekim Gül'e göre de Ankara'nın başkent ilan edilmesi; Cumhuriyet rejiminin jeopolitik alanda, siyasal ve kültürel olarak simgesel açıdan güçlü bir reform hareketi olmuştur.⁴

1923'te Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte yeni düzenin örgütlenmesinde mekân üretimi önemli bir mesele olarak ele alınmış, hiç yoktan inşa edilecek Ankara şehri, ulus-devletin imgesi, yeni düzenin kendini gerçekleştirdiği süreklilik olarak kavranmıştır.

¹ İlhan Tekeli, **Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009, s. 106

² Berin F. Gür. "Arşivsel Mekan: Sultanahmet Meydanı ve Yakın Çevresi" **Cumhuriyet'in Mekanları, Zamanları, İnsanları**, der: Elvan Altan Ergut ve Bilge İmamoğlu, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010, s. 76

³ Gönül Tankut, **Bir Başkent'in İmarı**, İstanbul, Anahtar Kitap, 1993, s. 15

⁴ Murat Gül, **The Emergence of Modern İstanbul: Transformation and Modernisation of a City**, London-New York, I.B.Tauris Publishers, 2009, s. 85

Yeni kurulan ulus-devlet, yaratılacak kamusal alanlarda resmi bir belleğin tanımlanmasına çalışılmıştır.⁵

Tekeli, Ankara'nın örgütlenmesini şu faktörlerin işbirliğine dayandırır. "rejimin başarısıyla özdeşleştirilerek politik gündeme giren bir konu, uluslararası bir yarışma ile seçilen bir plançı, yeni kentleşmenin, spekülasyonun aktif hale getirdiği, eski kentten kopmasını sağlayacak bir ön karar, yeni gelişecek kararların istimlak edilerek uygulama örgütüne verilmesi, devletin genel yöntemleri dışında aktif olarak hareket etme olanaklarına sahip bir imar müdürlüğü, imar işinde aktif rol oynayacak bir banka".⁶ Yeni başkent Ankara'da sayılan faktörlerin işbirliği hedefiyle, Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun tüm ülkedeki mekan organizasyonu için örnek teşkil etmesini tasarladıkları bir şehir olarak ortaya çıkmıştır. Ankara sadece bir başkent değil, bütün Anadolu'nun imarı için bir "okul" olacaktır.⁷

Yeşilkaya, Cumhuriyet'in kurucu kadrosunun devlet binalarının sade ve tevazulu olmalarının yanı sıra, otoriteyi temsil etmelerini, telkin ve terbiye işlevi görmelerini beklediklerini ifade etmiştir.⁸ Tarihsel referans ve üsluplardan arınmış beyaz – kübik-prizmatik formlar devrimci retoriğin yapılarda vücut bulmuş halidir. Ülkenin "şarklıktan kurtulma" ve asrileşme özlemlerinin sembolü olarak, Kemalist inkılabı çok uygun bir biçimde tamamlamaktadırlar. Ulus devlet iktidarını mekan üzerinde görünür ve etkili kılmak zorundadır. Özellikle de ulus devleti sembolize eden başkent, her açıdan bu iktidarın göstergesi olmalıdır. Cazibesi ve sahip olduğu diğer niteliklerden kaynaklanan iktidarı İstanbul'u tabi değil hükümler kılmaktadır. Bir başka deyişle İstanbul'un iktidarı, ulus devletin iktidarına alternatif, hatta baskın bir iktidardır. Genç bir Cumhuriyet'in kodlarıyla yeniden tanımlanamayacak kadar "geçmiş yüklü" ve ulusal birliğin sembolü olamayacak kadar kozmopolittir. Oysa Ankara, bir hükümlerin hükümü altına girmeye uygun görünmektedir. Çünkü İstanbul'u güçlü ve cazip kılan niteliklerin hiçbirisi Ankara'da bulunmamaktadır.⁹

⁵ İnci Yalın "Ulus Devletin Kamusal Alanda Meşruiyet Aracı: Toplumsal Belleğin Ulus Meydanı Üzerinden Kurgulanma Çabası", **Başkent üzerine Mekan Politik Tezler: Ankara'nın Kamusal Yüzleri**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 158

⁶ İlhan Tekeli, "Başkent Ankara'nın Öyküsü", **Türkiye'de Kentleşme Yazıları**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1982, s. 63

⁷ Tankut, **a.g.e**, s. 303

⁸ Neşe Yeşilkaya, **Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s. 123

⁹ Sibel Bozdoğan, Sibel Bozdoğan, **Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür**, İstanbul, Metis Yayınları, 2002, s. 18

Bernard Lewis de Ankara'nın başkent ilan edilmesini; meydana gelmekte olan değişiklikleri sembolleştirmek ve bunu iyice vurgulamak amacı olduğunu ifade etmiştir. İstanbul geçmişin şehri olarak kalırken, Ankara artık geleceğin şehri olacaktır.¹⁰

Ankara İstanbul'a alternatif bir mekan kurgusu olarak ortaya çıkarılmış, ancak ısrarla karşıtıyla tanımlandığı için, İstanbul onun varlık sebebi haline gelmiştir. Buradaki çelişkinin temeli ise Ankara'nın, İstanbul'un olmadığı "bir şey" olmasıdır. Çağlar Keyder Ankara'yı kültürel olarak "mikrop bulaşmamış bir şehir" olarak tanımlamıştır. Buna karşılık İstanbul, kurucu seçkinlerin liberalizm karşıtlığı ve sömürge karşıtı milliyetçiliklerine karşı bir yozlaşma ve komplo merkezi olmuştur. İstanbul onların uzak durmakta çok zorlandıkları bir günahı temsil etmiştir.¹¹

Burada bir çelişki doğmaktadır. Çelişki Ankara'yı İstanbulluların "kurmuş" olmasıdır. Ankara, İstanbul'a eski yönetime meydan okumanın simgesi haline gelmiştir. Ama başkent, Osmanlı'nın sonuncu kadroları, "devlet başkent içindir" söylemi içinde yetişmiş sivil ve askeri erkanın iktidarı altında şekillenmeye başlamıştır. İktidar kadroları "Cumhuriyet'in ilk Ankara"sını kendilerine göre oluşturmuşlardır. Böylece "İstanbul'un aynasında", Ankara kendine özgü Ankara'lı türünü üretmeye başlamıştır.¹²

Bunların yanında, Ankara sadece ulus devletin kentleşme politikasını yansıtmadığı, aynı zamanda ideal Türk vatandaşı; Cumhuriyet'in modernleşme ve batılılaşma hedefinin pratiğe döküldüğü bir gündelik hayat, ulus devletin hayali bir cemaat olarak kurgulanmasını kolaylaştıracak homojen bir nüfusu haline getirilmeye çalışılmıştır. Kentte kamusal alanlarda oluşacak birliktelikler, rutinler ve etkileşimlerle toplumsal hayat yeniden yaratılmak ve bir arada tutulmak istenmiştir.¹³ Ankara, ulus devletin fiziksel ve söylemsel inşasının merkezi olarak, etnik homojenleştirmenin ve ulus burjuvazisinin de öncüsü kılınmak istenmiştir.

¹⁰ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2000s. 260

¹¹ Çağlar Keyder, "Arka Plan", **İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında**, der: Çağlar Keyder, İstanbul, Metis Yayınları, 2000, s. 19

¹² Mehmet Ali Kılıçbay, "Homo Politicus Ancyrensis", **Ankara Ankara**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1994s. 141.

¹³ Zeynep Uludağ, "Mimarlık Tarih Yazımına Eleştirel Bir Bakış: Cumhuriyetin Modern Kent Peyzajını Okumak"**Cumhuriyet'in Mekanları, Zamanları, İnsanları**, der: Elvan Altan Ergüt ve Bilge İmamoğlu, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010, s. 153

Yasal ya da yasal olmayan önlemlerle gayrimüslim nüfusun önemli bölümünün şehirden uzaklaştırılması mümkün olmuştur. Kalanlarsa özel alanlarına çekilmişlerdir. Yerli halkın gayrimüslim nüfusla ilişkisi sınırlı kalmıştır”.¹⁴

Kısacası başkentin Anadolu'nun kalbinde kurulması 1923'ün Kemalist tarihyazıcılığında bir kopuş olarak kurgulanmasıyla, yani Cumhuriyet'in Türklerin tarihinde “sıfır noktası” olarak kavramsallaştırılmasıyla bağlantılıdır, dolayısıyla Ankara tercihi kısmen ideolojik bir noktada durmaktadır.¹⁵ Ankara, “bozkırdaki çekirdek”¹⁶ olarak yüceltilmiş, çökmekte olan bir imparatorluğun kaybını yeni doğan bir ulus devletin zaferi olarak temsil etmiştir.¹⁷ Ankara, ulusun ruhunu ve özünü oluşturan sembollerden, tarih dışı bir mekan olarak tanımlanmasıyla da pekişmiştir.¹⁸

Yeni ulus devletin en önemli simgelerinden biri olan Ankara'nın toplumsal ve mekansal analizine geçilmeden önce, eski ve yeni başkentin Cumhuriyet öncesi tarihlerine kısaca değinilecektir. Daha sonra ulus devletin yeni başkenti ile Cumhuriyet İstanbul'unun mekansal ve toplumsal değişimi-dönüşümü incelenmeye çalışılacaktır.

A. İKİ KENT

İstanbul, 2500 yıldan beri varolmuş, 4. yüzyıl başından 20. yüzyıl başına kadar 16 yüzyıl boyunca hep başkent olmuştur. İstanbul'un “emsalsiz” kalması, iki imparatorluğa başkentlik etmesiyle yakından ilgili olmuştur. Antik tarzda örgütlenmiş olan Bizans ve Osmanlı, siyasal ve ekonomik olarak başkentin taşra üzerindeki kesin ve rakipsiz egemenliğine dayalı olarak örgütlenmiştir. İstanbul böylece küçük taşra kentlerinin karşısında, yücelik ve ihtişam anıtı olarak yükselmiştir.¹⁹

¹⁴ L. Funda Şenol Cantek, “**Yaban**”lar ve Yerliler: **Başkent Olma Sürecinde Ankara**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 294

¹⁵ Hande Özkan, “Türkiye’de Tek Parti Dönemi Coğrafya ve Mekan Anlayışları: Yatay Bir Dönemlendirme Denemesi”, **Toplum ve Bilim**, Güz sayı: 94, 2002, s. 149

¹⁶ Kemal Tahir, **Bozkırdaki Çekirdek**, İstanbul, Tekin Yayınevi, 2004

¹⁷ Özkan, **a.g.m.**, s. 149

¹⁸ Tanıl Bora, “Ankara: Küçük-Büyük Şehir”, **İstanbul**, sayı: 36, s. 57-59

¹⁹ Mehmet Ali Kılıçbay, **Şehirler ve Kentler**, İstanbul, İmge Yayınevi, 2000, s. 47

Ankara da neolitik yerleşmelere sahne olmuş, ama tarih sahnesine çıkması MÖ 14. yüzyılda Hititler döneminde meydana gelmiştir. Ankara, Roma, Bizans ve Osmanlı döneminde önemli bir askeri ve ticari merkez olmuştur. Ancak 17. yüzyıldan itibaren, Ankara ticari merkez olma konumundan uzaklaşmıştır. Yeni ulus devletin başkenti olmadan önce Ankara bir taşra kasabası haline dönüşmüştür.²⁰

20 yüzyılın başında İstanbul'un "yücelik ve ihtişamı", Ankara'nın ise bozkır kasabası konumu değişecektir. Yeni ulus devletin başkentinin imarı ve Cumhuriyet'in İstanbul'una geçilmeden önce her iki kentin tarih sahnesine çıkışı ve Osmanlı dönemi ana hatları ile incelenmeye çalışılacaktır.

1. İmparatorluklardan Cumhuriyet'e İstanbul :

a. İstanbul'un Tarih Sahnesine Çıkışı ve Farklı İsimleri:

Dünyadaki başka hiçbir kent İstanbul kadar şaşırtıcı bir çeşitlilik göstermemiştir. Amerika veya Avrupa kentlerinde ve Doğu kentlerinin pek çoğunda yaşayan insanları doğal olarak birbirine bağlayan bağlara İstanbul'da pek rastlanmamaktadır. Dil, din, milliyet, ırk, eğitim, gelenek ve görenekler İstanbul'daki insanları birleştirmek yerine onları birbirinden ayırmıştır. Kentin coğrafyası bile bu çeşitliliği yansıtmaktadır.²¹

Her kentin zorunlu bir yerleşim yeri vardır. Şehircilikte site adını alan bu konum, kentin hemen her şeyini baştan belirlemektedir. İstanbul dünyanın en iyi sit alanlarından birinde kurulmuştur. Doğu Akdeniz'in en korunaklı limanlarından

²⁰ **Bir Zamanlar Ankara**, Ankara, Ankara Büyükşehir Belediyesi,t.y., s.11 **Ankara Başkent Tarihi: Arkeolojisi ve Mimarisi**, Ankara, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, s. 2004, s. 10

²¹ Fred Field Goodsell, "Tarihsel Görünüm" **İstanbul 1920**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995 s. 23; İstanbul tarihinin daha ayrıntılı bilgileri için bkz: Işın Demirkent, **Bizans İmparatorluğu Dönemi İstanbul 330-1453**,İstanbul, Dünya Yayıncılık, t.y.; Edhem Eldem, Daniel Goffman, Bruce Masters. **Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti : Halep, İzmir ve İstanbul**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003; **Dünya kenti İstanbul**, ed. Afife Batur ; haz. Edhem Eldem.,İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, t.y.; Alpay Kabacalı,.**Geçmişten Günümüze İstanbul**, İstanbul, Denizbank, 2003, **İstanbul**. İstanbul, Yapı Kredi Bankası, t.y.; Karoly Kos, **İstanbul : Şehir Tarihi ve Mimarisi**, çev: Naciye Güngörmüş., Ankara, Kültür Bakanlığı, 1995; Alexander van Millingen **Konstantinopolis İstanbul**, çev. Aykut Gürçağlar., İstanbul : Alkım, 2003.

biridir. Karadeniz'in tahıl, orman ürünlerinin yanı sıra, kendi iç denizi Marmara'nın kuzeydoğusunu tutmakta ve Ege yoluyla Akdeniz'e yani dünyanın ilk büyük uygarlık mekanının yakınında bulunmaktadır. Bir parçası olduğu Trakya yolları aracılığıyla Orta Avrupa mekanlarına ve hatta Batı Avrupa'ya açılmaktadır. İstanbul, sitinin bulunduğu iklim koşulları gereği orman oluşumuna çok uygundur ve yerleşim alanı genişlemeye çok müsaittir.²²

Neolitik dönemden beri insan yerleşimine sahne olan İstanbul, tarih sahnesine ilk kez Megaralılar tarafından MÖ 667 yılında Byzantion adında bir koloni olarak kurulmasıyla girmiştir. Yine bir Megara kolonisi olan Khalkedon (Kadıköy) biraz daha önce, MÖ 685 yılında kurulmuştur. İstanbul'un büyük tarihi doğuşu MS. 4. yüzyılda Roma İmparatoru Büyük Constantinus (324-330) tarafından yeniden kurulmasıyla ve 330'da Roma İmparatorluğu'nun başkenti olarak ilan edilmesiyle gerçekleşmiş, 395 yılındaki bölünme esnasında İmparatorluğun Doğu Parçası'nın (Pars Orientali) başkenti olmasıyla pekişmiştir. İstanbul 13. yüzyıl "Imperium Constantinopolitanum" adlı Latin İmparatorluğu tarafından ele geçirilerek başkent olmaya devam etmiştir. Trebizond'a (Trabzon), Nikaia'ya (İznik), Epiros'a sürgün giden Bizanslı yöneticiler tarafından 25 Temmuz 1265 sabahı yeniden fethedilmiş ve yüzyıllardır "daima" olduğu gibi yeniden görkemli bir devletin başkenti olmuştur. İstanbul Doğu Roma İmparatorluğunun başkenti olduğu için Bizans İmparatorluğunun başkenti, Bizans İmparatorluğunun başkenti olduğu için Osmanlı İmparatorluğunun başkenti olmuştur. Kısacası, bu kent bir kez başkent olduğu için "daima" başkent olmuştur.²³

İstanbul, farklı tarihsel dönemlerde farklı isimlerle anılmıştır. İstanbul'un bulunduğu tarihi yarımada'daki ilk yerleşme yerinin bilinen eski adı Buzantion - Bizantion'dur. Şehir Roma İmparatorluğu'nun idaresi altına girince Antonia veya Antoninia, 330 yılında imparatorluk merkezi buraya taşındığında Secunda Roma (İkinci Roma), V. asırdan itibaren Nova Roma (Yeni Roma) adlarıyla anılmıştır. Fakat halk arasında Constantinapolis kısa zamanda genelleşerek resmi bir sıfat kazanmış, Arap ve İranlılarca "Kustantiniyye" şekli kabul görmüş, Osmanlılar da paralarda ve resmi

²²Mehmet Ali Kılıçbay, "Doğu Berlin-Batı Berlin" **İki Şehrin Hikayesi-Ankara- İstanbul Çatışması**, der: Seyfi Öngider, İstanbul, Aykırı Yayıncılık, 2003, s. 108; Robert Mantran, **İstanbul Tarihi**, çev: Teoman Tunçdoğan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005, s. 15-27

²³ Kılıçbay, "Doğu Berlin-Batı Berlin", s. 109

yazışmalarda bu ismi sık olarak kullanmışlardır. Konstantinapolis adı halk arasında çok defa kısaltılarak Polis şeklinde söylenmiştir. İstanbul kentin günümüzdeki adı olup bu sözcüğün kökeni ve anlamı üzerinde ortaya atılmış en önemli tez: Stanbul-İstanbul sözcüğünün aslının Grekçe “Eis tin polin ” (İstinpollin) veya “Stinpoli”olduğudur. Bunların anlamı ise “şehirde”, “şehir içinde” olarak verilir. “İslam’ın bol olduğu yer” anlamındaki İslambol şeklindeki benzetme bir Ermeni kaynağına göre, şehri fetheden II.Mehmed tarafından yapılmış ve buranın adı olarak kullanılmıştır. Fakat halk arasında İstanbul veya İstambul tarzı kullanılmış ve resmi adı olmuştur. Bunların yanında İstanbul’a, onu simgeleyen bir takım unvanlar verilmiştir. “Payitaht-ı Saltanat, Tahtgah-ı Saltanat, Makarr-ı Saltanat, Darüssaltana, Darülhilafe, Darünnasr, Medinetü’l-Muvahhidin”. Geleneksel olarak hükümdarın otoritesinin ve iktidarının gücü olduğu, adaletin de buradan yani sarayın eşiğinden dağıtıldığı inancı Dersaadet, Asitane gibi adların ortaya çıkışına yol açmıştır. Resmi kaynaklarda İstanbul’a “Darü’l-hilafeti’l-aliyye ve makarr-ı saltanat-ı seniyyem olan mahmiyye-i Konstantiniyye” denilmiştir. Cumhuriyet döneminde İstanbul’a yeni bir ad verme girişimi 1930’larda gündeme gelmiştir. Gazi Mustafa Kemal’in “Atatürk” soyadı almasından esinlenerek İstanbul’a da Atakent adının verilmesi basında ve İstanbul Şehir meclisinde tartışılmış, ancak gereksiz görülerek bundan vazgeçilmiştir.²⁴

İstanbul’a verilen isimler onun büyük imparatorlukların başkenti olmasından kaynaklanmıştır. İstanbul bütün imparatorluk nüfusunun üçte ikisinden fazlasını barındırmıştır. İmparatorluğun sadece “büyük karnı” değil; aynı zamanda akli olmuştur. Osmanlı dünyasının “büyük zanaatkarı”dır. Canlı bir kenttir. İstanbul, Osmanlı kent anlayışının gerçekleşmiş modelidir. Yani, Osmanlı kent fikrinin

²⁴ **İslam Ansiklopedisi**, c.5/2, 1967, İstanbul, s. 1142-1144, **İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul, c. 4, s. 253-256, **İslam Ansiklopedisi**, c. s. 220. İstanbul’un adları alfabetik sıra ile şu şekildedir: Ağrandone, Aleksandre, Alma Roma, Aylana, Anthusa, Antonia, Asitane, Beldetü’l Tayyibe, Bizantion, Cezire-i Heft Cebel, Constantinople, Çakdurkan, Çar’gorod, Çezar Şehri, Darü’l Hilafe, Darü’l İslam, Darü’l Mülk, Darü’s Saltana, Der- aliye, Der-i Devlet, Dergah-ı Selatin, Dersaadet, el-Farruk, Escomboli, Estantol, Estefanye, Granduye, Gulgule-i Rum, Harakliyan, İslambol, İstanbul, İstimboli, İstinpolin, Kalipolis, Kanaturye, Kayser-i Zemin, Kanstantina el-Uzma, Kosntantiniyye, Konstanitnapolis, Kospoli, Kostye, Konstyantine-Grad, Lîcus, Mahmiyye-i İstanbul, Mahrusa-i İstanbul, Mahrusa-i Konstantiniyye, Makedonya, Megalipolis, Miklagard, Neas Romes, Nor-Hormn, Nova Roma, Pay-i Taht-ı Saltanat, Poli, Polin, Polis, Pozantyam, Roma Bizanti, Roma Constantinum, Roma Orientum, Sakalye, Secunda Roma, Sitanbul, Südde-i Saadet, Südde-i Saltanat, Şehir, Şehr-i azam, Şehr-i konstantin, Taht-ı rum, Tarigrad, Tefuriye, Urbis Imperious, Vezendovar, Vizant Kağat, Yağfurye, Yankoviçe

İstanbul'dan başka ideolojik bir iç bölgesi yoktur. Osmanlı kentinin her fikri, idealize edilmiş veya gerçek, İstanbul fikridir.²⁵

b. Osmanlı Dönemi İstanbul'u

1453 yılında fethedilen kent, 15. yüzyılın başında köyleşmiş, harap, bakımsız ve 13. yüzyıldaki Latin yağmasından sonra kendine gelememiş bir kenttir. 1453'ten önce surlar içinde kalan nüfusun 25-50.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir. Fetihden sonra ilk olarak kalan nüfus ve orduyu barındırmak gerekmiştir. Kentte kalan evler onları ele geçirenlere, boş kalanları dışardan gelenlere verilmiştir. Ayasofya başta olmak üzere bazı kiliseler camiye çevrilmiştir. Surlar tamir edilmiştir. Konstantinopolis'in Fatih tarafından başkent haline getirilmesi için dört yıl gerekmiş, İstanbul ancak 1457 yılında Edirne'nin yerine başkent olmuştur.²⁶

Kentin güvenliğinin sağlanmasından sonraki ilk sorun, bir başkent için yeterli bir nüfus sağlanması olmuştur. Fatih döneminde kente Anadolu'dan, Rumeli'den, Ege adalarından getirilen Türkler, Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler yerleştirilmiştir. Fetihden başlayarak Osmanlı dönemi İstanbul'unun bir özelliği, kent güvenliği kaygısının hemen hemen ortadan kalkmış olmasıdır. Osmanlı döneminde de 18. yüzyıla gelene değin, Türkler Haliç ve Boğaz kıyılarına yerleşmeye oldukça erken başlamışlardır. Bu durum, İstanbul'un tarihi karakterini saptamak açısından birincil önem taşır. Birçok büyük Avrupa kenti, büyük bir yapı yoğunluğuna sahip olduğu halde surlar içinde kapalı kent olarak gelişmiştir. Bunlar arasında, Londra gibi kuruluşundan kısa süre sonra sur dışında gelişmeye başlayanlar azdır. İstanbul fiziksel gelişme açısından ikili bir karakter taşır. Bir yandan surlar, adeta görsel olarak, kentin kara yönünde gelişmesini engellemişler, kent bir-iki mahalle dışında sur dışına 19. yüzyılın sonuna kadar çıkmamıştır. Öte yandan 15. yüzyıldan itibaren özellikle Haliç ve Boğaziçi'nde başlayan yerleşim, kent içinin yoğun bir kent

²⁵ Maurice M. Cerası, **Osmanlı Kenti: Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi**, İstanbul, Yapı kredi Yayınları, 1999, s. 221-222

²⁶ Doğan Kuban, **Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları**, Yapı-endüstrisi Merkezi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 22; Fred Field Goodsell, "Tarihsel Görünüm" **İstanbul 1920**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995 s. 36

karakteri almasını engellemiş, 20. yüzyıla kadar, suriçi bahçeli bir Anadolu kentinin özelliklerine sahip olmuştur.²⁷

Bizans döneminde olduğu gibi Türk döneminde de, dini liderler için kutsal yerler yaratılmıştır. İstanbul'un fethinin politika dışındaki dini ve simgesel anlamına işaret eden en önemli eylem, Fatih'in kente yerleşir yerleşmez Eyüp'te peygamberin sahabelerinden Ebu Eyüp el-Ensari'nin mezarı olduğu rivayet edilen yerde bir türbe ve bir cami yaptırması olmuştur. Bu dinsel içerikli yerleşmenin, Bizans döneminin manastır çevresindeki mahallelerin yerini alması, ilginç bir sürekliliğe işaret eder. Fatih döneminde yapılaşma yoğundur, kısa sürede İstanbul'a yeni bir yüz kazandırmıştır. Kente, İslami bir karakter kazandıran camiler ve onlarla birlikte yapılan medreseler, türbeler, hamam ve arasta gibi vakıfların sayısı üçyüzü bulmuştur. Dini ve toplumsal eylemleri barındıran bu yapıcılığın en büyük gösterisi simgesel konumu ile Fatih külliyesi olmuştur.²⁸

Kent, belki de bir bakış açısından meydan demektir. Kent birçok açılardan tanımlanabilir, ama tarihsel ve toplumsal çıkış noktası olarak, kendi kendini yöneten ve bir arada oturan bir topluluğun işgal ettiği ve işgalden ötürü iskan ettiği, buna bağlı olarak örgütlediği mekan demektir. Ortak mekanlar batı kentlerinde ilk oluşumlarından itibaren varolmuştur. Eski Yunan'da agora kamusal binaların olduğu ortak bir alandır. Romanın forumu da böyle bir alandır. Batı dünyasının kentsel hayatı, ilk yarısında önemli bir kesintiye uğramıştır. Özellikle ekonomik nedenlerle kırsal hayat öne çıkmaya başlamıştır. Bu kentleri toplumsal hayatın vazgeçilmez unsurları olmaktan çıkarmıştır. Roma'dan kalan kentler ya yok olmuş ya da küçülmüştür. Ekonomik hayattaki değişim de kendi kendine yeterli üretime geçiş kent formatını değiştirmiş, surların arkasına geçmiştir. Ancak oralarda da meydanlar kalmıştır. 11. yüzyılda yaşanan ekonomik canlanma kentin değişimini doğurmuştur. Meydanlar da bu değişimde yer almıştır.²⁹

Osmanlı'ya bakıldığında ise batılı manada bir meydan yoktur. Ancak birbirinden ayrı meydanlar vardır. Cami avlusu-Ok meydanı- At meydanı- Bedesten, çarşı,

²⁷ Matran, **İstanbul Tarihi**, s. 192; Robert Mantran, **16-18. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu**, çev: Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, İmge Yayınları, 2005, s. 70 Kuban, **Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları**, s. 22;

²⁸ Kuban, **Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları**, s. 22

²⁹ Kılıçbay, **Şehirler ve Kentler**, s. 41

pazar gibi. Yani Osmanlı kentsel mekanlar ekonomik ve toplumsal faaliyetlere göre farklı alanlar halinde bölünmüştür ve denetim altında tutulmuştur. Osmanlı sistemi, kentsel oluşumu önlemiş, daha doğrusu kentlerin kendi merkezi iktidarının tartışıldığı odaklardan biri haline gelmemesi konusunda dikkatli olmuştur. En iyi göstergesi Osmanlı kentlerinde meydanın yokluğudur. Cumhuriyet'le birlikte kentlerde girişilen ilk faaliyetlerden biri meydan açmak olmuştur.³⁰

Osmanlı kenti ve onun en önemli mekansal örneği İstanbul'da Avrupa kentlerinde görülen kamusal alanlara benzer örnekler yer almamasında, Avrupa kent sahnesine hakim anlayıştan çok farklı olan mekan anlayışının doğmasında kültürel ve ideolojik olaylar daha etkili olmuştur. Osmanlı'da kamu mekanının kendine has bağımsız biçimler almasına karşın kurumsal anlamda bir tanıma sahip olmadığı söylenemez. Örneğin külliyeler kurumsal olarak halkın kullanımına açık mekanları bünyelerinde toplamıştır. Askeriye ile benzerlik taşıyan bostancı alayı, halk bahçeleri ve gezinti yerlerindeki kamu düzeninden sorumludur.³¹

İstanbul, 16. ve 17. yüzyılda imparatorluğun en zengin ve en güçlü olduğu dönemde Türk-İslam kültürüne özgü bir kent imgesi haline gelmiştir. Bu imge ne batı Rönesans'ının ölçüleriyle, ne de İslam gelenekleriyle açıklanabilir. Bunda İslam sosyal yapısının etkisi olmakla birlikte, İstanbul'a, Osmanlı dönemine, yerel geleneklere dayanan özgün bir sentez vardır. Bu doku, İstanbul'u idare eden sınıfın ve bunların başında olan Sultanların gerçekleştirdikleri külliyeler ve büyük kamu yapılarıyla halkın mahalle sınırları içinde küçük atomlar niteliğindeki evlerinden oluşan iki sistemin ikilemi üzerine kurulmuştur. Kamu yapıları, kentin doğal gelişmesi içinde değil, Sultan ya da başka bir güç odağının iradesiyle meydana gelmişler, varlıklarıyla kent içinde yeni işlevsel ve görsel dengelerin oluşmasını teşvik etmişlerdir.³²

İstanbul'un gelişmesinde özellikle 17. yüzyıldan sonra Galata, sadece günlük işlev olarak değil, fakat imparatorluğun Avrupa ile ilişkilerinin, kültürünün değişmesi, değişik kent vizyonlarının üretilip sunulması gibi alanlarda çok kapsamlı bir rol oynamıştır. 16. yüzyılın ortalarından itibaren Müslüman nüfusun sayısında artış

³⁰ Kılıçbay, **Şehirler ve Kentler**, s. 42

³¹ Cerası, **a.g.e**, s. 199-200

³² Kuban, **Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları**, s. 27

yaşanmış olsa da Galata ve hinterlandı azınlık karakterini hiçbir zaman değiştirmemiştir.³³

İstanbul'da batılılaşma Lale devri ile birlikte başlamıştır. Lale devrinden itibaren kent Boğaziçi ve Haliç'le bütünleşerek büyümüştür. Bu dönemde Osmanlı dünyasında o döneme kadar görülmemiş bir batıyla düşünce ve zevk alışverişi havası egemen olmuştur. 18. yüzyılda İstanbul'da batılı vizyonu getiren yapıların başında kışlalar gelir. Büyük boyutlu ve yabancı üsluplarda inşa edilen bu askeri kışlalar 19. yüzyılın kozmopolit başkentini görsel olarak hazırlamıştır.³⁴

Yine de dönem boyunca İstanbul, Sultan (Devlet)-Halk ikilemini mimari yapısında her zaman yansıtmıştır. Bu yapının iki ucunda da doğulu ya da İslami diyebileceğimiz bir nitelik, II. Mahmut'un saltanatında da (1808-1839) bir süre devam etmiş sayılabilir. Ancak Tanzimat'la hızlanan batılılaşma fiziki çevrede de kendini hissettirmeye başlamıştır. 19. yüzyılda bu köklü bir ithale bürünmüştür. Bunun fiziksel çevrede görüntüsü, 18. yüzyıl mimarisinin aksine tümüyle Avrupa'yı taklit eden bir mimari üslup almıştır. Abdülmecit ve Abdülaziz'in saltanatları Osmanlı başkentinin kökten bir batılı kent olma çabasına sahne olmuştur. Dönem ayrıca Türkiye'nin ilk sanayileşmeye başladığı dönemdir. Kentin bu tür dönüşümler yapabilmesi için de idari olarak örgütlenmesi gerekmiştir. Bu amaçla yine Avrupa kentlerinden esinlenilerek 1855'de Şehremaneti kurulmuş ve İstanbul 14 belediye dairesine ayrılmıştır. Yine aynı dönemde Avrupa başkenti havasını taşıyabilmek için simgesel motivasyonu güçlü bir saray inşaatı da başlamıştır. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başları, batının ekonomik hegemonyasına paralel olarak, İstanbul'daki her yeni yapının ithal örneklerle inşa edildiği bir dönem olmuştur. 20. yüzyılın başlarında Osmanlı'da başlayan uluslaşma süreci mimari dokuyu da etkilemeye başlamıştır. Yine de İstanbul'un mimarisi Avrupa kentlerine özgü bir şekilde düzenlenememiş, batı ve Türk-İslam dünyasının sağlam bir sentezine ulaşamamıştır.³⁵

³³ Kuban, **Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları**, s. 30

³⁴ Kuban, **Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları**, s. 32-35; Metin Sözen, **Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarisi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1996, 1-13

³⁵ Osman Nuri, **Cumhuriyet ve İstanbul Mahalli İdaresi**, İstanbul, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, 1933, s. 1-2; Kuban, **Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları**, s. 37; Serim Denel, **Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekanlarda Değişim ve Nedenleri**, Ankara, ODTÜ,ty ; Sözen, a.g.e, 1-13

Özetle İstanbul'un Bizans ve Osmanlı'dan kalan idari kentsel yapısına bakıldığında bir düzensizliğin hakim olduğu görülmektedir. Ancak bu düzensizlik, gelir ya da sosyal statüye dayanmamıştır. Mekansal farklılaşmanın temelini dini ve etnik faktörler belirlemiştir.³⁶

İstanbul'un kentsel anlamda değişimi Cumhuriyet dönemi ile gerçekleşmiştir. Alt bölümlerde daha ayrıntılı bir biçimde ele alınacak olan Osmanlı'nın son dönemi ve Cumhuriyet'in İstanbul'u; siyasal, ekonomik ve toplumsal noktalarda bir çöküşün simgesi olmuştur. İstanbul'un bu dönüşümü Ankara'nın başkent olduğu dönemde yaşanan değişimler ve yeni ulus devletinin mekansal ve kültürel değişim projeleri incelendikten sonra ele alınacaktır.

2. Taşra Kasabasıdan Başkentliğe: Ankara

a. Ankara Tarihi

Ankara da neolitik yerleşmelere sahne olmuş, ama tarih sahnesine çıkması MÖ14. yüzyılda Hititler döneminde meydana gelmiştir. Hattuşaş'a (Boğazkale, Hititlerin başkenti) çok yakın olan Ankara, daha o dönemlerde önemli bir merkez haline gelmiştir.³⁷

Ankara isminin kökeninde iki anlatı yer almaktadır. İlki, Frig kralı Midas'ın şehri bir gemi çapası (Ancrya: gemi çapası) bulunduğu yerde kurmuş olmasından kaynaklanır. İlk kez Frigler döneminde kullanılmaya başlandığı kabul edilen Ankyra ismi bir diğer anlatıya göre de Tektasoglar ile Seleukoslar arasında M.Ö. 250 civarında kentte gerçekleşen savaştan kaynaklanmaktadır. Seleukoslar'ı yenerek Toroslara kadar çekilmelerini sağlayan Tektasoglar, bu zaferin anısını Ptolemaios'un denizcilerinden aldıkları altın çapa (Ancrya) ismini kentlerinin adı için seçmişlerdir. Ankyra adından sonra şehir için Ankagra, Ortaçağ'da Avrupalı yazarlarca Angora ve Arap

³⁶ Halil İnalçık, "İstanbul" **Encyclopaedia of İslam**, c. 5, 1978, s. 224-248

³⁷ **Ankara Başkent Tarihi: Arkeolojisi ve Mimarisi**, s. 3; Mehmet Kemal, **Türkiye'nin Kalbi Ankara**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1983, s. 7-9; Kılıçbay, "Doğu Berlin-Batı Berlin" **iki Şehrin Hikayesi-Ankara- İstanbul Çatışması**, s. 110

yazarlarca da Engürü isimlerinin kullanıldığı görülmüştür. Ankara ismi ise, Osmanlı İmparatorluğu döneminde 17. yüzyıldan itibaren yerleşmiştir.³⁸

Bir kentin tarihi içinde, ekonomik, sosyal ve siyasal gelişmesi ile kazandığı niteliği, büyük ölçüde onun coğrafi konumuna bağlı olmuştur. Bu açıdan bakıldığında Ankara, doğu-batı ve kuzey-güney yönlerine giden iki ana ulaşım hattının dışında, ikinci derecede yollarla da Anadolu'nun diğer yönlerine bağlanmıştır. Bir merkez olacak şekilde, tüm bu yolların ortasında bulunan kent, tarih boyunca kentsel yerleşim alanı olmuş, aynı zamanda da askeri ve ticari güzergah işlevini de üstlenmiştir.³⁹

Roma imparatorluğu döneminde Ankara en parlak günlerini yaşamıştır. Yüzbin nüfuslu kent, pek çok askeri, sivil ve dini mimari yapıyla donatılmıştır. Ankara Roma döneminde içişlerinde bağımsız ve oldukça demokratik bir biçimde yönetilmiştir. Bu dönemde Ankara kentinin büyük bir bölümü, kentin Roma yurttaşlığı hakkını elde etmiş soylu ailelerine ait bireylerden oluşmaktadır. Roma'nın ikiye ayrılışının ardından Kent, Bizans İmparatorluğu'nun askeri erzak ve konaklama yeri haline gelmiştir. Orduya gerekli malzemenin üretilmesi için tarım, hayvancılık, dokumacılık gibi faaliyetler geliştirilmiştir. Yine Ankara'nın "hac yolu" üzerinde olması ekonomik ve sosyal yaşamını etkilemiştir. Selçuklular 1073 yılında Ankara'yı ele geçirmişlerdir. Selçuklular döneminde Ankara, Anadolu'ya göçen Türkmenlere ilk yurt ve otlak olmuştur. Böylece, bölgede Hıristiyan Rumlarla Türkmenler arasında yoğun bir ticari ilişki başlamıştır. 14. yüzyılın başlarında kent İlhanlıların eline geçmiştir. İlhanlılardan sonra ise Ankara bir süre ahiler tarafından yerel yönetimle yönetilmiştir. 1362 yılında I. Murat ordusuyla Ankara'ya gelmiş ve ahiler'le anlaşarak kent yönetimini ele geçirmiştir.⁴⁰

b. Osmanlı İmparatorluğu'nda Ankara

Ankara gerek Bizans, gerek Osmanlı döneminde ticari bir taşra kenti hayatı sürdürmüştür. Anadolu'nun önemli ticaret merkezlerinden biri olan bu şehir,

³⁸ **Ankara Başkent Tarihi: Arkeolojisi ve Mimarisi**, s. 3

³⁹ **Bir Zamanlar Ankara**, s.11; **Ankara Başkent Tarihi: Arkeolojisi ve Mimarisi**, s. 10

⁴⁰ **Bir Zamanlar Ankara**, s.13-16

şarapçılık, dericilik ama esas sof (Tiftik keçisi yapağı) üretimi ve ticaretiyle gerek Bizans gerek Osmanlı ekonomisinde önemli bir yere sahip olmuştur. Fatih Sultan Mehmet döneminde ise, askeri bir merkez olarak kullanılmış olan Ankara, özellikle 16. yüzyılda ticari anlamda güçlü bir merkez haline gelmiştir. Ankara'ya özgü olan bu imalat ve ticaret kenti olma özelliği, diğer Osmanlı kentlerinin çok azında görülmektedir. Osmanlı devleti, kurulduğu andan itibaren; merkezi, merkez-kaç güçlere karşı korumak ve pekiştirmek için bir dizi önlem almıştır. Bir başkent imparatorluğu olarak örgütlenen Osmanlı devleti, taşranın merkez üzerinde baskı veya onunla rekabet olanaklarını yok etmek üzere, özellikle ele geçirdiği hemen bütün kentlerin önde gelen esnaf ve zanaatlarını başkente göç ettirme yöntemine başvurmuştur. Böylece taşra kentleri ancak kendi ihtiyaçlarına yetecek bir imalat kapasitesine sahip hale getirilmiş, buna karşılık İstanbul devasa bir kent haline gelmiştir. Bu uygulamada gözetilen amaç, İstanbul'un dışında büyük bir kentin oluşmasını, böylece ortaya rakip güç odaklarının çıkmasını engellemektir. Ankara da bu uygulamadan nasibini almış olmasına rağmen ticari konumu oldukça önemli bir kent olmuştur.⁴¹

Kentin gerilemesi, 18. yüzyıldan itibaren Sanayi devrimi sürecine giren Avrupa'nın tüm dünyada olduğu gibi Ankara'da da yerel endüstriyi öldürmesiyle başlamıştır.⁴² Bu durum 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ankara'da iyice kendini hissettirmeye başlamıştır. Nüfus azalmış, ticaret gerilemiş, insanlar yoksullaşmıştır. İngilizler ilk önce Ankara'nın tiftik ticaretini sekteye uğratmıştır. Ankara'dan alıp götürdükleri tiftik keçilerini 1860-1865 yıllarında Güney Afrika'da üretmeye başlamış, böylece Ankara'nın tiftik üretimindeki dünya tekeli sona ermiştir.⁴³ Gerileme Ankara'nın başkent oluşuna kadar devam etmiştir.⁴⁴

II. Mahmut döneminde gerçekleşen yeni düzenlemelerle 1836 yılından sonra Ankara, sancak merkezi olmaktan çıkıp eyalet merkezi olmuştur.⁴⁵ Tanzimat'la hızlanan batılılaşma hareketi ve Osmanlı kentlerinde başlayan dönüşüm döneminin

⁴¹ Kılıçbay, **Şehirler ve Kentler**, s. 116

⁴² Kılıçbay, "Doğu Berlin-Batı Berlin" s. 112

⁴³ Nurettin Türsan, **Ankara'nın Başkent Oluşu**, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı, 1981, s. 19

⁴⁴ Ruşen Keleş, **Eski Ankara'da Bir Şehir Tipolojisi**, Ankara, AÜSBFY, 1971, s. 1

⁴⁵ **Ankara Başkent Tarihi: Arkeolojisi ve Mimarisi**, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara, s. 2004, s. 26

Ankara'sında da gerçekleşmiştir. Batılı anlamda kamu binaları ve ulaşım ağları oluşturulmaya başlanmıştır. Tanzimat döneminde gelen, Ankara valisi Abidin Paşa Ankara'ya demiryolu ulaşmadan bazı alt yapısal tesisleri ve karayolu ağını tamamlamıştır.1884-1892 yılları arasında valilik yapan Abidin Paşa yönetimi döneminde Gureba Hastanesi, kışlalar, gerekli depolar, Rüştiye ve Ankara Sultanisi de tamamlanmıştır.⁴⁶ Ankara'da ilk matbaa da 1869 yılında kurulmuş ve vilayet gazetesi çıkarılmıştır.⁴⁷

1879 yılında Ankara'da bir İngiliz konsolosluğu açılmıştır. Ankara o tarihte de vilayet merkezidir. Ankara Vilayetine, Yozgat, Kırşehir ve Kayseri sancakları bağlıdır. 1894 yılında buna Çorum Sancağı da eklenmiştir. 1893 yılında Ankara'ya demiryolu gelmiştir. Demiryolu ile Ankara İstanbul'a ve Avrupa'ya bağlanmıştır.⁴⁸ Demiryolunun girdiği dönemde Ankara vilayeti, merkez Ankara, Kırşehir, Kayseri, Yozgat ve Çorum sancaklarından meydana gelmektedir. Demiryolundan sonra hat boyunca büyük miktarda Rumeli muhacirleri yerleştirilecektir. Ankara vilayetinin 1890'lardaki nüfus şu şekildedir: 256.000 İslam, 1896 Rum, 1841 Ermeni Ortadoks, 5609 Ermeni Katolik, 109 Protestan Ermeni, 478 Musevi. Yine Ankara bu dönemde göç veren bir yerdir. Göç olayında verimsiz tarım ve kıtlık başrolü oynamıştır. Ankara sancağı yine bu dönemde 16. fırka (kolordu) merkezidir ve klasik devirdeki gibi tahılla, özellikle tiftikçilikle geçinmektedir. 17. asırdan beri Ankara artık ham tiftik ihraç merkezi fonksiyonunu yüklenmiştir. 19 yüzyılda bu durum değişmiştir. Demiryolunun geliştirdiği ticaret yeni müteşebbis gruplar yaratacak nitelik ve hacme ulaşmamıştır. Ankara endüstrisi olarak nitelendirilecek tek şey, buharlı bir değirmenle çalışan ve günde 20.000 kilo kadar un üreten fabrikadır.⁴⁹

Britanya yardımcı Konsolosu Bernham'ın 1882'de yazdığı rapora göre, Müslüman nüfus çoğunlukla tarımda ve geleneksel zanaatlarda çalışmaktadır. Ermeni ve Rum nüfus ise daha ziyade katib, avukat, tabip gibi serbest mesleklerde, tiftik ticaretinde,

⁴⁶ İber Ortaylı, "19. Yüzyıl Ankara'sına Demiryolunun Gelişi Hinterlandının ve Hinterlanda ki Üretim Eylemlerinin Değişimi", **Tarih İçinde Ankara I**, der: Ayşıl Tükel Yavuz, ODTÜ Yayınları, Ankara, 1985,s: 213

⁴⁷ İlhan Tekeli, "Ankara'da Tarih İçinde Sanayinin Gelişimi ve Mekansal Farklılaşmalar" **Ankara Ankara**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1994, s. 176

⁴⁸ Bilal N. Şimşir, **Ankara.. Ankara.. Bir Başkent'in Doğuşu**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2006, s. 43

⁴⁹ Ortaylı, 19. Yüzyıl Ankara'sına Demiryolunun Gelişi Hinterlandının ve Hinterlanda ki Üretim Eylemlerinin Değişimi", s: 212-213

iltizam işlerinde veya teknik zanaat dallarında yer almaktadır. Gayrimüslimler gerek refah gerekse modern hayat tarzı bakımından Anadolu'daki diğer dindaşlarına göre, daha üstün konumdadır. Şehirdeki Ermeni ve Rum nüfusun kültürel yönden üstünlüğü eğitim müesseslerinde görülür. Bu dönemde şehirde birkaç adet yabancı okul bulunmaktadır. Gayrimüslimler özellikle Ankara vilayeti dahilinde nüfusları ve iktisadi nüfuzları dahilinde Müslümanlara eşit bir biçimde idareye katılmaktadırlar. Vilayet ve kaza idari meclisleri, temyiz divanı ve meclis-i belediyelerde, diğer Anadolu vilayetlerinin tersine gayrimüslimlerin yarı yarıya üyelikler elde ettikleri görülmektedir. Müslümanlar içinde önde gelenler ise yine tarikat postnişinleri, vakıf mütevellileri ve ilmiye sınıfı mensuplarıdır. Bu bakımdan Ankara'da 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında da aynen klasik dönemdeki gibi Müslüman nüfusun elit tabakasının değişmeden kaldığı gözlemlenmektedir.⁵⁰

Ankara şehrinde dönem içinde kentsel ticari aktiviteyi geliştirecek ve örgütlendirecek kredi kurumları da gelişmemiştir. Demiryolu gelince 1893'te Bank-ı Osmani bir şube açmıştır. Ancak bu, bilindiği gibi, mevduat ve mahalli kredi kurumu olarak çalışmaktan çok, Düyun-u Umumiye'nin alacaklarını toplamak ve bununla ilgili düzenlemelerin yapılması gibi işleri ön plana alan mali bir kuruluş olarak çalışmaktadır. Yine de bu dönemde Ankara'da bir çoban mektebi ve numune çiftliği kurulmuş, ilk tarım uzmanlarının da yetiştirilmesine başlanmıştır. Hat boyunca tahıl üretiminde artış olmuş, ama demiryolu ile bağlanmayan hinterlanda tiftik üretimi artmıştır. Demiryolu tarımsal gelirler ve vergi gelirlerini arttırmıştır. Bunda Düyun-u Umumiye'nin kurduğu etkin mali kontrol ve örgütlenmenin de etkisi vardır.⁵¹

19. yüzyıl boyunca eski zanaatların çöküşüyle, bu işle geçinen Ankara halkı yoksullaşırken, bununla eş zamanlı olarak artan batı ile ticari ilişkiler, şehirde aracı kurumunda yerleşen gayrimüslim kesimin zenginleşmesine neden olmuştur. Ankara'da ticari sermayeye hâkim olan kesimler Cumhuriyet'ten önce ve Cumhuriyet'in ilanından sonraki ilk dönemde, gayrimüslimlerdir. Bu durum Müslüman Türk nüfus için Cumhuriyet öncesinde de önemli bir rahatsızlık yaratmıştır. Müslümanlar, Batılı tacirlerin kendi ticari çıkarlarına tecavüz etmelerine

⁵⁰ Ortaylı, 19. Yüzyıl Ankara'sına Demiryolunun Gelişi Hinterlandının ve Hinterlanda ki Üretim Eylemlerinin Değişimi", s: 212; Şimşir, **a.g.e**, s. 32-34

⁵¹ Ortaylı, 19. Yüzyıl Ankara'sına Demiryolunun Gelişi Hinterlandının ve Hinterlanda ki Üretim Eylemlerinin Değişimi", s: 213-216

aracılık yaptıklarını düşündükleri gayrimüslimlere düşmanlık beslemişlerdir. Süreç Müslüman halkın Ankara hükümetine yaklaşmasını da beraberinde getirmiştir. Bu yaklaşımda 1915-1923'e kadar etkili olan etnik sürgün ve dışlama politikası da etkili olmuştur.⁵²

Kısaca, 19. yüzyıl Ankara'sı fakir bir Anadolu şehri görünümündedir. Ankara Sultanisi, Hamidiye Sanayi Mektebi, Gureba Hastanesi gibi binalardan başka, şehrin en modern binası Taşhan'ın bir bölümündeki "Hotel Angora" demiryolunun Ankara'ya getirdiği tek hayat tarzı değişikliğini simgelemektedir.⁵³

Ankara'nın esas dönüşümü Cumhuriyet'in başkenti olmasıyla gerçekleşmiştir. Ancak Cumhuriyet'in yeni başkenti olacak Ankara, Milli Mücadele'nin başladığı ve başkent ilan edildiği dönemde, bozkır kasabası haline dönüştürmüştür.

B. ŞEHR-İ YEGANE'DEN CUMHURİYET'İN ANKARASI'NA: YENİ BAŞKENT ANKARA

Osmanlı'da Tanzimat dönemi ile hızlanan batılılaşma hareketi, siyasal alanda başlayan dönüşümlere paralel olarak toplumsal ve mekansal dönüşümleri de beraberinde getirmiştir. Avrupa'da doğan ve gelişen modernite projesi, sanayi devriminin gerçekleşmesi sonrasında, evrensel bir proje olarak, 1840'lı yıllardan itibaren Osmanlı ekonomisini ve kurumsal yapısını da dönüştürmeye başlamıştır. Bu etkilenme kent mekanlarında da önemli dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Yaşanan değişim iki kanalla olmuştur. İlk olarak piyasa mekanizması içinde Osmanlı ekonomisi kapitalist ilişkilere açılmıştır. İkinci olarak da, yönetici elitler tarafından modernite doğrultusunda reformlar yapılmaya başlanmıştır.⁵⁴

Kentsel mekanlarda dönüşüm 1860'lı yıllardan sonra, özellikle liman kentlerinde belirgin hale gelmiştir. Klasik Osmanlı kentinde bedesten etrafındaki çarşılardan, liman çevresindeki kapanlardan ve pazarlardan oluşan eski merkezlerin yanı sıra, modern bir "merkez iş alanı" oluşmaya başlamıştır. Osmanlı ekonomisinin kapitalist

⁵² Ünal Nalbantoğlu, "Cumhuriyet Dönemi Ankara'sında Orta Sınıf", **Tarih İçinde Ankara I**, der: Aysıl Tükel Yavuz, ODTÜ Yayınları, Ankara, 1985, 43

⁵³ Ortaylı, 19. Yüzyıl Ankara'sına Demiryolunun Gelişi Hinterlandının ve Hinterlanda ki Üretim Eylemlerinin Değişimi", s: 218; **Bir Zamanlar Ankara**, s.20

⁵⁴ İlhan Tekeli, **Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009, s. 108

ilişkiler içinde dünya ekonomisine eklemlenmeye başlamasıyla merkezde, bankalar, sigorta şirketleri, iş hanları, oteller kurulmuştur. Merkezde ya da yakınında demiryolu istasyonları, limanlar ve rıhtımlar, posta binaları yapılmıştır. Modernite projesinin etkisi altında devletin kurumsallaşması ve yeni bir bürokrasinin oluşmasına paralel olarak merkezde devlet daireleri kurulmuştur. Böylece kent merkezi büyümüş, işlevleri çeşitlenmiş, modern ve geleneksel kesimler farklılaşmıştır. İkinci önemli gelişme, yaya olarak kurulan kent içi ulaşımın yerini araba ya da tramvay, vapur, banliyö treni gibi toplu taşıma araçlarıyla yapılan ulaşımın alması olmuştur. Üçüncü önemli değişme, yeni ekonomik ilişkilerin ve yeni örgütlenme biçiminin sonucunda toplumsal tabakanın değişmesi ve yeni toplumsal sınıfların oluşması sonucunda, konut alanlarında millet esaslı farklılaşmanın yanı sıra sınıf esaslı bir farklılaşma da başlamıştır. Dördüncü gelişme, kent ve toplumsal alanda yaşanan farklılaşmaların sonucunda kentlerin çevreye yayılması ve “banliyöleşme” yaratması olmuştur. Son olarak, modernleşmenin getirdiği yeni yaşam kalıpları ve kamu alanının oluşmasının yarattığı yeni arazi kullanım türleri gelişmiştir.⁵⁵

Osmanlı kentsel yapısında ortaya çıkan bu dönüşümü, Avrupa ülkelerindeki kurumsal yapılara benzer kurumları geliştirerek gerçekleştirme yoluna girmiştir. Klasik Osmanlı döneminde kadının ve vakıfların sağladığı hizmetlerle düzenlenen kentsel yaşam, yeni dönemde yerini şehremaneti yani belediye yönetimi tarafından yürütülmeye başlanmıştır. Kentsel mekanlarda yaşanan bu dönüşüm en belirgin olarak başkent İstanbul’da yaşanmıştır. Şehremaneti 1855’te İstanbul’da kurulmuştur. Onu 1857’de Galata ve Beyoğlu’nda Altıncı daire-i belediyenin kurulması izlemiştir. Kent planlamasının uygulanması 1850’li yıllardan sonra İstanbul dışındaki kentlerde de uygulanmaya başlanmıştır.⁵⁶ Tanzimat reformuyla birlikte kurumsallaşmış resmi binalarda memurlara hiyerarşik bir düzen getirilmiş ve resmi yapılar ilk defa Anadolu kentlerinde temsili biçimler olarak ortaya çıkmaya başlamıştır.⁵⁷

⁵⁵ Tekeli, **Modernizm, Modernite ve Türkiye’nin Kent Planlama Tarihi**, s. 108

⁵⁶ **A.y.**, s. 109

⁵⁷ İnci Yalın, “Ulus devletin Kamusal Alanda Meşruiyet Aracı: Toplumsal Belleğin Ulus Meydanı Üzerinden Kurgulanma Çabası”, Ankara’nın Kamusal Yüzleri, der: Güven Arif Sargın, İstanbul, İletişim Yayınları,2002, s.172-177

Ancak mekansal dönüşümde yaşanan en önemli değişim, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte olmuştur. Cumhuriyet'in ilanı özellikle mekansal dokuda bir kopuşu beraberinde getirmiştir. Başkent değişmiş, kentsel dönüşüm ulus devletin mekansal stratejisini yansıtan bir şekilde yapılandırılmaya çalışılmıştır.

1. Cumhuriyetin Başkentinin Mekansal Dönüşümü

Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne geçiş her şeyden önce mekansal bir değişimi beraberinde getirmiştir.⁵⁸ 1924 Anayasası ile Ankara'nın adı "makarr" (karar merkezi) olarak geçmiştir.⁵⁹ TBMM'nin 5 Şubat 1937 tarihli oturumunda yapılan değişiklikle 1924 Anayasası'nın 2. maddesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin varolma ve varlığını sürdürme koşullarını açıklayan temel bir madde haline sokulmuştur. Yeni biçimi ile ikinci madde üç bileşenden oluşmaktadır. Birincisi Kemalist ilkeleri içermektedir. İkinci bileşen ise, Türk Devleti'nin kültürel çevresini, resmi dilin Türkçe olduğunu ilan ederek çizen bileşendir. Üçüncüsü ise, Türk devletinin mekansal siyasasını, yeni siyasal modelin yönetim anlayışını ifade etmekte ve başkentini Ankara olduğunu belirtmektedir.⁶⁰

1937 yılında anayasal düzenle de belirginleşen yeni Türk devletinin mekansal siyasetinin merkezi olan Ankara, 1923 yılında başkent ilan edilmesinin ardından, gerek mekansal gerekse kültürel alanda çok önemli bir dönüşüm geçirmiştir.

Ankara'nın başkent seçilmesinde türlü faktörler etken olsa da yepyeni bir şehir kurulmaya başlanmıştır. Yeni şehir genç ulusun iradesini ve ideallerini temsil edecek ve aynı zamanda hem yeni idare şeklinin hem de yeni bir yaşam biçiminin mekanı olacaktır. Mekansal yapının, toplumsal güç ilişkilerinin üzerinde yer aldığı nötr bir alan olmayıp, bu ilişkilerin kurulduğu ve taşındığı aracın kendisi olması düşünüldüğünde yeni ulusun kurgulanmasında mekansal olarak sıfırdan başlamak –yepyeni bir şehir kurmak- anlamlı bir tercihtir.⁶¹

⁵⁸ Özkan, **a.g.e.**, s. 144

⁵⁹ Ankara'nın Anayasa'da başkent olarak kullanılması 1945 yılından itibaren başlamıştır: Klaus Kreiser, **Atatürk**, çev: Dilek Zaptçioğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 226

⁶⁰ Tankut, **a.g.e.**, s. 45

⁶¹ Bülent Batuman, "Mekani Kimlik ve Sosyal Çatışma: Cumhuriyet'in Kamusal Mekanı olarak Kızılay Meydanı", **Başkent Üzerine Mekan Politik Tezler: Ankara'nın Kamusal Yüzleri**, der: Güven Arif Sargın, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 43

Kurtuluş Savaşı sonrasında 1924 Anayasasıyla da Ankara'nın başkent olarak seçilmesiyle başkent dıŖa açık, kozmopolit ve Osmanlılık imgesi ile bütünleşmiş İstanbul'dan İç Anadolu'ya nakledilmesi kendi başına devrimci ve anti emperyalist nitelik taşıyan bir karar olmuştur. Bu karar emperyalist güçlerin ve ülkenin burjuvazisinin baskılarına rağmen alınmıştır. Ankara'nın başkent olması kararının başarıya ulaşması öncelikle yeni rejimin ideolojisiyle tutarlı, çağdaş bir kentin kurulmasından geçecektir. Böylece Ankara'nın başarısı rejimin başarısıyla özdeşleşmiştir. Cumhuriyet, başarısının somut simgesini Ankara'da göstermek durumundadır.⁶²

1923'te Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte yeni düzenin örgütlenmesinde mekân üretimi önemli bir mesele olarak ele alınmış, hiç yoktan inşa edilecek Ankara şehri, ulus-devletin imgesi, yeni düzenin kendini gerçekleştirdiği süreklilik olarak kavranmıştır. Yeni kurulan ulus-devlet, yaratılacak resmi-sivil kamusal alanlarda resmi bir belleğin tanımlanmasına çalışılmıştır.⁶³

Nitekim, bir başkent imarı sadece şehri alt ve üst yapılar kavuşturan teknik bir süreç değildir. İmar sürecinin başlatılması, hem de bir plan çerçevesinde yapılması, her şeyden önce, siyasal bir tercihtir. Sürecin devamı ise siyasal kararlarla yakından ilişkilidir. Dünya deneyimine bakınca, başkentlerin ülke yöneticilerinin "hayat görüşlerinin" simgesi olmak üzere kurulup, imar edilmiş oldukları görülmektedir. Nitekim Ankara'nın kuruluşu, Atatürk'ün çağdaşlaşma ilkesinin bir çeşit somutlaşmasıdır.⁶⁴

Cumhuriyet radikal modernite projesinde de ulus devleti oluşturabilmek için mekansal düzenleme stratejilerine önemli bir yer vermiştir. Ülke düzeyinde izlenen mekansal stratejinin dört önemli ögesi olduğu söylenebilir:

- 1) Ankara'nın başkent oluşu, yeni mekan stratejisi

⁶² İlhan Tekeli, **Cumhuriyet'in Belediyecilik Öyküsü (1923-1990)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009, s. 33

⁶³ İnci Yalın, "Ulus Devletin Kamusal Alanda Meşruiyet Aracı: Toplumsal Belleğin Ulus Meydanı Üzerinden Kurgulanma Çabası", **Başkent üzerine Mekan Politik Tezler: Ankara'nın Kamusal Yüzleri**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 158

⁶⁴ Tankut, **a.g.e.**, s. 15

- 2) Ülkeyi “demir ağlarla” örmek: Cumhuriyet dönemi, bir yandan yeni hatlar yaparak, yabancı şirketlerin elindeki hatları devletleştirerek, Ankara merkezli bir demiryolu şebekesi oluşturulması
- 3) 1929 krizi sonrasında gelişen devletçilik politikası sonucu uygulanan sanayi planlarında, fabrikaların demiryolu güzergahındaki küçük Anadolu kentlerinin seçilmesi
- 4) Yerleşim yerlerinde halkevleri kurulması⁶⁵

Mekansal strateji açısından bakıldığında Ankara'nın başkent seçilmesi, askeri ve siyasi etkenlerin ve eski rejime karşı ideolojik tavrın yanı sıra yönetsel açıdan da önemli bir noktaya dayanmaktadır. Kentin konumu, hizmet sunumu açısından Anadolu'da ağırlık merkezi oluşturmaktır. Bölgesel geri kalmışlığın giderilmesinde yeni kentlerin hatta yeni bir başkentin yaratılması önemli bir bölgesel gelişme kararıdır. Yine demiryollarının millileştirilerek Ankara merkezli demiryolu ağının oluşturulması önemli stratejik kararlardır.⁶⁶

Mekansal değişimde de en önemli araçlardan biri mimaridir. Batı dışındaki ülkelerde modern mimarlıktan bahsedilirken, bu mimarlığın söz konusu ülkelere, batı modernizminin içinde olduğu bütün tarihsel koşullardan, özellikle de sanayi kenti, kapitalist üretim ve kişiselliği gelişmiş özerk bir burjuva sınıfından yoksun olarak gelişmiştir. Dolayısıyla böyle eksiklerle gelen bir modern mimarlık, batıdaki gibi, tarihsel, toplumsal ve teknolojik dönüşümler bağlamında mimarlık disiplininin köklü bir biçimde yeniden sorgulanmasından kaynaklanmamıştır. Esas itibariyle topluma tepeden inme getirilen ve ulus devletlerin bürokratik ve profesyonel elitlerince uygulamaya konulan resmi modernleşme programlarının mimari bir ifadesi, bir çeşit gözle görülür “siyaset” ve “uygarlaştırma” misyonu olmuştur.⁶⁷

Kemalist rejimin, toplum mühendisliği ve yukarıdan aşağıya modernleşme eğilimi ve devrimlerinin niteliği, yüksek modernist inancı kurucu ideolojilerden biri olarak benimsemesinin göstergesidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk dönemlerinin mimari kültürü, bir ideoloji olarak yüksek modernizmin seçilmesinde: “halkın çalışma

⁶⁵ Tekeli, **Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi**, s. 144

⁶⁶ H. Çağatay Keskinok, **Kentleşme Siyasaları**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2006, s. 27

⁶⁷ Sibel Bozdoğan, “Türk Mimari Kültüründe Modernizm: Genel Bir Bakış”, **Türkiye'de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, ed: Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 122

alışkanlıkları, yaşam örüntüleri, ahlaki davranışları ve dünya görüşlerinde devasa, ütopyk değişimler yaratmak için devlet iktidarını kullanmak isteyen planlamacılara, mühendislere, mimarlara, bilim adamlarına ve teknisyenlere emanet etmesi” etken olmuştur. Modern mimari, ülkenin kendi Osmanlı ve İslami geçmişinden kopmuş, tam anlamıyla batılılaşmış, modern ve laik yeni bir ulus yaratmaya yönelik bu radikal programın hem gözle görülür bir simgesi hem de etkili bir aracı olarak ithal edilmiştir.⁶⁸

Mimarlıkta “modern hareketin”, Türkiye’ye gelişi 1930’lu yıllarda başlamıştır. Modern mimarlık dönemin mimarlarına, genç Cumhuriyet’i Osmanlı/İslam geçmişinden koparma doğrultusunda bir çeşit kültür öncüsü ya da uygarlık temsilcisi konumu kazandırmıştır. Resmi modernizmin, rasyonalizm ve işlevselcilik ilkelerine dayalı bilimsellik iddiaları, Kemalist projenin pozitvizmine özellikle uygundur. Dönemin Türk mimarlarına göre, ulus-devlet modernliğin taşıyıcısıdır ve 1930’larda Avrupa’da iyice oturmuş olan resmi modernizmin bilimsel ve biçimsel esasları, bu birleştirici ulusal idealin en uygun ve en ilerici mimari ifadesidir.⁶⁹

Bu bağlamda ilk olarak, dünyada ulus devletlerin yeni kurulmuş olan başkentlerinin değişiminin altındaki faktörler ana hatlarıyla ele alınacak, ardından ise yeni başkent Ankara’nın mekansal dönüşümü analiz edilmeye çalışılacaktır.

a. “Modern” Başkent Örnekleri:

Ankara’nın başkent olarak seçilmesi türünün tek örneği olmamıştır. Özellikle endüstri devrimi sonrasında bazı tarihsel ve toplumsal koşullardan dolayı ülkenin öncü kentlerinden birinin yerine sosyo-ekonomik düzeyde bunların çok daha gerisinde bulunan bir yerin başkent kabul edilmesi yönünde, başkent değiştirme girişimleri söz konusu olmuştur. Petersburg-Moskova, Washington-New York, Canberra-Sydney-Melbourne, Brasilia- Rio de Janerio-Sao Paulo, İslamabad-Karachi, Abuja-Lagos ve benzeri örnekler ülkenin önde gelen kentleri yerine, bunlardan çok daha küçük yerleşim birimlerinin başkent kabul edilmelerine yönelik

⁶⁸ Bozdoğan, **Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye’sinde Mimari Kültür**, s. 18

⁶⁹ Bozdoğan, “Türk Mimari Kültüründe Modernizm: Genel Bir Bakış”, s. 123

başkent değiştirme örnekleri olarak şehircilik tarihinde yerlerini almışlardır.⁷⁰ Bu örneklerin çoğunda yeni başkent eskisini gölgede bırakmış ve başkent en büyük şehir kuralını teyit etmeye devam etmiştir. Bunun yeryüzünde en büyük istisnalarından biri Ankara-İstanbul örnek olayı olmuştur.⁷¹ Diğer başkentlerin kuruluşundaki temel hareket noktaları incelendiğinde de Ankara ile benzer faktörlerin etkili olduğu gözlemlenmektedir.

Başkent oluşturulurken ana hedef, başkent in ülkenin en büyük, en görkemli hatta yegane şehri olmasıdır. Ancak eski ve yeni başkent arasında yaşanan ikililik, bazı ulus-devlet oluşumları sırasında ortaya çıkmıştır. Bu tipik örnek ise Washington-New York ve Ankara- İstanbul “eşitsiz denge”si tarafından meydana getirilmiştir. Tarih içinde başkent kaydırmanın birçok örneğine rastlanmaktadır. Bir imparatorluk haline dönüşmekte olan İspanya’nın 16. yüzyılda başkentini Valladolid’den Madrid’e, 18.yüzyılda St. Petersburg’u Moskova’nın yerine ikame etmesi veya Çin’de başketin Nankin’den Pekin’e taşınması, Japon başkentinin Kyoto’dan Edo’ya (Tokyo) taşınması tarihte görülen örnekleri olmuştur. Yakın tarihlerde ise çok sayıda örnek arasında Brezilya’nın Rio De Janerio’yu terk ederek Brasilia’ya yerleşmesi gösterilebilir.⁷²

Yirminci yüzyıla gelindiğinde Canberra, Ankara, Brasilia ve İslamabad gibi planlı başkentlerin hepsinde yaratılmış yeni fiziksel çevrenin ve onun sahneleyeceği yeni yaşam biçiminin, uluslaşma sürecini hızlandırıp güçlendirmesi hedeflenmiştir. Özellikle Pakistan ve Türkiye örneklerinde, yeni bir ulusun doğması ile sonuçlanan siyasal model değişiminin, fikirde doğan yeni ulusun gerçekte de varolmasının en güçlü aracı, kurulacak yeni bir başkenttir. Yeni başkent, görüntüsü ve faaliyetleri ile uluslaşmayı özendirecektir. Böyle bir çerçevenin kendine özgü bir karakteri, görüntüsü olacaktır. Söz konusu kentsel karakter, ulusal çaba ve gururun, kısaca uluslaşmanın dışa vurması amaçlanmıştır.⁷³

⁷⁰ Tayfun Çınar, **Dünyada ve Türkiye’de Başkentlik Sorunu**, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 2004, s. 105

⁷¹ Kılıçbay, “Doğu Berlin-Batı Berlin”, s. 108

⁷² **A,y**, s. 107

⁷³ Glenn V. Stephenson, “Two Newly Vreated Capitals: İslamabad ve Brasilia”, **Town Planning Review**, vol.4, April, 1970, s. 323. aktaran: Tankut, **a.g.e**, s. 45

Canberra, altı Avustralya eyaletinin birleşmesinden oluşan Federal Devletin, 1912 yılında ilan edilen ulusal başkentidir. Canberra'nın ulusal bir başkent yaratma ötesinde başka bir siyasal amacı olmuştur. Politikacıların yoğun olarak ele aldıkları iki önemli problem, başkent konumu ve başkentteki arazi sahipliğinin biçimi gibi fiziksel ve ekonomik faktörlerdir. Brasilia'nın yeni Federal Merkezi olarak seçilen Brasilia 1956 yılında başkent olarak ilan edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrası, bütün dünya için hızlı ekonomik kalkınma dönemi başlamıştır. Yeni bir başkent yaratılması ülkenin "Ekonomik Hedefler" programının bir parçası olmuştur. Brasilia, hem uluslaşmak için uygun bir çevre yaratılması, hem de ekonomik kalkınmaya katkıda bulunması hedefiyle başkent ilan edilmiştir. Bu nedenle Brasilia iç kısımda yaratılarak ulusal öz, yeterlilik ve bağımsızlığı güçlendirmek için seçilmiştir. İslamabad, bağımsızlığa kavuşan Pakistan'ın, ulusal devriminin onuncu yılında, 1958'de başkent ilan edilmiştir. Yeni başkent "İslam Rönesansına uygun bir ruhl"a kurulacaktır. İslamabad'dan beklenen, ekonomik getirilerden çok politik etkinlikler olmuştur. Yeni yaratılacak devlet merkezi, devlete olan bağlılığı güçlendirecek, ulusal gurur ve çabanın simgesi olacaktır. Nitekim Ankara da Cumhuriyet'in getirdiği yeni politik modelin modern dünya görüşünün sahnesi olmak üzere, 1923 yılında başkent ilan edilmiştir. Ankara'da da her şeyden önce yeni bir başkent yaratılmasının ulusal bütünleşme yolunda simgesel bir anlamı vardır.⁷⁴

Bir başkent toplu olarak, kısa zamanda ve bir plan disiplini içinde kurulması 20. yüzyıla özgü bir olgudur. Söz konusu olan bir ulusal başkentse, bugüne değin sadece dört örneği olmuştur. Canberra, Ankara, Brasilia ve İslamabad kuruluş tarihleri, coğrafi konumları, temsil ettikleri siyasal sistemler, benimsedikleri dünya görüşleri ve yansıttıkları başkent imgeleri bakımından farklılık göstermektedir. Bununla birlikte dört başkent kuruluşunda ortak özellikler yatmaktadır. Hepsisi de siyasal bir karar ve davranış ürünüdür ve bireyler için daha uygar, daha yüksek standartlı bir yaşam merkezi yaratılmak istenmiştir. Plan uygulaması da her dört başkentte devlet ölçeğinde bir girişim olduğundan, özel bir imar yönetimi uygulaması ile yapılmıştır. Kısacası yeni kurulan bu dört başkent yeni kurulan siyasal sistemin simgeleridir. Söz konusu sistem değişikliği Türkiye ve Pakistan'da

⁷⁴ Albert J. Robinson, "Economics and New Towns- A Comprehensive Study of The United States, The United Kingdom and Austria", Preager Publishers, New York, Washington, London, 1975s. 116-130; Arnold Whittick, Encyclopedia of Urban Planning, McGraw-Hill Book Company, New York, 1974, aktaran: Tankut, a.g.e,s. 24

yeni bir devlet modeline kadar uzanmakta, Avustralya ve Brezilya örneklerinde ise iç politik düzenleme ölçeğinde kalmaktadırlar. ⁷⁵

b. “Temsili Mekan”⁷⁶ Ankara

Her bir ulus devletin ikonografisini nasıl oluşturduğuna bağlı olarak değişmekle beraber, bir ulusu temsil eden semboller genellikle benzerdir. En sık kullanılanlar ulusal birlik ruhunu, caydırıcı güç olarak savaşkanlığı ve cesareti, üretkenliği ve yaratıcılığı, kültürel zenginliği ve ulusal mitolojiyi, modernleşme yönündeki potansiyeli ve arzuyu temsil edenlerdir. Kullanılan figürler ise, ulusun kurtarıcısı ve kurucusu sayılan kişi veya kişiler, savaş meydanlarından sahneler, fabrika bacası, buğday başağı, sağlıklı ve aydın gençliği simgeleyen figürlerdir. Bunların mekânda yer alış biçimleri ve sıklıkları, egemen ideolojinin o mekânı kullanan kişilere kendini göstermesinin-hatırlatılmasının veya geçmişin yeniden üretilmesinin bir yoludur. Bunlar en fazla kullanılan kamusal mekânlara, kolaylıkla görülebilecek biçimde yerleştirilen figürler, aynı zamanda sembolik iktidara sahip olmaları nedeniyle, o mekânları kullananları gözetler konumdadırlar. Ankara modern mimarinin eserlerinin yanında, heykeller, heykel grupları, rölyefler, anıtlar ve benzeri, ideolojik sembollerle de düzenlenmiştir. ⁷⁷

⁷⁵ Tankut, **a.g.e.**, s. 38

⁷⁶ H. Lefebvre, **The Production of Space**, Oxford and Cambridge, Blackwell, 1993, s. 111

⁷⁷ Cantek, **a.g.e.**, s. 289; Anıtların Türkiye’ye girişi, Osmanlı’nın son döneminde başlamıştır. Osmanlı’da yaşanan ideolojik ve değişimler ve özellikle 20. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı’da hızlanan uluslaşma süreci, anıtları da beraberinde getirmiştir. Osmanlı Türkiye’si ile Cumhuriyet Türkiye’sinin anıt üretme biçimleri karşılaştırıldığında söz konusu anıtlar toplum ve iktidar arasında farklı güç ilişkilerinin egemen olduğu farklı tarihsel koşullar içinde üretildiklerinden olası tüm karşılaştırmalar farklılıkları öne çıkaracaktır. Ancak yine de söz konusu tarihsel dönemler karakterize edildiklerinde, her iki dönemin baskın politik ve kültürel tavırları, Osmanlı geçmişinden radikal bir kopuş iddiası ile, kendisinin yeni bir takvimin başlangıcı olarak tanımlayan yeni bir tarih bilincine temellenmiş ve farklı nitelikte de olsa bir ulusallık söylemini merkez olarak vurgulamıştır. Bunların arasında temel fark şudur: bu ürünlerin bir anı nesnesi olarak kentsel ritüellerin kurgulanmasında üstlendikleri farklı roller. Bunlar Osmanlı döneminde daha ziyade bayram kutlamaları şeklindedir Geleneksel kamusal pratiklerde varlığını koruyan dinsel alışkanlıkların yeni bir kolektif anıya yönelik olarak tekrarlanmasından ibarettir. Cumhuriyet Türkiye’si anıtları ise her şeyden önce ulusal ve politik liderin gündelik kent mekânındaki temsili varlığını sağlar. Yine Cumhuriyet dönemi anıtları bir tür dokunulmazlık içermektedir. Osmanlı Türkiye’si anıtlarıyla kamusal alanda simgelenen romantizmin, Cumhuriyet anıtlarında yerini bir otorite temsiline bırakmıştır Alev Erkmen, “Osmanlı Türkiye’si ile Cumhuriyet Türkiye’sinin Anı(t)ları: Timsal ve Temsil Üzerine Notlar” **Cumhuriyet’in Mekanları, Zamanları, İnsanları**, der: Elvan Altan Ergut ve Bilge İmamoğlu, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010, s. 46

Bu bağlamda da ülke bir ulus mekan haline getirilmeye çalışılırken, Ankara'nın çağdaş bir kent olarak imar edilmesi iktidardaki kadrolar için büyük önem taşımıştır. Bu projenin gerçekleştirilmemesi, Cumhuriyet rejiminin başarısızlığa uğraması demek olacaktır.⁷⁸

Ankara'nın mekansal dönüşümü, iki aşamaya bölünebilir: 1923-1927 arası dönem ile 1930 sonrası dönem. Nitekim Lord Kinross'a göre, yeni Türkiye'nin kuruluş aşaması, 1927 yılında meclisin üçüncü döneminin açılması ile son bulmakta ve bundan sonra gelişme dönemi başlamaktadır.⁷⁹ Bilindiği gibi 1927 yılı Mustafa Kemal tarafından Nutuk'un okunduğu, kendini; ülkeyi kurtaran ve yeni rejimi kuran tek isim olarak siyasal yaşamda rakipsiz olarak sembolik manada otoritesini pekiştirdiği bir dönemdir. Türkiye'de, bu dönemden itibaren, Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesi sayılmazsa, 1940'lı yılların ortalarına kadar sürecek olan tek parti yönetiminin temellerinin sağlamaştırıldığı bir dönem olmuştur. Bu bağlamda da Ankara'nın imarında esas dönüm noktası 1927 yılı sonrası olacaktır.⁸⁰

1923–1927 yılları arasında başkent Ankara'ya ilişkin en önemli tartışma, başkentlik kararının ne ölçüde sağlıklı olduğudur. Bu dönemde meclisteki muhalefet, "İstanbul'a dönme" kampanyasını sürdürmüş ve Ankara'nın az gelişmiş, kentsel değerlerden yoksun, kültürel tabanı cılız bir kent olmasından da yararlanarak destek bulmuştur. Bu dönemdeki imar hareketleri oldukça sınırlı düzeyde yürütülmüştür. 1927 yılından sonra ise Ankara'nın imarına ilişkin önemli yasaların çıkarıldığı, daha sonrasında da önemli imar hareketlerinin başladığı bir dönem olmuştur.⁸¹

(1) Başkent'in Mekansal Dönüşümünde İlk Dönem (1923-1927):

Ankara'nın başkent ilan edilmesi ve hemen ardından başlayan imar faaliyetlerinin ilk döneminde Osmanlı etkisi hakim olmuştur. Osmanlı mimarlığı, 14. yüzyılın ilk

⁷⁸ Tekeli, **Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi**, s. 112

⁷⁹ Tankut, **a.g.e**, s. 46

⁸⁰ Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s.168-170; Cemil Koçak, "Siyasal Tarih (1923-1950)", **Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908 – 1980**, der. Sina Akşin, İstanbul, Cem Yayınları, 1995,, s.102 ve 104

⁸¹ Tankut, **a.g.e**, s. 47

yarısında oluşmaya başlayıp, devletin geçirdiği evrelere paralel olarak gelişmiştir. 16. yüzyıla gelindiğinde ülkenin politik, askeri, ekonomik ve sosyal kurumlarda görülen durağanlık mimarlık alanında yaratıcılığı da sınırlandırmıştır. Batı ile ilişkiler sonucunda, 18. yüzyıl ortalarından itibaren klasik Osmanlı mimarlığının yapısı oldukça köklü bir biçimde değişmiştir. Mimarlıkta batıya bağımlılık, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu siyasal ve ekonomik durumun bir uzantısıdır. 19. yüzyılda imparatorluğu kurtarma amacı ile sürdürülen batılılaşma çabaları ordu, eğitim ve yasal alanda olduğu gibi, mimarlığı da batılı yöntem ve biçimlerde etkilemiştir. Fakat Avrupa düzeyinde bir endüstrileşmenin ve ona bağlı gelişmelerin söz konusu olmadığı Osmanlı imparatorluğunda biçimsel batılılaşma, etkili bir değişme faktörü olsa bile, ağır ve köksüz bir süreç olmuştur. 18. yüzyılın barok ve rokoko etkileri yerlerini önce neo-lasik üsluba bırakmış, sonra rönesans, barok tekrarı ve 1860'lardan başlayarak, özellikle başkentteki Osmanlı mimarlığını geleneksel değerlerden giderek uzaklaştırmıştır. Gayrimüslim mimarların egemen olduğu mimarlık ortamı yüzyılın son yıllarında Avrupa'dan getirilen mimarlarca da paylaşılmıştır. Özellikle, II.Abdülhamit döneminde, artık yabancı güçlerce işletilen ulaşım, haberleşme, bankacılık gibi alanlarla, diğer kamu kuruluşları için gerekli yapılar batı ve doğu mimarlık öğelerinin karışımı bir çeşit seçmecilikle yabancı mimarlar tarafından tasarlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun geçirdiği siyasal ve ekonomik krizin artması karşısında, 19. yüzyılın son yıllarında gelişen milliyetçilik hareketleri, 1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilanı ile daha da güçlenmiş, mimarlığı da etki içine almıştır. Milliyetçi mimarlarca ulusal bilinci yaratmaya yardımcı olabilecek bir araç olarak görülen ve dolayısıyla batılı kaynaklardan arındırılması amaçlanan mimarlık, daha sonra ayrıntıları ile görüleceği gibi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında da varlığını sürdürmüştür. Türk mimarlık tarihinde Birinci Ulusal Mimarlık dönemi olarak adlandırılan Milli Sanat Akımı, 1908 yılı sonrasında yaşanan siyasal gelişmelerin sonucunda ortaya çıkmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin başlıca düşünürlerinden biri olan Ziya Gökalp'in düşüncelerinin zamanla güç kazanmasıyla mimarlık alanında da farklı bir bakış açısı doğmuştur. "Milli Mimari Rönesansı", "Milli Mimari Üslubu", "Neoklasik Üslup" olarak da adlandırılan Birinci Ulusal Mimarlık akımı, 1910 yılı dolaylarından itibaren örneklerini vermeye başlamıştır. Öncülüğünü Mimar Kemalettin ve Mimar Vedat Bey'in yaptıkları bu akım, Cumhuriyet'in ilk yıllarında da mimari alanda etkili olmuştur. Yeni bir ulus yaratma çabalarının yoğunlaşmaya başladığı bir ortam içinde yaygınlaşmaya başlamıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında sınırlı sayıdaki mimarın hemen hemen tümüne yakını ulusal mimarlık akımına bağlı kalmıştır. Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerindeki yönetimler de, bu üslubu desteklemişler, yaygın uygulama alanı yaratmışlardır. Ancak mimarların ulusal bilinç yaratmada geçmiş değerlerin kullanılmasını yeğlemeleri devrimlerle çelişkili bir durum yaratmaktadır. Cumhuriyet'in kuruluş aşamasını geçip yeni atılımlara gereksinim duyulmaya başlanmasıyla Birinci Ulusal Mimarlık akımına bağlı mimarlara ve eserlerine eleştirilerin arttığı görülmektedir. Bunda özellikle 1930 sonrası yavaş yavaş dışa açılma eğilimlerinin de payı olmuştur. Görüldüğü gibi, II. Meşrutiyet sonrası gelişmeler Cumhuriyet'in ilk yıllarında da egemenliğini sürdürmüş ve düşünce yapısıyla mimarlık arasındaki uyum bir süre ortama egemen olmuştur. Dünyadaki yeni gelişmelere bir oranda kapalı gözükten bu ortam, her konuda ulusal bilincin oluşmasına çalışan anlayışa uygun gelişmiştir. Dönem mimarları arasında yabancı sayısı sınırlı olmuştur. Onlar da bu akıma bağlı kalmışlardır. Kamu yapılarında bir oranda başarılı olan bu yaklaşım konutlarda istenen sonucu vermemiştir. 1927'den sonra yavaş yavaş dünyada mimarlık alanındaki yeni gelişmeler etkilerini duyurmaya başlayınca döneme eleştiriler de yoğunlaşmıştır. Bu arada Mimar Kemalettin Bey'in erken ölümü, batıya açılma çabalarının artması, eğitim kurumlarında Vedat (Tek) Bey'in ve Builjo Mongeri'nin yerine değişik anlayışta yabancıların getirilmeleri, ilgili eğitim kurumlarında yapılan değişiklikler, yabancı mimarların ilk ürünlerini vermeye başlamaları, batıya her alanda yetişme istekleri yeni bir dönemi de birlikte getirmiştir. Ancak yeni rejimin her alanda çağdaşlaşmayı hedef alan politikası, mimarlığı da batıdaki düzeyine getirecek gelişmeleri 1930'lu yıllarda yaşayacak ve Modern Akım'ın o yıllarda tanımlanmasıyla "yeni" ya da "asri" örneklerini verecektir.⁸²

Bu dönemde Ankara'da belli başlı binalar şu şekilde sıralanabilir: 1908'de Vali Ali Münif Efendi Bey zamanında yapılan ve Atatürk'ün karargahı olarak kullandığı Ziraat Okulu, Taşhan, 1912 yılında İTC'nin parti klubü olarak yaptırdığı Birinci

⁸² Sözen, **a.g.e**, 13-39; İnci Aslanoğlu, "1928-1946 Dönemi Resmi Yapıları", **Tarih İçinde Ankara I**, der: Aysıl Tükel Yavuz, Ankara, ODTÜ Yayınları, 1985, s.275, Yıldırım Yavuz, "Cumhuriyet Dönemi Ankara'sında Mimari Biçim Endişesi", **Mimarlık**, sayı: 11-12, Kasım-Aralık, 1973, s. 26-43, Yıldırım Yavuz, "1923-1940 Arasında Ankara'da Mimari, ", **Ankara Ankara**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1994, s. 201-209; Gülsüm Nalbantoğlu, "Ankara'da Apartmanlaşma Olgusu" **Tarih İçinde Ankara I**, der: Aysıl Tükel Yavuz, Ankara, ODTÜ Yayınları, 1985 s: 260; İnci Arslanoğlu, **Erken Dönem Cumhuriyet Mimarlığı (1923-1938)**, Ankara, Odtü Mimarlık Fakültesi Yayınları, 2001, s. 12-15

Meclis Binası, 1890'da Vali Abidin Paşa zamanında yapılan Erkek Lisesi, Vilayet konağı, Vali Ferit Paşa zamanında yapılan Sanayi Okulu, Düyun-u Umumiye binası, Cebeci'de Abidin Paşa Köşkü.⁸³

Özetle, Birinci Ulusal Mimari'nin hakim olduğu bu dönemde yeni ulus devleti kentleşme alanında, görüldüğü gibi, iki temel sorun ön planda olmuştur:

- 1) Kurtuluş Savaşı sonunda yakılan ve tahrip edilen kentlerin imarı
- 2) Cumhuriyet'in devrimci kararıyla başkent ilan edilen Ankara'nın Cumhuriyet'in taşıdığı iddiaya uygun biçimde imar edilmesidir. Bu durum sadece bir kentin imarı olarak görülmemiştir. Burada söz konusu olan Ankara pratiğinde Cumhuriyet'in kentini yaratmaktır.⁸⁴

Nitekim, 1924 yılında hükümet programını sunuşta Fethi OKyar Ankara'nın başkent olarak gelişmesi konusundaki söylem, Ankara'nın imarının en önemli devlet meseleleri arasında yer aldığı bir göstergesidir.

“Devletimizin makarrı idaresi olan Ankara şehrinin halen ihtiyacı acileyi ve atiyen medeni ihtiyacı tatmin edecek bir mamuriyete is'ali için yapılacak fedakarlıkların bihakkin masruf ve Türkiye Cumhuriyeti'nin, Türk milletinin şerefiyle mütenasip olacağı kanaatindeyiz.⁸⁵

Ankara'nın çağdaş bir kent ve ulus devleti merkezi olarak imar edilmesinin iktidardaki kadrolar için büyük önem taşıması; bu projenin gerçekleştirilmemesinin Cumhuriyet rejiminin başarısızlığa uğraması ile eş tutulması, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ankara'nın imarında hareketliliği de beraberinde getirmiştir.⁸⁶

Bu dönem Ankara özelinde tüm Türkiye için uygulanacak olan belediyeçilik anlayışı için de bir çeşit hazırlık dönemi olmuştur. Cumhuriyet rejimi önemli belediyeçilik ve

⁸³ Tansı Şenyapılı, “**Baraka**”dan Gecekonduya: Ankara'da Kentsel Mekanın Dönüşümü 1923-1960, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004, s. 29

⁸⁴ İlhan Tekeli, **Cumhuriyet'in Belediyeçilik Öyküsü (1923-1990)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınlar, 2009, s. 7-9

⁸⁵ İsmail Arar, **Hükümet Programları (1920-1965)**, İstanbul, Burçak Yayınevi, 1968, s.4

⁸⁶ Tekeli, **Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi**, s. 112

imar sorunlarıyla karşı karşıya kalmıştır. Cumhuriyetin belediyeçilik görüşü, bu sorunlara aranan çözümler ve uygulamalar içinde olmuştur.⁸⁷

Ankara'nın mekansal dönüşümünde en önemli kurumsal oluşum ise Ankara Şehremanetinin kurulmasıdır. Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra, 1924'te mecliste, eski Ankara'nın imarına karşın yeni bir yerleşme alanının açılması tartışması başlamıştır. Eski kentin gelişmesini destekleyenler bu kesimi imarsız bırakıp kent halkının vergileri ile yeni bir kent parçası kurulmamasını öne sürerken, karşı görüşte olanlar bu kent dokusunun çok sık ve eski olmasından dolayı istimlak giderlerinin çok yüksek olacağını, başkent niteliği taşıyan bir kent için burada yeterli gelişme alanı olmadığını savunmuşlardır.⁸⁸

Tartışmalar devam ederken, hızla imara olanak vermeyen yürürlükteki 1298 sayılı Ebniye Yasası kaldırılmış ve 16 Şubat 1924'te 417 sayılı Ankara Şehremaneti Kanunu ile Ankara Şehremaneti kurulmuştur. Ankara Şehremaneti genelde İstanbul'daki örgüte benzemekle beraber yetki ve sorumluluklarının bir kısmını merkezi yönetimin saklı tutması açısından özgündür. Şehremini İçişleri Bakanı'nın bağlanmış, aynı Bakanlık, bütçesinin onaylanmasından, kadro ve maaşların saptanmasından da sorumlu tayin edilmiştir. Bu denetimin nedeni, İlhan Tekeli'nin belirttiği gibi, yönetimin merkezi eğilimleri ve kent imarının başarısının rejimin başarısı ile özdeşleştirilmesi, yukarıda sıraladığımız imara ilişkin sorunların çok geniş kapsamlı oluşu ve salt yerel yönetim olanak ve yetkileri ile çözülemeyeceği endişesi ve gene yukarıda değinilen diğer çıkar çatışmalarında merkezi yönetimin varlığını duyabilme isteği olmuştur.⁸⁹

Burada dikkat çekici olan nokta, İstanbul Şehremaneti ile Ankara Şehremaneti arasındaki farklılıktır. Ankara Şehremaneti'nin İstanbul'a kıyasla farklı olmasının çeşitli sebepleri vardır. İstanbul örneğinde üyelerin ve üyeleri seçecek seçmenlerin mülk sahibi ve vergi mükellefi olması koşulu kabul edilmiştir. Eğer bu koşul

⁸⁷ Tekeli, **Cumhuriyet'in Belediyeçilik Öyküsü (1923-1990)**, s. 32

⁸⁸ Fehmi Yavuz, **Ankara'nın İmarı ve Şehirciliğimiz**, Ankara, Ankara Siyasal Yayınları, 1952

⁸⁹ İlhan Tekeli-İlber Ortaylı, **Türkiye'de Belediyeçiliğin Evrimi**, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1978, s. 38 İlhan Tekeli, "Türkiye'de Kent Planlamasının Tarihsel Kökenleri", **Türkiye'de İmar Planlaması**, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşbirliği, Ankara, 1980, s. 54; Tekeli, **Cumhuriyet'in Belediyeçilik Öyküsü (1923-1990)**, s. 43.

Ankara'ya aynen uygulanmış olsaydı, yeni başkent inmarını, henüz taşınmaz sahibi olmayan ve vergi ödemeyen devrimci kadro yerine, eski Ankaralıları yönlendirecek ve yeni imar rantını da yine onlar paylaşacaktır. Bu yüzden devrimci kadrolar tarafından söz konusu koşul kaldırılmıştır. Bu amaçla da başkent in eski çekirdek üstünde değil, yeni şehir alanında büyümesinin yolu açılmış, yeni topraklarda yaratılacak arazi rantları Cumhuriyet bürokratlarına aktarılabilmiştir. Bu süreci meşrulaştırmak için iki gerekçe gösterilmiştir. Bunlardan birincisi, Şehremaneti üzerinde güçlü bir merkeziyetçi denetimin varlığı, ikincisi ise Ankara'nın başarısının Cumhuriyet'in başarısı olduğudur. Ankara'da kurulan yeni belediye kısa sürede Türkiye'de kentsel alandaki gelişmelerin öncülüğünü yapacak, kentsel politikanın ilk girişimleri hep buradan kaynaklanacaktır.⁹⁰

Bu kanuna göre Ankara'ya ilk şehremini olarak Mehmet Ali Bey tayin edilmiş ise de üç-dört ay içinde Şehremanetin kurulmasında bir ilerleme görülmeyince, İstanbul'da uygulamacı niteliği ile tanınan Haydar Bey 1924 Haziranında Ankara'ya Şehremini olarak tayin olunmuştur. Haydar Bey İstanbul Şehremanetin bir benzerini Ankara'ya kurmuştur.⁹¹

Yeni yönetimin önünde imar işleri koşutunda çözülmesi gereken üç ayrı sorun vardır. Birincisi bu işlemlerin hızla, istenilen düzeyde ve kamu yararına gelişmesini sağlayacak yasal ve özellikle örgütsel çerçevenin kurulmasıdır. Diğerleri bu işlemlere katılacak girdi sorununun çözülmesi, üçüncüsü ise altyapı sorunudur. 1924 yılında şehremanetin çözmesi gereken en kapsamlı sorun ise altyapılara ilişkindir. Kentte elektrik yoktur. İlk elektrik 1925 yılında Şehremanetin Bentderesi'nde kurduğu bir santralle getirilmiştir. Ancak daha sonra elektrik işleri 1927 yılında Alman Didier firmasına verilmiştir. 1926 yılı içinde kente ilk kez otomatik telefon santrali gelmiş ancak kentler arası bağlantı 1929'da kurulabilmiştir. 1925 yılında tulumbacı örgütü kaldırılarak yerine bir itfaiye örgütü kurulmuştur.⁹²

⁹⁰ Tekeli-Ortaylı, **a.g.e**, s. 38: Ruşen Keleş, Bülent Duru, "Ankara'nın Ülke Kentleşmesindeki Etkilerine Tarihsel Bir Bakış", **Mülkiye**, 2008 Cilt: XXXII Sayı:261, s.28; İlhan Tekeli, "Cumhuriyet Döneminde (1923-1973) Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi", ed: Ergun Türkcan, **Türkiye'de Belediyeciliğin Evrimi, Belediyecilik Araştırma Dizisi**, Birinci Kitap, Ankara, Ayyıldız Matbaası, 1978, s. 37-38.

⁹¹ Tekeli, **Cumhuriyet'in Belediyecilik Öyküsü (1923-1990)**, s. 43

⁹² **A.y**, s. 44

Kentsel dönüşümde ise ilk yenilenme hamlesi eski yerleşimde başlamıştır. Bütün modern kentler için elzem olan ana cadde, İstasyon'dan Kale'ye uzanan İstasyon Caddesi'nin düzeltilmesiyle elde edilmeye çalışılacaktır. İstasyon Caddesi, Yenişehir'le birlikte ortaya çıkan Atatürk Bulvarı'ndan önce gelmektedir.⁹³

1925 yılında ise eski kent tarafında yeni yönetimin ilk bakanlık binası olan Maliye Bakanlığı ve Adliye Sarayı yapılmıştır. Aynı yıl içinde, 15 Ekim 1925'te meclis yeni binasına yerleşmiş ve eski meclis binası CHP merkezi olmuştur. Vilayet konağı arkasındaki binada çalışan telgrafhane aynı yıl biten postane binasına taşınınca, boşalan binaya Hukuk Mektebi yerleştirilmiştir. Hukuk Mektebi, Kasım 1925'te meclis binasında Atatürk'ün bir söylevi ile açılmış ve ilk yüksek öğretim başlamıştır. 1927 yılında alınan bir Bakanlar Kurulu kararı ile okulun adı fakülteye çevrilmiş ve Ankara Üniversitesinin temelleri atılmıştır. 1927 yılında önemli bir olay da Ankara Radyosunun yayına başlamasıdır. Radyo, 1938 yılında bugünkü binasına geçmiştir.⁹⁴

Bu dönemde Ankara Şehremini Haydar Bey'in en önemli girişimi, yeni kentin kurulacak alanın istimlakını gerçekleştirmek olmuştur. Ankara kentinin gelecekteki konumunda eski Ankara bırakılarak, yeni kent Çankaya ile Ankara arasında kurulacaktır. Başkent'in eski Ankara'da yoğunlaşmaması için önemli nedenler vardır. Eski Ankara'da arsa spekülasyonları çok yüksek değerlere ulaşmıştır. Burada başarılı bir uygulama yapma olanağı yoktur.⁹⁵

Büyük kamulaştırmayı öngören 24 Mart 1925 gün ve 583 sayılı yasa, Cumhuriyet Meclisinin çıkardığı en yaratıcı, en adil ve en sosyal içerikli yasalardan biridir. Kamulaştırma alanı yaklaşık dört milyon metrekaredir. Bu kamulaştırma ile yeni başkent'in yeni yerleşim alanı belirlenmiştir. Yeni kent Eski Ankara'nın güneyindeki boş araziler üzerinde kurulacaktır. Eski kentin kısa bir zamanda modern bir yerleşim alanına dönüştürülmesi, hem teknik olarak çok zor hem de çok pahalıdır. Bu kamulaştırmanın ayrıca, büyük ekonomik hedefleri de olmuştur. Yeni başkent'in yeni yerleşme alanını ucuza mal etmek, yasanın öngördüğü zaman sınırı içinde

⁹³ Yıldırım Yavuz, "1923-1940 Arası Ankara'da Mimari", **Ankara Ankara**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1994, s. 203

⁹⁴ Şenyapılı, **a.g.e.**, s. 45-60

⁹⁵ Tekeli, **Cumhuriyet'in Belediyecilik Öyküsü (1923-1990)**, s. 44

kamulaştırıp ucuz araziye parselleyip, daha pahalıya satarak Şehremanetine kapital sağlamak hedeflenmiştir. ⁹⁶

Bu dönemin ilk planlama girişimi, Şehremanetinin bir inşaat şirketine ısmarladığı iki plan olup, birisi eski kente birisi yeni kente ait düzenlemelerdir. Literatürde “Lörcher Planı” diye anılan Yenişehir Planı, Şehremaneti'nin kurduğu bir komisyonca kabul edilmiş ve uygulamaya sokulmuştur. Aynı komisyon eski kent düzenlemesini, uygulanamaz gerekçesi ile reddetmiştir. İkinci planın kabul edilmesinin nedeni, gittikçe yükselen konut sıkıntısıdır.⁹⁷ Ali Cengizkan, Ankara'nın ilk planının, 1928 yılında yapılan yarışma sonucunda, 1932 yılında kesin uygulama çizimleriyle Ankara Belediyesi'ne teslim edilen Hermann Jansen Planı değil de Lörcher planının olduğunu belirtmiştir. 1924-1925 tarihli olan Lörcher Planı, yalnız Kızılay bölgesinin imara açılmasını sağlamamış, Ankara'da kendisinden sonra gelen bütün planlama çalışmalarını yönlendirmiş, Eski Şehir ve Yeni Şehir alanlarındaki belli başlı kamusal mekanların fiziksel olarak da kurulmasını sağlamıştır.⁹⁸

Lörcher planı 1923 yılı sonunda Ankara Şehremini Ali Bey tarafından, İstanbul'da bulunan Keşfiyat ve İnşaat Türk Anonim Şirketi'nden Ankara'nın genişlemesi ve düzenlenmesi için bir çalışma yapılması istenmiştir. Şirket bir rapor hazırlayarak “Ankara Şehrinin İmar ve İnşa Planına Aid İzahnamedir” başlığıyla 1924 yılında raporu teslim etmiştir. Raporun yazarı, mimar G. Karl Lorchar'dır. Raporda Eski şehri, Yeni Şehri ve bugünkü Kızılay bölgesini içeren üç ayrı rapor yer almıştır. Lörcher planı, Eski Şehir bölgesinde Taşhan Meydanı'nı iyileştirmiş, Ankara Heykeli'ni Yeni Şehir'e doğru kaydırmış, yine her ne kadar uygulanamasa da Hükümet Meydanı, İtfaiye Meydanı, Tiyatro Meydanı, Gazi Meydanı, Kale Meydanı ve Yıldız Meydanı gibi alanlar tasarlamıştır. Ancak, Cumhuriyet ya da Kurtuluş (bugünkü Kızılay) Meydanı, Sıhhiye Meydanı, Zafer Meydanı, Millet (Ulus) Meydanı, Lozan Meydanı, Tandoğan Meydanı, Cebeci Meydanı, Parlamento Meydanı Lörcher planının içinde yer alıp daha sonra Jansen planı ile de uygulama alanı bulan meydanlar arasındadır. Ancak bu plan tamamen Lörcher'in tek tarafli

⁹⁶ Tankut, **a.g.e**, s. 51

⁹⁷ Tankut, **a.g.e**, s. 54

⁹⁸ Ali Cengizkan, **Ankara'nın İlk Planı 1924-1925 Lörcher Planı**, Ankara Enstitüsü Vakfı, Ankara, 2004; , Ali Cengizkan, “Kurgu, Tasarım ve Kullanım: Cumhuriyet Dönemi Kamusal Mekanları için Bir Çalışma Programı”**Başkent üzerine Mekan Politik Tezler: Ankara'nın Kamusal Yüzleri**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 220

biçimde aldığı kararlarla oluşturulmuştur. Bu planda yer alan düzenlemelerden hiçbiri, Şehremaneti ya da merkezi hükümet, meclis ve Cumhurbaşkanı tarafından istenmiş düzenlemelerden değildir. Kısacası Lörcher planı uygulamaya tam olarak koyulmamış olsa da Yeni Şehrin bir kısmı değişmeyecek bir biçimde belirlenmiştir.⁹⁹

Ankara'nın imarının 1923-1927 döneminde en çarpıcı iki yönünü belirtmek gerekirse, bunlardan birincisi kamuoyunun kentsel çevrenin çirkinliğine karşı duyarlılığıdır. Parlamento üyeleri kentsel estetik tartışmalarına girmiştir. Ankara basını ise, şiddetli eleştiriler yapmıştır. Çünkü, yaygın bir kanıya göre başkentin görünüşü ile Cumhuriyet'in kökleşmesi doğru orantılıdır. Bu duyarlılık daha sonra körlenecektir. İkinci ilginç yön, Meclis'te toplumsal içerikli bir kamulaştırma yasası çıkarılabilmiş ve yasa geçerken üst düzeyde, adeta bilimsel tartışmalara girilebilmiş olmasıdır. Meclis üyelerinin genellikle henüz taşınmaz sahibi olmaması, tartışmaların tarafsız ve bilimsel olabilmesinin nedenidir.¹⁰⁰

Cumhuriyet'in ilanıyla başlayan imar işlemleri 1927 yılına dek daha çok yeni yönetimin işlevlerini yürütecek ve mekanda onu temsil edecek binaların gerçekleştirilmesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Yasal tabanın kurulmasının ardından imar işlemleri bir plan kapsamında olmasa da hızla gelişmeye başlamıştır. 1924 yılında, eski ve yeni kenti birleştirecek ulaşım arteri açılmıştır. Bulvarın yapımı 1929 yılında tamamlanmıştır.¹⁰¹

(2) 1927 Sonrası Dönem

Cumhuriyet yöneticilerinin Ankara'nın imarında yabancı sermayeye ve yabancı uzmanlara açılması bakımından 1927 yılı dönüm noktasıdır. Bu dönüm noktası sadece altyapı işlemlerinde değil kentin planının yabancı mimarlara yaptırılmasında da kendini göstermiştir. Dönem aynı zamanda, Cumhuriyet belediyeciliğinin görüş geliştirme yılları olmuş, Ankara deneyimi bu noktada çok önemli bir hareket ve deneyim noktası sayılmıştır. Önceki dönemin kurumsal yapısı ve "utangaç"

⁹⁹ Cengizkan, "Kurgu, Tasarım ve Kullanım: Cumhuriyet Dönemi Kamusal Mekanları için Bir Çalışma Programı", s. 220-239; Tankut, **a.g.e.**, s. 66

¹⁰⁰ Tankut, **a.g.e.**, s. 59

¹⁰¹ Aslanoğlu, **Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı**, s 61

modernite anlayışı içinde kısmen üretilmeye başlanan kent dokusu Cumhuriyet yöneticilerinin beklentilerini karşılamakta yetersiz kalmış, Cumhuriyet yönetimi kentin bir tür Türk-İslam sentezi ile biçimlenmesini istememiştir. 1928 yılında kurulan Ankara Şehri İmar Müdürlüğü ve Jansen'in kazandığı sınırlı Ankara imar planı yarışması da dönemin önemli dönüm noktalarından olmuştur.¹⁰²

Özellikle 1930 sonrası, Cumhuriyet'in kentsel yaşama ilişkin radikal modernite projesinin başlangıcıdır. Bu kapsamlı bir uygarlık projesidir. Böyle bir değişimi gerçekleştirebilmek, büyük miktarda kaynak ile mümkün olabilecektir. Ancak, 1930-1944 dönemi bu bakımdan çok olumsuz koşullara sahiptir. 14 yıllık dönemin başlangıcında büyük ekonomik kriz yaşanmış, son 5 yılında ise İkinci Dünya Savaşı sürmüştür. Gerek kentsel modernite projesinin başlaması gerekse de tüm dünya ve Türkiye'de yaşanan ekonomik dönüşüm, Ankara deneyi ile tüm Türkiye'de başlayacak olan kentsel dönüşüm bu döneme damgasını vurmuştur.¹⁰³

1927 sonrasında yeni başkent inmarında yaşanan önemli değişimlerden biri, dönemde başlayan şehircilik anlayışı ve uygulamaları olmuştur. 1930'lardaki şehircilik uygulamalarının dayandığı temel ilke ve siyasalar şu şekilde özetlenebilir:

- 1) Milli iktisadın oluşturulması
- 2) Kır-kent bütünleşmesi ve kırsal emeğin özgürleştirilmesi
- 3) Bölgeler arası bütünleşme
- 4) Sanayileşme ve sanayi-kent bütünleşmesi
- 5) Merkezi planlama ile tutarlı yerel yönetim örgütlenmesi
- 6) Kamusallaştırılan topraklar üzerinde kentsel gelişme
- 7) Cumhuriyet yurttaşlarının kamusal mekanlarının yaratılması¹⁰⁴

1930'lu yıllarda şehircilik uygulamalarının dayandığı temel ilke ve siyasaların, birbiri ardına gerçekleştirilen kentsel düzenlemelerin yaşama geçiriliş biçiminin denendiği yer Ankara olmuştur. Düzenli bir kentleşmeyi sağlamayı amaçlayan bu yasaların ardında, Ankara'yı çağdaş kent yaşamını Türkiye'ye yansıtmak için mekân olarak tasarlama düşüncesi bulunmaktadır. 1930'da Belediye Kanunu, 1933'da

¹⁰² Tekeli, **Cumhuriyet'in Belediyecilik Öyküsü (1923-1990)**, s. 7-9

¹⁰³ Tekeli, **Cumhuriyet'in Belediyecilik Öyküsü (1923-1990)**, s. 7-9

¹⁰⁴ Keskinok, **Kentleşme Siyasaları**, s. 25

Belediyeler Bankası ile Yapı ve Yollar Kanunu, 1934'de Tapu Kanunu ve 1939'da Belediye İstimlâk Kanunu çıkarılırken Ankara göz önünde bulundurulmuştur.¹⁰⁵

1930-1944 döneminde, belediyeciliğinin temel sorunu, ideolojik çerçeveye göre "sıhhatli" ve "medeni" kent yaratmaktır ve Anadolu'nun sanayi öncesi dönemi kentinin niteliklerini taşıyan kentlerde bu dönüşümü gerçekleştirmektir. Ankara diğer kentlerden iki önemli ayrıcalığa sahiptir: diğer kentlere oranla yaşanan hızlı büyüme dolayısıyla kentin imarının düzenlenmesi, diğeri ise yaratılacak yeni "medeni" kentsel yaşam için örnek teşkil etmesidir. Ankara'nın meydanları ve parkları Anadolu için izlenecek bir örnek olacaktır. Bu yüzden Ankara'nın imarının başarısı öncelikli olmuştur.¹⁰⁶

1930-1944 döneminin idealleştirilmiş belediye programını programdaki temel noktaları Cumhuriyet rejiminin simgeleştirecek "medeni ülke" kentlerinin yaşam biçiminin kurulması, kentlerdeki sağlık koşullarının iyileştirilmesi ve belediye gelirlerinin arttırılmasıdır. Bu dönemde küçük büyük bütün yerleşmelerde Cumhuriyet rejimini simgeleştiren yapıtlar yer almıştır. Bunlar büyük kentlerde şehrin ana yolu Gazi Bulvarı üstünde yer alan bir Cumhuriyet Meydanı ve bu meydana dikilen Atatürk heykelinden oluşmaktadır. Rejimin bu tür simgesel öğelerini küçük yerleşmelerde belediye binalarının bahçesinde yapılan küçük yeşil alanlara dikilen Atatürk büstleri teşkil etmiştir. Dönemin uygulamasında bir başka simgesel öğeyi belediye binaları oluşturmuştur. Özellikle küçük belediyelerin çevrelerine örnek olacak belediye binaları yaptırmaları özendirilmiş, bu binaların resimleri Belediye Dergisinde yayınlanmıştır. Bu yolla belediyenin gücü ve otoritesi belirginleştirilmek istenmiştir. Medeni kentsel yaşantının yaratılması için iki tür uygulama yapılmıştır. Uygulamanın bir bölümü kentin fiziksel görüntüsünün ve altyapısının çağdaşlaştırılması şeklindedir. Uygulamanın öteki bölümü, kentte yaşayanların davranışlarına ilişkin yasaklayıcı kurallar getirmektir.¹⁰⁷

Ankara'nın bu dönemin kentleşme projesi içindeki konumunda Ankara İmar Müdürlüğü'nün simgesel bir önemi bulunmaktadır. 1928'de İçişleri Bakanlığı'na bağlı olarak kurulan Ankara İmar Müdürlüğü, yalnızca Ankara'nın değil, bütün

¹⁰⁵ Keleş, Duru, **a.g.m**, s.30

¹⁰⁶ Tekeli, **Cumhuriyet'in Belediyecilik Öyküsü (1923-1990)**, s. 54

¹⁰⁷ **A,e**, s. 94

kentlerin imar planlarını onaylamakla görevlendirilmiş, bir anlamda bütün belediyeler üzerinde vesayet denetimi uygulama yetkisine sahip olmuştur¹⁰⁸ Müdürlüğün Ankara Belediyesi'ne bağlanması ancak 1937'de gerçekleşmiştir. Bu örgütlenme biçimi yalnızca Türkiye için değil, dünya için de tek örnektir.¹⁰⁹ 1928 yılında 1351 sayılı yasa ile kurulan Ankara İmar Müdürlüğü'nün kurulma gerekçesi; "Cumhuriyet'in başkentinin imarı bir şehir Belediyesinin meselesi değil, doğrudan doğruya bir devlet meselesi." olmasıdır¹¹⁰ 1930 yılında da, batı modeline erişme olarak tanımlanabilecek kentleşme işlevlerini etkin bir biçimde uygulayabilmek için 1930 tarih ve 1580 sayılı yasa ile Ankara Şehremaneti kaldırılarak yerine belediye örgütü getirilmiştir. Bu örgütün getirilmesi ile benimsenen ilkeler; belediyeler arası eşitlik sağlanması, yasaların tam olarak uygulanabilmesi için belediye üzerinde güçlü bir merkezi denetim kurulması ve iç işlerinde özgür bırakılmasıdır.¹¹¹

1930 Belediye Kanunu ile belediyeler arası eşitlik ilkesi benimsenmiş olmasına rağmen, Ankara ve İstanbul belediyeleri yine de bazı farklı yapı özelliklerini korumuşlardır. Örneğin kanunun 149-153'üncü maddeleri İstanbul'da vilayet ile belediyeyi birleştirmektedir. İstanbul Valisi aynı zamanda İstanbul belediye başkanıdır. Belediye meclisinin görevleri de Belediye Meclisi üyeleri ile Vilayet Meclisi üyelerinin katılımıyla oluşan İstanbul Umumi Meclisi'ne bırakılmıştır. Ankara'da, vilayetten ayrı bir belediyenin varlığı kabul edilmiş ama belediye başkanının seçimi Dahiliye Vekaletine bırakılmıştır.¹¹²

1927 yılından sonra yaşanan diğer önemli bir gelişme, yabancı mimarların değişik açılardan etkilerini duyurmaya başlamış olmalarıdır. Bu birçok açıdan yeni gelişmeleri beraberinde getirmiştir. Dönemdeki hem Türk mimarlar, hem de yabancı mimarların etkinlikleri iki yönlü bir gelişme göstermiştir. Türk mimarlardan bir bölümü Ulusal Mimarlık Akımına bağlı kalmış, diğerleri ise devletin her alanda yapmak istediği yeniliklere uygun uluslararası mimarlık anlayışını ülkede egemen kılmaya çalışmışlardır. Cumhuriyet'in amacı; batının maddi kültürünü ve

¹⁰⁸ Fehmi Yavuz, **Kentsel Topraklar: Ülkemizde ve Başka Ülkelerde**, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.1980, 3-4

¹⁰⁹ Altaban, Özcan "Cumhuriyetin Kent Planlama Politikaları ve Ankara Deneyimi", **75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 1998, 41-64.; Keleş- t Duru, **a.g.m.**, s.33

¹¹⁰ Tankut, **a.g.e** s. 72

¹¹¹ Tekeli, **Cumhuriyet'in Belediyecilik Öyküsü (1923-1990)**, s. 56

¹¹² **A.e.**, s. 56

teknolojisini alarak çağdaş medeniyetler seviyesine erişmektir. Yabancı uzmanlar da bu amaçla çağrılmış ve görevlendirilmiştir. Özellikle 1927’de endüstriyi özendirmek amacıyla çıkarılan Teşvik-i Sanayi yasası çerçevesinde çok sayıda yabancı uzman davet edilmiştir. Ankara master planı için bir yarışma açılmıştır. Aynı yıl Ernest Egli ve Clemens Hazmeister Türkiye’ye gelmiştir.¹¹³ Mimarlık alanında görev almış yabancı mimarlar bir yandan Ankara’da büyük boyutlu eserler verirken, İstanbul’daki ilgili eğitim kurumlarında da görev almışlardır. Bu mimarlara kamu yapılarının büyük bir bölümünün tasarımı ve uygulanması görevi verilmiştir. Gerek yabancı mimarlar, gerekse uluslararası üslubu benimseyen yerli mimarlar “kübik mimari” olarak adlandırılan örneklerin yayılmasında etkili olmuşlardır. Dönem eserleri tümüyle gözden geçirilince bazı ortak özellikler dikkati çekmektedir. Birinci Ulusal Mimarlık dönemindeki temel noktalardan kaçınılmaktadır. İlk olarak yapılar hangi amaca yönelik kullanılacaksa onun çözümüne çalışılmakta ve buna göre biçimlendirilmektedir. Gelişmeleri özetlersek, bu dönemin değişik dış etkiler altında biçimlendiğini söyleyebiliriz. Bu dönemdeki iki farklı akımın ve iki mimari grubun etkin olmasıyla, genellikle kamusal binalarda tam bir bütünlük oluşmamıştır. 1930’larda Türk mimarlarına ait yapıların, büyük bir çoğunluğu sivil mimarlık örnekleridir. Devlet eliyle yaptırılan kamu binaları ise yabancı mimarlar tarafından yapılmıştır.¹¹⁴

1927 yılı sonrası Ankara’nın İmar planındaki en önemli gelişme ise, 1927 yılına açılan imar yarışması ve 1929 yılında başlayan Jansen planı* ve uygulanışı olmuştur.

i. Başkentin Yeni İmar Planı: Jansen Planı

1927 yılına gelindiğinde, Ankara’nın imarında büyük aksaklıklar ve başarısızlıklar söz konusu olmuştur. Yönetim basın aracılığı ile bir genel plan arayışına girmeye başlamıştır. 1927 yılı Cumhuriyet idarecilerinin milliyetçi coşkusu ve yabancı uzmanlık ve sermaye kuşkusuna rağmen, Ankara imarında dışa açıldıkları ve yabancı teknik ve becerilere baş vurdukları bir dönüm noktasıdır. Ankara için geniş kapsamlı bir plan fikri ve bunun elde edilmesini sağlayacak yarışmanın açılmasına

¹¹³ Tekeli, **Cumhuriyet’in Belediyecilik Öyküsü (1923-1990)**, s. 113

¹¹⁴ Arslanoğlu, **a.g.e**, s. 54; Sözen, **a.g.e**, 39-63; Sıdıka Çetin, “Kimlik Arayışında Arkitekt Dergisinin Konut Söylemi Ve Uygulamaları”, **Cumhuriyet’in Mekanları, Zamanları, İnsanları**, der: Elvan Altan Ergut ve Bilge İmamoğlu, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010, s. 235

* Plan için bkz: Ek: VII

karar verilmiştir. Ankara'nın imarı ile çok yakından ilgili iki üst düzey bürokrat, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ile Ankara'nın şehremini Asaf Beylerdir. Onların desteği ile, bir yabancı mimarın üstleneceği, bir imar planı yarışması yapılmıştır. Projenin ihale değil de yarışma yolu ile elde edilmesi kararındaki en büyük etken, sorumluluğu paylaşma daha iyi projeyi seçebilme şansı ve kısa zamanda bir ürün elde etme isteği olmuştur.¹¹⁵

Ankara kent planı yarışmasına üç yarışmacı katılmıştır. Ankara Şehremaneti 1927 yılının Mayıs ayında Almanya'ya bir seçici heyet göndermiştir. İlk bağlantı Prof Ludwig Hoffmann ile kurulmuştur. Yaşlı mimar seçici kurulun ilk adaydır. Hoffmann, kendisinin uzun seyahatlere katlanamayacağı gerekçesi ile, heyete iki ayrı mimar önermiştir. Bunlar Berlin'deki Mühendislik Meslek Okullarının hocaları olan J. Brix ve H. Jansen'dir. İki adayla konuşarak anlaşılan seçici kurul Ankara'ya döndükten sonra bir üçüncü ismi, Fransız L. Jausseley'i de listeye ekleyerek kısıtlı davetli bir yarışma düzenlemek üzere çalışmalarına başlamıştır.¹¹⁶

J. Brix Berlin-charlottenburg Yüksek Mühendislik okulu hocalarındandır. İkinci yarışmacı L. Jausseley Fransız hükümetinin baş mimarıdır. "Evole des Beaux-Arts" çevresinden yetişmiş, "Barselona" plan yarışmasını kazanarak kentin kesin planlarını hazırlamış, 1919'daki Paris planlama yarışmasından da birincilik ödülünü almıştır. Üçüncü yarışmacı Hermann Jansen, Berlin'de hem eğitim hem de uygulama yapan bir mimardır. Kent planlamasında sanatsal yöne önem veren planlama ekolündendir.¹¹⁷

Ankara Kısıtlı İmar Planı yarışmasına davet edilen mimarlar 1927 yılı Temmuz ayı içinde Ankara'ya gelerek yerinde incelemeler yapmış, Şehremaneti'nin sözlü ve yazılı direktif ve donelerini almış, yarışma sözleşmelerini imzalamış ve projelerini Aralık 1928'e kadar hazırlamak üzere ülkelerine dönmüşlerdir.¹¹⁸

¹¹⁵ Tankut, a.g.e, s. 17-66

¹¹⁶ A,y, s. 66

¹¹⁷ İlhan Tekeli, "Türkiye'de Kent Planlamasının Tarihsel Kökenler", **Türkiye'de İmar Planlaması**, Ankara, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, 1980, s. 58; Tankut, a.g.e, s. 66

¹¹⁸ Tankut, a.g.e, s. 67

1928 yılı sonlarından itibaren yarışmacıların projeleri de belirginleşmeye başlamıştır. Bu dönem Cumhuriyet yönetiminin gerek siyasal gerekse ekonomik gücünün sınırlı olması bu projelerin değerlendirilmesinde belirleyici faktörler olmuştur. Kendisi ile diyalog kurmakta zorlanmayacak, uygulamada büyük ekonomik engellerle karşılaşmayacak bir proje ve proje yapımcısı aranmıştır. Fransız yarışmacı L. Jausseley'in, Eski Kenti silip süpüren, yepyeni simgesel bir merkez yaratan, iddialı ve büyük perspektifli planı Cumhuriyet yöneticilerinin Ankara'ya ilişkin siyasal ve ekonomik beklentilerini aşmıştır.¹¹⁹ Ekonomik açıdan fazla yük getirmeyecek bir proje istenmektedir. Jansen Planı, Eski ve Yeni Kenti bütünleştiren, Eski Kentin sorunlarının çözümünü akıllıca erteleyen, yeni gelişme alanlarına yeni bir kent gibi değil de yeni mahalleler ölçeğinde yaklaşan ve pahalı olmayan bir projedir. Bu proje aslında, "iktidar ürkekliliği, parasal güçsüzlük, teknik bilgisizlik ve kentsel deneyim eksikliği" içindeki cumhuriyet yöneticilerinin tam aradığı projedir. Yine projenin seçilmesinde, Mustafa Kemal'in özellikle Jansen planını istemesinin de önemli bir etkisi olmuştur.¹²⁰

Üç yabancı yarışmacının davet üzerine katılması ile gerçekleştirilen kısıtlı yarışma sonucu Berlin Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesinde hoca olan Prof. Herman Jansen kazanmıştır. Ankara imar planını seçen, genç Cumhuriyet'in üst düzey gözde bürokratlarından oluşan jüri,¹²¹ kararını projelerin tesliminden beş ay sonra 1929 yılında açıklamıştır.¹²²

Yarışmanın açıklanması ve Jansen planının kazanmasının ardından jüri üyelerinden Celal Esat Bey de **Hakimiyet-i Milliye** gazetesine beyanatta bulunmuştur. Jürinin kabul ettiği planın Ankara için en mükemmel plan olduğunu belirtmiştir. Daha önce Ankara'nın plansız olarak yapılmasından dolayı dağınık bir yerleşim halinde olduğunu ancak bu yeni plan ile Ankara'nın çok daha planlı ve düzenli bir şekil alacağını ifade etmiştir. Şehir planını da bir kalbe benzeten Celal

¹¹⁹ "Ankara'nın Planı", **Hakimiyet-i Milliye**, 7 Mayıs 1929, sayı:2811, s. 1 ; Tankut, **a.g.e**, s. 82

¹²⁰ Tankut, **a.g.e**, s. 82; "Profesör Jansen haritalar Üzerinde Planın Tatbikine Başladı: Profesör ilk iş olarak Yenişehirdeki Gazi Bulvarını Tashih Edecektir": **Hakimiyet-i Milliye**, 8 Temmuz 1929, sayı:2869, s. 1

¹²¹"Ankara'nın Planları", **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Mayıs 1929, sayı:2814,s. 1

¹²² "Ankara'nın Planı: Jüri Jansen'in Porjesini Şehrin Planı Olarak Kabul Etti", **Hakimiyet-i Milliye**, 27 Mayıs 1929, sayı:2828, s. 1

Esat Bey; “şehir planı tesadüfi olarak bir kalbe benzer ki Ankara’mız da Türkiye’nin kalbidir.” demiştir¹²³

Temmuz ayından itibaren plan uygulanmaya başlamıştır. Herman Jansen, Ankara’nın imar planı ile ilgili **Hakimiyet-i Milliye** gazetesine Temmuz ayında bir demeç vermiştir. Planda yer alan noktalardan bahseden Jansen, bu plandan sonra merkezin Türkiye’nin milli ve kültürel hayatını taşıyacağından bahsetmiştir.¹²⁴

“Bir hükümet merkezinin vahdet ve hakimiyet ifade eden bir inşai fikir tahtında kurmak imkanı pek nadirdir. Bu gibi şehirlerin birkaç asır zarfında meydana gelmeleri, ya esas fikrin sulanmasını yahut bir çok şehircilik düşüncelerinin yan yana yaşamasını ihtiyaç etmiştir. Ankara için vaziyet başkadır. Burada bakir bir toprak üstünde, ufacık bir taşra kasabacığı, Amerika’nın sanayi şehirlerine has bir süratle, bir memleketin bütün idari ve kültür merkezleri ile mücehhez bir devlet merkezi halini almaktadır. (...). Türk milletinin kuvvetli milli duyguları ve Avrupa medeniyetinin vasıtalarından istifade etmek suretiyle muasır .. türk kültürüne varmak hususundaki kuvvetli hamlesi, bir merkeze ihtiyaç göstermektedir. Böyle bir merkez için, fakat, acaba gerek topografyası gerekse mazinin heybetli parçaları ile Ankara’nın manzarasını tayin eden bir yerden daha münasibi bulunabilir mi?

Eski Selçuk burçlarının ördüğü çelenk, şimdiye kadar tevarüt eden batınların pek büyük ...muhafaza edebildiği bir harabeden ibaretti. Bundan sonra fakat Türkiye’nin milli ve kültürel hayatının merkezini taşıyacaktır(...)¹²⁵

Yarışmanın sonuçlanışının ardından 1929-1932 yılları arasında imar planının ön uygulamasının geçtiği dönemdir. Yarışma sonucu belirlenen plan sadece avan-projedir. Kesin imar planı için 1932 yılını beklemek gerekecektir. 1932’de TBMM de onayını alan Jansen planı artık yasal bir belgedir ve Ankara böylece kentsel tarihin en planlı dönemine girmektedir. Artık “Ankara İmar Planı” Cumhuriyetin koruması altına girmiştir.¹²⁶

Tankut’un belirttiği üzere, Jansen için, Ankara imar planı, profesyonel yaşamının sonunda eline geçen büyük bir fırsattır. Ankara onun için sadece bir başlangıçtır. Jansen’in esas çalışmak istediği şehir İstanbul’dur. 1929 yılının sonlarına doğru, Taksim Meydanı düzenleme çalışmaları da başlamıştır.Yuvarlak bir meydanı

¹²³: “Ankara’nın Kat’i Planı: Profesör Jansen’in Yaptığı Plan Tatbik Edilince Şehri Nasıl Güzelleşecek ve Genişleyecek?: Jüri azasından Güzel Sanatlar Akademisi Celal Esat Bey’in izahatı”, **Hakimiyet-i Milliye**, 1 Haziran 1929, sayı:2833, s. 1

¹²⁴ “Ankara-Herman Jansen” **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Temmuz 1929, sayı:2870, :s. 1

¹²⁵ “Ankara-Herman Jansen” **Hakimiyet-i Milliye**, 9 Temmuz 1929, sayı:2870, :s. 1

¹²⁶ Tankut, **a.g.e** s. 17; Gönül Tankut, “Ankara İmar Planı Uygulamasının 1929-1929 Arasında Dikkat Çeken Verileri”, **Tarih İçinde Ankara II**, der: Yıldırım Yavuz, Ankara, Odtü Mimarlık Fakültesi Yayınları, 2001, s. 13

öngören bir ön proje de hazırlanmıştır. Jansen Ankara'ya gelişinden önce İstanbul'a uğramış önemli, etkili kişiler ile bağlantı kurmuştur. Valiyi ziyaret etmiş, İstanbul milletvekilleri, tanınmış gazete yazarları ve mimarlık hocaları ile tanışmıştır. Taksim için hazırlanan kesin Jansen Projesi altı ay sonra İstanbul İmar Müdürlüğü'ne verilmiştir. Ancak Taksim Meydanı projesi kendine verilmemiştir.¹²⁷

Dönemin mimari alandaki etkinliğine bakıldığında; modern mimari en etkili ve hareketli yıllarını 1929-1934 yılları arasında yaşamıştır. 1929 yılında Jansen planının onaylanıp uygulanmaya girmesiyle Ankara'nın fiziksel görünümündeki değişim hız kazanmıştır. 1928-1938 yılları arasında Jansen planının büyük bölümü gerçekleştirilmiştir. Ancak, Dünyada ve Türkiye'de etkisini sürdüren ekonomik bunalıma rağmen devlet büyük fedakarlıklardan kaçınmayacak ve Ankara imarını önde tutacaktır. Yine de bütün bu güvence ve olumlu verilere rağmen, en planlı dönemde olandan sapımalara tanık olunacak, planın onayından 7 yıl sonra planlı gelişmenin büyük savunucusu Atatürk'ün de ölmesiyle kırılma noktasına erişilecektir. 1939 yılında Hermann Jansen on yıldır plancılık ve danışmanlık yaptığı Ankara imarındaki görevinden uzaklaştırılmıştır. Bunu izleyen savaş yıllarında da yapılaşma yavaşlayacak ve yapılan tek tük imar girişiminde de plan fazla gözetilmeyecektir.¹²⁸

ii. Dönemin Hakimiyet-i Milliye Gazetesinde Ankara'nın İmarı ve Yeni Ankara

Ankara'nın imarının artık "planlı" bir şekilde yapılma kararı dönemin resmi yayın organı sayılabilecek olan **Hakimiyet-i Milliye** gazetesinde de ele alınmıştır. Ankara'nın imarının önemi, başkent ilan edildiği 1923 döneminin ardında bir kez daha dönem basınında büyük bir "heyecan"la tekrar gündeme getirilmiştir.

1923 yılından itibaren oluşturulmaya çalışılan yeni Ankara'nın imarının bu defa Avrupalı bir mimar tarafından planlı bir şekilde başlaması, Ankara'nın Hakimiyet-i Milliye'de 2 Eylül 1923'de yer alan "Ülkümüzdeki Ankara'ya doğru" ifadesi ile

¹²⁷ Tankut, **a.g.e.**, s. 104-106

¹²⁸ Nalbantoğlu, **a.g.e.**, s: 260, Yıldırım Yavuz, "Cumhuriyet Dönemi Ankara'sında Mimari Biçim Endişesi", **Mimarlık**, sayı: 11-12, Kasım-Aralık, 1973, s. 26-43, Yıldırım Yavuz, "1923-1940 Arasında Ankara'da Mimari", **Ankara Ankara**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1994, s.26-43 ve 201-209; Tankut, **a.g.e** s. 17

idealini yeniden hızlandırmıştır. Ankara bir kez daha; “ölen bir devirle doğan bir devrin arasındaki fark”, en büyük rakibi, ona karşı duran en modern kent olan İstanbul’dan bile daha “Avrupalı bir kent” , “bir hareket değil bir inkişaf” olmuştur. Dönem basınının bu “heyecanı” köşe yazılarında karşımıza çıkmaktadır.

Ankara’da başlayan bu imar hareketi Rönesans olarak da kabul edilmiştir. Ankara artık “yeni dünya ruhunun, yeni bir hareketin bedenidir. Ankara’nın diğer Avrupa başkentlerine nazaran göz kamaştırıcı bir yapısı yoktur. Ankara’yı emsalsiz yapan onun oluşmasının altında yatan ruh olmuştur.¹²⁹

“Genç Türk Cumhuriyetinin Ankara’yı daima kaynayan hayamuhtevasıyla ve mütemadi bir inkişaf içinde yer yer yükselen yeni mahalleleri binaları ve abideleriyle görüp de, bu muhteşem milli eserin önünde haşyet ve gurur duymamak mümkün değildir. Acaba hangi peygamberarsasının mucizeli teması bir çölün ortasında bu fecir kadar güzel canlı dünyayı vücuda getirdi? Avrupa’da gördüğümüz mamureler uzak tarihlerin, eski medeniyetlerin, büyük milli servetlerin mahsulüdür.(...) amerikan şehirleri ameli bir görgü ve yüksek bir teknikle beraber, daha ziyade sayısız milyonların hisapsız sarfı ile vücuda gelmiştir. Acaba istikbal kadar füsunkar ve hayat kadar canlı olan ve yalnız birkaç yıl içinde, hemen de yoksuzluktan vücuda gelen bu Ankara hangi ilahi kuvvetin eseridir? Bu yavruder bütün beşeriyet tarihinde ki bu ehemmiyetli ve yekta mevkii kimden, nereden ve nasıl aldı? Medeniyet ile ve yüksek kültürü ile mağrur dünya, yapısı bile henüz bitmeyen bu yeni küçük şehre neden gıptalı mütehasır gözlerle bakıyor. Elbette bu nateman Ankara, bugün ki mamuriyet derecesiyle ve ihtiva ettiği kültür mamelekile büyük dünya merkezlerinin gözlerini kamaştıramaz. (...)

O halde asırlardan beri her şeyleri mevcut ve tamam olan o dünya merkezlerinin Ankara’da gıpta ve hatta hasetle gördükleri şey nedir? Ankara’nın bütün dünyayı önünde irkilmeğe mecbur eden kıymeti malikanesi, ne yalnız bugünkü vüs’at ve mamuriyetinde, ne de tekamülünün bugün kü mertebesindedir. Onun bütün cihanşümül kıymeti, ihtiva ettiği manada ve ruhtadır, onun nefesine, sesinde ve tesirindedir. Ankara kahramanlığın, hürriyetin vatanın, mefkurenin, tabiatın ve makedderatın hareket ve faaliyete geldiği en yeni, en canlı bir dünya merkezidir. O sabit bir varlık değil mütemadi bir oluş ve olduruştur(...) Ankara bir hareket bir inkişaftır. Atalet, sükun, istirahat değil, mütemadi bir yaratış ve yaratılıştır ve bunun hiç sönmeyen hasreti. Ankara eskiyi temelinden söken ve yeniyi temelinden kuran, maziden bir hercümerç ve hercümerçten bir “Nizam-ı Alem” yapan bir kasırgadır(...) Ankara müebbeden genç bir milletin edebi hayatiyetinin ve ruhi hareketinin şekilleşmiş timsalidir. Ankara büyük bir fikrin sembolüdür. Çünkü Ankara “Renaissane”dir. (...)Ankara eski uyuşuk mefhumların ve zihniyetlerin, sönük cansız mefkurelerin üzerine, ısıtan, dirilen, yeşerten bir güneşin doğuşudur. Ankara yeni dünya ruhunun bedendir. Ankara bir hareketin bedenidir. O bir hedef değil bir azimet noktasıdır.(...) ”

¹²⁹ Hasan Cemal, “Ankara”, **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Teşrin-i Sani 1929, sayı:2988, s. 1

Ankara'nın imarındaki kudret, onun arkasındaki güç "büyük Gazinin şahsiyetinde" toplanmıştır. Yeni başkenti ve yeni ülkeyi imar etmek sadece bir devlet meselesi değil, "vatan aşkının" da bir yansımasıdır. Bundan sonra yeni ülkenin tüm vatandaşlarının hayattaki amaçları imar etmek olacaktır. Asırlardan beri bu topraklar yıkılmış, daima hazırdan yenmiştir. Artık yeni nesiller yıkmayacak yapacaktır.¹³⁰

"Yeni Türkiye'nin en bariz seciyelerinden biri de imardır. Türk cumhuriyetinin imar kudreti, büyük reisi, Büyük Gazinin şahsiyetinde en mütakamil derecesini bulmuştur. (...)
İmar meselesinde paranın, refahın tesirini inkar edecek değiliz. Fakat bizce, imar kudretinin en büyük menbar paradan ziyade imar aşkıdır. (...)
İmar aşkı vatan aşkının bir neticesidir. (...)
Büyük gazi Türkiye'sinin vatandaşları için en büyük hayat umdesi, bundan sonra yapmak ve imar etmektir. Asırlardan beri hep hazırdan yedik, yapmadık yıktık, biriktirmedik, azalttık..(...) ayak bastığı yerde daima yeni ve feyizli bir hayat fışkırtan Büyük Reis, bize imar aşkını da telkin etmektedir. (...) büyük eseri hiç şüphesiz ancak bu aşkla çalışacak ve daima yaratacak, yapacak nesillerin mesaisi ile tamam olacaktır."¹³¹

"İdeal Ankara" sadece mimari bir değişimi değil, aynı zamanda "yeni devrin yolunu irade kuvveti ile değiştiren insanın yurdudur." Onu yaratan da yeni devletin ruhudur. İdeal Ankara aynı zamanda bir üniversitedir, ideal Ankara; "karanlığı yenmiş bir ışık, hakikati masalın istibdadından kurtarmış bir kudrettir."¹³²

Yabancı ellerden Ankara'ya boyuna alimler, muharrirler geliyor. Ankara için dünyanın her yerinden her gün yazılar yazılıyor, kitaplar basılıyor. Neden? Küçük bir yıl yığının arasındaki Ankara; yeryüzünün unutulmuş bir köşesi idi. (...) bugün Ankara, Türklüğün merkezi oldu. Topraklarında yeni bir şehir gençliği uyandı. Fakat ziyaret edilen, aranılan fikirlerde merak kıvılcımı yakan bütün bir asrı düşündüren Ankara acaba yalnız bu Ankara mıdır? Biz buna kısa bir "hayır"la cevap verebiliriz. Uzaklardan gelenler, alimler, muharrirler, topraktan binalar fışkırtan, sert kayalar içinden iradesine yol açan, uçurumların üstünden demir uğultusu ile koşan, maddeyi kımıldatan Ankara'yı görmeye geliyorlar. Ankara artık doksanbin kişilik bir şehir değildir. Ankara'nın kudreti içinde yaşayanların azlığı ile ölçülemez. (...) bu doksanbin kişilik bir şehir değil şehirlerde asrımızın bütün maddi telaşı çalgın bir tempo ile yükselir. Halbuki şehir Şehir-Ankara henüz uyanış devrindedir. Ankara yeni devrin yolunu irade kuvveti ile değiştiren insanın yurdudur. Bu insan, şark kaosunu kıvılcımı ile yeni bir yaradılış dünyası haline getirmiştir. (...) işte hayallerde yeni bir insan tipinin heybetli gölgesini uyandıran, modern insanı düşündüren büyük gönül yurdudur bu. (...) ideal Ankara'yı görebilmek için yeni ruhun heyecanını duymak icap eder. (...) Ankara'daki yaratmak

¹³⁰ Zeki Mesut, "İmar Aşkı", **Hakimiyet-i Milliye**, 3 Eylül 1929, sayı:2926, s. 1

¹³¹ Zeki Mesut, "İmar Aşkı", **Hakimiyet-i Milliye**, 3 Eylül 1929, sayı:2926, s. 1

¹³² M. Mermi "İdeal Ankara", **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Haziran 1931, sayı:3560, s. 1

kudretinin karşısına hiçbir şey çıkamaz. Yeni Türkiye, ideal Anara mukaddes kitapların anlattığı hiçlik gibi bir hiçlikten doğdu. (...)
(...) ideal Ankara; karanlığı yenmiş bir ışık, hakikati masalın istibdadından kurtarmış bir kudret demektir. İdeal Ankara'nın üniversitesini istemekle yalnız bir şey düşünüyoruz; büyük insanlık kültüründe faal bir rol oynamak. İdeal Ankara'yı yaratan Türk böyle yüksek vazife için, artık olgundur.¹³³

Nitekim, Ankara sadece yeni devletin bir simgesi değil bir okul vazifesi olarak da kabul edilmiştir. Ankara'nın imarı tüm ülke için örnek teşkil edecektir. Ankara bir örnek olacak ve tüm ülke orada eğitim olan genç mimarlar tarafından Ankara imarına paralel olarak şekillendirilecektir:¹³⁴

Bütün memleket belediyciliği, umranı ve yapıcılığının mektebi olacaktır.bu mektebin müdür ve hocaları mütehasıslar, talebeleri de kendi memur ve adamlarımız olacaktır.İlk defa bir şehir planı kabul ettik, ilk defa muayyen esaslar üzerinde şehir yapıyoruz.(...)müstakbel Ankara, yeni bir planda tıpkı bir portre gibi tanzim edilmiştir.(...) Ankara mektebinde bu şartlarla yetişmiş gençlerimiz, bütün memleketin tabiat ve şehir umranının ustalar ve nazımları olacaklardır. Yalnız bir şehir değil, bir umrancılar ve belediyciler ordusu yetiştirmiş olacağız.¹³⁵

Yakup Kadri, Ankara planının belirlenmesiyle artık daha modern bir yaşam tarzına kavuşulacağından bahsetmiştir. Modern bir şehrin inşasının en önemli devlet meselesi olduğunu ifade etmiştir. Yine Yakup Kadri, modern bir şehir kurulmadan Avrupalı bir tarzda hayat kurmanın abes ve gülünç olduğundan bahsetmiştir.¹³⁶

Müstakbel Ankara planlarından biri; şüphesiz en iyisi, en güzeli Jüri heyeti tarafından seçilip kabul edildi.(...)
Öteden beri söylediğimiz veçhile Orta Anadolu'nun bu viran be çorak noktasında, birçok akla sığmaz işlerin üstesinden gelmiş bir neslin şerefi ile mütenasip bir tarzda modern bir şehir inşası bizim için en mühim devlet meselelerindedir. (..) Cumhuriyet rejimi tesis ettiği ve bunun merkezi Ankara'dır denildiği günden beri bütün türk inkılapçılarının kalbine güzel, temiz, rahat ve muntazam bir şehrin hasreti düştü. Tıpkı Avrupalılar gibi giyiniyoruz, onlar gibi yiyip içiyoruz, onlar gibi düşünüyor, onlar gibi hissediyoruz, onların medeni kanunları dahilinde, onların tabi oldukları hayat şeraiti altında yaşıyoruz, fakat daima her manası ile sefil ve perişan bir Asyai dekor içinde. İtiraf edelim ki bu dekor içinde ne yapsak, ne şekil ve kıyafete girsek gene aleme gülünç ve iptidai görünmekten kurtulamayız. (...) işte bunun içindir ki modern hayatın fayda, rahat ve güzelliklerini haiz olduğundan emin bulunduğumuz müstakbel Ankara planının nihayet tespit

¹³³ M. Mermi "İdeal Ankara", **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Haziran 1931, sayı:3560, s. 1

¹³⁴ Falih Rıfkı, "Plandan Sonra Ankara" ,**Hakimiyet-i Milliye**, 3 Haziran 1929, sayı:2835,s.

1

¹³⁵ Falih Rıfkı, "Plandan Sonra Ankara" ,**Hakimiyet-i Milliye**, 3 Haziran 1929, sayı:2835,s.

1

¹³⁶ Yakup Kadri" Ankara Şehri" ,**Hakimiyet-i Milliye**, 1 Haziran 1929, sayı:2833, s. 1

edilmiş olması bize memlekete müteallik hadiselerin en mühimlerinden biri gibi görünmüştür.¹³⁷

Ankara'nın imarının "planlı" başlangıcı, aynı zamanda bu taşra kasabasında medeniyet kurulamayacağını savunan muhaliflere de bir cevap niteliği sayılmıştır. Artık Ankara'da başlayan imar hareketi tüm ülke için bir okul olarak kabul edilmektedir. Ankara yeşerecektir, Ankara kurulacaktır ama aynı zamanda bu tüm Türkiye için de bir hareketin başlangıcı olacak, burada öğrenilenler oralarda da uygulanacaktır.¹³⁸

(...) Ankara yeşil olamaz, bura toprakları nüfus besleyemez ve kalabalıklaşamaz, burası susuz bir çöldür. Beş altı sene evvel birçok kimselerin Orta Anadolu için verdikleri hüküm bu idi. Memleket insanlarının, enerjisini düşürmemek, memleketin en yüksek inkişafına namzet olduğunu göstermek için bu bedbinliği bu ümitsizliği yenmeli idi. Ankara çölü sulanabilmeli, Ankara tepeleri yeşil olabilmeli, Ankara çoraklığından insan ve servet üreyebilmeli idi. Bu çetin kaya kırıldıktan sonra, geriye kalan yumuşak toprak için hiçbir mesele yoktu.(...) Ankara şehri ve Ankara'nın her tarafı Türkiye şehirlerini ve tabiatını yapacak olan genç cumhuriyetin mektebi olmaktadır. Umran buradan doğan bir güneşin şuaları gibi dört yana dağılacaktır.

Bu mektebin tecrübeleri bittikten sonra Anadolu için yepyeni bir hüküm verilecek ve bu hüküm bugünkü hükümlerin tam aksi olacaktır.¹³⁹

Ankara'nın imarının başladığı bu dönemde, yine Ankara basınında İstanbul ve Ankara arasındaki çatışmanın izlerine rastlanmaktadır. Yeni Ankara modernliğiyle, ulus kimliği ile, homojen yapısı, "yüksek fikir rakımı" ile İstanbul'un kozmopolit havasının verdiği rahatsızlıktan uzak ve huzurlu bir kent olarak ortaya çıkmaktadır. Tıpkı Ankara'da olduğu gibi İstanbul da bu rahatsızlık havasından ancak Türkleştirme yoluyla kurtarılabilir.¹⁴⁰

Ankara'nın tek dilli ve yüksek fikir rakımlı havasından sonra, İstanbul'un yataklı vagon gişeleri ile büyük otel kapılarını hatırlatan türlü dil ve türlü lehçeli kaldırımları ve plajları kadar münhat eyence havası ile karşılaşmak yalnız zor ve hazin olmuyor. İnsanı mukaddes bildiği bir takım mefhumlardan soyarak, "bir illetli, bir iymanlı, bir meczup" gibi birkaç nükte, bir reybilik çıkırığı ve bir de istihza sehbasından ibaret meydanın ortasında çırılçıplak bırakmak istiyatlarını gösteriyor. Bu meydan, buralarda hala tutunmakta olan Osmanlı kozmopolitliğinin cirirt talimghahıdır. (...)

Bütün bu alem, iki şeniyete dayanarak canlılığını muhafaza ediyor. Bu şeniyetlerden biri, İstanbul'un melez miyमारisi, melez nüfusu, melez hayat şeklidir. Öteki de Garp'ta çürüyüp kokmakta olan ferdiyetçi harsin, burasını hala bir mahreç olarak kullanabilmesidir.(...) İstanbul'un kozmopolit havasını

¹³⁷ Yakup Kadri "Ankara Şehri", **Hakimiyet-i Milliye**, 1 Haziran 1929, sayı:2833, s. 1

¹³⁸ Falih Rıfkı "Tecrübeler Mektebi", **Hakimiyet-i Milliye**, 25 Ağustos 1929, sayı:2918, s. 1.

¹³⁹ Falih Rıfkı "Tecrübeler Mektebi", **Hakimiyet-i Milliye**, 25 Ağustos 1929, sayı:2918, s. 1.

¹⁴⁰ Burhan Asaf İki Şehir Arasında" **Hakimiyet-i Milliye**, 11 Ağustos 1931, sayı:3618, s. 2

parçalamak için başvurabileceğimiz ilk ve en esaslı tedbir, İstanbul'un istihsal mekanizmasını Türkleştirmektir. Bunun usulü vardır. Bunun yolları vardır.¹⁴¹

Yine Ankara mimarisi ile de artık İstanbul'un önünde geçmiş, daha Avrupai tarzda şekillenmiş bir kent olacaktır. Bu nokta, artık Ankara-İstanbul çatışmasında modern kent bağlamında Ankara'nın öne geçtiğinin bir göstergesidir.¹⁴²

(...)Mimarlıkla hiç uğraşmış değildim. Türk Rönesansı diye İstanbul'un surasında burasında kurduğumuz hanlara, hayran hayran bakar dururdum. Büyük harpte bir gün şehirci ve mimar Çorher dedi ki: - eski camiden han, eski türbeden ev, eski çeşmeden dükkan taklit ediyorsunuz. Bunca büyük yapılar yapan bir milletin cami gibi, türbe gibi, çeşme gibi, kendi evi ve kendi hanı ve kendi bahçesi olduğunu neden düşünemiyorsunuz.(...)
Ankara'da hep bir meşrutiyet uydurması binalarla başlamıştık. Eski millet meclisi de bu çeşit mimarinin bir örneği idi. (...)
Ankara modern mimari kültürünün tam bir kaynağı olmuştur. Açıkça söylenebilir ki Ankara'nın yeni yapılarının eşlerini bulmak için Tuna'yı çok aşmak lazımdır.(...)
İstanbul ise, her şeyde olduğu gibi, geri kaldı ve mimarisi rum kafaların elindedir. Şişli, Taksim ve Ayaspaşa apartmanları, Atina, Selanik vari binalardır. Balkandırlar, Tuna berisindedirler.
Birkaç sene sonra, Ankara'nın ana hatları tamam olduktan sonra, İstanbul ve diğer şehirlerimizden Ankara'ya geleneler, Avrupa'nın içinde olacaklardır. Çünkü Ankara planını yaptırırken, yeni şehircilik sanatını tercih etti. Yeni kurulmuş bir devletin merkezi, ancak böyle canlı bir hamlede bulunabilirdi.¹⁴³

İstanbul'a dair de Falih Rıfki (Atay) tarafından ilginç bir yazı kaleme alınmıştır. Atay İstanbul'un kurtuluşu için de Ankara gibi planlı bir şekilde yapılması gerekliliğinden bahsetmiştir.¹⁴⁴

Yeni Ankara'nın imarı ve buna bağlı olarak yeni bir ulusal kimlik yaratma arzusu **Hakimiyet-i Milliye**'nin sayfalarında yer almıştır. Kentin imarı yeni Ankaralı'nın da doğmasını beraberinde getirecektir. "milletin yapısı ile, iskelelerini şişirerek, semt semt kat kat yükselen Ankara yaşamaya başlayan taşları ve toprakları ile, bir gün insanını da verecektir. Milletın yapısı ile Ankara şehrinin bitecekleri gün, beli aynı tarihe tesadüf edecektir."¹⁴⁵

(..) Ankaralı kimdir? (...)

¹⁴¹ Burhan Asaf "İki Şehir Arasında" **Hakimiyet-i Milliye**, 11 Ağustos 1931, sayı:3618, s. 2

¹⁴² Falih Rıfki, "Yeni Yapı", **Hakimiyet-i Milliye**, 31 Temmuz 1931, sayı:3606, s. 1

¹⁴³ Falih Rıfki, "Yeni Yapı", **Hakimiyet-i Milliye**, 31 Temmuz 1931, sayı:3606, s. 1

¹⁴⁴ Falih Rıfki "İstanbul Nasıl Kurtulur? **Hakimiyet-i Milliye**, 3 Ağustos 1930, sayı:3253, s.

1

¹⁴⁵ Burhan Asaf, "Ankaralı", **Hakimiyet-i Milliye**, 24 Kanun-i Sani 1929, sayı:2711, s. 2

Berlin'li, Londra'lı, İstanbul'lu diye muayyen insan tipleri biliriz.(...) işte bu görüşe göre Ankara'lı kimdir? Vilayet merkezi ve taşra Ankara'sının tür senesi, bir milletin o şehre isabet eden kısmı gibi değil, bir hristiyan cemaatinin yanı başında bir Müslüman cemaat gibi yaşamıştır.(...) bu sebeple Ankaralıyı tam içtimai manasında cihan harbinden evvel dahi keşfedemezsiniz. Bir de bugünkü vaziyeti tetkik edelim. Vilayet merkezi ve taşra Ankara'sının Türk ve esas sekemesi, eskisi kadar, eskisi gibi aynen eski şeklinde olarak mevcuttur.(...) devamı 26 Kanun-i Sanide Ankara'da bulunanlarla Ankara'ya gelenler arasında synthese'in bahşedeceği imtiza. Ankaralıyı verecektir.

Arabaların taşıdığı kum ve taş, dülger eliyle duvardaki yerini bulur bulmaz yaşamaya başlar. (...) milletin yapısı ile, iskelelerini şişirerek, semt semt kat kat yükselen Ankara yaşamaya başlayan taşları ve toprakları ile, bir gün insanını da verecektir. Milletin yapısı ile Ankara şehrinin bitecekleri gün, beli aynı tarihe tesadüf edecektir.

Türkiye'nin yetiştireceği ilk Türklerle birlikte, Ankara'nın vereceği ilk Ankaralıları, belki aynı günde göreceğiz. (...)

Yeni Ankara, kendi hususiyetile teşhiz edeceği insanı, binaların harcı kurumadan çıkaracaktır. Yeni caddelerinin, yeni meydanlarının, yeni abidelerinin arasında, yakın bir günde yeni insanın bir mal sahibi emniyetiyle dolaştığını göreceğiz. Bu insan işte, medeniyet camiasının içinde yaşayan medeni bir milletin medeni bir şehrinde-şehrin medeni hayatını, yoldan mektebe giderken öğreneceği için nefes alırken bile medeni bir insan olacaktır ve bu insana: ANKARALI diyeceklerdir.

Ankaralının Ankarasında bir türlü Türkçe duyulacak, bir türlü yüz yıacak, bir türlü sofrada oturulacak ve şehrin manası, herkes için bir türlü olacaktır.¹⁴⁶

Yine Falih Rıfkı (Atay) bir yazısında, mesken politikalarının aynı zamanda bir "terbiye vasıtası" olduğunu vurgulanmıştır.

(...) Türkiye'de mesken yalnız hayat pahalılığına ve nizam düşmanlığı cereyanlarına karşı bir müdafaa vasıtası değil, aynı zamanda bir terbiye vasıtasıdır. Modern cihazlı bir ev, bir muhittir: Bunun misalini Ankara'da görürsünüz. Ankara'da yeni evler, yeni bir yaşayış zevki ve kültürü yapmıştır.(...)¹⁴⁷

Planın kabul edildiği ve uygulandığı dönem boyunca **Hakimiyet-i Milliye** gazetesinde Ankara'da yapılan binaların fotoğrafları da yayınlanmıştır. (bkz: ekler: VIII, IX, X, XI, XII, XII)

Sonuç olarak, Ankara'nın imarının planlı bir şekilde başlamasının dönem basınındaki heyecanı, planın giderek uygulanmaz olması, dönemin ekonomik ve siyasal alanda yaşadığı değişim süreçleri ve diğer benzeri faktörler sebebiyle azalmıştır. Bu değişim ve ayrıntılar ilerleyen bölümlerde analiz edilmeye çalışılacaktır.

¹⁴⁶ Burhan Asaf , "Ankaralı" ,**Hakimiyet-i Milliye**, 24 Kanun-i Sani 1929, sayı:2711, s. 2

¹⁴⁷ Falih Rıfkı, "Mesken Politikası." **Hakimiyet-i Milliye**, 29 Temmuz 1931, sayı:3604, s. 1

iii. Ankara'nın İmarında Bir İsim: Tandoğan:

Ankara'nın imarında dikkate alınması gereken diğer bir nokta, dönemde hem Vali ve hem de Belediye Başkanlığı yapan ve Ankara'nın yerel yönetim tarihinin en ünlü ve en etkileyici kişisi olan Nevzat Tandoğa'ndır. Ankara'da bir tek istisna dışında, hiçbir vali ya da belediye başkanı beş yıldan fazla görev yapmamıştır. Tek istisna, 1935'lerin deyimi ile Ankara İlbay ve Şarbayı Bay Nevzat Tandoğan'dır. Tandoğan, Vali olarak atandığı 1929 Haziranından, öldüğü 1946 Temmuz'una kadar Valilik görevinin yanı sıra, sırasıyla Belediye Başkanlığı, CHP İl Yöneticiliği, İmar İdare Resiliği de yaparak başkenti aralıksız 17 yıl yönetmiştir.¹⁴⁸ Tandoğan görevde bulunduğu süre boyunca "sandalyesiz bir bakan kadar nüfuz kuvveti" olmuş, Mustafa Kemal adına kenti korumuştur.¹⁴⁹

Nevzat Tandoğan'ın Ankara Valiliği yaptığı 17 yıl (1929-1946) ülke genelinde "Tek Parti-Tek Şef" döneminin kurulduğu yıllar olmuştur. Anılan dönemin en önemli özelliği, tek parti egemenliği altında devletçi politikalara ağırlık verilmesidir. Bu bir anlamda Cumhuriyet'in ilanından sonra uygulanan, iç ve dış çeşitli nedenlerle başarısız kalan sosyo-ekonomik politikalara bir alternatif arayışıdır ve yeni bir atılımı simgelemektedir. Dönemin devlet anlayışı, siyasal, ekonomik ve kültürel hayatta çok merkezi ve hayati bir yer tutmuştur. Ankara Vali ve Belediye Başkanı Tandoğan, gücünü ve yetkisini temelde bu anlayıştan ve onu teçhiz eden yasal düzenlemelerden almıştır¹⁵⁰

Vali olarak Nevzat Tandoğan'ın yetki alanı ve otoritesi bütün ili kapsamaktadır. Bayındırlık, eğitim, sağlık, tarım, ekonomi vb alanlarda Valinin görev alanı çok geniştir ve yetkisi büyüktür. Bununla birlikte çok uzun süren görev süresi boyunca Nevzat Tandoğan bütün il çapında, daha çok asayiş, güvenlik ve savaş yıllarındaki kontrol/tanzim edici işlerde öne çıkmıştır. Ayrıca Ankara şehri, Nevzat Tandoğan'ın 17 yıl süren yönetimi altında "kent terbiyesi" görmüştür. Ancak Ankara'nın

¹⁴⁸ Uygur Kocabaşoğlu, "Bir Devir, Bir Şehir, Bir Adam: 1929 -1946 Ankara'sı ve Nevzat Tandoğan" Türk Belediyecisinde 60 Yıl Sempozyumu, 23-24 Kasım Ankara, 1990, s. 193

¹⁴⁹ Mustafa Adli Bayman, **Tandoğan, Şahsiyeti, Ölümü ve Hatıraları**, Ankara, Tan Matbaası, 1949, s. 50

¹⁵⁰ Kocabaşoğlu, **a.g.e**, s. 198

gelişmesinde ve imarında, 1937 yılından itibaren birinci derecede yetkili ve sorumlu olduğu halde olumlu bir katkısının bulunmadığı iddia edilmiştir.¹⁵¹

Tandoğan'a göre; Ankara demek Atatürk Bulvarı demektir. Yeni rejimin ve yeni şehrin vitrini olan Bulvar, şehrin yeni karakterine uyum göstermeyenlere karşı Tandoğan'ın himayesi altında olmuştur. Atatürk'e ve diğer yöneticilere suikast yapılır düşüncesiyle, içkili eğlence yerlerinin burada faaliyet göstermesini, görüntü bozulmasını diye köylüler ve tulumlu işçilerin buradan geçmesini yasaklamıştır.¹⁵² Altan Öymen, kıyafeti "düzgün" olmayanlara bile tahammül edemediğini aktarmıştır.¹⁵³ Yine hayvanların da bu civarda otlatılmaması konusunda genelge yayınlamıştır.¹⁵⁴

Tandoğan'ın dönemde Ankara'nın imarına dair en olumsuz hareketi ve en çok eleştiriye uğradığı konu, Ankara'nın Jansen tarafından yapılan imar planının uygulanmasını sekteye uğratması olmuştur.¹⁵⁵ Atay hatıratında, Tandoğan'ın elindeki yetkilerini kaptırmak endişesi ile planın uygulanmasını baltaladığını dile getirmiştir.

(Tandoğan) Bir ecnebi mütehassısın dediklerini yapmaktan başka elinden bir şey gelmeyen bir belediye reisi olmağa daha ilk günü isyan etti. Açıkça muhalefet de edemeyeceği için, adet olduğu üzere, devamlı bir baltalama yolunu tuttu.¹⁵⁶

Nitekim 1933 yılına kadar düzgün bir şekilde işleyen plan, 1934'te Tandoğan'ın İmar Müdürlüğü'nde yetki sahibi olması dolayısıyla sekteye uğramıştır.¹⁵⁷

Yine görevde bulunduğu dönem boyunca Tandoğan, siyasal ve ideolojik olarak önemi olan törensel faaliyetlerde etkin roller üstlenmiştir. Ankara'daki bayram kutlamalarına ve bunlar arasında da özellikle 29 Ekim bayramlarına her zaman

¹⁵¹ Uygur Kocabaşoğlu, "Bir Devir, Bir Şehir, Bir Adam: 1929 -1946 Ankara'sı ve Nevzat Tandoğan", s. 206-209

¹⁵² Bedii Faik, **Matbuat, Basın, Derken Medya I**, Ankara, Dost Kitabevi, 2001, 87

¹⁵³ Altan Öymen, **Bir Dönem Bir Çocuk**, İstanbul, Doğan Kitap, 2002, s. 81

¹⁵⁴ 6. Temmuz 1930, **Hakimiyet-i Milliye**, aktaran; Cantek **a.g.e**, sf. 220

¹⁵⁵ Cantek, **a.g.e**, s.222

¹⁵⁶ Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, İstanbul, Pozitif Yayınları, s. 425

¹⁵⁷ Gönül Tankut, "Kentleşen Ankara Üzerine Yapılan Konuşma Metni", **Kentleşen Ankara, Anılar-Söyleşiler**, Kent Kooperatifi Yayınları, 1979, s. 315

büyük özen gösterilmiştir. Tandoğan döneminde Ankara; stadyum, hipodrum, poligon gibi hem spor yapılan hem de törenlerin düzenlendiği, elit tabakanın buluşma ve eğlenme yeri olan türden olanaklar belki de en hızlı gelişme sağlanan alanların oluşturulduğu bir dönem olmuştur.¹⁵⁸

2. Cumhuriyet Ankara'sının Sosyo-Ekonomik Değişimi

Cumhuriyet ideolojisi, topyekün modernleşmeyi hedeflemiştir. Çağdaş batı uygarlığına ulaşma hedefi; kent ve köy planlamasından mimariye, asri yaşam biçiminin gerektirdiği bina iç donanımından giyime, müzikten resme kadar, kısaca bir kültür kalkınmasını gerçekleştirmek için her alanda görülmüştür. Modern bir başkent olarak seçilen Ankara'nın Cumhuriyet'in çağdaşlık simgesi olarak diğer kentlere örnek oluşturması düşüncesi bu projenin önemli bir aşaması olarak ortaya çıkmıştır.¹⁵⁹

Bu bağlamda, yeni ulus devletinin başkenti Ankara'nın ilk dönemlerinde yaşanmaya başlayan toplumsal değişim ve iç pazar oluşturulmasında Ankara'nın ekonomik boyutu ana hatlarıyla incelenmeye çalışılacaktır.

a. Ankaralılar ve Ankaralı "İstanbulular":

Milli Mücadele'nin merkezi ve daha sonra da yeni ulus devletinin başkenti olarak seçildiği dönemde, bir bozkır kasabası görünümünde olan Ankara'ya, İstanbul başta olmak üzere ülke içi ve dışından önemli bir nüfus gelmiştir. Milli Mücadeleyi destekleyen bir önceki dönemin yönetici seçkinleri, milletvekilleri, yazarlar, memurlar başkente yerleşmeye başlamışlardır. Bu, Ankara'nın sosyal, kültürel ve mekansal anlamda büyük bir değişimi yaşamasını da beraberinde getirmiştir. Bir yandan yerli Ankaralıların bu değişim sürecindeki konumları, diğer yandan Ankara'ya ilk defa gelen ve Ankara'nın ilk yokluk günlerini yaşayan ve ilerleyen dönemlerde yeni devletin yönetici elitini oluşturacak olan nüfusun oluşmaya başlaması, Ankara'da çok farklı bir sosyal dokunun oluşumunu sağlamıştır. Bu iki

¹⁵⁸ Kocabaşoğlu, **a.g.e**, s. 201-205

¹⁵⁹ Arslanoğlu, **a.g.e**, s. 54;

farklı grup ve bu grubun o dönemdeki mekansal ve sosyal çevresini, dönemi anlatan birçok hatırat ve romanda inceleyebilmekteyiz.

Hatırat ve romanlarda en çok ele alınan ve dikkat edilen olgu, Milli Mücadele dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ankara'ya gelen yabancıların çoğunun Anadolu kültürü ile ilk kez karşılaşması olmuştur. Yerli halkı, coğrafyası ve iklimiyle Ankara yabancılar için yaşanması zor bir yerdir. Yabancıların şehirdeki varlıkları ve şehrin yeni bir toplumsal düzenin inşa edilip uygulanacağı yer olması, "yerliler" için de hayatı zorlaştırmıştır. "Yerliler" ve dışardan gelenler, yaşam kültürleri bakımından birbirlerinden farklılaşırken, zamanla dışardan gelenlerin kendi içlerinde de tabakalaşmalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Küçük memur ve bürokratlar, hatta mesken sıkıntısı sebebiyle kimi milletvekilleri, eski yerleşimin konforlu olmayan kira evlerinde kalırken, yüksek bürokratlar, çoğu milletvekili ve bakanlar, özellikle otuzlarda yeni yerleşimin daha düzgün semtlerinde ikamet etmişlerdir.¹⁶⁰

İlk dönem Ankara'ya gelen bir çok "seçkin" grupların bir bölümü Ankara'yı içselleştirip bir merkez olarak kabul ederken, diğer bir gurup da Ankara'yı geçici bir yönetim merkezi, daha çok askeri bir merkez olarak görmüştür.¹⁶¹ Falih Rıfki hatıratında Ankara'nın merkez olarak seçilmesine karşı olan muhaliflerin "Sıfırın üstünde medeniyet olmaz...Bu yüксеliğe kalp dayanmaz. Ankaralı Ermeniler bile ellisine gelince İstanbul'a göçerlermiş" sözleriyle eleştirilerde bulunduğu bahsetmiştir.¹⁶²

Nitekim 1927 yılına kadar Meclis'teki muhalefet "İstanbul'a dönme" kampanyasını sürdürmüş ve kampanyalarını Ankara'nın "az gelişmiş, kentsel değerlerden yoksun, kültürel tabanı cılız bir kent olmasını"¹⁶³ vurgulayarak sürdürmüşler ve destek bulmuşlardır. İkinci bölümde İstanbul basınında da karşımıza çıkmış olan "Ankara muhalifliği"nde hatırlanacağı gibi bu eleştir sürekli vurgulanmıştır. Başkent tercihi yönelik bu muhalefet 1927 yılına kadar etkin bir şekilde sürerken, Ankara başkent olarak iktidardaki kadrolarca oluşturulmaya devam etmiştir.

¹⁶⁰ Cantek, **a.g.e**, 127

¹⁶¹ Evren Burçak, **20'li Yılların Bozkır Kasabası Ankara**, İstanbul, Milliyet yayınları, 1998, s. 122"

¹⁶² Atay, **a.g.e**, s.323

¹⁶³ **A,y**,s. 326

Yukarıda ele aldığımız gibi, Ankara'ya dışardan gelenlerin kendi içlerinde çok farklı bir yaşam tarzı oluşmaya başlamıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında kurucu seçkinler Çankaya'da yerleşirken, daha düşük ücretli memurluk kadrolarında çalışanlar, zor koşullara katlanmaya çalışmışlardır. Yirmilerin sonuna milletvekilleri bile tuvaletsiz, küçük evlerde, birkaç aile bir arada yaşamak zorunda kalmışlardır.¹⁶⁴

Dönemin hatıratlarına baktığımızda esas değişime uğrayan Ankara'nın fiziki yapısının yanında yerli halkın gelen kadrolara olan tavrından da bahsedildiğini görmekteyiz. Halide Edip (Adivar) **Ateşten Gömlek** adlı eserinde Ankara'daki yerli halkın İstanbullulara "yaban" diye hitap ettikleri belirtmiştir.¹⁶⁵ Yakup Kadri Ankara'daki yerli halk ile dışarıdan gelenler arasındaki hayat farklılığını: "Bir şehir içinde iki farklı hayat."¹⁶⁶ olarak tanımlamıştır.

Yirmilerden itibaren inşa faaliyetine dahil olmak arzusuyla Ankara'ya gelen idealist "İstanbulular" ve bir iş/mevki sahibi olmak için gelen "zoraki Ankaralılar", yerlilerin büyük bölümü tarafından yadırganmış ve yerel tabirle "yaban" olarak adlandırılmıştır. Ancak onlar da Ankaralıları "yaban" olarak bulmuş ve mümkün olduğunca uzak durmaya çalışmışlardır.¹⁶⁷

Hatıratlarda, şehrin dokusunun yanında yerli halkın İstanbul'dan gelenlere olan tavrından da bahsedilmiştir. Falih Rıfkı (Atay), yerli halkın, devletin kalkıp gitmeyişinden duyduğu memnuniyetsizliğin ardında, hayatın pahalılaşması ve dışarıdan akın edenler arasında eriyip gidecekleri endişesinin hakim olduğundan bahsetmiştir.¹⁶⁸

Yakup Kadri (Karasmanoğlu)'nun **Panorama** ve **Ankara** romanlarında, ilkel koşullarda sürdürülen hayatı ve bu hayatın yavanlığını vurguladığı görülmektedir. Yakup Kadri, Ankara yerlilerinin içe kapalı yaşantısından, kadınların toplumsal hayattan kopukluğundan, halkın büyük bir çoğunluğunun şehir içinde hayvancılıkla uğraştığından bahsetmektedir.¹⁶⁹

¹⁶⁴ Cantek, **a.g.e** s. 146

¹⁶⁵ Halide Edip Adivar, **Ateşten Gömlek**, İstanbul, Can Yayınları, 2010, s. 133

¹⁶⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Ankara**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 138

¹⁶⁷ Cantek, **a.g.e**, s. 160

¹⁶⁸ Atay, **a.g.e** s. 483-500

¹⁶⁹ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Panorama**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1987 ; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Ankara**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003

Falih Rifki (Atay) da hatıratında, yerlilerin kendilerini “yaban” diyerek aralarına katmamalarından yakınırken, lehçe ve şive bakımından iki tarafın birbirine çok yabancı olduğunu itiraf etmektedir. :

“1923 sularında bu yabancıları görmeli idiniz. Milletvekillerinden bile bir çoğu poturlu veya cübbeli idi. Kravat ve düzgün şehir kılığı henüz bi'dat gibi bir şeydi. Her gün traş olmak, sık sık esvap değiştirmek, ütü ve kalıp, kerpiç evlerin rahatsızlığından şikayet etmek züppelik görünürdü. Göze batmamak yalnız Mustafa Kemal'in ve Mudanya'dan beri sivil giyen ismet Paşa'nın imtiyazları idi. Hele biz İstanbul'un edebiyatçı gençleri pek yadırganırdık. Yüzümüze değilse bile arkamızdan –Nereden çıktı bu dalkavuklar! Dendiğini işitiyor gibiydik. Akıllarınca Ankara bizim yüzümüzden bozulacaktı. Ankara'nın Kuvayi Milliyeciliği uçup gidecekti.¹⁷⁰”

İlber Ortaylı da, Ankaralıların, Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa'yı açıkça desteklemelerine rağmen, başkentlik kararına sıcak bakmadıklarını iddia etmiştir. Bunun, hayatlarının altüst olacağı, geleneklerinin değişeceği, sahip olduklarının ellerinden gideceği endişesinden kaynaklandığını belirtmiştir.¹⁷¹

1923 yılında Ankara'ya gelip Basın Yayın Genel Müdürü olan, Zekeriya Sertel de anılarında, köylülerin şehir mekânı içinde belirli sınırları geçmemesi konusunda örtük bir anlaşma olduğundan bahsetmiş:

Bir süre sonra daireye yakın bir yerde ev kiraladım. Ailemi getirdim. Biz de Ankara'lı olmaya hazırlandık. Evimizin arka tarafında geniş, boş arsalar vardı. Ankara'ya gelen köylülerin bir kısmı, burada açıkta yaşarlardı. (..) Köylülerin arabaları ve hayvanlarıyla şehre girmeleri yasak edilmişti. Yaşayışları fakirce olmaktan da aşağıdaydı. (..) sefaletin bu kadar koyusunu, bu kadar elle tutulmasını görmemişim. Oysa, bu kurtuluş savaşını onlar yaşamıştı.(...) Anadolu'nun kesin gerçeği buydu.¹⁷²

Yine dönemin hatırat ve romanlarına baktığımızda, Ankara'nın nasıl bir yokluk içinde olduğunu, Ankara'ya gelen sınıfların yaşam koşullarındaki düşüklüğü çok daha iyi analiz edebilmekteyiz.

İlk olarak hatıratlarda Milli Mücadele dönemi Ankara'sında binasızlık sıkıntısı aktarılmıştır. Milli Savunma, Dışişleri ve Milli Eğitim Bakanlıklarının dışındaki tüm bakanlıklar Ankara Valiliği binasında toplanmıştı. Başbakanlık bile bu binadadır.

¹⁷⁰ Atay, **a.g.e**, s.525

¹⁷¹ İlber Ortaylı, 19. Yüzyılda Ankara'da Yaşam, **Ankara Konuşmaları**, Ankara, TMMOB Ankara Şubesi Yayını, s. 94

¹⁷² Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, İstanbul, Remzi Kitabevi , 2001, s.100-105

Ankara Valiliği ise bu binanın alt katında iki odaya sıkıştırılmıştır. Milli savunma Bakanlığı Taş Mektep adıyla da anılan erkek lisesi Ankara Sultanisi binasına yerleşmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı ise bütün daireleriyle Erkek Öğretmen Okulundadır. Dışişleri bakanlığı, Sanayi Mektebi yakınında iki katlı, dokuz odalı Düyünu Umumiye binasına yerleşmiştir.¹⁷³

1920 yılında Ankara'ya gelen Yunus Nadi, Ankara'nın insana büyük bir boşluk içinde bulunduğu, insana "uykuda hatta ölü bir şehir hissi" verdiğiinden bahsetmiştir.¹⁷⁴ Falih Rıfkı (Atay) da Ankara'nın ilk günlerini şu şekilde anlatmaktadır:

"923'te Ankara'ya geldiğimiz vakit (...) trenden inince iki taraflı bir bataktan, ağaçsız bir mezarlıktan kerpiç ve hımış esnaf barakaları arasından geçerek, tozuması bir türlü bitmeyen bir yangın yerine sapardık.

Şimdi geri bir Anadolu kasabasının bile o günkü Ankara kadar iptidai olduğunu sanmıyorum. Yemek ve yazmak için eve bir masa yaptırmıştık. Dört ayağından hiçbirisi ötekine müvazi değildi. Yakup'la (Kadri) karşısına geçer bu masanın nasıl düz durabileceğine şaşardık.

(...)

Çarşı o kadar iptidai idi ki, küçük bir masanın üstünü aynı çeşit bardak, kadeh ve tabakla donatamazdık.¹⁷⁵

Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) **Ankara** adlı romanında, dönemin Ankara'sını: "Ankara taş ve toprak yığınlarından yapılmış bir kabataslak ehram"a benzetmiştir¹⁷⁶ 1923 yılında Ankara'ya gelen Zekeriya Sertel de, o yılların Ankara'sını hatıratında şu şekilde anlatmıştır:

923 ortalarında Ankara'daydım. Ankara büyük kabustan yeni uyanıyordu. Uzun süren bir karanlıktan çıkmıştı. Milli kurtuluş savaşı henüz bitmişti. Zaferin neşesi bütün yürekleri sarmıştı. Ankara gülüyordu. Fakat yokluk içinde yapılan üç yıllık savaşın perişanlığı olduğu gibi duruyordu. Sokaklar ağaçsız, eğri büğrü, tozlu yollardan ibaretti. Şehirde oturabilecek ancak birkaç ev vardı. Bütün şehirde milli

¹⁷³ Alpekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı'nda Ankara**, Ankara, Ankara Belediyesi, 1993, s. 206

¹⁷⁴ Yunus Nadi, **Ankara'nın İlk Günleri**, İstanbul, Sel Yayınları, 1955, s. 83- 97

¹⁷⁵ Atay, **a.g.e**, s. 483-500

¹⁷⁶ Karaosmanoğlu, **Ankara**, s. 110

Kurtuluş Savaşı sırasında yapılan Büyük Millet Meclisi binası ile karşısındaki küçük Millet Bahçesi'nde başka gözü okşayacak bir şey yoktu. Mebusların çoğu Keçiören'e ya da civardaki bağlara çekilmişti. Orada ilkel şartlar içinde yaşıyorlardı. Şehirde hiçbir taşıt yoktu. (...) ¹⁷⁷

Dönemde Ankara'ya gelen yabancılar da Ankara'nın bozkır görünümü ve yokluklarından bahsetmişlerdir. İlk Afganistan büyükelçisi olarak atanan Ahmet Han, 1921 yılında Ankara'ya gelmiş ve uzun yıllar Ankara'da kaldıktan sonra ülkesine dönmüştür. Ahmet Han anılarında Kurtuluş Savaşı Ankara'sını şöyle anlatmaktadır:

"21 Nisan 1921 günü Ankara'ya ilk geldiğimde, büyükelçilik binası olarak bize ancak Cebeci'de eski ve harap bir evi göstermişlerdir.(...) o günlerde Cebeci'de yalnız Apidin Paşa köşkü ile tek katlı kerpiç köy evlerinden farksız olan Boşnak Mahallesi vardı. Geri kalan arazi tarlalardan ibaretti.(...)"¹⁷⁸

Semiyon İvanoviç Aralov 1922 yılı başında Sovyet Rusya büyükelçisi olarak Ankara'ya gelmiştir. Aralov anılarında Kurtuluş Savaşı Ankara'sı hakkındaki ilk izlenimlerini şöyle aktarmıştır:

"(..) dışişleri bakanlığını ziyaretimle Mustafa Kemal Paşa'ya resmi olarak tanıtılmam arasında geçen kısa zaman süresi içinde, üstünkörü Ankara'yı dolaşım. Ankara daracık sokaklı, köhne ahşap evli, bol minareli bir kent. Yarı harap olmuş surlarıyla eski kale şehri egemen konumda. Kaleden bakılınca, kentin geniş bir manzarası açılıyor. Kent sıkışık gibi görünüyordu. Ankara'nın etrafı tepelerle çevirili idi. Uzaklarda ayrı ayrı yüksek dağlar ve dağ grupları göze çarpıyordu.(...) bizim elçilik kentin merkezinde iki arabanın yan yana geçemeyeceği kadar dar bir sokakta, iki katlı küçük ahşap bir evde idi." ¹⁷⁹

Berthe Gaulis, Cumhuriyet'in ilk yıllarında Ankara'ya gelerek, Çankaya'da Mustafa Kemal'in yanında misafir edilen bir kadın gazetecidir: Berthe Gaulis, hatıratında dönemin Ankara'sının bulunduğu yokluk havasını aktarmıştır. ¹⁸⁰ Lord Kinross da dönem Ankara'sını büyüyecek bir kasaba, bir "yöre" olarak değerlendirmiştir: ¹⁸¹" Ankara'daki sosyal ve mekansal yoksunluk sadece hatıratlarda değil, dönemin İstanbul basınında da yer almıştır. İstanbul basınında, Ankara'nın tozlu yolları,

¹⁷⁷ Sertel, **a.g.e** s.100-105

¹⁷⁸ Aktaran: Müderrisoğlu, **a.g.e**, s, 205

¹⁷⁹ Aktaran: Müderrisoğlu, **a.g.e**,s. 214

¹⁸⁰ Berthe Georges-Gaulis, **Çankaya Akşamları**, İstanbul, Örgün Yayınevi, 2007, s. 341

¹⁸¹ Lord Kinross, **Atatürk: Bir Millet'in Doğuşu**, çev: Nejdet Sander, İstanbul, Altın Kitaplar, 1994, s. 259

yaşam kalitesinin düşüklüğü, giden bürokratların çektikleri sıkıntılar çeşitli yazılarla aktarılmıştır.¹⁸²

Ankara'nın sadece mekansal dokusu değil sosyal yaşamı da çok sınırlı olmuştur. Yine dönem hatıratlarını incelediğimizde İstanbul'dan gelen gurubun Ankara'da geçirdiği sıkıntılı günleri inceleyebiliyoruz. Atay, yine hatıratında Ankara'daki sınırlı sosyal yaşamın zorluklarından bahsetmiştir:

Gündüzleri meclisten başka vakit geçirecek yer yoktu. Akşamları Mustafa kemal tarafından çağrılmaya can atardık. Eğer davetli değilsek meclisin yanındaki aşçı dükkanının içki içebildiğimiz köşesinde toplanırdık.(...) akşamları masa başında geç zamanlara dek konuşmaktan içimizi canlandırmaktan başka eğlencemiz yoktu.(...) tek teselli ara sıra İstanbul'a kaçmak. (...)¹⁸³

Mustafa Kemal'in yaveri Salih Bozok da Ankara'ya gelenlerin sosyal hayatta çektikleri sıkıntılardan bahsetmiştir:

"Ankara o dönemde Orta Anadolu'nun sayılı bir il merkezi olmasına karşın, belli başlı bir çok medeni imkan ve komfordan yoksun bulunuyordu. Şehrin merkezini Taşhan'ın bulunduğu yer –bugünkü Ulus meydanı- teşkil ediyordu.... Şehrin en rağbet alan kahvesi de Kuyulu Kahvesi idi. Mebuslar boş zamanlarında bu kahvede buluşurlar, kulis faaliyetinde de bulunurlardı. Mebusların çoğu burada gizlice parlatırlardı. İçki yasağı kanunu vardı. Bundan dolayı Ankara'da açıkça içilmezdi. İşin en ilginç yanı da rakıyı polis müdürü Dilaver Bey, bir bağ evinde imar ettiriyor, eşine dostuna dağıtıyordu. ...mebusların bir kısmı öğretmen okulunun bir yatakhaneğinde yatarlar, öbürleri de Yahudi mahallesinde aileler yanında birer ikişer yaşarlardı.¹⁸⁴

Hatıratlardan öğrendiğimiz kadarıyla, dönemde Meclis binasının karşısında olan Şehir Bahçesi ya da Belediye Parkı olarak adlandırılan mekan, bir çok milletvekilinin buluşma noktası olmuştur.¹⁸⁵

Yine hatıratlarda dikkat çekici olan bir nokta da Ankara'lı İstanbulluların, İstanbul'a duydukları özlemdir. Nahid Sırrı Örik "her gün İstanbul'a dönme hayalini besleyen"

¹⁸² "İstanbul'da Ankara İştihakı",9 Teşrin-i Evvel 1339(1923), **Tanin**, sayı: 455, s. 1; "Yeni Payitaht İstanbul'a mı Benzeyecek", 17 Ağustos 1339(1923), **Tevhid-i Efkar**, sayı: 4714-675.s, 1

¹⁸³ Atay, **a.g.e**, s.487-525

¹⁸⁴ Salih Bozok, Cemil Bozok, **Hep Atatürk'ün Yanında**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1985, s.82

¹⁸⁵ Kadriye Hüseyin, **Mukaddes Ankara'dan Mektuplar**, Ankara, Kültür ve Tarım Bakanlığı Yayınları, 1987, s. 46;

çok sayıda insanın olduğundan bahsetmiştir.¹⁸⁶ Yirmilerde her buldukları fırsatta İstanbul'a kaçan İstanbullular, Ankara'daki cemiyet hayatının cazibesine kapılmış ve Ankara'da gördükleri itibarı İstanbul'da bulamayacaklarını bilmelerine ve İstanbul'a kaçışlarını seyrekletmişlerse de, İstanbul'dan tam anlamıyla kopmamışlardır.¹⁸⁷

Kısacası Milli Mücadele ve Cumhuriyet dönemi Ankara'sında sosyal hayat hem çok farklı hem de sınırlı bir düzeyde olmuştur. Ankara'da İstanbullular kendilerine ait sınırlı ve küçük-kapalı cemaatler oluştururken, yerli halk da değişen sosyal yapı ile karşı karşıya kalmıştır. Süreç yeni ulus devletin kültürel-sosyal değişim projesiyle değişmeye başlayacaktır.

2. Başkent Ankara'da Toplumsal Hayatın Değişimi

Birinci bölümde ayrıntıları ile ele alındığı gibi, ulus kimliğinin yaratılmasında temel faktörlerden olan; semboller, mitler, törenler, anıtlar, çoğunlukla, topluma bir ulus olduğunu hatırlatan, dayanışmayı arttıran, diğer uluslardan farklılaşmayı vurgulayan ve tarihsel süreklilik algısı yaratan kavramlar olarak öne çıkmaktadırlar. Toplumda varolan birçok gelenek, sembol, tören ve mit, ulus inşa sürecinde ilk olarak uluslaştırılmakta ve aynı bilinci oluşturmak amacıyla standartlaştırılmaktadırlar. Resmi ideolojiye ters düşen bazı gelenek, sembol ve mitler ise unutturulmaya çalışılmakta, ortaya çıkabilecek olan yeni ve farklı ihtiyaçlar doğrultusunda, yeni "gelenek icat"ları da söz konusu olmaktadır.¹⁸⁸

Geleneğin icadı; beden, siyasal iktidar tarafından da kurgulanmasını beraberinde getirmiştir. Foucault'nun birinci bölümde ayrıntılarıyla ele alındığı gibi "bedenin siyasal teknolojisi" yani; bedenin biyolojik bir unsur olmasının yanında, siyasal bir ortamın içinde varolması ve buna bağlı olarak da iktidar ilişkilerinin onun üzerinde doğrudan bir müdahale meydana getirmesi söz konusu olmuştur. Nitekim, bedenin iktidarın nesnesi ve hedefi olarak keşfedilişinin ardından beden, maniple edilen, biçimlendirilen, terbiye edilen, itaat eden, cevap veren "makine" insan haline

¹⁸⁶ Nahid Sırrı Örik, **Tersine Giden Yol**, İstanbul, Arma Yayınları, 1995. s. 85; Cantek, **a.g.e**, s.89

¹⁸⁷ Cantek, **a.g.e**, 222

¹⁸⁸ Eric J. Hobsbawm, **1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik**, çev. Osman Akınhay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1993 s. 71-101.

dönüşmüştür. Disiplinler böylece “itaatkar” bedenler imal etmektedir.¹⁸⁹ Yeni ulus devletlerde belirli bir kitlenin bedensel pratiklerine dayanarak, modern bir alışkanlık belleği ve bedensel bellek üretme yolunda uygun mekan yaratarak, elit sınıfın beden pratikleri yeninde kurgulanmaktadır.¹⁹⁰

Yeni rejim de, Osmanlı kimliğinden sıyrılmış ve kendi ideallerinin taşıyıcısı olacak bir milli burjuva sınıfı yaratma çabasında olmuştur. Ekonomik ve siyasal rollerinin yanı sıra, bu sınıf aynı zamanda modern ve medeni olmak yolunda uygunlaştırılması gereken eylem biçimlerini sergileyerek sosyal değişimi taşımakla yükümlüdür. Savaşı izleyen dönemde batı medeniyetinin ulaştığı ve toplumun çoğunluğunun yaşam tarzında etkisi olan belirli bir refah seviyesi elde edilmiştir. Modernleşme ise bu yaşam tarzının doğrudan adapte edilmesi olarak algılanmış ve belirli süreçlerin sonucu gelişmiş olan moda, giyim, mimarlık, müzik, grafik ve endüstriyel tasarım kültürleri modernliğin simgeleri olarak popülerleşmiştir.¹⁹¹

Devlet eliyle yeni başkente yerleştirilen ve Ankara'nın yeni yüzünü oluşturması beklenen bu “yapay/eklenti” nüfus yeni ulus devletin kültürel göstergelerinin de taşıyıcısı olmuştur.¹⁹² Bu sınıf, kültür ve kimlik çelişkisi içerisinde yerleştirilmeye çalışılan modern yaşam imgelerinin taşıyıcısı haline gelmiş, batı tarzı sosyal ilişkilerin, giyim tarzı ve eğlence biçimlerinin toplumun geri kalanı tarafından izlenip öğretilmesi için birer model haline dönüşerek, bu yeni değerlerin sergilendiği bir temsili biçim haline dönüşmüştür.¹⁹³

Yeni başkente yerleşen memurlar, devlet tarafından batılılaşma ve modernleşme hamlesinin misyonerleri olarak kabul edilmeleridir. Devrim niteliğindeki yeniliklerin ilk uygulayıcısı onlar olmuştur. Örneğin “Şapka İhdası Hakkında Kanun” yürürlüğe

¹⁸⁹ Michel Foucault, **Hapishanenin Doğuşu**, çev: Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, İmge Yayınları, 2000,, s. 62-69; 208-211

¹⁹⁰ İnci Yalım “Ulus Devletin Kamusal Alanda Meşruiyet Aracı: Toplumsal Belleğin Ulus Meydanı Üzerinden Kurgulanma Çabası”, **Başkent üzerine Mekan Politik Tezler: Ankara'nın Kamusal Yüzleri**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 188

¹⁹¹ M. Adam, “Ankara’da Kentsel Yaşam”, **Dosya: Ankara 1928-1938, Mimarlık**, 1985/2-3, s. 27-30

¹⁹² Cantek, **a.g.e**, s. 159

¹⁹³ Yalım **a.g.m**, s. 192

girmeden önce yayınlanan bir kararname ile bütün devlet memurlarına şapka giyme zorunluluğu getirilmiştir.¹⁹⁴

Burada dikkat edilmesi gereken nokta “Burjuva kimliğinin ve yaşam tarzının inşa edileceği zemin olarak imgelenen modern hayat tarzını üretecek ve yerleştirecek olan kullanıcı grubu aslen İstanbul’dan gelen, batılı yaşam tarzını benimsemiş , hatta çoğu Avrupa’da eğitim görmüş genç kuşak Osmanlı aileleri olmuştur.¹⁹⁵ Bu grup hem ulusal burjuvazinin ilk çekirdeğini oluşturmuş, hem de modern yaşam tarzının taşıyıcı öznesi olmuştur.”¹⁹⁶

Yeni iktidarın sosyo-kültürel değişim projesinde ilk olarak incelenmeye çalışılacak olan, modern hayata uygun yeni sosyal mekanların oluşturulma sürecidir. Ankara’nın mekansal düzenlemeleri devam ederken sınırlı sayıda sosyal mekan açılmış ve sosyal hayat şekillendirilmeye çalışılmıştır. Başkentte seçkin topluluğun müdavimi olduğu, sosyal hayatın sacayağını oluşturan üç mekândan biri Ankara Palas, diğerleri Karpiç ve Anadolu Klubüdür. Diğer önemli bir yer İstanbul Pastanesidir. Karpiç, başkentte Cumhuriyetin sembolik mekânlarından biridir. Taşhan’ın sahibi, Cemal Bey tarafından, 1924’de Ankara’ya getirilen Rus göçmeni Juri Georges Karpovitch, Taşhan’ın alt katında başkent’in ilk modern lokantası olan Şölen’i hizmete açmıştır. Karpiç önceleri, başkent’in ilk yıllarında mesken sıkıntısı nedeniyle ailelerini şehre getiremeyen mebuslar, bakanlar ve yüksek bürokratların zorunlu karın doyurma mekânıdır. Ancak buranın sadece lüks bir lokanta olmadığı ve batılı anlamda bir restoran geleneğini Ankara’ya taşımayı hedeflediği fark edildikten sonra zorunluluk zevke dönüşmüş ve Karpiç’te bir akşam geçirmek bir prestij unsuru olmuştur. Burası bir müddet sonra yarı-resmi bir buluşma mekânı haline gelmiştir. İş Bankası’ndan alınan kredi ve hükümetin her yıl yaptığı para yardımı sayesinde lokanta, resmi adı Şehir Lokantası olan yeni yerine taşınmıştır.

¹⁹⁴ Cantek, **a.g.e**,s. 151

¹⁹⁵ Nalbantoğlu, “1928-1946 Döneminde Ankara’da Yapılan Konutların Mimari Değerlendirilmesi”, s. 259

¹⁹⁶ Bülent Batuman, “Mekani Kimlik ve Sosyal Çatışma: Cumhuriyet’in Kamusal Mekanı olarak Kızılay Meydanı”, **Başkent Üzerine Mekan Politik Tezler: Ankara’nın Kamusal Yüzleri**, der: Güven Arif Sargın, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 47

Lokantaya kravatsız müşteri alınmamış, sahibi seçkin müşterilerle bizzat ilgilenilmiş, müzikli ve danslı yemek alışkanlıkları geliştirilmiştir.¹⁹⁷

Ankara'nın diğer yarı-resmi sosyal mekanlarından bir diğeri Ankara Palastır. Mustafa Kemal'in özel arzusu ve isteği üzerine 1928 yılında açılmıştır. Ankara Palas o zamanki meclis binasının hemen karşısındadır. Bürokratların, milletvekillerinin uğrak mekânlarındandır. Yönetim Fransızların elinde olmuştur. Balolar burada düzenlenmiştir. Cumhuriyet döneminin ilk resmi balosu 1925 yılında verilmiştir.¹⁹⁸

1926 yılında Atatürk'ün emriyle yabancı misyon ve üst kademe bürokratların buluşup görüşebilmeleri için kurulan diğer bir mekan da Anadolu Kulübüdür. Meclis başkanı, Başbakan, Genelkurmay Başkanı, parti başkanları, parti yönetim kurulu üyeleri ve yabancı elçiler kulübün kurcu ve sürekli üyeleri olarak kabul edilmiştir. Sanat ve ticaret kuruluşları temsilcileri ise kulübe üye alınmamışlardır.¹⁹⁹

Cumhuriyet'in ilk yıllarında kentsel modernleşme projesinde yeşil alanların da önemli bir yeri olmuştur. Çünkü bu alanlar sadece boş vakitlerde dinlenme ve gezme amacıyla kullanılacak yerlerden çok, modern yaşamın imgelerinin üretileceği mekanlardır. Şehirdeki parklar ve bahçelerin kent içindeki oranı hem kent yaşamının uluslararası standartlarda olduğunu gösterecek, hem de sosyal mekanlar olarak ortaya çıkmaya başlayacaktır. Ankara'da yeşil alanların oluşturulmasında en büyük faaliyetlerden biri de 1925 yılında Mustafa Kemal'in talimatıyla kurulan Atatürk Orman Çiftliği olmuştur. Çiftlik ayrıca hem tarımsal faaliyetlerin modern tekniklerle gelişmesini sağlama öncüsü olması için de kurulmuştur.²⁰⁰

Ankara'nın sosyal ve kültürel dönüşümünde dikkat edilmesi gereken diğer bir nokta da kadınların statüsünde yaşanan değişimdir. Yeni ulus devlette kadınların statüsünde yapılmak istenen düzenlemeler, geleneksel değerlerin değişmesi için bir

¹⁹⁷ Nalbantoğlu, "Cumhuriyet Dönemi Ankara'sında Yükselen Orta Sınıf", s.298; Cantek, **a.g.e.**, s. 280; Yalım, **a.g.e.**, s. 188

¹⁹⁸ Cantek, **a.g.e.**, s. 272

¹⁹⁹ Şenyapılı, **a.g.e.** s. 60

²⁰⁰ Göksun Akyürek, "Atürk Orman Çiftliği: Kent ve Kır İçinde Bir Uzlaşma Modeli", dosya: Ekobaşkalaşım, ed: Güven Arif Sargın, **Mimarlık**, 02/00,s. 19-22; Gül, **a.g.e.**, s. 86

“amaç” haline gelmiştir. Kadınlara tanınan siyasal ve sosyal haklar iktidardaki kadrolar tarafından, batılılaşma ve medenileşme hedeflerini gerçekleştirme amacıyla tanınmıştır.²⁰¹ Kadın, geleneksel toplumdan kopuşun simgesi olarak, Türkiye Cumhuriyeti’nde, bir “sembol” haline gelmiştir.²⁰² Modernleşme projesinde ‘yeni kadın’ın, toplumsal ve ekonomik hayata katılması sağlansa da belirli sınırlara tabi tutulduğu görülmüştür. Reformları toplumsal ilerleme aracı olarak kullanan milliyetçi hareketlerde amaç kadınlar yönelik reformların hedefi, kadınların özerkliğini arttırmak değil, onları ulusal kalkınma hedeflerine daha etkin bir biçimde katmaktır.²⁰³

Modernleşmenin simgesi haline getirilmek istenen Ankara’da toplumsal hayatta kadınların statüsü yeni ulus devletin batılı kimliğinde önemli bir araç haline gelmiştir. Ankara’nın ilk yıllarında özellikle İstanbul’dan gelen bürokrat ve milletvekillerinin eşlerinin ilk başta Ankara’ya yerleşmek istemedikleri, yerleşenlerin ise Ankara’nın fiziki ve sosyal hayatından şikayetçi olduğu görülmektedir. Falih Rıfkı (Atay) vekil ve bürokrat eşlerinin harap ve sağlıksız Ankara’yı hiç sevmediklerini, önceleri şehre yerleşmeye yanaşmadıklarını ve başkentin ilk yıllarda “bekarlar şehri” izlenimi verdiğiinden bahsetmiştir. Ancak Atay eşlerinin görevi dolayısıyla İstanbul’dan gelmiş bu kadınların, başkente yerleşmelerinin ardından, başkentin sosyal hayatını renklendireceklerini ve Ankara’nın katı ve sert yüzünü güldüreceklerini ifade etmiştir.²⁰⁴ Ancak Ankara’nın sosyal yaşamında istenilen kadın yerli Ankaralı kadınlar olmayacaktır. Özellikle İstanbul’dan gelmiş, belirli bir eğitim almış, bürokrat ve milletvekili eşlerinin modern başkentin modern kadın profilini oluşturması hedeflenmiştir.²⁰⁵

Ankara’da sosyal hayatta yaşanan değişimlerden biri de balolar olmuştur. Balo Cumhuriyet’in kültür tarihinde üzerinde durulması gereken yeniliklerden biridir.

²⁰¹ Nermin Abadan Unat, “Toplumsal Değişme ve Türk Kadını”, Türk Toplumunda Kadın, der: Nermin Abadan Unat, Türk Sosyal Bilimler Derneği, Ankara, 1979; Deniz Kandiyoti, “Kurtulmuş Ama Özgürleşmemiş mi? Türkiye Örneği Üzerine Bazı Düşünceler”, **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler**, İstanbul, Metis Kadın Araştırmaları, 1997, s. 67-70.

²⁰² Ayşe Durakbaşı, **Halide Edip-Türk Modernleşmesi ve Feminizm**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s.23.

²⁰³ Deniz Kandiyoti, “Kimlik Kavramı ve Yetersizlikler”, **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler**, İstanbul, Metis Kadın Araştırmaları, 1997, s. 163

²⁰⁴ Atay, **a, g.e**, 415

²⁰⁵ Cantek, **age**, s. 228

İmparatorluğun son dönemlerinde Saray'da verilen balolar, ülkenin Batı'ya dönük yüzünü yansıtan etkinliklerdir. Bunlara daha çok yabancı konuklar, gayrimüslimler ve saray erkanı katılmakta, Müslüman Türk kadınlarına neredeyse hiç rastlanmamaktadır. Cumhuriyetin ilk resmi balosu 1925 yılında düzenlenmiştir. Balolara; Cumhuriyet'in batılı yüzünü temsil etmesi bakımından özel bir önem verilmiştir. Gerekli giyim ve davranış biçimlerini yerleştirmenin yanı sıra modernleşme projesinin en önemli araçlarından biri de kadın ve erkeği sosyal yaşamda bir araya getirmektir. Sosyal mekanların yanında baloların da kadın-erkek eşitliğinin sosyal hayata taşınmasında önemli bir işlevi olmuştur.²⁰⁶

Her cumartesi akşamı Ankara Palas'ta düzenlenen balolar ile topluma, medeniyetin gereklerini öğretmenin yanı sıra kadın ve erkeğin birlikteliği ve nasıl hareket edecekleri gösterilmeye çalışılmıştır. İlk başta bu yeni sosyal yaşam çekingenklik yaratsa da toplum için önemli bir dönüşüm projesi olmuştur.²⁰⁷

Falih Rıfki (Atay) hatıratında Cumhuriyet'in ilk balolarında kadın-erkek arasında yaşanan değişimi şu şekilde aktarmıştır:

"Hala gözümün önündedir. Salonun bir tarafında kadınlar, bir tarafında da erkekler toplu olarak oturmuşlardı. Ayakta yalnız birkaç uyanık hanım vardı. Kadınlar büfeye gidip bir şey yemek için bile kıpırdamıyorlardı. Hiç kimse kimseye ailecek taktim edilmiyordu. Kadınlar erkeklerin göz hapsinde idiler. Mustafa Kemal bize: çocuklar, ayaktaki hanımlara itibar ediniz. İkrâm ediniz. Oturanları kıskandırırım. Yavaş yavaş hepsi kalkar diyordu. Yavaş yavaş hepsi, fakat o akşam değil de, bir iki yıl içinde yerlerinden kalktılar ve topluluğa karıştılar²⁰⁸."

Baloların simgesel açıdan en önemlisi, Cumhuriyet baloları olmuştur. Cumhuriyet Bayramı kapsamında üç ayrı mekanda birden balolar düzenlenmiştir. Ankara Palas'ta düzenlenen balolara milletvekilleri, yüksek düzey bürokratlar ve diplomatik görevliler katılırken, yerel halk Cumhuriyet'in kuruluşunu Halkevi'nde kutlamakta, bir üçüncü balo ise yüksek düzey kurumların katılımıyla Sıhhiye'deki Orduevi'nde düzenlenmektedir. İlginç olan ise Atatürk'ün takip ettiği program olmuştur. Atatürk kutlamalara Ankara Palas'ta başlayıp daha sonra Halkevi'ne geçmekte ve geceyi orduevinde tamamlamaktadır.²⁰⁹

²⁰⁶ Cantek, **a.g.e**, s. 264

²⁰⁷ Yalın **a.g.m** s. 188

²⁰⁸ Atay, **a.g.e**, 411

²⁰⁹ H.O. Bekata, "Mustafa Kemal'in Ankara'ya Gelişi", **Başkent Söyleşileri İçinde**, Ankara, Kent-Koop Yay, 1989, s. 154

Yeni ulus devletin kentsel alanda uygulanan batılılaşma hareketi, en önemli siyasal ve kültürel değişim araçlarından biri olan sanatı, özellikle müzik sanatını da etkisi altına almıştır. Tüm batılılaşma hareketlerinde olduğu gibi kökenleri 19. yüzyıl Osmanlısına dayanan müziğin işlevsel bir amaç olarak kullanılmıştır.²¹⁰ Çağdaş, çoksesli bir “Anadolu raksı” yaratmak hedeflenmiştir. Ankara’da kültür yaratma projesinde müzik önemli araçlardan biri olmuştur. 1924 yılında, müzik öğretmeni yetiştirmek amacıyla kurulan ve daha sonraki yıllarda konservatuara dönüştürülen Musiki Muallim Mektebi kurulmuştur. Cumhuriyet’in müzik inkılabının ilk eğitmenleri de İstanbul’dan gelmiştir. Saray Mızıka Orkestrası da Cumhuriyet ilanının ardından bu orkestrayı İstanbul’dan Ankara’ya taşımıştır. 1924 yılında da Riyaseti Cumhur Musiki Heyeti adıyla kurulmuştur. Asker sivil ayrımı daha sonra gerçekleşmiş, Cumhurbaşkanlığı Senfoni orkestrası ve Armoni Mızıkası 1933’de ayrılmıştır. Bu hikâyenin en çarpıcı yanı, tamamı İstanbullulardan oluşan bir kadronun Cumhuriyetin yeni başkentinde çoksesli bir dünya tasarımlarıdır. 1928 yılında bu kadronun Avrupa’da eğitim almasını sağlayacak kanun çıkarılır. “Anadolu Raksları” bu İstanbullu kadro tarafından gerçekleştirilmiştir. Ankara, İstanbul gibi çeşitli müziksel geleneklerin her zaman bir arada olduğu bir şehir olmamıştır. Ankara’da müzik, otuzlardan ellilere kadar çoksesli müziğin sürekli icra edildiği, devlet katında itibar gördüğü, ama başka da bir müzik türünün yeşermediği “teksesli” bir yapıya sahip olmuştur.²¹¹

Sosyal dönüşüm projesinde en önemli araçlardan bir diğeri, belki de mekansal anlamda en önemlisi, yeni ulus devletin kamusal mekanları olmuştur. Toplumsal

²¹⁰ 19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı İmparatorluğu’nda siyasal ve kültürel alanlarda uygulanan batılılaşma politikaları, sosyal yaşamda önemli değişikliklere neden olmuştur. Tanzimat düşüncesinin etkisi altında kendini duyuran bu değişim, sanatın bütün dallarında olduğu gibi, müzik sanatında da etkisi altına almış ve Osmanlı kültürünün bir parçası olarak geleneksel Türk sanat müziği iki kola ayrılmıştır. Dönemin batılı düşünce akımlarının etkisi altında kalan Osmanlı aydınları arasında kısa sürede benimsenen batı müziği, değişen toplumsal beğenin simgesi durumuna gelmiştir. Bu dönemde İstanbul’da açılan özel tiyatrolar, batı müziği ile özdeşleşmiş kültürel yaşama büyük bir ivme kazandırmıştır. Tanzimat döneminde İstanbul’un kültürel yaşamına büyük ivme kazandıran bu etkinlikler, 1870’den sonra değişen kültür ve ekonomi politikaları sonucunda etkinliklerini sürdürememişlerdir. 1870 yılından Cumhuriyet’in kuruluşuna geçen süreç içinde batı müziği ve onun bir parçası olan opera kültürü derin bir sessizliğe gömülmüştür ;Esin Talu, “ 19. Yüzyılda Hareketlenen Müzik Yaşamı İstanbul’da ilk Opera Etkinlikleri”, **İstanbul**, sayı: 4, 1993, s. 132-138

²¹¹ Orhan Tekelioğlu, “Ankara’nın Teksesliliği, İstanbul’un Çoksesliliği.”, **İstanbul Dergisi**, sayı: 36, Ocak 2001, s-73

belleğin kurulan ulus devlet çerçevesinde kurgulanması ve yeniden üretilmesi sürecinde Lefebvre'nin de ifade ettiği gibi mekan aynı zamanda hem bir araç hem de bir üretilimdir.²¹² Her sosyal ve toplumsal projenin kentsel ölçekte “mekansal” bir karşılığının olması, giderek batılı anlamda kamusal mekanların biçimlenmesi ve geniş kapsamlı bir imar programı vasıtasıyla Cumhuriyet'in en hızlı biçimde kurumsallaşması istenmiştir.²¹³ Cumhuriyet'in meydanlarında yer alan üç farklı türde eylem söz konusu olmuştur. Birincisi bu bölgede anıt ve binaların kullanıldığı görsel imgeler yoluyla bellek sanatının tarif ettiği şekilde yaratılan çağrışımlardır. İkincisi ise toplumsal eylemlerle ilgilidir. Burada meydan mekan olarak kullanılmış, anma törenleri, toplantılar düzenlenerek toplumsal bilincin gelişmesi ve hatırlatılması hedeflenmiştir. Üçüncü türde ise batılı yaşam tarzının ve görgü kurallarının uygulandığı toplumun sosyal hayatı olmuştur.²¹⁴

Kimlik oluşturma çabası modern ulus devlet modelinden yola çıkarak geleceğini kurgularken, kendini meşru kılacak tarihi geçmişi de keşfetmelidir. Ulus devlet, geçmişine ve geleceğine seçilen kavramları imgeleme yoluyla gönderme yaparak ulusal kimliğini yapılandırırken, bu kimliğin yeniden üretilmesi sürekliliğini garanti edecek pratiklerle kendi toplumsal belleğini de oluşturmalıdır. Yeni rejiminin sembolü olan Ankara'da özellikle ilk on yıl içinde Ulus Meydanı'nda ulus kimliği oluşturma pratikleri yer almıştır. Meydan, Cumhuriyet'in ilanı ile toplumsal belleğin yeniden üretildiği, icat edilen geleneklerin, oluşan söylemlerin ve sivil katılımın yoğunlaştığı modern anlamda bir kamusal alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Ulus meydanı, Cumhuriyet'in ilanına kadar Taşhan Meydanı olarak anılmıştır. Taşhan Meydanı ondokuzuncu yüzyılın ikinci yarısında, şehrin batı sınırında ortaya çıkmıştır. Fakat 1890'larda şehirde yapılan son han olan Taşhan yapılmadan önce burası “meydan” olarak adlandırılmıştır. Taşhan Meydanında özellikle Tanzimatla başlayan modernleşmenin bir yansıması olarak kamu binaları ve hükümet konağı da yapılmıştı. Kentte yeni bir kompozisyon olarak ortaya çıkan Taşhan Meydanı hem şehre ilk girişlerini yapanların hem de yerlilerin belleklerine değişmekte ve batılılaşmakta olan bir imparatorluğun yerleşmesini amaçlamıştır.

²¹² Henri Lefebvre, **The Production of Space**, Oxford and Cambridge, Blackwell, 1993, 129

²¹³ Ayşe Nasır, “Ankara'nın İmarı ve Almanca Konuşulan Ülkelerden Gelen Mimarlar (1927-1938)”, profil: Alman Mimarlar Türkiye'de, **Arredamento Dekorasyon**, 1997/07-08, s. 74

²¹⁴ Yalım a.g.m, s. 182

1918-1923 yılları arasında Taşhan Meydanı tamamen farklı bir kimlikle ortaya çıkmıştır. Bu yıllarda meydan Milli Mücadele'nin yönetildiği merkez haline gelmiştir. Milli Mücadele döneminin başarıya ulaşmasıyla, Cumhuriyet'le beraber kurulacak olan ulus devletin kimliğini dayandıracığı en temel geçmiş ve aynı zamanda başlangıç noktasına dönüşmüştür. Meydan, yeni oluşmaya başlamış olan törensel geleneğin bir parçası olmuştur. Meclisin açılışının birinci ve ikinci yıldönümü kutlamaları, savaştan gelen işgal haberlerini protesto gösterileri, geri kazanılan şehir için yapılan kutlamalar, yürüyüşler, toplantılar, orduyu cepheye gönderirken yapılan törenler hep Taşhan Meydanında yapılmıştır. Bu şekilde toplumsal belleğin önemli aktarım biçimlerinden biri olan anma törenlerinin ulus devlet çerçevesinde uygulanmasının temelleri atılmıştır. Burası bağımsızlık savaşı yolunda şekillenen ulus bilincinin temsil edildiği neredeyse sivil bir kamusal alandır ve buna bağlı olarak Hakimiyet-i Milliye meydanı olarak anılmaya başlanmıştır.²¹⁵

1924 yılında yapımına karar verilen ilk anıt olan Zafer Anıtı da, bu sistemin doruk noktasına ulaştığı bir temsili biçimdir. Zafer Anıtı'nın yeri savaşın merkezi olan Hakimiyet-i Milliye Meydanıdır. Anıtı yapmak için bir yarışma açılmış ve anıtın inşa masrafları Yunus Nadi'nin yürüttüğü bir kampanya ile Ankara halkının maddi desteği ve kurulan yurttaş komitesi tarafından sağlanmıştır. Yarışma Avustralyalı heykeltıraş Heinrich Krippel tarafından kazanılmış ve ancak 1927 yılında anıt tamamlanmıştır. Zafer Anıtı Ankara'nın diğer anıtları içerisinde özel bir yere sahiptir, çünkü ulusu Mustafa Kemal'den aldığı ilhamla devrimin aktif bir parçası olarak simgeleştirmiştir. Kısaca yeni kurulmuş olan ulus devlet, toplumun ulus birliği çerçevesinde onayını ve bağlılığını kazanmak üzere kültürel, sosyal, politik ve ekonomik değişimini öngören yoğun bir reform programı uygulamıştır. Ulus Meydanı'nda üretilen her türlü eylem ve imge, aslında değişik biçimlere bürünmüş, icat edilmiş geleneklerdir (balolar, konserler, törenler, mimari ve anıtlar) ve ortak amaçları; hep aynı değer sisteminin yayılmasını sağlamak olmuştur.²¹⁶

Ankara'nın sosyal ve kültürel değişiminde önemli bir nokta da gayrimüslimlerin konumu olmuştur. Ulus-devletin fiziksel ve söylemsel inşasının merkezi olarak, etnik homojenleştirmenin ve ulusal burjuvazinin de öncüsü kılınmıştır. Yasal ya da

²¹⁵ Yalım, **a.g.m.**, s. 169-179

²¹⁶ **A.y.**, s. 195-200

yasal olmayan önlemlerle gayrimüslim nüfusun önemli bölümünün şehirden uzaklaştırılması mümkün olmuştur. Kalanlarsa özel alanlarına çekilmişlerdir. Yerli halkın gayrimüslim nüfusla ilişkisi sınırlı kalmıştır.²¹⁷

Ankara'da ticari sermayeye hakim olan kesimler Cumhuriyet'ten önce ve Cumhuriyet'in ilanından sonraki ilk dönemde gayrimüslimlerdir. Bu durum - Müslüman/Türk nüfus için Cumhuriyet öncesinde de önemli bir rahatsızlık yaratmıştır. Müslümanlar, batılı tacirlerin kendi ticari çıkarlarına tecavüz etmelerine aracılık yaptıklarını düşündükleri gayrimüslimlere husumet beslemişlerdir. Bu tepki Müslümanların hem kendi çıkarlarını korumalarına, hem de Milli Mücadele döneminde Ankara Hükümetiyle yakınlaşmalarına olanak sağlamıştır. Yakınlaşmada, 1915'ten 1923'e etkili olan etnik sürgün ve dışlama politikasının da etkisi vardır.²¹⁸ İzmir ve İstanbul'un aksine Ankara, hiçbir zaman tam anlamıyla işgal birliklerinin kontrolüne alınamamıştır. Üstelik ulus devletin başkentidir ve Türk milliyetçiliği canlanmaya başlamıştır. Bu sebeple yirmilerde Ankara'da azınlıkların yaşadıkları mahallelerde sessizlik ve tedirginlik hakim olmuştur. Gayrimüslimlerin Ankara'daki varlıkları şehrin Milli Mücadele'nin merkezi olmasından sonra, eskisine göre daha fazla rahatsızlık yaratmış, Ankara'nın başkentlik kararı resmiyet kazandıktan sonra şehrin bir ulus devleti her yönden temsil eder olması beklenmiştir. Milli Mücadele kadroları ve sonrasında da Cumhuriyet'in kurucu kadrosu Ankara'yı Türklüğün ideal mekanı, ulus devletin kalbi olan vatan toprağı olarak görmüşlerdir. Şehirde yüzyıllardır yaşayan ve oraya kimliğini, kültürünü kazandırmakta, ekonomisi geliştirmekte rolü olan gayrimüslim nüfus görmezden gelinerek, terk edilen başkent İstanbul'un kozmopolitliğine alternatif, homojen bir başkent tasavvuru ortaya çıkmıştır.²¹⁹

Kısacası Ankara'da, İstanbul'dan tamamen farklı, bütünüyle modern, işlevsel ve batılı bir kent imajı yaratılmasına girişilmiştir. Sivil ve resmi mimaride, sosyal yaşantıda geleneksellikten kaçan bir tarz hâkim olmuştur. Apartman hayatı, Noel partileri, danslık oyun alanı, klasik batı müziği konserleri, kübik üsluplu bakanlık binaları, at yarışları İstanbullu Ankara sakinlerinin çoğunun bile ilk kez karşılaştığı

²¹⁷ Cantek, **a.g.e** s. 294

²¹⁸ Nalbantoğlu, "Cumhuriyet Dönemi Ankarasında Orta Sınıf," s. 297

²¹⁹ Cantek, **a.g.e**, s. 302-304

yeniliklerdir.²²⁰ Ankara mekansal alanda oluşu gibi toplumsal olarak da yeni ulus devletinin simgelerinin birleştiği bir başkent olarak kurgulanmak istenmiştir.

c. Ekonomik Bütünleşme:

Cumhuriyet Türkiye'sine nüfus ve coğrafyası gibi, ekonomisi de Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalmıştır. Devir alınan bu mirasın özelliklerinin belirlenmesiyle Cumhuriyet döneminin ekonomik gelişmeleri de çözümlenebilecektir. Cumhuriyet yönetimi imparatorluğun sadece bir bölümünün Anadolu ile Doğu Trakya'nın üzerinde kurulmuştur. Osmanlı topraklarının ticari ve sanayi olarak en verimli toprakları Cumhuriyet yönetimine geçememiş, imparatorluğun en değerli topraklarının olmadığı bir mirası devralmıştır.²²¹

Osmanlı'da üretim büyük ölçüde tarıma dayalı olmuştur. 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren sanayileşme hamleleri görülmeye başlamış, ilk tesisler askeri alanda kurulmuştur. 19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı ekonomisi ağırlıkla yabancı sermaye ve azınlıkların elinde olmuştur. Yerli sanayi, devletin elinde birkaç küçük tesisten ibarettir. Sanayi zayıf olmasına rağmen, özellikle ticaret, ulaştırma ve bankacılık gibi hizmet kesimleri imparatorluğun son 50-60 yılında önemli sermaye birikimine konu olmuştur. Ancak bu kesimler de büyük ölçüde azınlık ve yabancı sermayenin elinde olmuştur.²²²

Cumhuriyet Türkiye'sine devrolan ekonomik yapının kökleri II. Meşrutiyet döneminde gelişmeye başlamıştır. II. Meşrutiyetin ilanı ile başlayan liberal politikalar ekonomik alanda da etkili olmuştur. Bu liberal yapı özellikle sermaye sahibi olan azınlıkların daha da zenginleşmesine yol açmıştır. Ancak 1913 sonrası hızlanan Türk ulusçuluğu, ekonomik yapıda da büyük bir dönüşüm sağlamıştır. Milli iktisat olarak adlandırılan ve Müslüman-Türk burjuva sınıfının devlet destekli oluşumunu gerektiren ekonomik yapı bu dönemden itibaren oluşturulmaya

²²⁰ Cantek, **a.g.e**, s. 89

²²¹ Tefik Çavdar, "Devralınan İktisadi Miras" **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c:4, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s. 1048; Çağlar Keyder, "İktisadi Gelişmenin Evrimi" **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c:4, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s. 1065

²²² Yakup Kepenek-Nurhan Kepenek, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2000, s. s.9; Tefik Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)**, İstanbul, İmge Yayınları, 2003s. 177

başlamıştır.²²³ 1914-1918 döneminde Osmanlı ekonomisi ilk kez topyekün savaş olgusuyla karşı karşıya gelmiştir. Savaşla birlikte ülke ekonomisi dışarıya kapanmış, kendi olanaklarıyla yetinmek zorunda bırakılmış, o güne değin dışarıdan getirilen birçok mal, Anadolu'dan sağlanmaya başlamıştır. Savaş ekonomisi ve enflasyonun artışı ile geleneksel Osmanlı toplum yapısı çözülmeye başlamıştır. Osmanlı düzeninde hakim katmanları oluşturan asker-memur kesimi sabit gelirli oluşu nedeniyle kısa sürede yoksullaşmış, mülksüzleşmiş, toplumdaki ayrıcalıklı durumunu yitirmiştir. Buna karşılık sürekli fiyat artışları, maddi üretimle doğrudan ya da dolaylı ilişkisi bulunan toplum katmanlarını kazançlı çıkarmıştır. Osmanlı toplumunda yeni zengin ya da harp zengini bir orta sınıf doğmuş, Osmanlı toplum yapısında kaçınılmaz dönüşümlere ortam hazırlamıştır. Bu sınıf, özellikle İTC'nin yakın çevrelerinde olan ve onlar tarafından gözetilen Müslüman orta-sınıftan oluşmaktadır. Diğer bir deyişle, o güne değin gayrimüslim ve yabancı tüccarın elinde bulunan iç ticaret, Müslüman-Türk ticaret sınıfının denetimine girmiş yani millileştirilmiştir.²²⁴ Nitekim bu sınıf daha sonra Cumhuriyet kadrolarının yaratmak istediği burjuva sınıfı ile çatışmaya girecektir.

Cumhuriyet yönetiminin özellikle 1929 yılına kadar uygulanan iktisat politikaları ve resmi iktisat görüşleri 1908-1922 dönemiyle süreklilik göstermiştir. Meşrutiyet sonrasında "Milli İktisat" görüşü olarak nitelendirilen ve savaş yıllarında kısmen uygulanan iktisadi tezler, 1923 sonrasında büyük ölçüde egemen olmuştur. "Milli

²²³ 1908 Jön Türk hareketi liberal dönüşümler amaçlayan bir devrim olarak ortaya çıkışının ardından amaçlanan liberal düzen ve Osmanlı ulusçuluğu, sonuçta farklı gelişmiş ayrılıkçı akımlar giderek güç kazanmıştır. Ekonomik liberalleşme, Osmanlı ticaretini elinde bulunduran Gayrimüslimlerin ve yabancıların etkinliğini arttırmış, Müslüman zanaatkarlar serbest rekabet koşulları altında yoksullaşarak sanatından olmuştur. İşte Türk ulusçuluğu böyle bir ortamda yeşermiştir. Kısmen 1908 devriminin liberal fikir ortamından kaynaklanan Türk ulusçuluğu, diğer bir yönüyle liberalizme, özellikle iktisadi liberalizme bir tepkinin sonucu ortaya çıkmıştır. Türk ulusçuluğunun gelişmesinde Alman romantizminin önemli katkıları olmuştur. İttihatçıların da ulus modelini Alman romantizmdeki organik bütünsellik oluşturmuştur. Türk ulusçuluğunun iktisadi boyutu, "milli iktisat" romantik Alman iktisat geleneğinden esinlenmiştir. "Birey" ikinci plana atılarak "cemiyet ve devlet"e sahip çıkılmıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında, milli iktisat politikası, savaşın olağanüstü ortamı fırsat bilinerek uygulamaya sokulmuştur. Bu doğrultuda devlet iktisadi yaşama doğrudan katılmış, devletçilik milli iktisadın temel yürüncesini oluşturmuştur. Savaş yıllarında piyasanın millileştirilmesi amaçlanmış, kooperatifler aracılığıyla ticaretin yabancı ve gayrimüslim ellerden alınarak Müslüman- Türk unsura devri öngörülmüştür. İTP savaş yıllarında "Orta sınıf" dediği Müslüman -Türk esnafı oluştururken sorunun etik boyutu sürekli vurgulanmış, Müslüman'ı Gayrimüslim'e karşı kayırmıştır. bkz: Zafer Toprak, **Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)**, Ankara, Yurt Yayınları, 1982, s. 18-21

²²⁴ Toprak, a.g.e s. 342-348; Oran, a.g.e, s. 235

İktisat” okulunun korumacı ve sanayiye teşvik edici politikaları Lozan Antlaşması ile gümrük politikasına konan engeller yüzünden uygulanamamıştır. Ancak aynı okulun, devlet desteği ile bir yerli ve Milli Burjuvazi “yetiştirmesini” kalkınma ve modernleşmenin temel mekanizması olarak gören yaklaşımı, 1923 sonrasının iktisat politikalarında etkili olmuştur.²²⁵

1923-1929 döneminin iktisadi gelişmesinin en belirgin özelliği, Lozan Antlaşması ile dönemin son yılında patlak veren ve kapitalist dünya ekonomisini sarsan büyük bunalımdır. Lozan antlaşmasının hükümlerine göre, uygulanan ekonomik sınırlamaların kalkacağı yıl ile Osmanlı borçlarından Türkiye Cumhuriyeti’ne düşen borç taksitlerinin ödenmeye başlayacağı yıl, büyük buhranın başlangıç yılı olan 1929 olmuştur. Bu iki unsur, bir sonraki dönemin iktisat politikasını belirlemiştir. Kurtuluş Savaşından sonra yeni Türkiye devletinde, milli ve bağımsız bir ekonominin kurulması için bütün engellerin ortadan kaldırılması gerekmiştir. Bu da, her şeyden önce kapitülasyonların kaldırılmasına bağlıdır. Bu nedenle Lozan Konferansı sırasında, yeni Türk Devleti’nin ekonomik politikasının belirleneceği bir iktisat kongresi toplanmıştır. Mustafa Kemal’in açılış konuşmasını yaptığı kongrede, kapitüler ayrıcalıklar tanınmamak kaydıyla, yabancı sermayeye “davetkar” bir yaklaşım ortaya konulmuş, yeni rejimin karşılaşılabileceği tüm iktisadi ve mali sorunlar çiftçi, tüccar, işçi ve sanayicilerin oluşturduğu bloklar arasında görüşülmüştür. Kongrede oluşan çizginin ana hatları, 1929’a kadar egemen iktisadi politikalar olarak kalmıştır. Lozan Antlaşmasında, kapitülasyonların kaldırılması gibi bir başarı sağlanmasına rağmen; diğer iktisadi hükümler içinde emperyalizme verilen çeşitli ödünlere de yer almıştır ki bunlar Cumhuriyetin ilk yıllarındaki iktisat politikalarını olumsuz yönde etkilemiştir. Ödünlere biri Osmanlı borçları, diğeri de antlaşmaya ek olarak imzalanan Ticaret Sözleşmesidir. Ticaret Sözleşmesi, 5 yıl süre ile Türkiye’nin dışarıya karşı uygulayabileceği iktisat politikalarını dondurmakta ve bazı istisnalar dışında ithalat ve ihracat yasaklarının kaldırılması ve yenilerinin konulamamasını, gümrük tarifelerinin ise 5 yıl süre ile değiştirilmeyeceği öngörülmüştür.

²²⁵ Korkut Boratav, **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2007)**, Ankara, İmge Yayınları, 2009, s.39; Seyfettin Gürsel, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi”, **75 Yılda Düşünceler, Tartışmalar**, ed: Mete Tunçay, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, s. 138

Cumhuriyet döneminin ekonomik yapısında bir diğer etken de aşağıda ele alınacak İzmir İktisat Kongresi olmuştur. Cumhuriyet'in ilk on yılında, genel ekonomi politikasının İktisat Kongresi'nde alınan kararlar ve Lozan belirlenen sınırlamalar çerçevesinde kaldığı söylenebilir. Dönemde, genellikle "liberal" bir ekonomi politikası izlendiği görüşü yaygın olmakla birlikte, bunun klasik anlamda, devletin ekonomiye doğrudan karışmaması şeklinde olmamıştır. Sanayi ürünlerinin dışalım ve ticari alanda kurulan tekeller, sanayi teşvik girişimleri ve özellikle demiryolları başta olmak üzere yürütülen yaygın kamulaştırma işlemleri, devletin ekonomiye etkin bir biçimde karıştığı alanlar olmuştur.²²⁶

Osmanlı'dan devralınan ekonomik miras ile Cumhuriyet yönetiminin ekonomi politikasında bir süreklilik gözlemlense de; dönemini siyasal anlamda en önemli kopuşlarından bir olan Ankara'nın başkent ilan edilmesi, ekonomik anlamda da bir kopuşu simgelemektedir. Ankara'nın başkent ilan edilmesinde etken olan en önemli faktörlerden biri de; bir ulus devletin temel problemi olan iç pazarı bütünleştirmektir. İç pazarı bütünleştirme, Ankara'nın mekansal dokusunun değişmesinde de önemli bir etkidir. İç pazarı bütünleştirmek için merkezde bir başkent ve onu yol ağlarıyla tüm ülke mekanına bağlayan bir alt yapı sistemi oluşturmak gerekmiştir. Cumhuriyet dönemi, bir yandan yeni hatlar yaparak, yabancı şirketlerin elindeki hatları devletleştirerek, Ankara merkezli bir demiryolu şebekesi oluşturmuştur. Ekonomik olarak yapılan bu girişim İstanbul-Ankara arasındaki çekişmenin diğer bir yansımasıdır. Ankara, siyasal anlamda kazandığı üstünlüğü ekonomik olarak da kazanmak istemiştir.²²⁷

Nitekim Ankara'nın başkent ilan edilmesi ve yeni ekonomik düzenlemeler, oluşturulmaya çalışılan orta sınıf ile İstanbul'da bulunan sermaye sınıfı arasında çatışmaları da beraberinde getirmiştir. Ankara ve İstanbul arasındaki bu gerginlik ve çekişmenin temelinde; Türkiye'de burjuvazinin ve kapitalist sistem arasında kurulan ilişki biçimi belirleyici olmuştur. II. Meşrutiyet'ten sonra iktidara gelen İttihatçılar, kendi burjuvazilerini yaratmışlar, iktidarın desteğine muhtaç bir girişimci sınıfı oluşturmuşlardır. İktidarın İstanbul'dan Ankara'ya kayması, Türkiye'de sermaye birikiminin oluşması için stratejik bir değişiklik yaratmamıştır. Yine egemen anlayış

²²⁶ Boratav, **a.g.e.**, s. 39; Yakup Kepenek-Nurhan Kepenek, **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2000, s. 34-35

²²⁷ İlhan tekeli, "Yönetim Kararlarında Ankara-İstanbul", **İstanbul**, sayı:27, 1998, s. 88-90

“Milli İktisat” olmuştur. Ancak değişen, burjuvazi rolünü oynayacak aktörlerdir. Ankara bu sebeple eski İttihatçıların sermaye kesimini Ankara’ya doğru kaydirmiştir. Bu ekonomik anlamda da İstanbul’un dışlanması beraberinde getirmiştir.²²⁸

Nitekim, Cumhuriyet’in ilk yıllarında Ankara, iktidarı destek olacak, sermaye birikimi güçlü bir kesim oluşturmaya çalışmıştır. Bu girişim İstanbul merkezli ticaret sermayesinin aleyhine bir durumun ortaya çıkışını beraberinde getirmiştir. Süreç, Cumhuriyet ilan edilmeden önce başlamıştır. Ankara-İstanbul arasında ekonomik alanında yaşanan iktidar çekişmesinin belirginleştiği ilk olay İzmir İktisat Kongresi olmuştur. Ancak bu kongrenin gündeme gelmesinden daha önce, İstanbul’da Aralık 1922’de kurulan Milli Türk Ticaret Birliği etrafında bir araya gelen Müslüman-Türk ticaret kesimi bir dış ticaret kongresi hazırlama girişimlerine başlamıştır. Milli Türk Ticaret Birliği’nin kuruluşunda güdülen bütün amaçlar, ekonomide gayrimüslimlerin yerine Müslüman-Türk tüccar sınıfının güçlendirilmeye çalışılmasıdır. Hazırlıkları tamamlanamayan kongre, İzmir İktisat Kongresinin toplanacağı haberinin ardından ertelenmiş ve bir daha da toplanmamıştır. 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında İzmir İktisat Kongresi toplanmıştır. Kongrede, İstanbul ticaret kesimi ile Ankara hükümeti arasında büyük gerginlik yaşanmıştır. Millileşme yönünde açılan iktisadi savaşta İstanbul’un önderliğine Ankara karşı çıkmıştır. İstanbul’un Osmanlı Devleti’nin başkenti olması, istihdam edilen asker ve memurların kentin ekonomisine olan etkileri ve katkıları nedeniyle önem taşımaktadır. Başta bu avantaj olmakla birlikte, Ankara’nın başkent olmasıyla İstanbul’un bu niteliğini yitirmesi, İstanbul’daki ticaret kesimini de tedirgin eden bir girişim olmuştur. Kongre sonrasında Birlik, kendisine amaç olarak İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası’nın yönetiminin millileştirilmesini seçmiştir.²²⁹

Ankara’nın iktidara yakın bir burjuva sınıfı yaratma çabalarının yanında, İstanbul’da devam eden ekonomik faaliyetleri de yeni iktidarın denetiminde ve istekleri

²²⁸ Murat Koraltürk “1920’lerde Ankara’nın Sermaye Birikimini Yönlendirme Girişimleri ve Buna İstanbul’un Tepkisi”, **İstanbul Dergisi**, sayı: 36, Ocak 2001, s.73

²²⁹ A. Gündüz Ökçün, **1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaya**, Ankara, AÜSBF YAY. 1971, s.45; İlhan Tekeli- Selim İlkin, “1923 Yılında İstanbul’un İktisadi Durumu ve İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası İktisat Komisyon Raporu, ”**Tarih Boyunca İstanbul Seminerleri (29 Mayıs-1 Haziran 1988)**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989, 265

doğrultusunda yönlendirme çalışmaları da yapılmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında, Meclis başkanı Fethi Bey İstanbul milletvekilliği adına 11 Ocak 1924'te İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'na bir mektup yazarak savaş sonrasında ekonomisi gerileyen İstanbul'un ekonomik durumunun geliştirilmesi için neler yapılması gerektiğinin ve Türklerin İstanbul'un ekonomik hayatında neden önemli bir yer tutamadığının araştırılmasını istemiştir. Burada ilginç olan nokta, gayrimüslimlerin de üye olduğu bir kuruma, salt Türklerin ekonomik hayattaki başarılarına dair sorular sorulmasıdır. Komisyon 30 Ocak 1924 tarihinde çalışmaya başlamıştır. Rapor Kasım 1924 tarihinde tamamlanmıştır. Raporda sadece İstanbul ekonomisinin sorunlarına yönelinmemiş, aynı zamanda da İstanbul kentinin raporun hazırlandığı dönemde yaşadığı olayları da kapsamıştır. Belirtilmesi gereken bir özellik de, çıkış noktasında Türk unsurunun iktisadi hayata hakim olması isteği varken getirilen önerilerde gayrimüslimlere karşı hiçbir ayrımcı düzenlemelerin bulunmamasıdır. Raporda öncelik, İstanbul'un ekonomisinin güçlendirilmesine yönelik olmuştur.²³⁰

Raporda diğer dikkat çekici bir nokta, İstanbul ekonomisinin temel işlevlerinden biri olan başkentliğin kalkmasının kent ekonomisine etkilerinin açıkça yer almamasıdır. Rejimin çok duyarlı olması dolayısıyla Ankara'nın başkent yapılması kararının, İstanbul'un ekonomisinde yaratacağı etkiler tartışılmamıştır. Yalnız başkentliğin İstanbul için öneminden bahsedilmiştir.²³¹

Her iki şehrin sanayi ve ticari alt yapıları değerlendirildiğinde ise, İstanbul'un Ankara'ya göre çok daha faal olduğu görülmektedir. 1920'den önce Ankara kentinde sanayi sektörü çok zayıftır. Kentte yalnızca çevre halkının gereksinimlerini karşılayacak ölçüde tarım ürünleri işleyen sanayi, gıda sanayi, özellikle unlu maddeler, inşaat ve tarım araçları ve demiryolu ile ilgili tamir sanayi vardır. Bunlar da genelde aile işletmelerinden oluşmaktadır. Kentin geleneksel dokuma ve özellikle tiftik dokuma sanayindeki işlevi, 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret antlaşması sonucu gümrük korumasının ortadan kalkması ile zayıflamış ve el tezgahları kapanmıştır. Savaşın Anadolu'ya gelmesi ile Eskişehir'deki silah tamirhanesi Ankara'ya gelmiş, 1923'te de bir fişek fabrikası kurulmuştur. 1926 yılında açılan çimento fabrikası ve buna 1930'da mermi fabrikasının eklenmesi ile genelde

²³⁰ İlhan Tekeli- Selim İkin, **a.g.m.**, 265

²³¹ **A.y.**, s. 273

Ankara'da devlet eliyle kurulan ve korunan bir savaş sanayi vardır. 1921 yılında kurulan Askeri Fabrikalar Genel Müdürlüğüne bu iş kolunu koruma görevi verilmiştir. 1925 yılında sanayi alanındaki çabaları desteklemek için Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. Bu banka 1933 yılında Sümerbank tarafından devralınmıştır.²³²

Ancak dikkate değer olan nokta şudur ki, 1920-1930 yılları arasında kurulan 201 Türk anonim şirketinden 119'unun (%59.20) kuruluş yerleri ve idare merkezleri İstanbul'dadır. Bu durum, kurulan şirketlerin sayısı bakımından Türkiye'deki burjuvalaşma süreci içinde –Ankara hariç olmak üzere- diğer şehir ya da bölgeler arasındaki dengesizliği göstermektedir. 1920-1930 yılları arasında İstanbul'da kurulan 119 Türk anonim şirketinden 57 sinin kurucu, hissedar ve idari meclis üyeleri arasında yabancılar yer almıştır.²³³

1920-1930 yılları arasında anonim şirketlerin yansıttığı ölçüde, burjuvalaşma sürecinin yoğun olduğu ikinci şehir Ankara olmuştur. 201 Türk anonim şirketinin 21'i (%10.45) kuruluş yerleri ve idare merkezleri Ankara'da kurulmuştur. Aynı dönemde Ankara'da kurulan 21 Türk anonim şirketinden 4 ünün (%19.05) kurucu, hissedar ve idare meclis üyeleri arasında yabancılar yer almıştır. Yabancı sermayeli Türk anonim şirketleri Ankara'da çimento sanayi, elektrik ve havagazı üretimi ve otelcilik alanlarında faaliyet göstermişlerdir. Diğer alanlarda daha çok yerel sermayenin hakim olduğu görülmektedir.²³⁴

Tüm ülke genelinde tarıma, endüstriye ve ticarete ilişkin birçok yeni düzenleme yapılarak, ülkenin refah seviyesinin yükseltilmesine çalışılmıştır. Köylüden alınan ağır aşar vergisinin kaldırılması (17 Şubat 1925), köye para ve kredi sağlamak amacıyla Ziraat Bankası'nın kurulması, ziraat okullarının açılması, toprağı olmayan çiftçilere toprak dağıtılması, Orman Kanunu'nun çıkartılması, hayvancılığın ehlileştirilmesi olarak sayabileceğimiz tarım politikalarını; mevcut endüstri kuruluşlarını korumak ve teşvik etmek, ülkenin ihtiyacı olan kuruluşları devlet eliyle kurmak, özel şirketlere yardımda bulunmak, 1927 yılında Teşviki Sanayi Kanunu'nu

²³² Şenyapılı, **a.g.e**, s. 50

²³³ A. Gündüz Ökçün, **1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaya**, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1971, s. 116-119

²³⁴ Ökçün, **a.g.e**, s. 119-122

çıkartmak olarak sayabileceğimiz endüstri ve ticaret alanındaki düzenlemeler izlemiştir.²³⁵

Yukarıda ana hatlarıyla ele aldığımız gibi, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devreden ekonomi politikalarının belki de en önemlisi, yeni bir burjuva sınıfı yaratma politikası olmuştur. Başkent'in İstanbul'dan Ankara'ya kayması ve iktidara yakın bir burjuva sınıfı yaratma hedefi dönem ve daha sonrasının ekonomik yapısının önemli bir parçası olmuş, özellikle Ankara merkezli başlayan yeni ulus kimliğinin oluşturulmasında da hakim sınıf olarak karşımıza çıkmıştır.

Yönetici kadro tarafından desteklenmiş olan kapitalist toplumsal gelişme düzeni, Türkiye nüfusunun içinden bir işadamları sınıfının "yaratılmasını" gerektirmiştir. Bu da bazı Türklerin zenginleşmesini beraberinde getirmiştir. Devlet desteği ile yerli sermayedar "yetiştirme" girişimlerinin en etkili ve yaygın yöntemlerinin başında, devlet tekellerinin imtiyazlı özel şahıs şirketlerce işletilmesi gelmiştir. Lozan Antlaşmasının getirdiği hükümler ve dönemin genel felsefesine uygun olarak, bu tekeller daha sonra imtiyazlı yerli ve yabancı şirketlere devredilmiştir. Pek çoğu üst düzeyde siyasi kadrolardan ve devlet katından önemli kişilerin de ortak ve hissedar olduğu bu şirketler, devletin sağladığı tekel durumundan yararlanarak yüksek kazanç elde etmişlerdir²³⁶. Belli kişilere zaman zaman "çıkar" sağlanması, girişimci sermaye birikiminin belirlenmesinin başlıca yöntemlerinden biri olmuştur. Yönetici kadro içindeki birçok insanın, ellerindeki siyasi nüfuzu, kendilerine, yakınlarına ve "iş" ortaklarına çıkar sağlamak için kullanması, Cumhuriyet'in "yeni zenginleri"nin yaratılmasında önemli rol oynamıştır. Birçok hükümet ve parlamento üyesinin, üst düzey bürokratın ve liderlerin yakınlarının "iş" hayatına atılması önemli sonuçlar getirmiştir. Bir yanda yönetici kadronun bir bölümü gelişmekte olan Türk burjuvazisinin "kurucuları" arasına katılmış, öte yandan millet meclisi üyeleri, yüksek bürokratlar ve liderlerin yakınları, yerli ve yabancı şirketlerin iş takipçisi, temsilcisi, pay sahibi ve yönetim kurulu üyesi olarak, yerli varlıklı çevreler ve yabancı kapitalistlerle yönetici kadro arasında organik bağlantılar kuran toplumsal

²³⁵ Korkut Boratav, "İktisat Tarihi (1908-1980), **Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908 – 1980**, der. Sina Akşin, İstanbul, Cem, 1995, s. 279-291; Korkut Boratav, "Kemalist Economic Policies and Etatism", **In Atatürk: Founder at a Modern State**, ed: Ali Kazancıgil and Ergun Özbudun, London: C. Hurst: Company, 1981, s. 165-173; Timur, **a.g.e.**, s. 44 ve 108; Berkes, **a.g.e.**, s. 101.

²³⁶ Boratav, **a.g.e.**, s.40

bir işlev geliştirmişlerdir. Devlet sektöründe ihalelerin dağıtılması bazı kişileri zenginleştirmenin en önemli yollarından biri olmuştur.²³⁷

1923 sonrasında siyasi kadrolarla sermaye çevrelerinin bir araya gelmesinde 1924 yılında kurulan İş Bankası özel bir önem taşımıştır. Dönemde zenginleştirmenin doğru yollarından biri de, devlet bankalarının ve özellikle İş bankasının doğrudan dağıttığı krediler olmuştur. İş Bankası siyasi liderlerin yakınlarına kredi dağıtmakla ün kazanmıştır.²³⁸ İş Bankası dönem boyunca yerli ve yabancı sermaye ile siyasi iktidar arasındaki bütünleşme sürecinde çok aktif bir rol oynamış ve çeşitli ekonomi politikalarını sermaye çevrelerinin istekleri doğrultusunda çok etkili bir baskı grubu olmuştur.²³⁹

Burada dikkate değer olan nokta, Ankara'nın II.Meşrutiyet dönemindekine benzer Milli Burjuva sınıfı yaratmasına rağmen, bu sınıf II. Meşrutiyet döneminin aksine, devlet ile hiçbir siyasi ve kültürel çatışmaya girmemiş, aynı dönemde oluşmaya başlayan sivil toplum olma niteliğinden de uzaklaşmıştır.²⁴⁰ Bu sınıf, kültürel alanda olduğu gibi ekonomik alanda da devletin ideolojisinin taşıyıcısı olmuştur.

d. Büyükelçilikler Sorunu:

Ankara'nın mekansal değişiminde diğer önemli bir konu, büyükelçiliklerin başkente taşınması olmuştur. Büyükelçiliklerin başkente taşınmasının özellikle sosyal yaşamda önemli değişiklikleri beraberinde getirecek bir olgu olduğu söylenebilir. Ancak büyükelçiliklerin başkente taşınmasında bazı güçlükler yaşanmıştır. Ankara'nın başkent ve Cumhuriyet'in ilan edildiği sırada, Ankara'da yalnız Afgan ve Sovyet Büyükelçiliği vardır. Öteki yabancı temsilcilerin hemen hepsi İstanbul'da bulunmaktadır. Büyükelçilikler uzun bir süre Ankara'ya taşınmamışlardır.²⁴¹

²³⁷ Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Dönemi İktisat Tarihi (1923-1950)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994,s. 236

²³⁸ Vehbi Koç, **Hayat Hikayem**, İstanbul, Apa Ofset Barmevi, 1973, s. 50

²³⁹ Boratav, **a.g.e** s.40

²⁴⁰ Çağlar Keyder, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1989, s.69-70; Toprak, **a.g.e**, 1982

²⁴¹ Şimşir, **a.g.e**, s. 260-296.

Büyükelçiliklerin Ankara'ya taşınması, 1925 yılında hazırlanan bir kararname ile düzenlenmiştir. Ocak 25 günü Dışişleri Bakanlığından, Başbakanlığa yazılan yazıda yabancı elçilikleri İstanbul'dan, Ankara'ya çekebilmek için, bunlara Ankara'dan arsa verilme talebi iletilmiştir.²⁴² Bakanlar Kurulunda alınan kararnameye göre yabancı elçiliklerin İstanbul'dan Ankara'ya getirebilmek için bunlara başkentte arsa verilmesi uygun görülmüştür. Kararname 8 Şubat günü yasalaşmıştır. Yasaya göre, hükümetçe belirlenen arsalar, Maliye Bakanlığınca yabancı devletlere dağıtılacaktır. Buralar eğer hazine arsası ise bir sorun yoktur. Eğer değilse ya bedeli ödenerek Maliye Bakanlığınca alınacak ve yabancı devletlere devredilecek ya da istimlâk edilecektir. Arsalar yabancı devletlere bedava verilecek, bu devir işleminde de yabancı devletlerden bir harç alınmayacaktır. Yabancı devletler de bina yapabilmek için gerekli olan tüm malzemeyi yurt dışından gümrüksüz olarak getirebileceklerdir. Ancak kararnamenin yayınlanmasından itibaren altı yıl sonra seçilen arsalarda elçilik binaları yükselmeye başlamıştır. Sovyet, Alman, Polonya elçiliklerinden başlayarak, İtalya, Fransa ve en son İngiliz büyükelçiliği Ankara'ya taşınmıştır.²⁴³

C) CUMHURİYET İSTANBULU'NUN MEKANSAL DEĞİŞİMİ:

20. yüzyılın milliyetçilik akımları dünya coğrafyasını yeniden şekillendirmiş ve bunun paralelinde büyük kentlerin tarihi yeniden kurgulanmıştır. Süreç, İstanbul'un da kentsel düzeyde yeniden şekillenmesini beraberinde getirmiştir. Milliyetçilik hareketleri dünyanın çeşitli coğrafyalarında ve büyük kentlerin tarihinde ya kesitler oluşturmuş ya da bu tarihler yeniden kurgulanmıştır. 20 yüzyılda itibaren batıda var olan ulus devletlerden farklı, mili devletler ve "milli kentler" ortaya çıkmaya başlamıştır. Örneğin 19. yüzyıl sömürgeci yönetimlerin yerleştiği büyük kentler "ikili kentler" olarak adlandırılmıştır. Kentin bir bölümü, eski dokuyu korurken, diğer bölümü aydınlık sokakları, görkemli binalarıyla yeni bir kent dokusuna sahip olmuştur. Ulusal mücadele tarihlerinde "öteki" kavramına karşı yazılan, milli mücadelenin sonucunda işgalden kurtarılan kentlerin devralınması çok büyük simgesel önem taşımıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ve Cumhuriyet'in kurulmasının ardından ulus devlet ve ulusal kentler oluşturulmaya başlanmıştır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, Cumhuriyet kentlerinin diğer sömürge

²⁴² Şimşir, a.g.e s. 297.

²⁴³ A.e, s. 300-304

kentlerinden farklı bir dokuya sahip olmalarıdır. Osmanlı'nın doğrudan bir sömürge yönetimi altında olmayışı, Cumhuriyet'e devreden kentlerde "ikili kent" ayrımını doğurmamıştır. Cumhuriyet'in kuruluşuyla İstanbul da devralınacak bir sömürge kenti olmamıştır. Diğer sömürge devletlerinden farklı olarak ortaya çıkan Türkiye Cumhuriyeti, karşıtını-geçmişini farklı biçimde kurgulamıştır. "İstanbul-Ankara karşıtlığı" bu bağlamda ortaya çıkmıştır.²⁴⁴

Karşıt olarak kurgulanan İstanbul, Cumhuriyet'in ilk döneminde ihtişamını kaybetmiş, gerek siyasal gerekse ekonomik olarak Ankara'nın inşa sürecinde ikinci plana atılmıştır. Bu bağlamda da ilk olarak İstanbul karşıtlığını oluşturan faktörler ele alındıktan sonra, Cumhuriyet dönemi İstanbul'unun geçirdiği dönüşümler incelenmeye çalışılacaktır.

1. Unutulan "Payitaht"

a. İstanbul'dan Vazgeç:

İstanbul, 19 yüzyıldan itibaren giderek hızlanan sanayileşme ile birlikte Osmanlı'nın hem ticari hem de siyasi başkenti haline gelmiştir. İmparatorluğun çöküşünden sonra, Cumhuriyet yönetimiyle birlikte, İstanbul'da bu ikilem ortadan kalkmıştır. Cumhuriyet, İstanbul'daki ikilemin siyasi kutbunu alıp Ankara'ya taşımıştır.²⁴⁵ Bu durum Rus İmparatorluğu'nun "Moskova- St. Petersburg" karşıtlığıyla paralellik taşımaktadır. 1918 yılında Petrograd'ın Alman kuvvetleri tarafından sarılması, Bolşevik hükümetinin merkezini Moskova'ya nakledip batıyla özdeşleştirilmiş olan Petrograd'dan ayrılması da İstanbul-Ankara örneğinde olduğu gibi sembolik bir nitelik taşımaktadır. Petrograd, Rus imparatorluğu için simgesel bir mekandır. Rus İmparatorluğu'nun tarihiyle iç içe geçmiştir. İstanbul da aynı şekilde Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihiyle iç içe geçmiştir. Tezin önceki bölümlerinde ayrıntıları ile ele alınan simgesel anlamda da Ankara'nın başkent ilan edilmesi Osmanlı İmparatorluğu'yla özdeşleşen İstanbul'la da her anlamda kopuşu beraberinde

²⁴⁴ Feride Çiçekoğlu "İstanbul ve Cumhuriyet: Ayşe Öncü ile Söyleşi", **İstanbul**, sayı:27, 1998, s. 84

²⁴⁵ Çağlar Keyder ile Söyleşi, "Dünya Kenti Ulus-Devlete Karşı.", **İstanbul Dergisi**, sayı: 36 ocak, 2001, s-73

getirmiştir. Dolayısıyla Ankara'nın kurulması da bu "göbek bağına koparmanın" bir parçası olmuştur.²⁴⁶

İstanbul, yeni ulus devletin siyasal, ekonomik ve sosyal olarak Ankara'nın "öteki"si olmuştur. Karşıt olarak kurgulanan İstanbul, 19. yüzyıl İstanbul'udur. Cumhuriyet tarih yazımında İstanbul, 16. yüzyılda imparatorluğun yükselişini, 19. yüzyılda ise çöküşünü her yönüyle simgeleyen bir şehir olarak tanımlanmıştır. İstanbul bir yandan padişah istibdadını simgeleyen bir "zevk ü sefa ve alemler" kenti olarak tanımlanmıştır. Aynı zamana Osmanlı'nın son döneminde İstanbul "aşırı" batılılaşmanın simgesi haline gelmiştir. Batılılaşmanın aşırı olmayan, milli ahlakı sahiplenen şekli Ankara'da simgeleştirilmeye başlanmıştır. İstanbul kültürel bağlamda Ankara'nın karşıtı olarak tanımlanmıştır.²⁴⁷

İstanbul-Ankara karşıtlığında İstanbul'un toplumsal dokusu da yer almıştır. İstanbul gerek Osmanlı döneminde gerekse Cumhuriyet döneminde ülkenin dış dünya ile en sıkı eklemelenmiş, en çok batılılaşmış yeri olmuştur. İstanbul'un başkentlikten alınması, yeni "gerçek" bir çağdaşlaşma modelinin yaratılmak istenmesinden kaynaklanmaktadır. Bu tür bir çağdaşlaşma modelininin kozmopolit İstanbul'da gerçekleştirilemeyeceği düşünüldüğünden, aydınlanmış bir ulus devlete yeni bir başkent yaratılmak istenmiştir.²⁴⁸ İstanbul'un bu kozmopolit yapısına olan tavır; kozmopolit sözcüğünün dünün Türkiye'sinde olumsuzlukları ifade etmesinden kaynaklanmıştır. Kozmopolit yapı; çoğulculuktan çok çöküşün, çözülüşün ifadesi olmuştur. Cumhuriyetçi söylemde ulusçu kimlikle kozmopolitlik ters orantılıdır. Ulusal yapılanma kozmopolitliği dışlamaktadır. Bu nedenle kozmopolit sözcüğü etimolojik anlamda Türkçe'de bir yargıyı da beraberinde getirmiş, dış odakları çağrıştırmıştır. Her türlü "fesat" kozmopolitliğin ürünü olmuştur. Osmanlı'nın kozmopolit yapısı, 19. yüzyıla kadar siyasal anlamda tehlikeli bir unsur olarak görülmemiştir. Ancak bu dönemden itibaren, batı ile etkileşim ve bütünleşmenin hızlanmasıyla başlayan kentleşme süreci, kent kültürünün oluşması, çok sesliliği, farklı söylemleri gündeme getirmiştir. Bir başka deyişle, Osmanlı ve özellikle İstanbul kozmopolitleşmiştir. Ulus devlete geçilmesiyle birlikte, İstanbul'un bu

²⁴⁶ Çiçekoğlu a.g.m., s. 85

²⁴⁷ A.y, , s. 85

²⁴⁸ Tekeli, **Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi**, s. 111

kozmpolit yapısı Cumhuriyet'in idealleri için bir tehdit olarak algılanmaya başlanmıştır.²⁴⁹

İstanbul'un "Bizans" kimliği de karşıtlığın kurgulanmasında diğer bir faktör olmuştur. Türk kültüründe Bizans, İstanbul'un fethinden bu yana entrikayı, ahlaki çöküntüyü, üretimle eşit olmayan tüketimi çağrıştırmaktadır. İstanbul'un imparatorluğun eski başkenti olması, Cumhuriyet'in kurucu kadrolarına göre onun "Bizanslılığını" temsil ettiğinin göstergesidir. Bu bağlamda siyaseten ve ahlaken temiz bir ulusun idare merkezi Bizans'tan ve "teslimiyetçi" Osmanlı'dan arta kaldığına inanılan sembollerle, kültürel ve sosyo-ekonomik altyapıyla donanmış İstanbul olmayacaktır. İstanbul'da yaşayan nüfusun yüzyıllar boyu Anadolu'nun emeğini sömürmüş, sürekli "öğüten bir mide" işlevi görmüştür. Ülkenin sahip olduğu kaynakların büyük bölümünün gayrimüslimlerin elinde bulunduğu ve saraya yakın olan bir kesim haricinde kimsenin rant paylaşımında payına düşeni almadığı savunulmaktadır. Gayrimüslim kesimin bir bölümü, yeni devleti milliyet temelinde inşa etmeye girişilen kurucu kadro için önde gelen sorunlardan birisi olmuştur. Yeni yönetim merkezi Ankara'yı İstanbul'daki gayrimüslim hakimiyetinden korumayı, yeni burjuvazinin de doğum yeri olarak planlanan şehri, Türkler dışındaki etnik unsurlardan arındırmayı hedeflemiştir.²⁵⁰

Yeni rejimin düşünsel temelini atmaya çalışan aydınlar, hem Ankara'ya hem de İstanbul'a attıkları kişilik özelliklerini, eski-yeni, üreten-tüketen, ahlaklı-entrikacı, Anadolu- Bizans, sorumlu-hazcı ikilikleriyle kurgulayarak, mücadeleyi semboller düzeyinde sürdürmüşlerdir.²⁵¹ Nitekim bu söylem, Cumhuriyet'in İstanbul'unun kozmpolit yapısından arındırılarak ulus kente dönüştürülme sürecini başlatmış, 1950'li yıllara kadar da hem ekonomik hem de sosyal olarak dışlanmasını beraberinde getirmiştir.

²⁴⁹ "Kozmpolit" II. Meşrutiyet ve Tek Parti dönemlerinde izlenen uluslaşma sürecinde gündeme gelen bir sözcük olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk kullanımına Gökalp'in metinlerinde rastlanmaktadır. Kozmpolit kelime olarak ulusal olmayan, melez, birden çok öğeden oluşmuş, türdeşlikten uzak, karmaşık bir yığın anlamına gelmektedir. Zafer Toprak, "Uluslararası Kimlik ve Kozmpolitlik", **İstanbul** , sayı: 20, 1997, s. 63-65

²⁵⁰ Cantek, **a.g.e**, s. 74-79

²⁵¹ **A.y**, s. 77

b. Cumhuriyet'in İstanbul'u

Büyük dinlerin başkenti olan İstanbul, önce bir Hristiyan daha sonra Osmanlı ve İslam kenti imgesine uygun olacak şekilde inşa edilmiştir. Batılılaşma stratejileri ile dönüşüme uğramıştır. Yani Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikteki medeniyetçilik ile milliyetçilik fikrini bir arada barındıran bir projeyle yeniden şekillendirilmeye başlanmıştır. Bu durum kentin politik, toplumsal ve mekansal tarihinde bir kırılmayı da beraberinde getirmiştir. İstanbul dünya kenti imgesini kaybedip uluslararası, çok milletli bir kent görünümünden ulusal kent görünümüne geçmiştir.²⁵²

Ankara'nın İstanbul yerine başkent olarak seçilmesi, Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren yaşanmaya başlayan çöküşün son noktası olmuştur. İki buçuk bin yıldan daha fazla ayakta kalan kent, tarihsel konumunu yitirmiştir.²⁵³

İşgalin, İtilaf devletlerinin, devrim ordusuna bıraktığı İstanbul perişan ve yoksuldur. İstanbul'da kozmopolit yaşam sona ermiştir. Savaş sonrası yaşanan ekonomik sıkıntı belediyenin imkanlarını sınırlandırmış, 1930'lara kadar yapılan bütün etkinlikler, sokakların iyileştirilmesi, küçük parkların yapılması ve tramvay hattının uzatılmasından ibaret olmuştur.²⁵⁴

İstanbul'un bu düşüşünde daha önce de incelendiği gibi, türlü etkenler söz konusu olmuştur. Osmanlı döneminde İstanbul kozmopolit bir kent iken Cumhuriyet döneminde bu kozmopolit yapısını yitirmiştir. İkinci önemli nokta, her ne kadar mübadele dışı bırakılsalar da İstanbul'daki gayrimüslim nüfusta özellikle yüksek gelir gurubunda önemli bir düşüş olmuştur. Üçüncü önemli nokta, Birinci Dünya

²⁵² Berin F. Gür. "Arşivsel Mekan: Sultanahmet Meydanı ve Yakın Çevresi"**Cumhuriyet'in Mekanları, Zamanları, İnsanları**, der: Elvan Altan Ergut ve Bilge İmamoğlu, Ankara, Dipnot Yayınları,2010, s. 73

²⁵³ "Çağlar Keyder ile Söyleşi, "Dünya Kenti Ulus-Devlete Karşı.", **İstanbul Dergisi**, sayı: 36 Ocak 2001, s-73 ;

²⁵⁴"Cumhuriyetin İstanbul'u", Yöneten: Mete Tunçay : Konuşmacı: Zafer Toprak, **İstanbul'un Dört Çağı**, yay. haz.: Fatma Türe, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 69; Doğan Kuban, **İstanbul Bir Kent Tarihi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 384; Kurtuluş Savaşı sonrasında İstanbul'un nüfusunda hızlı bir gayrimüslim nüfusu düşüşü başlamıştır. 1882-83 yıllarında yapılan sayımda Müslüman nüfus: 384.910 gayrimüslim nüfus 359.412 iken 1935 yılında yapılan nüfus sayımında Müslüman nüfus 523.868, gayrimüslim nüfus 217.280 kadardır. 1882-1935 arası dönemde yabancı ve gayri Müslimlerin sayısında önemli bir azalma olduğu görülmektedir. Bkz: Ümid Meriç Yazan, "Bir Asır Boyunca (1840-1940) İstanbul Şehri'nin Nüfusunda Meydana Gelen Değişmelerin Tahlili", **Tarih Boyunca İstanbul Seminerleri (29 Mayıs-1 Haziran 1988)**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989, s. 67

alan ve İstanbul basınının bakış açısını gösteren karikatürde Ankara'nın İstanbul ile olan ilişkisi eleştirilmektedir.

1930'lara kadar İstanbul'da ciddi bir imar planı yapılmamıştır ancak Cumhuriyet'in sembolleri İstanbul'da inşa edilmeye başlanmıştır. 1925'te başlanan Sarayburnu'undaki Gazi Anıtı 3 Ekim 1926'da törenle açılmıştır. Avusturyalı heykeltıraş Heinrick Krippel'in yaptığı heykel, Mustafa Kemal'in Bandırma gemisiyle Samsun'a hareket ettiği yere konulmuştur. 6 Mart 1927'de İstanbul Radyosu deneme yayınına başlamıştır. Ünlü heykeltıraş Pietro Canonica'ya yaptırılan "Cumhuriyet Abidesi" 8 Ağustos 1928 günü düzenlenen büyük bir törenle açılmıştır. 31 Ağustos 1930'da İstanbul'da Şehreminliğiyle Valilik birleştirilmiştir.²⁵⁶ 31 Mayıs 1933'te kabul edilen kanun uyarınca, Darülfünun 31 Temmuz'da kapatılmış ve 1 Ağustos 1933'te İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. 24 Kasım 1934 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla Ayasofya Müzeye dönüştürülmüştür.²⁵⁷ 1003 numaralı ve 10 Nisan 1927 tarihli kanun ile de İstanbul Belediyesi cadde ve sokaklarına milli isimler verilmiştir.²⁵⁸ Yine simgesel açıdan önemli bir hareket de İstanbul'a yeni bir ad verme girişimi olmuştur. Gazi Mustafa Kemal'in "Atatürk" soyadı almasından esinlenerek İstanbul'a da Atakent adının verilmesi basında ve İstanbul Şehir meclisinde tartışılmış, ancak gereksiz görülerek bundan vazgeçilmiştir.²⁵⁹ Yine uluslararası yazışmalarda 1932 yılından başlayarak, İstanbul'un sadece Türkçe olan

²⁵⁶ İstanbul Vilayetinde Belediyeler, birincisi İstanbul şehrinde, diğeri kazalarda olmak üzere ikiye ayrılır. Bunların teşekkül tarihleri de ayrıdır. İstanbul şehrinde garb memleketleri tarzında Belediye İdaresi 1854 senesinde teşkil edilmiş, 1857'de İstanbul dairelere ayrılıp evvela Beyoğlu'nda, 1864'de de aynı tarzda idare olunmak üzere İstanbul on dört Belediye dairesine ayrılmıştır. 1876'da hükümetin şekli değiştiği zaman Belediye idaresine de bir yenilik verilerek istenilerek Paris'i takliden dairelerin adedi yirmiyeye çıkarılmış fakat o sırada Osmanlı-Rus savaşı çıkması üzerine bunun tatbikatına geçilmemiştir. 1878'de İntihabla Belediye reisi ve azarlıının tayini usulünden vazgeçilerek ve dairelerin sayısı ona indirilip her daireye Hükümet tarafından birer müdür tayin edilmek suretiyle 1908 senesine kadar böyle idare olunmuştur. Bu tarihte Osmanlı hükümeti idare şeklini ikinci defa değiştirdiği sırada, İstanbul belediyesi yine Şehremaneti merkez olmak üzere yirmi belediye dairesine ayrılmış ancak belediye sisteminde yaşanan olumsuzluklar neticesinde 1912'de İstanbul Şehremaneti bir tek belediye sayılıp bu bir tek belediye dokuz şubeye ayrılmış ve şubelerin başına hükümetçe tayin edilir bir müdür getirilmiştir. 1930 senesine kadar İstanbul belediyesi bu şekilde idare olunduktan sonra 3 Nisan 1930 tarihli kanunun çıkarılması üzerine İstanbul şehri bir tek belediye olmak üzere on şubeye ayrılmış ayrıca Belediye reisliği kaldırılarak bu vazife maaşsız ve ücretsiz olarak İstanbul valiliğinin bünyesine verilmiştir. Osman Nuri, **Cumhuriyet ve İstanbul Mahalli İdaresi**, İstanbul, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, 1933, s. 1-2

²⁵⁷ Alpay Kabalacı, **Geçmişten Günümüze İstanbul**, İstanbul, Denizbank Yayınları, 2003

²⁵⁸ Osman Nuri, **Cumhuriyet ve İstanbul Mahalli İdaresi**, s. 80

²⁵⁹ **İslam Ansiklopedisi**, c.5/2, 1967, İstanbul, s. 1142-1144, **İstanbul Ansiklopedisi**, İstanbul, c. 4, s. 253-256, **İslam Ansiklopedisi**, c. s. 220.

ismi resmen kabul edilmiş ve “Konstantinopolis” ve “Konstantiniye” adları yasaklanmıştır.²⁶⁰

İstanbul’u Cumhuriyet kentine dönüştürme projesi ise 1930’lardan itibaren planlı bir şekilde başlayacaktır.

(1) Cumhuriyet İstanbul’unda İmar Faaliyetleri

İstanbul’un kentsel anlamda yok sayılması, 1930’ların başından itibaren Cumhuriyet yönetiminin, giderek artan bir biçimde kozmopolit “pay-i tahta” yönelmesiyle değişime başlamıştır. Bu yönelişte aşağıda daha ayrıntılı olarak ele alınacak olan, Atatürk’ün özellikle 1927 yılından sonra İstanbul’a duyduğu yakın ilgi de etken olmuştur. İlk olarak Ankara planının, uygulama süreci ve uygulama için çıkartılan özel kanunlarla, ulusal ölçekte örnek oluşturması, İstanbul için de esin kaynağı olmuştur²⁶¹

İstanbul’un kentsel yapısına müdahale etme kaygısı ve batılılaşma hareketi, Osmanlı devleti ile başlamıştır. 19. yüzyılda siyasal ve ekonomik alanda başlayan batılılaşma hareketi Osmanlı kentlerinde ve özellikle başkent İstanbul’da kentsel dönüşüm hareketini de başlatmıştır. Kentsel dönüşüm daha çok askeri ve devlet binalarının modernize edilmesi ve bölgesel planlamalar şeklinde olmuştur. Kentin batılı bir kent olması anlamında büyük bir imar hareketi yapılmamıştır. Kentsel alana müdahale kaygısı “Molke Plan” diye adlandırılan planlama önerileri dizisiyle başlamıştır. Bu plan daha çok İstanbul için mevcut bir plan çıkarılmasından ibarettir. Tanzimat’tan sonra yangın yerlerinin planlı olarak ve yeniden yanmayacak binalar yapılarak geliştirilmesi öngörülmüş ve hemen hemen her büyük yangından sonra mevzii imar planları yapılmıştır. 1854 Aksaray yangınından sonra iki harita ve mevzi imar planı İstorari adında bir İtalyan mühendise hazırlanmıştır. 1865 Hocapaşa ve 1867 Kumkapı, Ayasofya ve Mercan yangınlarından sonra bu tür planlar hazırlanmıştır. 1867 yılındaki planı Türk mühendisleri yapmıştır. Bu denemeler sonucunda 1874’te Türk mühendisler tarafından 1/500 ölçekli haritası yapılmışsa

²⁶⁰ Matran, **İstanbul Tarihi**, s. 306

²⁶¹ İpek Akpınar, “İstanbul’u (Yeniden) İnşa Etmek:1937 Henri Prost Planı”**Cumhuriyet’in Mekanları, Zamanları, İnsanları**, der: Elvan Altan Ergut ve Bilge İmamoğlu, Ankara, Dipnot Yayınları,2010, s. 111

da bu haritadan yararlanılması için 1908 Jön Türk hareketini beklemek gerekmiştir. 1908 hareketinden sonra İstanbul'un imar planının hazırlanmasında bu haritadan yararlanılmak istenildiyse de eski olan bu harita yerine yenisinin yapılması gerektiği anlaşılmıştır. 1913'te Cemil Topuzlu Paşa'nın Şehreminliği sırasında bir Alman şirketine kentin genel haritası yaptırılmıştır. Yine 1908-1917 arasında 80 büyük yangın olmuş ve bu yerlerin mevzi imar planları yapılmaya devam etmiştir. Bu sırada gerek bu planları hazırlamak gerek İstanbul'un imarının esaslarını hazırlamak için Lyon Belediyesi başmimarı Örik çağrılarak Belediye Fen İşleri müdürü tayin edilmiştir. Ancak çalışmalar Dünya Savaşı'na girilmesi dolayısıyla bir sonuca ulaşmamıştır. Cumhuriyet öncesi İstanbul'un kent planlaması için yapılanlar, diğer kentler için yapılanlar hakkında da fikir vermektedir. Diğer Osmanlı kentlerinde de 19. yüzyılda yerli ve yabancı askeri mühendisler tarafında yapılan planlar vardır. Bu planlar üzerinde yol düzenlemeleri kararlarını yansıtan bazı çizimler yapılmıştır. Cumhuriyet yönetimine Osmanlı İmparatorluğu'ndan bu tür imar planı alışkanlığı ya da birikimi devredilmiştir. Batı Anadolu'da 1923-1924 yıllarında yapılan planlar yol istikameti planlarıdır. Bu planlar daha çok harita mühendisleri tarafından yapılmıştır denilebilir. 1928 yılında Herman Jansen'e yaptırılan imar planından sonra ve 1930 yılında Belediyeler Kanunu her belediyeyi kentin haritasını ve imar planını yaptırmakta zorunlu tutmasına rağmen, yapılan planların sayısında hızlı bir artış görülmemektedir.²⁶² Cumhuriyet idaresi ilk onbeş sene İstanbul'da büyük ölçekli imar hareketi başlatmamıştır.

1930'ların ilk yılları bazı bürokratik girişimlerin de başlangıcı olmuştur. Yeni belediye yasasının çıkartılmasıyla birlikte 1930'da Şehremaneti kaldırılmış ve İstanbul'da belediye başkanı ile valinin görevleri birleştirilmiştir . Böylece kent, merkezi hükümetin doğrudan denetimi altına girmiştir. Cumhuriyet döneminde İstanbul'un planlaması ile ilgili ilk çabaların başlangıç tarihi 1933 yılı olmuştur. 1933'te üç kent planlamacısının ülkeye çağrılmasıyla yeni bir planlama dönemi başlamıştır. Bu plancılardan Alfred Agache Rio de Janerio master planını hazırlamış, H. Lambert Paris, New York ve Chicago kent planlarıyla ilgilenmiş, Hermann Elgoetz de Essen planını yapmıştı. Her üç plancı da İstanbul'un

²⁶² İlhan Tekeli, "19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü", **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, ed: Paul Dumont, François Georgeon, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 24; : Zeynep Çelik, **19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s. 41-68; Gül, **a.g.e.**, s. 30-39

gelişimine ilişkin öneriler sunmuştur. Bunların arasında seçilen Hermann Elgoetz'ün önerisi, kentin sonraki gelişiminin temelini oluşturmuştur. Elgoetz'in raporu, büyük tarihsel kentlerle ilgi o sırada geçerli düşünceleri özetlemektedir. Hermann Elgoetz'in yaklaşımı kısmen işlevsel kısmen de simgeseldir. Ülke savaştan henüz çıkmanın bunalımında olduğundan Elgoetz'ün ileriye dönük düşünceleri oldukça sınırlıdır. Plan daha çok kentin tarihsel dokusunun korunmasına yönelik olarak kurgulanmıştır. Söz konusu raporların genel düzeyde ve özellikle de ulaşım sorunlarına yönelik olduğu görülmektedir. İstanbul'un planlaması üzerine Cumhuriyet döneminde yapılmış bu ilk çalışmanın sonuçlarının yeterli görülmemesi üzerine, 1935'de Alman şehirci İng Martin Wagner İstanbul planlamasını yapması için davet edilmiş; ancak, hazırladığı rapor yeterli görülmemiş ve kabul edilmemiştir. Ankara hükümeti 1933 ve 1936'daki kalkınma planları içinde İstanbul'a öncelik tanımamıştır.²⁶³

Ulus devletin oluşum sürecinde İstanbul'un modernleşmesi amacına yönelik olarak diğer bir master planı hazırlanmak üzere, Fransız kent tasarımcısı Henri Prost 1936'da Atatürk tarafından Türkiye'ye davet edilmiş, dönemde yapılanma sürecinde görev alan 150 mimardan biridir. Prost, Atatürk'ün "daha modern, hijyenik ve güzel" bir İstanbul için iyi bir eğitim almış, deneyimli bir kariyere sahip, batı ve doğu kentsel dokusuna hakim, farklı kültürlerle aşina, önceden İstanbul ve Türkiye'yi bilen bir tasarımcıya en uygun aday olmuştur. 1936'da İstanbul Belediyesi, Paris Şehircilik Enstitüsü öğretim üyelerinden Prof. Henri Prost'u İstanbul'un planlama çalışmalarını yönetmek üzere davet etmiştir. Prost 1936'dan 1950'ye kadar, İstanbul Belediyesi İmar Müdürlüğü'nde şehircilik uzmanı olarak çalışmıştır.²⁶⁴ Kentin ilk master planı 1937'de teslim edilmiştir. Planda işlevsel zonları, "güzelleştirme" temasıyla birbirine bağlayan, görsel açıdan güçlü bir yol şebekesinden oluşan bir tasarım önermiştir. Batı Avrupa kentlerini anımsatan geniş bulvarlarla ve güçlü bir görsel imajla kurgulayan kentsel tasarım, 1950'ye kadar kısım kısım uygulanmıştır. İstanbul'un kentsel dönüşümü ülkenin siyasal yapısının 1950 yılında değişimiyle paralel olarak hızlanmıştır.²⁶⁵

²⁶³ Kuban, **İstanbul Bir Kent Tarihi**, s. 384; **Cumhuriyet Dönemi İstanbul Planlama Raporları (1934-1995)**, der: Şener Özer, İstanbul, TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi, 2007, s. 7-8

²⁶⁴ **Cumhuriyet Dönemi İstanbul Planlama Raporları (1934-1995)**, s. 7-8

²⁶⁵ İlhan Tekeli, "Yönetim Kararlarında Ankara-İstanbul", **İstanbul**, sayı:27, 1998, s. 88-90; Kuban, **İstanbul Bir Kent Tarihi**, s. 385; Akpınar, **a.g.m**, s. 107; Gül, **a.g.e** s. 96-112

Prost planının İstanbul tasarımında ön planda yer alan “escape libres” (serbest alanlar), Cumhuriyet’in kentsel alan ve kamusal alan yaklaşımı konusunda önemli ip uçları sunmaktadır. Yani ideolojik açıdan : İstanbul planının, Ankara Jansen planıyla eşdeğer olduğu yönünde veri sağlamaktadır. Bu anlamda İstanbul’un Prost planının, Ankara Jansen planı gibi, Türk toplumunu “sekülerleştirme” hedefini içerdiği savunulabilir. Bu çerçevede de “escape libres”in yer aldığı Prost planının, ulus devletin hukuki, idari, kültürel reformlarını kentsel alanda temsil ettiği, böylece milli kimliğin oluşum sürecinde, Türk ulus devletinin “sekülerleştiği”, reformlarına güçlü bir fiziksel ve görsel platform oluşturduğu öne sürülebilir.²⁶⁶

Porst İstanbul’un imar planını hazırlarken şu esasları göz önünde tutmuştu.

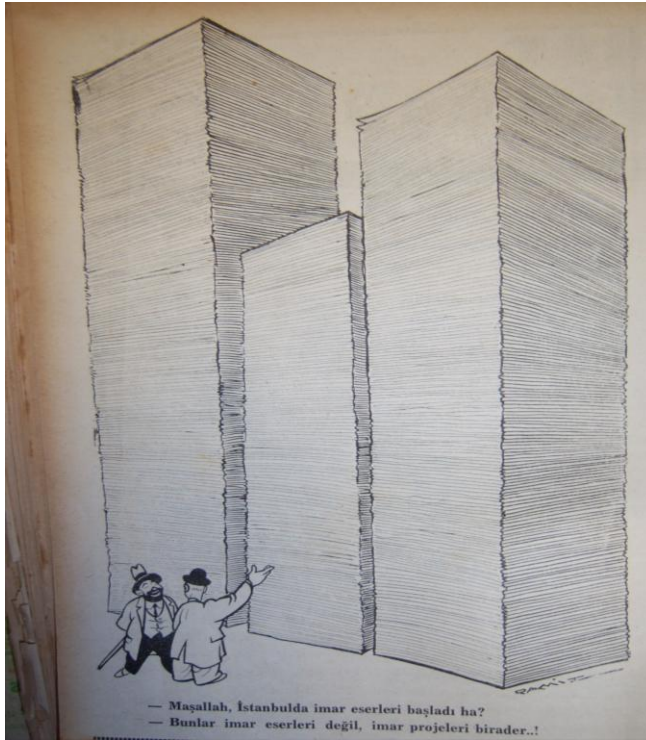
- 1) Şehir kıymetli esas zinetlerini teşkil eden ve her biri başlı başına değer biçilmez bir hazine olan milli ve tarihi abidelerin etrafı zevksiz bir takım binalarla salıdır. Bu çirkin manzaralı binaları kaldırarak abideleri meydana çıkarmak ve bunların etrafını tanzim etmek
- 2) Mevcut yolların bir kısmı, şehrin sahasına, iktisadi ve coğrafi verilerine uygun değildir. bunları ıslah ve tanzim etmek , yeni caddeler açmak.
- 3) Şehirde dar sokaklarda, sağlık ve estetik kaidelerine aykırı bir tarzda, üstüste yapılmış ve birbirine abanmış, hava ve ziya almaz gayri sıhhi mahalleler vardır. Bunları hava ve nefes alabilecek, güneş görebilecek bir hale getirmek, çocuklara oyun ve hareket imkanları sağlamak üzere geniş sahalar ayırmak, bu sahaları, yerine göre, çocuk bahçesi, park ve spor meydanları halinde tanzim etmek
- 4) Şehir hayatına daha sıhhi daha iktisadi, daha rasyonel bir cereyan vermek için, İstanbul’u imkanların müsaade ettiği kadar, iskan, ticaret, sanayi vesaire bölgelerine ayırmak
- 5) İstanbul’un ayrı ayrı kıymeti haiz hususiyetlerini muhafaza etmek ve bunları inkişaf ettirmek, bütün tarihi Türk eserlerini kıymetlendirmek
- 6) Bütün imar ve tanzim hareketlerinde İstanbul’u dünyada eşi bulunmayan bir şehir haline getirmiş olan, o fevkalade güzel silueti muhafaza etmek²⁶⁷

²⁶⁶ Akpınar, **a.g.m**, s. 109; Gül, **a.g.e**, s. 96-112

²⁶⁷ **Cumhuriyet Devrinde İstanbul**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1949; Akpınar, **a.g.m**, s. 110

Bu itibarla, 1938 yılı, Cumhuriyet devrinde İstanbul'un imarına ve kalkınmasına başlangıç olarak kabul edilebilir. 1938 yılından sonra Lütfi Kırdar İstanbul Valiliğine ve Belediye Başkanlığına getirilmiştir. İstanbul'un yakın tarihi içinde Lütfi Kırdar'ın belediye başkanlığı ve valiliği bir yeniden inşa dönemi olmuştur. Kırdar, Prost'un planını uygulamaya başlamış, Eminönü Meydanı dahil bir dizi meydan düzenlenmiştir. Önemli kamu yapıları, Açık Hava Tiyatrosu, Stadyum, Opera, Radyo Evi, Taksim Gazinosu, Sergi Sarayı, birçok okul ve hastane açılmıştır. Fen Edebiyet Fakültesi, İstanbul Teknik Üniversitesi açılmıştır. Bu yapılar bugün hala İstanbul'un kültürel altyapısı ile kentsel görünümünü oluşturmaktadır. Kanalizasyon sistemi, Boğaz sahil yolu düzenlenmiştir. Eski anıtların onarımı yeniden canlandırılmış, büyük saray bahçeleri açık parklara dönüştürülmüştür.²⁶⁸

Dönemde İstanbul'un imarının proje dahilinde başlaması **Akbaba** dergisinde de ele alınmıştır. Karikatürde İstanbul'un imarında kullanılacak projelerin sayısı eleştirilmiştir.

-Maşallah, İstanbul'da imar eserleri başladı ha?
-Bunlar imar eserleri değil, imar projeleri birader...!
Resim II: 26 Teşrin-i Evvel 1935, **Akbaba**, sayı: 94, s. 1

²⁶⁸ Doğan Kuban, "Terk Edilen Başkent (1923-1950)", **İstanbul Kent Tarihi (Bizantion-Konstantinapolis-İstanbul)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000,s. 383; Akpınar, **a.g.m** s. 115; Gül, **a.g.e**, s. 97

Cumhuriyet'in İstanbul'unun yeniden kurgulanmasında simgesel açıdan en önemli hareket, Sultanahmet meydanında yapılan dönüşümdür. Osmanlı devletinin temsil mekanı olan İmparatorluğu ve İmparator'u temsil ettiği için simgesel olarak ilahi-kutsal mekanı olan Sultanahmet, Cumhuriyet döneminde arkeoloji parkı ve açık müze haline getirilmiştir. Bu hareket yeni Cumhuriyet için yeni bir anlam taşımaktadır. İstanbul'un yeni çehresini destekleyen bir kültür ve turizm mekanı haline dönüşmesini sağlayacak bir harekettir. Cumhuriyet döneminde düzenlenen Sultanahmet, küçülen ve ulusal bir kent görünümüne bürünen İstanbul'un simgesel olarak tek uluslar üstü, sınırları aşan küresel mekanı olmuştur.²⁶⁹

(2) Atatürk ve İstanbul

1930'lu yıllarda İstanbul'un yeniden Cumhuriyet kadrolarınca dikkate alınmasında Atatürk'ün özellikle 1927 yılından sonra şehre duyduğu büyük ilginin etkili olduğu söylenebilir. Atatürk'le İstanbul arasındaki ilişki üç aşamada gerçekleşmiştir: Atatürk'ün öğrenimini ve askerlik kariyerini tamamladığı ilk dönem (1899-1919), Atatürk'ün önderliğindeki Kuvay-ı Milliye ve Cumhuriyet yönetimiyle İstanbul'daki saltanat yönetimi ve eski payitaht kurumları arasındaki kırılganlık dönemi (1919-1924), Atatürk'ün yakın ilgisiyle İstanbul'un Türkiye'nin kültür, sanat, spor, turizm merkezi olması çabalarının öne çıktığı son dönem (1924-1938). Atatürk ve İstanbul arasındaki ilişkide ilk iki dönem ikinci bölümde yer almıştır. İstanbul'a Atatürk'ün yakın ilgisinin başlaması, 1 Temmuz 1927'de ilk defa şehre gelişle başlamıştır. Kentin yakın tarihinde saptanan ve halkın yediden yetmişe içten katılımıyla gerçekleşen iki büyük törenden birincisi Atatürk'ün İstanbul'a bu ilk resmi ziyareti, ikincisi ise 1938'de ölümünü izleyen günlerdeki cenaze törenleridir. Atatürk kente ilk gelişinde, gezintiler yapmış, vilayeti ve belediyeyi ziyaret etmiş ve yaya olarak halkın arasına karışmıştır. Halkın arasında katılması, Padişahları görkemli Cuma selamlıklarında ulaşılmaz, kutsal ve insanüstü görmeye alışmış İstanbullular için Atatürk'e büyük bir sevginin oluşmasını sağlamıştır. 5 Haziran-14 Eylül 1928 tarihleri arasındaki Atatürk'ün ikinci İstanbul yaz tatili, Cumhuriyet döneminin en

²⁶⁹ Berin F. Gür. "Arşivsel Mekan: Sultanahmet Meydanı ve Yakın Çevresi", **Cumhuriyet'in Mekanları, Zamanları, İnsanları**, der: Elvan Altan Ergut ve Bilge İmamoğlu, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010, s. 78

kalıcı ve köklü yeniliklerinden Harf Devrimine tanık olmuştur. Atatürk 6 Ağustos-30 Eylül 1929'daki gelişinde kentin sorunlarıyla özellikle İstanbul'un imarı, kültürü ve sanatı ile yakından ilgilenmiştir. Atatürk İstanbul'un, tarihsel ve kültürel zenginlikleriyle korunmaya alınmış sadece Türkiye'nin değil, Balkanların ve Ortadoğu'nun çok yönlü bir kültür merkezi konumuna getirilmesini istemiştir. 1938 yılında da İstanbul Dolmabahçe'de vefat etmiştir. 1927-1938 yılları arasında Atatürk İstanbul'un mekansal dönüşümüyle bizzat ilgilenmiş, batılı planlamacılarla şehrin yeniden oluşturulmasında büyük etkileri olmuştur.²⁷⁰

Her ne kadar 1923-1945 arası dönemde İstanbul, dışlanan bir kent olmuş olsa da, Cumhuriyet'in gelişmiş kentlerinden biri olmaya devam etmiştir. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında İstanbul ülkenin nüfusça en büyük kenti olmayı sürdürmüştür. İthalat limanı ve ticaret işlevi görevlerinin yanında kent tüm Anadolu'ya yayılan günlük gazetelerin yayın merkezi konumunu devam ettirmiştir. Sivil ve askeri kurumlar, üniversiteler, tiyatrolar, özel okullar, vb gibi çok önemli sosyal alt yapılara sahip olması dolayısıyla da bir kültür merkezi olmayı sürdürmüştür.²⁷¹

2) "Yapay" Ankara Karşısında "Hakiki" İstanbul²⁷²

Ankara'nın İstanbul'dan kopuş süreci 1920 yılında TBMM'nin açılışıyla başlar ve akabinde her iki tarafın da ivme kazandığı bir hızla tamamlanır.²⁷³ 1920 yılında önce fiili ve daha sonra resmi olarak başkent olan Ankara ile Osmanlı

²⁷⁰ Niyazi Ahmet Banoğlu, **Atatürk'ün İstanbul'daki Hayatı 1933-1937**, 1-2, İstanbul, Büyük İstanbul Derneği, 1974; Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, 1-3, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1999, Sadi Borak, **Atatürk ve İstanbul**, İstanbul, Otomobil Kurumu Yayınları 1983, Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Ankara, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1988.

²⁷¹ Hande Suher, "Planlama", c. 6, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 1994, s. 266

²⁷² Meltem Ahıska, ""Yapay" Ankara Karşısında "Hakiki" İstanbul: İstanbul Üzerinden Ankara", **İstanbul Dergisi**, sayı: 36, Ocak 2001, s-51-53

²⁷³ Kreiser, **a.g.e.**, s. 185

İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul arasında başlayan farklılık ve çatışma, Klinghardt'ın da belirttiği gibi, daha ilk dönemden itibaren belirgin olmuştur.²⁷⁴

Bu çatışmanın temelinde; bir çok etken olsa da eski başkent İstanbul'un tarihsel konumu en temel faktör olarak sayılabilir. Osmanlı da tıpkı Bizans gibi bir başkent imparatorluğu olmuştur. Bunun sebebi, imparatorluğun bütün artık ürününün İstanbul'da yoğunlaşmasını sağlayacak bir düzenin varlığıdır. İstanbul, ihtişamını diğer kentlerin sönük kalmasıyla üretmiştir. Dikkat edilmesi gereken nokta, İstanbul'un hayranlık uyandıran tarihsel mirasının arkasında Anadolu ve Rumeli'nin az gelişmiş bir bölge olarak kalmış olmasıdır. Bu süreçte Ankara da, sof ticaretinin merkezi olmasına rağmen, imparatorluğun başkenti lehine dayattığı bir tekelci tutumun sonucu olarak, hiçbir zaman bir dünya kenti haline gelememiş, bir taşra merkezi olmaktan öteye geçememiştir.²⁷⁵ Bu sebeple Ankara; bir imparatorluğun varoluşunun nedeni olan kentin, bu besleyici gövdeyi kaybetmesinden sonra, eskiye bir itiraz olarak kurulmuştur. Daha önce ayrıntıları ile ele alındığı gibi, başkentin Anadolu içlerindeki bir bozkıra taşınması sadece güvenlik amacıyla olmamıştır. İstanbul'a karşı bir cins "intikam" olan Ankara, İstanbul'un bütün tarihinin özetinin tersine düzenli bir şehir olarak tasarlanmıştır.²⁷⁶

Cumhuriyet'in kurucuları bu sebeplerle "hakiki" İstanbul karşısına "yapay" Ankara'yı çıkarmışlardır. "Seçkinler", önlerine koydukları modernleşme ideallerini gerçekleştirmek için "sıfırdan" kurabilecekleri bir yer seçmişlerdir. Bunun askeri olduğu kadar, stratejik bir anlamı da olmuştur. Halide Edip'in deyişiyle bunun anlamı "Anadolu'ya medeniyet taşımak"tır.²⁷⁷

Çağlar Keyder, iki şehir arasındaki karşıtlığa benzer karşıtlıkların tarih boyunca olduğundan bahsetmiştir. 1789 Devrimi'nden sonra Jironenler ile Jacobenler'in çatışmasının bir anlamda, Bordeaux ve Paris'in çelişkisi olduğunu düşünmektedir. Jacobenler Paris merkezli bir ulus devlet tasarlamışlardır. Jironenler ise, daha

²⁷⁴ Karl Klinghardt, **Ankara-İstanbul Arası İktidar Kavgası**, çev: Eşref Özbilen, İstanbul, Profil Yayıncılık, 2007, s. 176

²⁷⁵ Mehmet Ali Kılıçbay, **Şehirler ve Kentler**, İstanbul, İmge Yayınları, 2000, s. 95

²⁷⁶ Kılıçbay, **Şehirler ve Kentler**, s. 95

²⁷⁷ Ahıska, **a.g.m**, s-51-53

liberal, Bordeaux'in o zamana kadar somutlaştırdığı ticaret ve piyasa mantığına uygun bir sistem yerleşmesini tercih etmişlerdir.²⁷⁸

Karşıtlıkların en temel noktasında -Ankara'yı İstanbul'un kurmuş olması gerçeğinden yola çıkarak- öyle bir şehir tasarlanmıştır ki; İstanbul'un ve onun tarafından temsil edilen Osmanlı zihniyetinin tersi olan her şeyin var olması sağlanmak istemiştir.²⁷⁹ Ancak İstanbul'un etkisi özellikle Cumhuriyet'in ilk Ankara'sına hakim olmuştur. İstanbullular Ankara'larını, kendilerine göre oluşturmuşlardır. Mecliste ülkeyi yönetmişler, Ankara Palas'ta kalmışlar ve İstanbul'la bağlantılarını koparmamışlardır. Ankara, İstanbul'un gölgesinde kendine özgü Ankaralı türünü üretmiştir. İstanbul'un siyasal adamını, Cumhuriyet'in ve Ankara'nın sunduğu yeni koşullar içinde, bir kez daha ve farklı bir boyutta yeniden inşa etmiştir.²⁸⁰

Yeni Ankara'nın inşası büyük umutlar ve planlı bir proje ile başlamış olsa da ilerleyen dönemlerde sekteye uğramıştır. Daha önce ifade edildiği gibi; bir başkentin imarının sadece şehri alt ve üst yapılara kavuşturan teknik bir süreç olmayıp imar sürecinin özellikle bir plan çerçevesinde başlatılması, her şeyden önce, siyasal bir tercih olmuştur. Dünya deneyimlerine bakıldığında başkentlerin ülke yöneticilerinin "hayat görüşlerinin" simgesi olmak üzere kuruldukları görülmüştür. Ankara da çizim masasında şekillenmiş örneklerden biri olmuştur. Özellikle 1929-1939 dönemi Ankara'nın imarının en önemli aşaması olmuştur. Bu dönem, aynı zamanda Atatürk'ün Karizmatik Lider ve Tek Parti döneminin hakim olmaya başladığı bir dönem olmuştur. Ekonomik kalkınmadaki merkezileşme ve birinci kalkınma planı, planlı kalkınmayı başlatmıştır. Ancak "Ankara'nın imarı" beklenenin tersine; asra spekülasyonları, imar için ayrılan bütçenin amacının dışında kullanılması, atıl bürokrasi ve ekonomik durgunluk yüzünden beklenenin tersine başarıya ulaşamamıştır.²⁸¹ Dünyada ve Türkiye'de etkisini sürdüren ekonomik bunalıma rağmen, devlet politikasında Ankara'nın imarı önde tutulmuşsa da; ilk dönemden itibaren planın dışına çıkmış, planın onayından 7 yıl sonra planlı gelişmenin büyük savunucusu Atatürk'ün de ölmesiyle kırılma noktasına erişilmiştir.

²⁷⁸ Keyder "Dünya Kenti Ulus-devlete karşı"; 72

²⁷⁹ Kılıçbay, **Şehirler ve Kentler**, s. 94

²⁸⁰ **A,y**, s. 84

²⁸¹ Tankut, **a.g.e** s. 15; Atay, **a.g.e**, s.380; Doğan Avcı, **Türkiye'nin Düzeni**, s.284-285

1939 yılında Hermann Jansen on yıldır plancılık ve danışmanlık yaptığı Ankara imarındaki görevinden uzaklaştırılmıştır. Bunu izleyen savaş yıllarında da imar hareketleri durgunluk noktasına gelmiştir.²⁸²

Kısacası; Ankara'nın imarı; 1930'ların yetersiz kaynakları ve özellikle de inşaat sektörünün zayıflığı ve uygulanan yanlış politikalar yüzünden; özlü bir konut, şehircilik ve rasyonel bina üretim programını, yani modernist ütopyayı, günlük yaşam politikalarında halk kitlelerini söz sahibi kılmayı amaçlayan demokratikleştirici vizyonunun asıl temelini, olanaksız kılmıştır. Mekansal anlamda büyük dönüşümler için 1950'li yılları beklemek gerekecektir.²⁸³

Bununla birlikte, Ankara başkent ilan edilip, İstanbul'un bin yılları aşan "daima"²⁸⁴ başkent olma süreci 13 Ekim 1923 günü Türkiye Cumhuriyeti devleti tarafından sona erdirilmiş olsa da, bir çok alanda başkentliği elinde tutmuştur. Türkiye'nin basın başkenti, yayın başkenti, kültür başkenti, ekonomi başkenti, Ankara değil İstanbul olmuştur. Ankara'daki siyasi güçlerin birçok kararı, "İstanbul'un nabzını yoklamadan" İstanbul'a rağmen alamamaktadır. Yine dünyada Türkiye Cumhuriyeti'nin imajıyla yarışan kent Ankara değil, İstanbul olmuştur.²⁸⁵ İstanbul 1923'te kurulan bugünkü yeni Cumhuriyet'e siyasi başkent olmamışsa da, ekonomik merkez olma özelliğini sürdürmüştür.²⁸⁶ Feroz Ahmad'in tabiriyle, Ankara Washington iken İstanbul Türkiye Cumhuriyeti'nin New York'u olmuştur.²⁸⁷

İstanbul karşısında her zaman "yapay" kalan Ankara'nın istenilen düzeyde bir başkent olamamasında en önemli faktör; Ankara'yı "boş bir kağıda yazılan bir proje" olarak görmek olmuştur: Ahıska bunu üç temel nokta üzerinden açıklamıştır:

- 1) Ankara milletin anıtı, yani milleti temsil eden bir mekan olarak her zaman kendi dışına referansla üretilmiştir. Bu referans çoğu kez batı ve Türkiye içinde batıyı temsil eden İstanbul olmuştur. Referansın esas gücü

²⁸² Nalbantoğlu, **a.g.e.**, s: 260, Yavuz, "Cumhuriyet Dönemi Ankara'sında Mimari Biçim Endişesi", s. 26-43, Yavuz, "1923-1940 Arasında Ankara'da Mimari, ", s.26-43 ve 201-209; I Tankut, **a.g.e.**, s. 17

²⁸³ Bozdoğan, "Türk Mimari Kültüründe Modernizm: Genel Bir Bakış", s. 125

²⁸⁴ Ahmet Hamdi Tampınar, **Beş Şehir**, İstanbul Yapı Kredi Yayınları, 2005; s. 149-200

²⁸⁵ Gürhan Tümer, "Bir Başkent Daima Başkenttir", **İstanbul Dergisi**, 1998, s.27

²⁸⁶ Mustafa Sönmez "10 Boyutuyla 2000 İstanbul'u.", **İstanbul Dergisi**, sayı: 36, Ocak 2001, s-73 ; Gül, **a.g.e.**, s. 90

²⁸⁷ Feroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1999

İstanbul'un karmaşalığı ve yabancılığı karşısında Ankara'nın milli saflığını vurgulamak olsa da, batı ile kıyas hep bir boşluk ve yetersizlik getirmiştir.

- 2) İstanbul kıyasıyla oluşan boşluk milliyetçi proje fikrini üretmiş ve desteklemiştir. Ankara'nın bir boşluk üzerine kurulduğu fikri milli tarihin sıfır noktası olmuştur. Oysa, Ankara'da başkent olmadan önce de zaten bir hayat vardır. Ankara boş bir çöl değildir.
- 3) Ankara'nın toplumsal bir mekan olarak üretilmesinde ekonomik (toprak, emek ve meta piyasaları içinde çerçevesinde belirlenen hareketler) ve politik (Ankara'nın politik bir merkez olarak kendi dışı üzerinde hakimiyetini kurmaya çalışan iletişim ve yönetim teknikleri) dinamikler de etkili olmuştur. Ankara'nın milli söylem içindeki temsili her iki süreci de belirlemese bile etkilemiştir.²⁸⁸

Süreç içinde Ankara, Türkiye'nin bölgesel işbölümü içinde, bir üretim merkezi olmaktan çok, ülke çapındaki ekonomik, sosyal ve siyasal yenide üretimin zeminini hazırlayan "hizmet" in üretildiği bir başkent olmuştur.²⁸⁹ Ankara Türk Burjuvazisinin ve modernizminin yarattığı ve o nedenle de yaratamadığı bir kent olmuştur. Düşlerin, hayal ve inançların kurduğu bir kenttir. Ankara Türk edebiyatında tek ütopya kent olarak ele alınmıştır. Ancak ütopya bitince ütopya kent kavramı da bitmiştir.²⁹⁰ Ankara'nın ekonomik bir güç haline dönüştüremediği burjuvazisi, onu burjuvazisi olmayan bir başkent haline dönüştürmüş, ulus-devleti dünya karşısında temsil etme gücü de sınırlı kalmıştır. Nitekim çok partili döneme geçiş, küreselleşme ve güç dengelerinin değişmesi, İstanbul'u yeniden "dünya şehri" olarak sahneye çıkarmış ve Türkiye Cumhuriyeti'ni dünya karşısında temsil eden şehir İstanbul olmuştur.²⁹¹

Ankara, bir taraftan, yeni ulusun mekansal kimliğinin; modernizmin, düzenin, sakinliğin simgesi olarak kabul edilirken, İstanbul taraftarları ve sevenleri için ise;

²⁸⁸ Ahıska, **a.g.m**, s-51-53

²⁸⁹ Mustafa Sönmez "Bir Ücretli Kenti: Ankara", **İstanbul Dergisi**, sayı: 36, Ocak 2001, s-96

²⁹⁰ Hasan Bülent Kahraman "Ankara, bir şeyler..", **İstanbul Dergisi**, sayı: 36, Ocak 2001, s-63-64

²⁹¹ Keyder "Dünya Kenti Ulus-devlete karşı"; s. 95

Yahya Kemal'in deyişiiyle en güzel yanı "İstanbul'a dönüşü"²⁹² olan bir şehir olarak kalmıştır.

²⁹² Metin Çulhaoğlu, "YK'lere (Yahya Kemal ve Yakup Kadri) Soldan Nasıl Yaklaşılabilir?", **İki Şehrin Hikayesi-Ankara- İstanbul Çatışması**, der: Seyfi Öngider, İstanbul, Aykırı Yayıncılık, 2003, s. 75

SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşaması, 1923 yılında başlayıp 1927'de Mustafa Kemal tarafından Nutuk'un okunduğu, üçüncü meclis döneminin açılmasıyla sona ermiş ve bundan sonraki dönem yeni kurulan rejimin pekiştirildiği dönem olmuştur. Dolayısıyla Ankara'nın başkent olarak inşa edilmiş sürecini de bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti'nde bundan böyle başkent, payitayt (padişahın tahtının olduğu yer) değil; makarr (karar merkezi) ve Millet Meclisi'nin olduğu yerdir. Yeni siyasal sistemin merkezi artık "halkın" olduğu Anadolu'dadır. Çağdaşlaşma modelinin kozmopolit İstanbul'da gerçekleştirilemeyeceği düşünüldüğünden, aydınlanmış bir ulus devlete yeni bir başkent yaratılmak istenmiştir. Batılılaşmanın aşırı olmayan, milli ahlakı sahiplenen şekli Ankara'da simgeleştirilmeye başlanmıştır. Dolayısıyla Ankara'nın başkent olarak ilanı eski yönetime karşı yapılan en önemli simgesel reform hareketlerinden biri olmuştur. Böylelikle ulus devletin mekan politikasının da uygulandığı bir merkez konumuna gelmesi şaşkıncı olmayacaktır. Yeni başkent toplumsal anlamda da yeni ulusun simgesi haline gelecektir. Nitekim iktidar kadroları da Cumhuriyet'in ilanının ardından yeni başkentini mekansal ve toplumsal anlamda bir okul olarak görmüş, yeni rejimin başarısı yeni başkent oluşumuyla eşdeğer tutulmuştur. Ancak gösterilen tüm çabalar birçok aksaklığı da beraberinde getirmiştir.

Yeni iktidarın tüm çabalarına karşın göz ardı edilemeyecek biçimde Ankara, İstanbul'a "rağmen" başkent olmuş bir kenttir. İstanbul'un bu dönemdeki konumu da bunun mümkün olmasına yardımcı olmuştur. Nitekim kent, 600 yıllık "Payitaht-ı Saltanat-ı Seniye, Makarr-ı Hilafet-i İslamiye, Merkez-i Hükümet-i Osmaniye", eski ihtişamını kaybetmiş; kozmopolit yaşam sona ermiş, işgalin ardından perişan ve yorgun, Ankara'nın başkentliğini gölgelemekten oldukça uzaktır.

İstanbul, 600 yılının en karanlık dönemini yaşarken, Milli Mücadelenin ilk döneminden itibaren Anadolu topraklarını işgalden kurtarmak için bir araya gelmiş kadrolar tarafından yönetilen Ankara ise bir taşra kasabası görünümünde olsa da işgal edilmemiş bir karargah merkezi konumunu korumaktadır. Nitekim Ankara'nın başkent olma gerekliliğini savunanlar tarafından ileri sürülen bir argüman da, kararın fiili şartların yarattığı bir zorunluluk olduğudur. Gerçekte ise bu karar ilerleyen yıllarda daha fazla göz önüne çıkacak olan eski ve yeni iktidar kadrolarının çatışmalarının sembolü haline dönüşecektir.

Bu seçimle simgeleştirilmek istenen başkent olarak Ankara'nın, dışa açık, kozmopolit ve Osmanlılık imgesi ile bütünleşmiş İstanbul'dan farklı olarak İç Anadolu'da kendi başına devrimci ve anti-emperyalist bir niteliğe sahip olmasıdır. Bu hareket yeni iktidar için önemlidir. Nitekim demiryollarının millileştirilerek, Ankara merkezli hale getirilmesi de bu bağlamda değerlendirilmesi gereken stratejik bir karardır.¹

Burada dikkat edilmesi gereken husus, yeni siyasal sistemin anti-emperyalist ve Türk kimliğine yaptığı vurguya rağmen kendisini simgeleştirdiği Ankara'nın imarını yabancı mimarlara bırakmasıdır. Dönemin mimari alandaki etkinliğine bakıldığında; 1929 yılında Jansen planının onaylanıp uygulanmaya girmesiyle Ankara'nın fiziksel görünümündeki değişim hız kazanmıştır. 1928-1938 yılları arasında Jansen planının büyük bölümü gerçekleştirilmiştir. Dünyada ve Türkiye'de etkisini sürdüren ekonomik bunalıma rağmen devlet büyük fedakarlıklardan kaçınmamış ve Ankara imarını önde tutmuştur. Bu dönem aynı zamanda Cumhuriyet belediyeçiliğinin görüş geliştirdiği yıllar olmuştur. Yine de bütün bu güvence ve olumlu verilere rağmen, en planlı dönemde plandan sapılmış, 7 yıl sonra gelişmenin büyük savunucusu Atatürk'ün ölümüyle de kırılma noktasına erişmiştir. 1939 yılında Hermann Jansen on yıldır plancılık ve danışmanlık yaptığı Ankara imarındaki

¹ İlhan Tekeli, **Cumhuriyet'in Belediyecilik Öyküsü (1923-1990)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınlar, İstanbul, 2009, s. 33; H. Çağatay Keskinok, **Kentleşme Siyasetleri**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2006, s. 27

görevinden uzaklaştırılmış, bunu izleyen savaş yıllarında da yapılaşma yavaşlamış ve plandan uzaklaşmıştır.²

Bununla birlikte Ankara sadece yeni ulus devletinin mekansal politikasının değil aynı zamanda ideal vatandaşının da yetişeceği bir okuldur. Cumhuriyet'in modernleşme ve batılılaşma hedefinin pratiğe döküldüğü bir gündelik hayat yaratılmaya çalışılmış, ulus devletinin hayali bir cemaat olarak kurgulanmasını kolaylaştıracak homojen bir nüfus oluşturulmak istenmiştir. Kentte kamusal alanlarda oluşacak birliktelikler, rutinler ve etkileşimlerle toplumsal hayat yeniden yaratılmak ve bir arada tutulmak istenmiştir.

Burada dikkat edilmesi gereken nokta burjuva kimliğinin ve yaşam tarzının inşa edileceği zemin olarak imgelenen modern hayat tarzını üretecek ve yerleştirecek olan kullanıcı grubu aslen İstanbul'dan gelen, batılı yaşam tarzını benimsemiş, hatta çoğu Avrupa'da eğitim görmüş genç kuşak Osmanlı aileleri olmasıdır.³ Bu grup hem ulusal burjuvazinin ilk çekirdeğini oluşturmuş, hem de modern yaşam tarzının taşıyıcı öznesi olmuştur. Bu kadro Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde Ankara'ya gelen idealist "İstanbulcular" ve bir iş/mevki sahibi olmak isteyen "zoraki Ankaralılar"dan oluşmuş ve yerli halk tarafından yadırganarak yerel tabirle "yaban" olarak adlandırılmıştır.⁴ Bununla birlikte söz konusu sınıf, devletten bağımsız bir sivil toplum olarak değil; devlete bağlı-bağımlı bir sınıf konumunda kalmıştır.

Özetle, sivil ve resmi mimarisinde, sosyal yaşantısında gelenekselden kaçan tümüyle modern, işlevsel ve batılı bir imaj yaratma çabasıyla, "İstanbulcu" sakinlerinin çoğu için bile yenilik olan apartman hayatı, Noel partileri, danslık oyun alanları, klasik batı müziği konserleri, kübik üsluplu resmi binaları, at yarışları ile Ankara yeni ulus devletinin simgeleştiği bir başkent olarak kurgulanmak istenmiştir.⁵

² Tekeli, **Cumhuriyet'in Belediyecilik Öyküsü (1923-1990)**, s. 54;

³ Gülsüm Nalbantoğlu, "1928-1946 Döneminde Ankara'da Yapılan Konutların Mimari Değerlendirilmesi", **Tarih İçinde Ankara**, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, Ankara, 1984, s. 259

⁴ L. Funda Şenol Cantek, "**Yaban**"lar ve Yerliler: **Başkent Olma Sürecinde Ankara**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 160

⁵ Cantek, **a.g.e.**, s. 89

Ancak bu oluşum çabasında rakipsiz kalmasının mümkün olamayacağı, yukarıda da belirtildiği gibi, kısa zaman içinde ortaya çıkmıştır. Onun karşısında imparatorlukların başkenti İstanbul vardır. Nitekim Milli Mücadele dönemi ile başlayan Ankara-İstanbul çatışması Cumhuriyet tarihi boyunca da devam etmiştir.

Ankara, ısrarla karşıtıyla tanımlandığından İstanbul onun varlık sebebi olmuştur. Ankara, İstanbul'un olmadığı bir şeydir. Her ne kadar Çağlar Keyder Ankara'yı kültürel olarak "mikrop bulaşmamış bir şehir" olarak tanımlasa da; İstanbul, kurucu seçkinlerin liberalizm karşıtlığı ve sömürge karşıtı milliyetçiliklerine karşı bir yozlaşma ve komplo merkezi olsa da, İstanbul onların uzak durmakta çok zorlandıkları bir günahı temsil etmektedir.⁶ Burada bir çelişki doğmaktadır. Çelişki Ankara'yı İstanbulluların "kurmuş" olmasıdır. Kurucu sınıf Osmanlı'nın son kadrolarından olan devlet başkent içindir söylemi içinde yetişmiş sivil-askeri erkandır ve Cumhuriyet'in ilk Ankara'sını kendilerine göre oluşturmuşlardır. Böylece İstanbul'un aynasında oluşan Ankara'da İstanbul'un etkisi göz ardı edilemeyecek ölçüde belirgindir. Bununla birlikte İstanbul, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde kurucu kadrolar tarafından dışlanan yeni ulus devletin "öteki" kenti haline dönüşmüştür. Bu ötekileştirme İstanbul'un tarihi boyunca yaşadığı en önemli dışlanma hareketi olmuştur.

Bilindiği gibi İstanbul, Cumhuriyet'in ilk döneminde ihtişamını kaybetmiş, gerek siyasal gerekse ekonomik olarak Ankara'nın inşa sürecinde ikinci plana atılmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ise siyasal, ekonomik ve toplumsal noktalarda bir çöküşün simgesidir. Ankara'nın İstanbul yerine başkent olarak seçilmesi, Birinci Dünya Savaşı'ndan itibaren yaşanmaya başlayan çöküşün son noktası olmuştur. İki buçuk bin yıldan daha fazla ayakta kalan kent, tarihsel konumunu yitirmiştir.

Dikkat edilmesi gereken bir diğer husus ise 19 yüzyıldan itibaren giderek hızlanan sanayileşme ile birlikte Osmanlı'nın hem ticari hem de siyasi başkenti haline gelmiş İstanbul'un, İmparatorluğun çöküşünden sonra Cumhuriyet yönetimiyle birlikte, bu

⁶ Çağlar Keyder, "Arka Plan", İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında, der: Çağlar Keyder, İstanbul, Metis Yayınları, 2000, s. 19

ikileminin ortadan kalkmış olmasıdır. Cumhuriyet, İstanbul ikileminin siyasi kutbunu alıp Ankara'ya taşımıştır.⁷ İstanbul, yeni ulus devletinin siyasal, ekonomik ve sosyal olarak da Ankara'nın "öteki"si halindedir şimdi. Bu ötekilik hali kültürel bağlamda da yaşanmaktadır.

Ancak 1930'dan sonra Ankara planının, uygulama süreci ve uygulama için çıkartılan özel kanunlarla, ulusal ölçekte örnek oluşturması, İstanbul için de esin kaynağı olmuştur. İstanbul'da başlayan mekansal düzenlemeler özellikle ideolojik açıdan Jansen planıyla eşdeğer olmuştur. Böylelikle İstanbul, Ankara'ya kolayca yerini teslim etmeyeceğini de göstermiştir. İstanbul, bir İmparatorluk başkentidir ve Osmanlı İmparatorluğu da tıpkı Bizans gibi bir başkent imparatorluğudur. Milli Mücadele dönemi boyunca da Osmanlı aydını, İmparatorluk eliti, İstanbul'da yaşamayı sürdürmüş, her şeyin yeniden İstanbul'a dönmesini ve buradan çekip çevrilmesini savunmuşlardır. İstanbul'un Ankara'yı "yok sayması", Ankara'daki iktidar kadrolarının güçlenmesiyle giderek tersine dönmüştür. Ankara, Saltanatın kaldırılması, resmen başkent ilan edilmesi ve en son Halifeliğin kaldırılmasıyla İstanbul'un mevkisini elinden almıştır. Saltanatın kaldırılışının ardından da, İstanbul elitinin ve matbuatının Ankara'ya karşı tavrı, Ankara'da büyük bir memnuniyetsizlik yaratmıştır.

Bu iki kent arasında sürmekte olan çatışmanın altta yatan nedeni Mustafa Kemal ve diğer İttihatçılar arasında, Zürcher'in "iç mücadele"⁸ olarak adlandırdığı, iktidar çatışmasıdır gerçekte. İktidar kadrolarının Ankara'ya gelişi ve meclisin açılmasıyla başlayan "örtük" iktidar mücadelesi; İstanbul'da simgesel anlamını bulmuştur. Yeni iktidar kadroları Milli Mücadele döneminden itibaren İstanbul'a karşı daima tedirgin olmuş; İstanbul'daki entelektüel birikim, eski İmparatorluk eliti ve yaşam tarzı, Ankara için her zaman bir tehdit olarak algılanmıştır.

⁷ Keyder ile Söyleşi, **a.g.m**, s-73

⁸ Eric J. Zürcher, **Milli Mücadele'de İttihatçılık**, çev: Nüzhet Salihoğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, s. 111; Eric Jan Zürcher, **Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, çev: Gül Çağalı Güven, İstanbul, İletişim, 2003, s. 26

İstanbul basınında başkent tartışmaları, Lozan görüşmelerinin başlamasıyla eş zamanlı olmuştur. Bu çok da şaşırtıcı değildir. Çünkü İstanbul Misak-ı Milli'de kurtarılmayı bekleyen başkenttir. Barış görüşmelerinin başlaması bu manada iktidar ve muhalefetin başkent tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Ancak Milli Mücadele döneminden farklı olarak bu dönemde yaşanan başkent tartışmaları, savaştan bir devletin başkentinin neresi olacağı değil, yeni ulus devletinin başkentinin neresi olacağı ve her iki şehrin simgelediği iktidar mücadelesi ekseninde dönmüştür. Konuya dair basında yapılan tartışmalarda iktidar ve muhalefeti destekleyen basın tarafından savunulan argümanlar, iktidarın da nerede ve ne şekilde oluşturulabileceğinin-oluşturulması gerektiğinin sinyallerini vermektedir. Gazetelerin yayın politikaları, başkentini hangi şehirde kalması gerektiğini savunurken belirleyici olmuştur.

Dönem basınının konuyu ele alışı dikkate alındığında, iki ana noktadan hareket edildiği söylenebilir. Ankara'nın veya Anadolu'da başka bir yerin başkent olmasını isteyen basın; başkentini Anadolu'da Türklüğün merkezinde kalmasını savunmuşlardır. Yeni hükümetin İstanbul'dan koparak, Osmanlı dönemi boyunca ihmal edilmiş anavatana dönmesi ve orada yeniden şekillenmesi isteğini dile getirmişlerdir. Onlara göre İstanbul'u kurtaran Anadolu'dur. İstanbul artık Anadolu'ya bağlı bir şehir olarak kalmalıdır. Başkentini İstanbul'da kalmasını savunan basın ise, İstanbul'un Türklüğün ve Müslümanlığın merkezi olduğunu, Ankara'yı var edenin İstanbul olduğunu bu sebeple de Anadolu'ya dönmek için merkezin Anadolu'ya taşınmasındansa zihniyetlerde değişimin gerçekleşmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu görüşe göre, merkezin Anadolu'ya taşınması batıdan iyice uzaklaşmayı beraberinde getirecektir. 1923'ün Mart ayından Ekim ayına kadar özellikle İstanbul basını merkezli başlayan başkentini neresi olması gerektiği tartışmaları yeni iktidarın, merkezini resmi olarak Ankara'ya taşınmasıyla sona ermiştir.

Özetle diyebiliriz ki, -Ankara'yı İstanbul'un kurmuş olması gerçeğinden yola çıkarak- öyle bir şehir tasarlanmıştır ki; İstanbul'un ve onun tarafından temsil edilen Osmanlı zihniyetinin tersi olan her şeyin var olması sağlanmak istemiştir. Cumhuriyet'in kurucuları bu sebeplerle "hakiki" İstanbul karşısına "yapay" Ankara'yı çıkarmışlardır.

“Seçkinler”, önlerine koydukları modernleşme ideallerini gerçekleştirmek için “sıfırdan” kurabilecekleri bir yer seçmişlerdir.⁹ Ancak Ankara, İstanbul’a alternatif bir başkent olarak kurgulanmış olsa da İstanbul’un bin yılları aşan “daima” başkent olma süreci 13 Ekim 1923 günü Türkiye Cumhuriyeti devleti tarafından sona erdirilmiş olsa da, bir çok alanda başkentliği elinde tutmuştur. Türkiye’nin basın başkenti, yayın başkenti, kültür başkenti, ekonomi başkenti, Ankara değil İstanbul olmuştur.¹⁰

Süreç içinde Ankara, sosyal ve siyasal yenide üretimin zeminini hazırlayan “hizmet”in üretildiği bir başkent görünümündedir.¹¹ Ankara Türk Burjuvazisinin ve modernizminin yarattığı ve o nedenle de yaratamadığı bir kent olmuştur. Düşlerin, hayal ve inançların kurduğu bir kenttir. Ankara Türk edebiyatında tek ütopya kent olarak ele alınmıştır. Ancak ütopya bitince ütopya kent kavramı da bitmiştir.¹² Ankara’nın ekonomik bir güç haline dönüştüremediği burjuvazisi, onu burjuvazisi olmayan bir başkent haline dönüştürmüştü, ulus-devleti dünya karşısında temsil etme gücü de sınırlı kalmıştır. Nitekim çok partili döneme geçiş, küreselleşme ve güç dengelerinin değişmesi, İstanbul’u yeniden “dünya şehri” olarak sahneye çıkarmış ve Türkiye Cumhuriyeti’ni dünya karşısında temsil eden şehir İstanbul olmuştur.¹³

Özetle denilebilir ki; Ankara’nın yeni iktidar tarafından başkent ilan edilmesi, Milli Mücadele ile başlayan yeni ulus devletin oluşum sürecinde bir dizi gelişmenin sonucu olduğu gibi, bir diğer taraftan da bu gelişmelerin ilk halkası olmuştur. Ayrıca Ankara’nın başkent oluşu; Osmanlı’dan Cumhuriyet’e siyasal, ekonomik ve toplumsal alanlarda yaşanan süreklilik ve kopuşların da en önemli sembollerinden biri haline dönüşmüştür. Ankara, bir taraftan, yeni ulusun mekansal kimliğinin; modernizmin, düzenin, sakinliğin simgesi olarak kabul edilirken, İstanbul taraftarları

⁹ Meltem Ahıska, “Yapay” Ankara Karşısında “Hakiki” İstanbul: İstanbul Üzerinden Ankara”, **İstanbul Dergisi**, sayı: 36, Ocak 2001, s-51-53

¹⁰ Gürhan Tümer, “Bir Başkent Daima Başkenttir”, **İstanbul**, 1998, sayı:27, s. 120-123.

¹¹ Mustafa Sönmez “Bir Ücretli Kenti: Ankara”, **İstanbul Dergisi**, sayı: 36, Ocak 2001, s-96

¹² Hasan Bülent Kahraman“Ankara, bir şeyler..”, **İstanbul Dergisi**, sayı: 36, Ocak 2001, s-63-64

¹³ Keyder “Dünya Kenti Ulus-devlete karşı”; s.95

ve sevenleri için ise; Yahya Kemal'in deyişiyile en güzel yanı "İstanbul'a dönüşü"
olan bir şehir olarak kalmıştır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- ADIVAR, Halide Edip; **Ateşten Gömlek**, İstanbul, Can Yayınları, 2010
- AHMAD, Feroz; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1999
- AKŞİN, Sina; **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele: Son Meşrutiyet (1919-1920)**,c: 2, İstanbul, Cem Yayınları, 1992.
- ALPKAYA, Faruk **Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu (1923-1925)**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1998.
- ANDERSON, Benedict; **Hayali Cemaatler**, çev. İskender Savaşır, İstanbul, Metis Yayınları, 1995.
- APTER, David; **The Politics of Modernization**, Chicago, University of Chicago Press 1965.
- ARAR, İsmail; **Atatürk'ün İzmit Basın Toplantısı**, İstanbul, Burçak Yayınevi ,1969.
- ARAR, İsmail; **Hükümet Programları (1920-1965)**,İstanbul, Burçak Yayınevi,1968,
- ARIBURUN, Kemal; **Milli Mücadele'de İstanbul Mitingleri**, Ankara, Yeni Desen Matbaası, 1975.
- ARİF, Mehmet; **Miralay Arif'in Hatıratı (1919-1923)**, İstanbul, İstanbul Kültür Yayınları, 1970.
- ASLANOĞLU, İnci;, **Erken Cumhuriyet Dönemi Mimarlığı**, Ankara, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, 1980.
- ATAY, Falih Rıfkı;, **Çankaya**, İstanbul, Pozitif Yayınları, ty
- Atatürk, **Söylev (Nutuk)**, c.1-2, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 1974.
- AYBARS, Ergün; **İstiklal Mahkemeleri**, c.1-2/1920-1927, İzmir, İleri Kitabevi, 1995.

- AYDIN, Mesut; **Milli Mücadele Dönemi'nde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri**, İstanbul, Boğaziçi Yayınları, 1992.
- AYDIN Suavi; **Modernleşme ve Milliyetçilik**, İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2000,
- AYDEMİR, Şevket Süreyya **Tek Adam**, c.1-3, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1999
- BAL, Hüseyin; **Kent Sosyolojisi**, Isparta, Fakülte Kitabevi, 1999.
- BANOĞLU, Niyazi Ahmet. **Atatürk'ün İstanbul'daki Hayatı 1933-1937**, 1-2, İstanbul, Büyük İstanbul Derneği,1974
- BAYMAN, Mustafa Adli; **Tandoğan, Şahsiyeti, Ölümü ve Hatıraları**, Ankara, Tan Matbaası, 1949.
- BERKES, Niyazi; **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- BENEVOLA, Leonardo; **Avrupa Tarihinde Kentler**, çev: Nur Nirven, İstanbul, Afa yayınları, 1995,
- BOCK, Gisela; **Avrupa Tarihinde Kadınlar**, çev: Zehra Aksu Yılmaz, İstanbul, Literatür Yayınları, 2004.
- BOZDOĞAN, Sibel; **Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür**, İstanbul, Metis Yayınları, 2002.
- BOZOK, Cemil; Salih-BOZOK, **Hep Atatürk'ün Yanında**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1985.
- BORATAV, Korkut; **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2007)**, İmge Yayınları, Ankara, 2009.
- BURÇAK, Evren; **20'li Yılların Bozkır Kasabası Ankara**, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1998.
- CANTEK, L. Funda Şenol **"Yaban"lar ve Yerliler: Başkent Olma Sürecinde Ankara**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003,
- CENGİZKAN, Ali; **Ankara'nın İlk Planı 1924-1925 Lörcher Planı**,

- Ankara, Ankara Enstitüsü Vakfı, 2004.
- CERASI, Maurice M. **Osmanlı Kenti: Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1999.
- CRİSS, Bilge; **İşgal Altında İstanbul**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2008.
- ÇAVDAR, Tevfik **Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)**, İstanbul, İmge Yayınları, 2003.
- ÇELİK, Zeynep; **19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- ÇINAR, Tayfun; **Dünyada ve Türkiye'de Başkentlik Sorunu**, Ankara, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 2004.
- DEMİREL, Ahmet; **Birinci Meclis'te Muhalefet: İkinci Grup**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2007.
- DEMİRKENT, Işın, **Bizans İmparatorluğu Dönemi İstanbul 330-1453**, İstanbul, Dünya Yayıncılık, t.y.
- DOBB, Maurice; **Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler**, İstanbul, Belge Yayınları, 1992.
- DURAKBAŞI, Ayşe; **Halide Edip-Türk Modernleşmesi ve Feminizm**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.
- ELİADE, Mircea; **Dinler Tarihine Giriş**, çev: Lale Arslan, İstanbul, Kabalıcı, 2003.
- ELDEM, Edhem- GOFFMAN, Daniel- MASTERS, Bruce; **Doğu ile Batı Arasında Osmanlı Kenti : Halep, İzmir ve İstanbul**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.
- ERÖZDEN, Ozan; **Ulus-Devlet**, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1997
- ERGİN, Osman Nuri; **Cumhuriyet ve İstanbul Mahalli İdaresi**, İstanbul, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, 1933.
- ERGİL, Doğu; **İdeoloji ve Milliyetçilik**, Ankara, Turhan Kitabevi, 1983.

- FAİK, Bedii; **Matbuat, Basın, Derken Medya I**, Ankara, Dost Kitabevi, 2001.
- FOUCAULT, Michel;; **Hapishanenin Doğuşu**, çev: Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, İmge Yayınları, 2000,
- FOUCAULT, Michel; 38-41 “İktidar ve Beden”, **İktidarın Gözü**, çev: Işık Ergüden, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2007,
- GELLNER, Ernest; **Uluslar ve Ulusculuk**, Çev. Büşra Ersanlı Behar ve Günay Göksu Özdoğan, İstanbul, İnsan Yayınları, 1992.
- GIDDENS, Antony: **Sosyoloji (Eleştirel Bir Bakış)**, İstanbul, Birey Yayınları, 1994,
- GOLOĞLU, Mahmut; **Cumhuriyet’e Doğru 1921-1922**, Ankara, Goloğlu Yayınları, 1971.
- GUİBERNAU, Montserrat; **Milliyetçilikler**, Çev. Ayşe Nur Domaniç, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1997.
- GUALİS, Berthe Georges; **Çankaya Akşamları**, Örgün Yayınevi, İstanbul 2007.
- GÜL, Murat; **The Emergence of Modern İstanbul: Transformation and Modernisation of a City**, London-New York I.B.Tauris Publishers, 2009,
- HALBWACHS, M.; **On Collective Memory**, ed. ve ing çeviri: Lewis A. Coser, University of Chicago Pres, Chicago, 1992.
- HOBSBAWM, Eric; “Giriş: Gelenekleri İcat Etmek”, **Geleneğin İcadı**, Eric Hobsbawm ve Terence Ranger, çev. Mehmet Murat Şahin, İstanbul, Agora Yayınları, 2006.
- HİMMETOPLU, Hüsnü; **Kurtuluş Savaşı’nda İstanbul ve Yardımları, c. 1**, Ankara, Ülkü Matbaası, 1975,
- HOBSBAWM, Eric; **1780’den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik**, çev. Osman Akınhay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1993
- HOBSBAWM; Eric ; **İmparatorluk Çağı (1875-1914)**, çev: Vedat Aslan, Ankara, Dost Yayınları, 1999.

- HOUT, JL. – THALMANN J.P., VALBELLE D.; **Kentlerin Doğuşu**, çev: Ali Bektaş Girgin, Ankara, İmge Yayınları, 2005.
- HOBBSAWM, Eric; **Devrim Çağı, 1789-1848**, çev: Bahadır Sina Şener Ankara, Dost Kitabevi, 2000.
- HOLTON, R.J.; **Kentler, Kapitalizm ve Uygarlık**, çev: Ruşen Keleş, Ankara, İmge Yayınevi, 1999.
- HUBERMAN, LEO; **Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla**, çev: Murat Belge, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003.
- HÜSEYİN, Kadriye; **Mukaddes Ankara'dan Mektuplar**, Ankara, Kültür ve Tarım Bakanlığı Yayınları, 1987.
- İNAN, Arı; **Düşünceleriyle Atatürk**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1983.
- İNÖNÜ, İsmet; **Hatıratlar**, c: 2 ,Ankara, Bilgi Yayınevi, 1987.
- KABALACI, Alpay; **Geçmişten Günümüze İstanbul**, İstanbul Denizbank, 2003
- KARAKAŞ, Mehmet; **Türk Ulusçuluğunun İnşası**, Ankara, Vadi Yayınları, 2000,
- KARPAT, Kemal; **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Temeller**, İstanbul, Afa Yayınları, 1996,
- KANSU, Mazhar Müfit; **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, c. 1, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1966
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri; **Politikada 45 Yıl**, İstanbul, İletişim yayınları, 1984,
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri; **Ankara**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003,
- KANDEMİR; **İzmir Suikastının İç Yüzü**, c. 2, İstanbul, Ekicigil Matbaası, 1955,
- KAPLAN, Leyla;; **Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını**

- (1908-1960), Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 1998,
- KARPAT, Kemal; **Türk Demokrasi Tarihi: Sosyal, Ekonomik ve Kültürel Temeller**, İstanbul, Afa Yayınları, 1996,
- KARACA, Emin; **Türk Basınında Kalem Kavgaaları**, İstanbul, Bizim Kitaplar, 2008
- KELEŞ, Ruşen; **Kentleşme Politikası**, İmge Yayınları, İstanbul, 1996,
- KELEŞ, Ruşen; **Eski Ankara'da Bir Şehir Tipolojisi**, Ankara, Ankara Üni. Siyasal Bilgiler Fakültesi, 1971
- KEMAL, Mehmet; **Türkiye'nin Kalbi Ankara**, İstanbul, Çağdaş Yayınları, 1983.
- KEPENEK, Yakup; KEPENEK Nurhan; **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2000,
- KEYDER, Çağlar; **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul, İletişim Yayınları, 1989
- KESKİNOK, H. Çağatay; **Kentleşme Siyasaları**, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2006.
- KILIÇBAY, Mehmet Ali; **Şehirler ve Kentler**, İstanbul, İmge Yayınevi, 2000,
- KINROSS, Lord; **Atatürk: Bir Milletın Doğuşu**, çev: Necdet Sander, İstanbul, Altın Kitaplar, 1994.
- KLINGHARDT, Karl; **Ankara-İstanbul Arası İktidar Kavgası**, çev: Eşref Özbilen, İstanbul, Profil Yayıncılık, 2007,
- KOLOĞLU, Orhan; **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, İstanbul, Pozitif Yayınları, 2006,
- KOS, Karoly; **İstanbul : Şehir Tarihi ve Mimarisi**, çev: Naciye Güngörmüş., Ankara, Kültür Bakanlığı, 1995;
- KOÇ, Vehbi; **Hayat Hikayem**, İstanbul, Apa Ofset Baimevi, 1973,
- KREİSER, Klaus; **Atatürk**, çev: Dilek Zaptçioğlu, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010,

- KUBAN, Doğan; **Kent ve Mimarlık Üzerine İstanbul Yazıları**, İstanbul, Yapı-endüstrisi Merkezi Yayınları, 1998,
- KUBAN, Doğan; **İstanbul Bir Kent Tarihi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000,
- LEFEBRE, Henri; **The Production of Space**, Oxford Cambirigde Mass, USA: Blacwell, 1993
- LEE, Stephen j.; **Avrupa Tarihinden Kesitler (1789-1980)**,çev: Şafak Aktur, Ankara, Dost Kitabevi, 2002,
- LEWİS, Bernard; **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2000.
- LYNCH, Kevin; **The Image of City**, Cambridge, Harvard Univercity Pres, 1960.
- MAİSELS, C.K. Maisels; **Uygarlığın Doğuşu**, çev: Alaaddin Şenel, Ankara, İmge Yayınları, 1999,
- MARX , K. Marx –ENGEL F.; **Alman İdeolojisi**, çev: Selahattin Hilav, İstanbul, Sosyal Yayınları, 1968
- MANTRAN, Robert; **İstanbul Tarihi**, çev: Teoman Tunçdoğan, İstanbul, İletişim Yayınları, 2005,
- MANTRAN, Robert; **16-18. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu**, çev: Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul, İmge Yayınları, 2005.
- Mc NEİLL, William H. ; **Dünya Tarihi**, çev: Alaeddin Şenel, İstanbul, İmge Yayınları,2002.
- MİLLENGEN, Alexander van Millingen **Konstantinopolis İstanbul**, çev. Aykut Gürçağlar., İstanbul, Alkım Yayınları , 2003.
- MOSSE, George L.; **The Nationalization of The Masse**, London, Cornell University Press, 1996,
- MUMFORD, Lewis;; **Tarih Boyunca Kentler**, çev: Güral Koca-Tamer Tosun, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2007
- MUMFORD; Lewis **The Culter of Cities**, New York, Harcourt Brace

- Company, 1938
- MÜDERRİSOĞLU, Alpekin **Kurtuluş Savaşı'nda Ankara**, Ankara, Ankara Belediyesi , 1993,
- NADİ, Yunus; **Ankara'nın İlk Günleri**, İstanbul, Sel Yayınları, 1955
- ORAN, Baskın; **Atatürk Milliyetçiliği: Resmi İdeoloji Dışı Bir İnceleme**, Ankara, Bilgi Yayınları, 1999,
- ORAN, Baskın ; **Az gelişmiş Ülke Milliyetçiliği**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1997
- ÖKÇÜN, A. Gündüz **1920-1930 Yılları Arasında Kurulan Türk Anonim Şirketlerinde Yabancı Sermaya**, Ankara, AÜSBF Yayınları, 1971.
- ÖNDER, Mehmet; **Atatürk'ün Yurt Gezileri**, Ankara, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1975.
- ÖRİK, Nahid Sırrı; **Tersine Giden Yol**, İstanbul, Arma Yayınları, 1995.
- ÖYMEN, Altan; **Bir Dönem Bir Çocuk**, Doğan Kitap, İstanbul, Doğan Kitap, 2002,
- ÖZKIRIMLI, Umut; **Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış**, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1999,
- PARLA, Taha; **Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları**, c: 3, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995,
- PİRENE, Henri; **Ortaçağ Kentleri Kökenleri ve Ticaretin Canlanması**, çev: Şadan Karadeniz, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006
- REDADER, John; **Şehirler**, çev. Fatine Bahar Karlıoğlu, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004,
- SCHULZE, Hagen **Avrupa'da Ulus ve Devlet**, Çev. Timuçin Binder, İstanbul, Literatür Yayıncılık, 2005,
- SENNETT, Richard; **Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir**, çev: Tuncay Birkan, İstanbul, Metis Yayınları, 2006.

- SENNETT, Richard; **Gözün Vicdanı: Kentin Tasarımı ve Toplumsal Yaşam**, çev: Süha Sertabiboğlu, Can Kurultay, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1999,
- SENNETT, Richard; **Kamusal İnsanın Çöküşü**, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1996,
- SERTEL, Zekeriya **Hatırladıklarım**, İstanbul, Remzi Kitabevi , 2001,
- SJOBORG, Gideon; **The Preindustrial City**, New York, 1965,
- SMİTH, Antony D.: **Milli Kimlik**, çev: Bahadır Sina Şener, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999
- SOBUOL, Albert; **1789 Fransız İnkılabı Tarihi**, çev. Şerif Hulusi, İstanbul, Cem Yayınları, 1969, s.658
- SÖZEN, Metin, **Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarisi**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 1996.
- ŞENYAPILI, Tansı; **“Baraka”dan Gecekonduya: Ankara’da Kentsel Mekanın Dönüşümü 1923-1960**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- ŞİMŞİR, Bilal N.; **Ankara.. Ankara.. Bir Başkent'in Doğuşu**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 2006,
- ŞOPOLYO, Enver Behnan; **Türk Gazetecilik Tarihi ve Her Yönü İle Basın**, Ankara, Güren Matbaası, 1971,
- TANÖR, Bülent; **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2004.
- TANKUT, Gönül; **Bir Başkent'in İmarı**, İstanbul, Anahtar Kitap, 1993,
- TAHİR, Kemal; **Bozkırdaki Çekirdek**, İstanbul, Tekin Yayınevi, 2004
- TANPINAR, Ahmet Hamdi; **Beş Şehir**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- TANSU, Samit Nafiz; **İki Devrin Perde Arkası**, İstanbul, Hilmi Ktiabevi, 1957,
- TEVETOĞLU, Fethi; **Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar**, Ankara, yy., 1988

- TEMEL, Mehmet, **İşgal Yıllarında İstanbul'un Sosyal Durumu**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1998,
- TEKELİ, İlhan; **Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009,
- TEKELİ, İlhan **Cumhuriyet'in Belediyecilik Öyküsü (1923-1990)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınlar, 2009,
- TEZEL, Yahya S. **Cumhuriyet Dönemi İktisat Tarihi (1923-1950)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994,
- THOMSON, George, **Kapitalizm ve Sonrası: Meta Üretiminin Yükselişi ve Çöküşü**, çev: Fatmagül Berktaş, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1997,
- THORN, David C.; **Kentlerin Dönüşümü: Kent Teorisi ve Kentsel Yaşam**, çev: Esra Nal, Hasan Nal, İstanbul, Global Yayın, 2004
- TİLLY, Charles; **Avrupa'da Devrimler 1492-1999**, çev: Özden Arıkan, İstanbul, Afa Yayıncılık, 1995
- TİMUR, Taner; **Türk Devrimi ve Sonrası**, İstanbul, İmge Yayınları, 2001,
- TOPUZ, Hıfzı; **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, İstanbul, Gerçek Yayınları, 1976.
- TOPARK, Zafer; **Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)**, Ankara, Yurt Yayınları, 1982,
- TUNÇAY, Mete; **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999,
- TUNAYA, Tarık Zafer; **Türkiye'de Siyasal Partiler: Mütareke Dönemi**, c. 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003; s.59
- TUNAYA, Tarık Zafer; **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938): Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk**, İstanbul, Bilgi Üni. Yayınları, 2003,
- TUNAYA, Tarık Zafer; **Türkiye'de Siyasal Partiler**, İstanbul, Arba Yayınları, 1952,
- TUNAYA, Tarık Zafer; **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üni.

- Yayınları, 2002,
- TÜRKSAN, Nurettin; **Ankara'nın Başkent Oluşu**, İstanbul, Harp Akademileri Komutanlığı, 1981,
- TÜRKKAHRAMAN, Mimar; **Türkiye'de Siyasal Sosyalleşme ve Siyasal Sembolizm**, İstanbul, Birey Yayıncılık, 2000.
- ÜSTEL, Füsün; **Yurttaşlık ve Demokrasi**, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1999,
- VALE, Lawrence J.; **Architecture, Power and National Identity**, New Haven&londan: Yale University Press, 1992
- YALÇIN, Hüseyin Cahit; **Siyasal Anılar**, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1976,
- YAVUZ, Fehmi, **Ankara'nın İmarı ve Şehirciliğimiz**, Ankara Siyasal Yayınları,1952
- YAVUZ, Fehmi **Kentsel Topraklar: Ülkemizde ve Başka Ülkelerde**, Ankara, SB FY.1980,
- YEŞİLKAYA, Neşe; **Halkevleri: İdeoloji ve Mimarlık**, İstanbul,İletişim Yayınları.1999
- YILDIZ, Ahmet: **“Ne Mutlu Türküm Diyebilene”**: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938), İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- YURTSEVER, Serdar; **Milli Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetleri: Örnek Olay İncelemeleri (1919-1922)**, Ankara, Atatürk Araştırma Merkezi, 2008,
- ZÜRCHER, Eric Jan; **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, çev:Y. Saner Gönen, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.
- ZÜRCHER, Eric J; **Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Siyasal Muhalefet: Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924-1925)**, çev: Gül Çağalı Güven, İstanbul, İletişim, 2003,
- ZÜRCHER, Eric J **.Milli Mücadele'de İttihatçılık**, çev: Nüzhet Salıhoğlu İstanbul, İletişim Yayınları,2003
- WEBER, Max; **Şehir: Modern Kentin Doğuşu**, çev: Musa Ceylan, İstanbul, Bakış Yayınları, 2000.
- Ankara Başkent Tarihi: Arkeolojisi ve Mimarisi**, Ankara, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, . 2004
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, c. 3, (1918-

1928), Ankara, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları,1989.

Bir Zamanlar Ankara, Ankara Büyükşehir Belediyesi,t.y.,

Cumhuriyet Dönemi İstanbul Planlama Raporları (1934-1995), der: Şener Özer, TMMOB Mimarlar Odası İstanbul Büyükkent Şubesi, İstanbul, 2007,

Cumhuriyet Devrinde İstanbul, İstanbul. Milli Eğitim Basımevi, 1949

Dünya kenti İstanbul, ed. Afife Batur ; haz. Edhem Eldem.,İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, t.y.;

İslam Ansiklopedisi , c.5/2, 1967, İstanbul,.s. 1142-1144,

İslam Ansiklopedisi, c.3 s. 220

İstanbul Ansiklopedisi,İstanbul, c. 4, s. 253-256,

MAKALELER

ADAM, M. ;

“Ankara’da Kentsel Yaşam” Dosya: Ankara 1928-1938, **Mimarlık**, 1985/2-3, s. 27-33

AHISKA, Meltem;

“Yapay” Ankara Karşısında “Hakiki” İstanbul: İstanbul Üzerinden Ankara”, **İstanbul Dergisi**, sayı: 36 ,Ocak, 2001, s-51-57

AKPINAR, İpek;

“İstanbul’u (Yeniden) İnşa Etmek:1937 Henri Prost Planı”**Cumhuriyet’in Mekanları, Zamanları, İnsanları**, der: Elvan Altan Ergut ve Bilge İmamoğlu, Ankara, Dipnot Yayınları,2010, s. 107-125

AKPINAR, İpek;

“Atatürk Orman Çiftliği: Kent ve Kır İçinde Bir Uzlaşma Modeli”, dosya: Ekobaşkalaşım, ed: Güven Arif Sargın, **Mimarlık**, 02/00,s. 19-22;

- ALKAN, Mehmet Ö “İstanbul’da Sivil Toplum Kurumları: Toplumsal Örgütlenmenin Gelişimi (Devlet-Toplum İlişkisi Açısından Bir Tarihçe Denemesi)”, **Tanzimattan Günümüze İstanbul’da** STK’lar, A.N. Yücekök, İ. Turan, M.Ö. Aklan, İstanbul, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, 1998, s. 70-147
- ASLANOĞLU, İnci; “1928-1946 Dönemi Resmi Yapıları”, **Tarih İçinde Ankara I**, Ankara, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, 1984 s.275-281
- BALİBAR, Etienne: “Ulus Biçimi: Tarih ve İdeoloji”, **İrk, Ulus, Sınıf**, der: Etienne Balibar, Immanuel Wallerstein, çev: Nazlı Ökten, İstanbul, Metis Yayınları, 1993, s. 118.
- BATUMAN, Bülent; “Mekan, Kimlik ve Sosyal Çatışma: Cumhuriyet’in Kamusal Mekanı olarak Kızılay Meydanı”, **Başkent Üzerine Mekan Politik Tezler: Ankara’nın Kamusal Yüzleri**, der: Güven Arif Sargin, İstanbul, İletişim Yayınları 2002, s. 41-77
- BATUMAN, Bülent; “En iyi Kalpli Üvey Ana: Kent Tarihi Yazımı ve Bir Çatışma Alanı Olarak Erken Cumhuriyet Ankara’sı”, **Tarih, Sınıflar ve Kent**, der: Ali Ekber Doğan ve Besime Şen, İstanbul, Dip Not Yayınları, 2010, s. 72-87
- BEGEL, Egon Ernest; “Kentlerin Doğuşu”, **Cogito**, İstanbul. Yapı Kredi Yayınları, sayı:8, 1996, s. 7-16
- BEKATA, H.O.,, “Mustafa Kemal’in Ankara’ya Gelişi”, **Başkent Söyleşileri İçinde**, Kent-Koop Yay, Ankara, 1989, s. 151-163
- BORA, Tanıl “Ankara: Küçük-Büyük Şehir”, **İstanbul**, sayı: 36, s. 57-63
- BORATAV, Korkut; “İktisat Tarihi (1908-1980), **Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908 – 1980**, der. Sina Akşin, İstanbul, Cem Yayınları, 1995, s. 279-291.
- BORATAV, Korkut; “Kemalist Economic Policies and Etatism ”, **In Atatürk: Founder at a Modern State**, ed: Ali Kazancıgil and Ergun Özbudun, London: C. Hurst: Company, 1981, s. 165-173.
- BOZDOĞAN, Sibel; “Türk Mimari Kültüründe Modernizm: Genel Bir Bakış”, **Türkiye’de Modernleşme ve Ulusal Kimlik**, ed: Sibel Bozdoğan-Reşat Kasaba,

- İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 117-125
- CAN, Fahri; "Karakol Cemiyeti Nasıl Kurulmuştu", **Yakın Tarihimiz**, c. 4, s. 257-260,
- CERULO, Karen A. ; "Symbols and The World System: National Athems and Flags," **Sociological Forum**, vol. 8, No: 2, 1993, s. 234-251
- CENGİZKAN, Ali "Kurgu, Tasarım ve Kullanım: Cumhuriyet Dönemi Kamusal Mekanları için Bir Çalışma Programı"**Başkent üzerine Mekan Politik Tezler: Ankara'nın Kamusal Yüzleri**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 215-245
- CULHAOĞLU, Metin; "YK'lere (Yahya Kemal ve Yakup Kadri) Soldan Nasıl Yaklaşılabılır?", **İki Şehrin Hikayesi-Ankara-İstanbul Çatışması**, der: Seyfi Öngider, Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 75-97
- "Çağlar Keyder ile Söyleşi, "Dünya Kenti Ulus-Devlete Karşı.", **İstanbul Dergisi**, sayı: 36, Ocak, 2001, s-72-76
- ÇAVDAR, Tevfik;, "Devralınan İktisadi Miras" **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c:4, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s. 1047-1067
- ÇETİN, Sıdıka; "Kimlik Arayışında Arkitekt Dergisinin Konut Söylemi Ve Uygulamaları", **Cumhuriyet'in Mekanları, Zamanları, İnsanları**, der: Elvan Altan Ergut ve Bilge İmamoğlu, Ankara, Dipnot Yayınları,2010, s. 235-253
- ÇINAR, Tayfun; "Başkentler Üzerine Bir İnceleme ", **Kent ve Politika: Antik Kentten Dünya Kentine**, ed: Ayşegül Mengi, İstanbul, İmge Yayınevi, 2007, s. 122-134
- ÇİÇEKÇİOĞLU, Feride; "İstanbul ve Cumhuriyet: Ayşe Öncü ile Söyleşi", **İstanbul**, sayı:27, 1998, s. 77-88
- DELLALOĞLU, Besim F. ; "Bir Giriş: Adorno Yüz Yaşında", **Cagito**, sayı:36,2003, s. 18-27
- DUBY, Georges; "Kent"e ve "Kır"a Bakmak", Mehmet Ali Kılıçbay, **Şehirler ve Kentler**, İstanbul , İmge Yayınevi, 2000, s. 153-170

- ELMACI, Mehmet Emin; "Osmanlı Başkentinde Cumhuriyet'in İlk Yıldönümü", **Toplumsal Tarih**, Eylül, 1998, s. 14-19.
- ERKMEN, Alev; "Osmanlı Türkiyesi ile Cumhuriyet Türkiyesi'nin Anı(t)ları: Timsal ve Temsil Üzerine Notlar"**Cumhuriyet'in Mekanları, Zamanları, İnsanları**, der: Elvan Altan Ergut ve Bilge İmamoğlu, Ankara, Dipnot Yayınları,2010, s. 31-53
- GEVGİLİ, Ali;; "Türkiye Basını" **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c. 1 İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s. 202-232
- GOTTMAN, Jean; "The Role of Capital Cities", **Ekitiks**, s.44, no: 264, 1977, s. 216- 243
- GOTTMAN, Jean; "Capital Cities", **Ekitiks**, s.50, no: 299, 1983, s. 240-247
- GOODSELL, Fred Field; "Tarihsel Görünüm" **İstanbul 1920**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, s. 21-83
- GOFF, Jacques Le; "Ortaçağ Kenti", Mehmet Ali Kılıçbay, **Şehirler ve Kentler**, İstanbul , İmge Yayınevi, 2000, s. 170-189
- GOTTMAN, Jean; "The Study of Former Capitals", **Ekitiks**, s.52, no: 314-315, 1985, s. 541-546
- GÜR, Berin F.; "Arşivsel Mekan: Sultanahmet Meydanı ve Yakın Çevresi"**Cumhuriyet'in Mekanları, Zamanları, İnsanları**, der: Elvan Altan Ergut ve Bilge İmamoğlu, Ankara, Dipnot Yayınları,2010, s. 69-81
- GÜRSEL, Seyfettin; "Cumhuriyet Döneminde Türkiye Ekonomisi", **75 Yılda Düşünceler, Tartışmalar**, ed: Mete Tunçay, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, s. 122-139
- HİMMETOĞLU, Tansu, Hüsni;; "Milli Mücadele Esnasında İstanbul'daki Gizli Kurullardan M.M.Grubu ve Gerçek Yüzü", **Yakın Tarihimiz** c.3, s. 32-168
- İNALCIK, Halil "İstanbul" **Encyclopaedia of İslam**, c. 5, 1978, s. 224-248
- KAHRAMAN, Hasan Bülent; "Ankara, bir şeyler..", ", **İstanbul Dergisi**, sayı: 36 , Ocak 2001, s-63-67
- KANDİYOTİ, Deniz; "Kimlik Kavramı ve Yetersizlikler", **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal**

- Dönüşümler**, İstanbul, Metis Kadın Araştırmaları, 1997, s. 151-173
- KANDİYOTİ, Deniz; "Kurtulmuş Ama Özgürleşmemiş mi? Türkiye Örneği Üzerine Bazı Düşünceler", **Cariyeler, Bacılar, Yurttaşlar: Kimlikler ve Toplumsal Dönüşümler**, İstanbul, Metis Kadın Araştırmaları, 1997, s. 57-70.
- KELEŞ, Ruşen-Bülent;" DURU, Ankara'nın Ülke Kentleşmesindeki Etkilerine Tarihsel Bir Bakış", **Mülkiye**, Cilt: XXXII Sayı:261, 2008,s.27-44
- KEYDER, Çağlar; "İktisadi Gelişmenin Evrimi", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c:4, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s. 1065-1085
- KEYDER, Çağlar; "Arka Plan", **İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında**, der: Çağlar Keyder, Metis Yayınları, İstanbul, 2000, s. 17-22
- KILIÇBAY, Mehmet Ali; "Doğu Berlin-Batı Berlin" **İki Şehrin Hikayesi-Ankara- İstanbul Çatışması**, der: Seyfi Öngider, Aykırı Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 107-115
- KILIÇBAY, Mehmet Ali; "Homo Politicus Ancyrensis", **Ankara Ankara**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1994, s. 138-147
- KOLSTO; Pal, " National Symbols as Signs of Unity and Division," **Ethnic and Racial Studies**, Vol: 29, No.4 July 2006,s. 676-701
- KORALTÜRK, Murat; "1920'lerde Ankara'nın Sermaye Birikimini Yönlendirme Girişimleri ve Buna İstanbul'un Tepkisi", **İstanbul Dergisi**, sayı: 36, Ocak 2001, s.97-101
- KOLOĞLU, Orhan; Osmanlı Basını: İçeriği ve Rejimi, **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul, İletişim Yayınları,1983, s. 68-94
- KOÇAK, Cemil; "Siyasal Tarih (1923-1950)", **Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908 – 1980**, der. Sina Akşin, İstanbul, Cem Yayınları, 1995, s.85-154
- KOCABAŞOĞLU, Uygur; **Bir Devir, Bir Şehir, Bir Adam: 1929 -1946 Ankara'sı ve Nevzat Tandoğan**, Türk Belediyecisinde 60 Yıl Sempozyumu, 23-24 Kasım Ankara, 1990, s. 192-201
- KUBAN, Doğan; "Terk Edilen Başkent (1923-1950)", **İstanbul Kent**

- Tarihi (Bizantion-Konstantinapolis-İstanbul),**
İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000,
- LECA, Jean,
“Neden Söz Ediyoruz?”, **Uluslar ve Milliyetçilikler**,
(Haz.) Jean Leca, Çev. Siren İdemen, İstanbul,
Metis Yayınları, 1998, s. 11-23.
- NALBANTOĞLU, Ünal;
“Cumhuriyet Dönemi Ankara’sında Orta Sınıf”,
Tarih İçinde Ankara I, der: Aysıl Tükel Yavuz,
Ankara, ODTÜ Yayınları, 1985, s.290-299
- NALBANTOĞLU, Gülsüm
“1928-1946 Döneminde Ankara’da Yapılan
Konutların Mimari Değerlendirilmesi”, **Tarih İçinde
Ankara**, Ankara, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım
İşliği, 1984, s. 223-257
- NALBANTOĞLU, Gülsüm;
“Ankara’da Apartmanlaşma Olgusu”**Tarih İçinde
Ankara I**, Ankara, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım
İşliği, 1984,s: 257-273
- NASIR, Ayşe;
“Ankara’nın İmarı ve Almanca Konuşulan
Ülkelerden Gelen Mimarlar (1927-1938)”, profil:
Alman Mimarlar Türkiye’de, **Arredamento**
Dekorasyon, 1997/07-08,s. 64-83
- ORTAYLI, İlber;
“19. Yüzyıl Ankara’sına Demiryolunun Gelişi
Hinterlandının ve Hinterlanda ki Üretim Eylemlerinin
Değişimi”, **Tarih İçinde Ankara I**, Ankara, ODTÜ
Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, 1984, s: 208-223
- ORTAYLI, İlber;
“19. Yüzyılda Ankara’da Yaşam”, **Ankara
Konuşmaları**, Ankara, TMMOB Ankara Şubesi
Yayını, s. 76-98
- ÖNGİDER, Seyfi;
“Kahpe Bizans’-Mağrur Ankara!”, **İki Şehrin
Hikayesi-Ankara- İstanbul Çatışması**, der: Seyfi
Öngider, İstanbul, Aykırı Yayıncılık, 2003, s. 51-75
- ÖZCAN,Altaban, (1998),
“Cumhuriyetin Kent Planlama Politikaları ve Ankara
Deneyimi”, **75 Yılda Değişen Kent ve Mimarlık**,
İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 1978, s.41–64
- ÖZKANİ, Hande;
“Türkiye’de Tek Parti Dönemi Coğrafya ve Mekan
Anlayışları: Yatay Bir Dönemlendirme Denemesi”,
Toplum ve Bilim, Güz sayı: 94, 2002, s. 143-156
- ROBİNSON, Albert J.;
“Economics and New Towns- A Comprehensive
Study of The United States, The United Kingdom
and Austria”, **Preager Publishers**, New York,
Washington, London, 1975, s. 116-130.

- RAPOPART, A. Rapopart; "On the Nature of Capital and Their Physical Expression", **Capital Cities**, ed: J. Toylar, J.G.Lengelle, C.Andrew, Ottawa, Carleton University Pres, s.32-33
- SARGIN, Güven Arif ; "Kamu, Kent ve Politika", **Ankara'nın Kamusal Yüzleri**, der: Güven Arif Sargin, İstanbul, İletişim Yayınları,2002 s.9-15
- SCOTT, James C; **Seeing Like a State: How Certain Schemes to Improve the Human Condatation Have Failed**, New Haven, Conn: Yale University Pres, 1998, s. 90-97
- SÖNMEZ, Mustafa; "Bir Ücretli Kenti: Ankara", **İstanbul Dergisi**, sayı: 36, Ocak 2001, s.93-97
- SÖNMEZ, Mustafa; "10 Boyutuyla 2000 İstanbul'u.", **İstanbul Dergisi**, sayı: 36, Ocak 2001, s-73-86
- SİT, Victor F.S.; **Beijing: The Nature and Planing of a Chinese Capital City**, Chichester, John Wiley and Sons, 1996, s. 19-32
- STEPHENSON, Glenn V.; "Two Newly Vreated Capitals: İslamabad ve Brasilia", **Town Planning Review**, vol.4, April, 1970, s. 311-327
- SUHER, Hande; "Planlama", c. 6, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayınları, 1994, s. 266
- TALU, Esin; " 19. Yüzyılda Hareketlenen Müzik Yaşamı İstanbul'da ilk Opera Etkinlikleri", **İstanbul**, sayı: 4, 1993, s. 132-138
- TANKUT, Gönül; "Kentleşen Ankara Üzerine Yapılan Konuşma Metni", **Kentleşen Ankara,Anılar-Söyleşiler**, Ankara, Kent Kooperatifi Yayınları, 1979, s. 311-341
- TANKUT, Gönül, " Ankara İmar Planı Uygulamasının 1929-1929 Arasında Dikkat Çeken Verileri", **Tarih İçinde Ankara II**, der: Yıldırım Yavuz, Ankara, Odtü Mimarlık Fakültesi Yayınları, 2001, s. 9-17
- TEKELİ, İlhan; "Ankara'da Tarih İçinde Sanayinin Gelişimi ve Mekansal Farklılaşmalar" **Ankara Ankara**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1994, s. 166-183
- TEKELİ, İlhan; "19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü", **Modernleşme Sürecinde Osmanlı Kentleri**, ed: Paul Dumont, François Georgeon,

- İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, s. 21-33;
- TEKELİ, İlhan; “Türkiye’de Kent Planlamasının Tarihsel Kökenleri” **Türkiye’de İmar Planlaması**, Ankara, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşliği, 1980
- TEKELİ, İlhan; “Ankara’nın Başkent Kararının Ülkesel Mekan Organizasyonu ve Toplumsal Yapıya Etkileri Bakımından Genel Bir Değerlendirilmesi” **Ankara Ankara**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1994, s. 137-152
- TEKELİ İlhan – İLKİN Selim , “1923 Yılında İstanbul’un İktisadi Durumu ve İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası İktisat Komisyon Raporu, ”**Tarih Boyunca İstanbul Seminerleri (29 Mayıs-1 Haziran 1988)**, İstanbul, Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989, s.261-307
- TEKELİ, İlhan; “Yönetim Kararlarında Ankara-İstanbul”, **İstanbul**, sayı:27, 1998, s. 78-90
- TEKELİ, İlhan- İLBER: ORTAYLI, “Türkiye’de Belediyeciliğin Evrimi, Ayyıldız Matbaası, Ankara, 1978, s. 38 İlhan Tekeli, “Türkiye’de Kent Planlamasının Tarihsel Kökenleri”, **Türkiye’de İmar Planlaması**, Ankara, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Basım İşbirliği, 1980, s. 38-64;
- TEKELİ, İlhan; “Cumhuriyet Döneminde (1923–1973) Türkiye’de Belediyeciliğin Evrimi”,ed: ErgunTürkcan , **Türkiye’de Belediyeciliğin Evrimi, Belediyecilik Araştırma Dizisi**, Birinci Kitap,Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1978, .
- TEKELİ, İlhan; “Başkent Ankara’nın Öyküsü”, **Türkiye’de Kentleşme Yazıları**, Ankara,Turhan Kitabevi, 1982, s. 53-71
- TEKELİ, İlhan; “Yönetim Kararlarında Ankara-İstanbul”, **İstanbul**, sayı:27, 1998,s.33-41
- TEKELLİOĞLU, Orhan; “Ankara’nın Teksesliliği, İstanbul’un Çoksesliliği.”, ”, **İstanbul Dergisi**, sayı: 36, Ocak 2001, s-76-80
- TEVETOĞLU, Fethi; “Karakol Cemiyeti”, **Türk Ansiklopedisi**, c. 21, s. 290-293
- THEBAUD, Françoise;; “The Great War and the Triumph of Sexual Division”, **A History of Women in the West**, v:5, ed: Françoise Thebaud, 1996, London, Harvard Uni. Press, s.17- 33

- TOPRAK, Zafer; "Uluslararası Kimlik ve Kozmopolitlik", **İstanbul**, sayı: 20, 1997, s. 53-65
- TOPRAK, Zafer: "Cumhuriyetin İstanbul'u", Yöneten: Mete Tunçay : Konuşmacı: Zafer Toprak, **İstanbul'un Dört Çağı**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 67-81
- TUNÇAY, Mete; "Basın ve İstiklal Mahkemeleri" **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, c:1, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, s. 211-212
- TUNÇAY, Mete; "İkna (İnandırma) Yerine Tecebbür (Zorlama)", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Kemalizm**, c. 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 92-97
- TÜMER, Gürhan; "Bir Başkent Daima Başkenttir", **İstanbul**, 1998, s. 113-122
- ULUDAĞ, Zeynep; "Mimarlık Tarih Yazımına Eleştirel Bir Bakış: Cumhuriyetin Modern Kent Peyzajını Okumak" **Cumhuriyet'in Mekanları, Zamanları, İnsanları**, der: Elvan Altan Ergut ve Bilge İmamoğlu, Ankara, Dipnot Yayınları, 2010, s. 153-169
- UNAT, Nermin Abadan; "Toplumsal Değişme ve Türk Kadını", **Türk Toplumunda Kadın**, der: Nermin Abadan Unat, Ankara, Türk Sosyal Bilimler Derneği, 1979;
- VARLIK, Bülent; "Yerel Basının Öncüsü: Vilayet Gazeteleri", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 99-102
- YALIM, İnci; "Ulus Devletin Kamusal Alanda Meşruiyet Aracı: Toplumsal Belleğin Ulus Meydanı Üzerinden Kurgulanma Çabası", **Başkent üzerine Mekan Politik Tezler: Ankara'nın Kamusal Yüzleri**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002, s. 157-215
- YAVUZ, Yıldırım, "Cumhuriyet Dönemi Ankara'sında Mimari Biçim Endişesi", **Mimarlık**, sayı: 11-12, Kasım-Aralık, 1973, s. 26-43,
- YAVUZ, Yıldırım; "1923-1940 Arası Ankara'da Mimari", **Ankara Ankara**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1994, s. 201-217

YAZAN, Ümid Meriç;

“Bir Asır Boyunca (1840-1940) İstanbul Şehri'nin Nüfusunda Meydana Gelen Değişmelerin Tahlili”, **Tarih Boyunca İstanbul Seminerleri (29 Mayıs-1 Haziran 1988)**, İstanbul Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989, s. 59-73

GAZETELERDEKİ KÖŞE YAZILARI

Ahmet Asım,

“Merkez Hükümet Meselesi” **Vakit**, 16 Ağustos 1339, sayı 1342, s.1

Ahmet Cevdet,

“İstanbul'un İdaresi” **İkdam**, 18 Ağustos 1330, sayı: 9488, s.1

Ahmet Cevdet,

“Ankaralılar”, **İkdam**, 19 Ağustos 1339, sayı :9489, s:1

Ahmet Emin,

“İstanbul ve Malumat”, **Vatan**, 27 Eylül 1339, s.1:

Ahmet Emin,

“Hükümet Merkezimiz”, **Vatan**, 15-16 Teşrin-i Evvel 1339, s.1

Ahmet Emin,

“Bir Miras Davası”, **Vatan**, 14-15 Teşrin-i Evvel, s. 1

Ahmet Emin,

“İdare Merkezimiz”, **Vatan**, 30 Temmuz 1339, s.1

Ahmet Emin,

“Merkeze Dair Münakaşa:1”, **Vatan**, 18 Ağustos 1339,s.1

Ahmet Emin,

“Merkeze Dair Münakaşa:2”, **Vatan**, 19 Ağustos 1339,s.1

Ahmet Emin,

“Ankaralılara Cevap”,**Vatan**, 26 Ağustos 1339, s.1

Ahmet Emin,

”Ankara ve İstanbul”, **Vakit**, 14 Mart 1339, sayı: 1888, s.1

Burhan Asaf

“İki Şehir Arasında” **Hakimiyet-i Milliye**, 11 Ağustos 1931, sayı:3618, s. 2

Burhan Asaf ,

“Ankaralı” ,**Hakimiyet-i Milliye**, 24 Kanun-i Sani 1929, sayı:2711, s. 2

Celal Nuri,

“Ankara ve Makarr”, **İleri**, 12 Teşrin-i Evvel 1339, sayı: 2027, s.1

- Falih Rıfki, "Mesken Politikası." **Hakimiyet-i Milliye**, 29 Temmuz 1931, sayı:3604, s. 1
- Falih Rıfki, "Yeni Yapı", **Hakimiyet-i Milliye**, 31 Temmuz 1931, sayı:3606, s. 1
- Falih Rıfki, "İstanbul Nasıl Kurtulur?" **Hakimiyet-i Milliye**, 3 Ağustos 1930, sayı:3253, s.
- Falih Rıfki, "Plandan Sonra Ankara" ,**Hakimiyet-i Milliye**, 3 Haziran 1929, sayı:2835,s. 1
- Falih Rıfki "Tecrübeler Mektebi", **Hakimiyet-i Milliye**, 25 Ağustos 1929, sayı:2918, s. 1.
- Hasan Cemal, "Ankara", **Hakimiyet-i Milliye**, 5 Teşrin-i Sani 1929, sayı:2988, s. 1
- Hüseyin Cahit, "Ankara Payitaht", **Tanin**, 11 Teşrin-i Evvel 1339, sayı 457, s.1
- Hüseyin Cahit, "Payitaht Meselesi Etrafında", **Tanin**, 20 Teşrin-i Evvel 1339, sayı: 366, s.1
- Hüseyin Cahit, "İstanbul Meselesi", **Tanin**, 13 Mart 1339, sayı:151, s.1
- Hüseyin Cahit, "İstanbul'un Kusurları", **Tanin**, 17 Mart 1339, sayı: 155 s, 1
- Hüseyin Cahit, "İstanbul'un İdaresi", **Tanin**, 19 Ağustos 1339, sayı: 304, s. 1;
- Hüseyin Cahit. "Öksüz Kalan İstanbul" , **Tanin**, 22 Ağustos 1339, sayı 357, s:1
- M. Mermi "İdeal Ankara", **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Haziran 1931, sayı:3560, s. 1
- Suphi Nuri, "Bizans Ezikleri",**İleri**, 29 Mart 1339 , sayı:1849, s. 1
- Suphi Nuri, "İstanbul'u Tenzih Edelim", **İleri**, 17 Mart 1339, sayı:1849, s.1
- Suphi Nuri, "İstanbul Ne Olacak?", **İleri**, "25 Mart 1339, sayı: 1846,s. 1

- Suphi Nuri , “İstanbul”, **İleri**, 17 Ağustos 1339, sayı: 1986,s.1
- Velid Ebuziyya Zade, “Ankara’nın Merkez Hükümet İthazı” **Tevhid-i Efkar**, 11 Teşrin-i Evvel 1339, sayı: 3752-724, s:1
- Velid Ebuziyya Zade, “Ankara Kabule İstiklal Millet idi, Şimdi de Bihakken Merkez İdare Devlet Oldu”, **Tevhid-i Efkar**, 16 Teşrin-i Evvel 1339, sayı: 4757-740, s:1
- Velid Ebuziyya Zade, “İstanbul Meselesi”, **Tevhid-i Efkar**, 23 Mart 1339, sayı: 6271-243, s.
- Yakup Kadri; ”Ankara Şehri” ,**Hakimiyet-i Milliye**, 1 Haziran 1929, sayı:2833, s. 1
- Zeki Mesut, “İmar Aşkı”, **Hakimiyet-i Milliye**, 3 Eylül 1929, sayı:2926, s. 1

Gazete Makaleleri

- “Ankara ve Ankaralıların İstidadı” **Hakimiyet-i Milliye**, 21 Ağustos 1339, sayı: 894, s.1
- “Ankara’nın Her Köşesinde Kesir Sesleri” **Hâkimiyet-i milliye**, 14 Teşrin-i Evvel 1339, sayı: 940, s1
- “Ankara Şen ve Ankaralıları Mesut” **Hakimiyet-i Milliye**, 15 Teşrin-i Evvel 1339sayı: 941, s.1;
- “Ankaralıları Meclise Teşekküre Bir Heyet Gönderdi” **İkdam**, 16 Teşrin-i Evvel 1339, sayı: 9532, s.1 ;
- “Ankara’da 3 Gün 3 Gece Şenlik” **Hakimiyet-i Milliye** 16 Teşrin-i Evvel 1339, sayı: 942, s.1;
- “Ankara ve İstanbul” **Tanin**, 13 Teşrin-i Evvel 1339, sayı 409, s. 1
- “Ankara Türkiye Devletinin Merkezidir” **Hâkimiyet-i Milliye**, 10 Teşrin-i Evvel 1339, sayı:936, s. 1
- “Ankara İstanbul’da İştiyakı” **Tanin**, 9 Teşrin-i Evvel 1339,sayı 455, s.1

“Ankara'nın Merkez Hükümet Olması Tahkik Ediyor”: **Vatan**, 10 Teşrin-i Evvel 1339, s.1

“Ankara Türkiye Devletinin Merkezidir” **Hakimiyet-i Milliye**, 10 Teşrin-i Evvel 1339, sayı:936, s.1

“Ankara Türkiye Devletinin Makkarı” **Hakimiyet-i Milliye** 14 Teşrin-i Evvel 1338, sayı:940, s.1;

“Ankara'nın Makarr-ı Hükümet Olmasının Kabulü” **İleri**, 16 Teşrin-i Evvel 1339, sayı: 2031,s.1-2

“ Biz Ankaralıların Cevabı” **Hakimiyet-i Milliye**, 29 Ağustos 1339, sayı: 901,s.1

“Büyük Millet Meclisinde Merkez Meselesi” **Vatan** , 16 Teşrin-i Evvel 1339,s. 2

“Devlet Merkezi” **Hakimiyet-i Milliye**, 16 Teşrin-i Evvel 1339, sayı :942, s. 1

“Fethi Bey'in Beyanâtı “ **Tanin**, 27 Eylül 1339, sayı: 343, s:1

“Gazi Paşa Hazretlerinin Bir Ecnebi Muhabirine Beyanâtı” **İkdam**, 27 Eylül 1339 , sayı: 9513,s. 1

“Gazi Paşa Kumandanımızın Hutbeleri” **Vakit**, 12 Nisan 1339, sayı: 1917, s.1

“Gazi Paşa Yakında Anadolu'nun Muhtelif Mahallerinde Bir Seyahat İcra Edecektir” **Vatan**, 22 Teşrin-i Evvel 1339, s. 1

“Gazi Paşa ve İstanbul” **İkdam**, 23 Haziran 1339, sayı: 9435, s. 1

“Halkın Katılımıyla Büyük **Hakimiyet-i Milliye**, 14 Teşrin-i Evvel 1339, sayı:

- Kutlamalar Yapılmıştır” 940, s1,
- “Hükümet İstanbul’daki **İkdam**, 9 Teşrin-i Sani 1339, sayı: 9556, s.1
Muhalefet Cereyanları”
- “Hilafet Makarrının Nakli **İkdam**, 12 Teşrin-i Sani 1339, sayı: 9563, s.1;
Meselesi”
- ” Hilafet ve Matbuat” **İkdam**, 10 Teşrin-i Sani 1339 sayı: 9557,s.1;
- “Halifenin Vaziyeti: İstifa Şaileri **Tanin**, 10 Teşrin-i Sani 1339, sayı 387, s.1
Hakkında”
- “Hükümet Merkezi” **Hakimiyet-i Milliye**, 18 Teşrin-i Evvel 1339, sayı
:944, s. 1
- “İstanbul’da Ankara İhtiyakı” **Tanin**, 9 Teşrin-i Evvel 1339(1923)sayı: 455, s. 1
- “İstanbul’a İkaz” **Hâkimiyet-i Milliye**, 7 Teşrin-i Evvel1339, sayı:
964, s. 1
- “İstanbul’a ikaz” **İkdam**, 8 Teşrin-i Evvel 1339, sayı: 9555, s.1
- “İstanbul’da” **İkdam**, 8 Teşrin-i Evvel 1339, sayı: 9555, s.1
- “İstanbul Matbuatı ve Ankara” **Hâkimiyet-i Milliye**, 14 Teşrin-i Evvel 1339, sayı:
940, s.1
- “İstanbul-Yeni Payitaht” **İkdam**, 12 Haziran 1339, sayı: 9424, s.1
- “İstanbul Mebusları ile **Tanin**, 3 Temmuz 1339, sayı: 260, s.1-2
Mülakat”
- “İstanbul Mebusları ile **Tanin**, 6 Temmuz 1339, sayı: 263,s.1
Mülakat”
- “İstanbul Mebusları ile **Tanin**, 1 Temmuz 1339, sayı 258, s: 1
Mülakat”
- “İstanbul Artık Makarr **İleri**, 3 Temmuz 1339, sayı: 1944, s.2
Hükümet Olabilir mi?: Mebus

Ali Rıza Bey, İstanbul'un
Bundan Sonra Makarr
Hükümet Olamayacağını
Hakkındaki Esbabı İzah
Ediyor”,

“İstanbul Hakkında Mühim Bir **Vatan**, 27 Eylül 1339, s. 1
Müzakere”,

“Rauf Bey İstanbul'a Geliyor”, **Vatan**, 26 Teşrin-i Evvel 1339,s. 1

“Türkiye Hükümet Merkezi **Hakimiyet-i Milliye**, 30 Eylül 1339, sayı:926, s.1
Neresi Olacaktır”

“Türk Devletinin Makarr-ı **İkdam**, 10 Teşrin-i Evvel 1339, sayı: 9526.s.1
İdaresi Ankara Şehridir”

Türkiye Hükümet Merkezi **Hakimiyet-i Milliye**, 30 Eylül 1339, sayı:926, s.1
Neresi Olacaktır”

“Yeni Payitaht İstanbul'a mı **Tevhid-i Efkar**, 17 Ağustos 1339, sayı: 4714-675.s,
Benzeyecek” 1

“Yeni Mebuslarla Mülakat” **Tanin**, 11 Temmuz 1339 sayı: 267,s: 1

SÜRELİ YAYINLAR:

Akbaba: 1339(1923), 1930-1935

Hakimiyet-i Milliye :1339(1923), 1929-1936

İkdam:1339

İleri: 1339

Tanin :1339

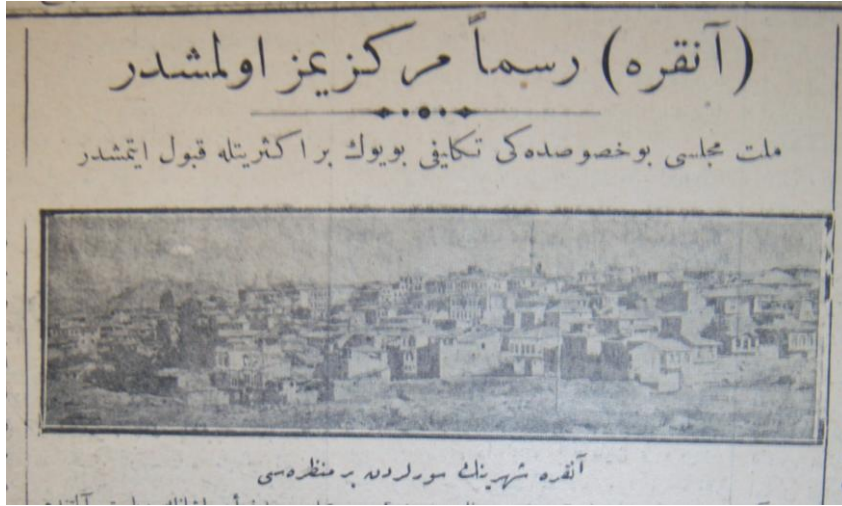
TBMM Zabıt Ceridesi: 1339(1923)

Tevhid-i Efkar: 1339(1923)

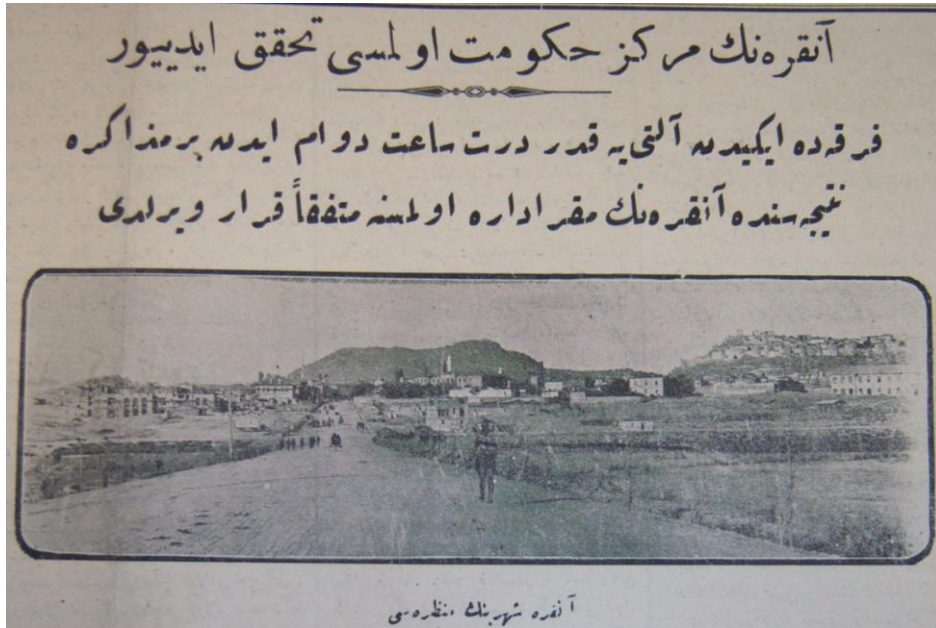
Vatan:1339(1923)

Vakit :1339(1923)

EKLER

EK 1: 13 Teşrin-i Evvel 1339, **Vatan**, s. 1

EK II: 10 Teşrin-i Evvel 1339, **Vatan**, s. 1

EK VI: 10 Teşrin-i Evvel 1339, **Hakimiyet-i Milliye**, sayı: 937, s. 1

Ankaranın kat'î plânı: Profesör Jansen'in yaptığı plân tatbik edilince şehir nasıl güzelleşecek ve genişliyecek?

Jüri azasından Güzel San'atlar Akademisi muallimi Celal Esat Beyin izahatı.

Ankaranın imarı için yapılan üç plândan en münasibini seçmek üzere teşekkül eden Jüri azasından ve güzel san'atlar akademisi muallimlerinden Celal Esat B. Jürinin birinci olarak kabul ettiği M. Jansen'in plânı ve şehirdeki tatbikatı hakkında bir muharririmize atıdaki izahatı vermişti:

— Jürinin kabul ettiği Jansen plânı her cihetten mükemmel plândır. Yalnız bunun

Mecra sularının nehre temiz olarak akması için terşih ve tasfiye havuzları,

caddeye tesadüf edilecektir. Bunun birisi, yani soldaki koşu mahalline, Or-

in değil, yarı bile vücuda gelecek bütün projeleri bertaraf edebilecek şekilde tanzim edilmiş ve itimnanla tatbik olunabilir şekildedir.

Ankara vaktile plânsız olarak yapılmış ve dağılmıştır. Yeni plân bu mahzuru kökünden kazmakta ve eski ve yeni şehri de bir kül haline getirmektedir.

Ana yollar.

Plânın tatbikatına en evel ana yollardan başlanması tabiidir. Bu iş de kanalizasyona alakadardır. Evla tahtezemin tesisatın vücuda getirilmesi elzemdir. Bunun vücuda getirilmesi için de meccralardan başlanmalıdır.

arzi filtraj tarlaları vücuda gelmelidir. Plân mucebince istasyondan çıkınca büyük bir meydanı ayrılan dört büyük

gidecektir ki operanın yanından şimdiki Adliye sarayının sol tarafına doğru çıkacak (Mabadi 2 inci sayfada)

tadaki şimdiki istasyon caddesine, onun yanından diğer bir cadde de

gayet muntazam ve güzel bir bahçe içinden geçerek Osmanlı Bankasının karşısına yapılacak olan opera doğru

EK VIII: 31 Temmuz 1930, **Hakimiyet-i Milliye**, s. 1 sayı: 3250?

EK IX: 1 Ağustos 1930, **Hakimiyet-i Milliye**, sayı: 3251, s. 1

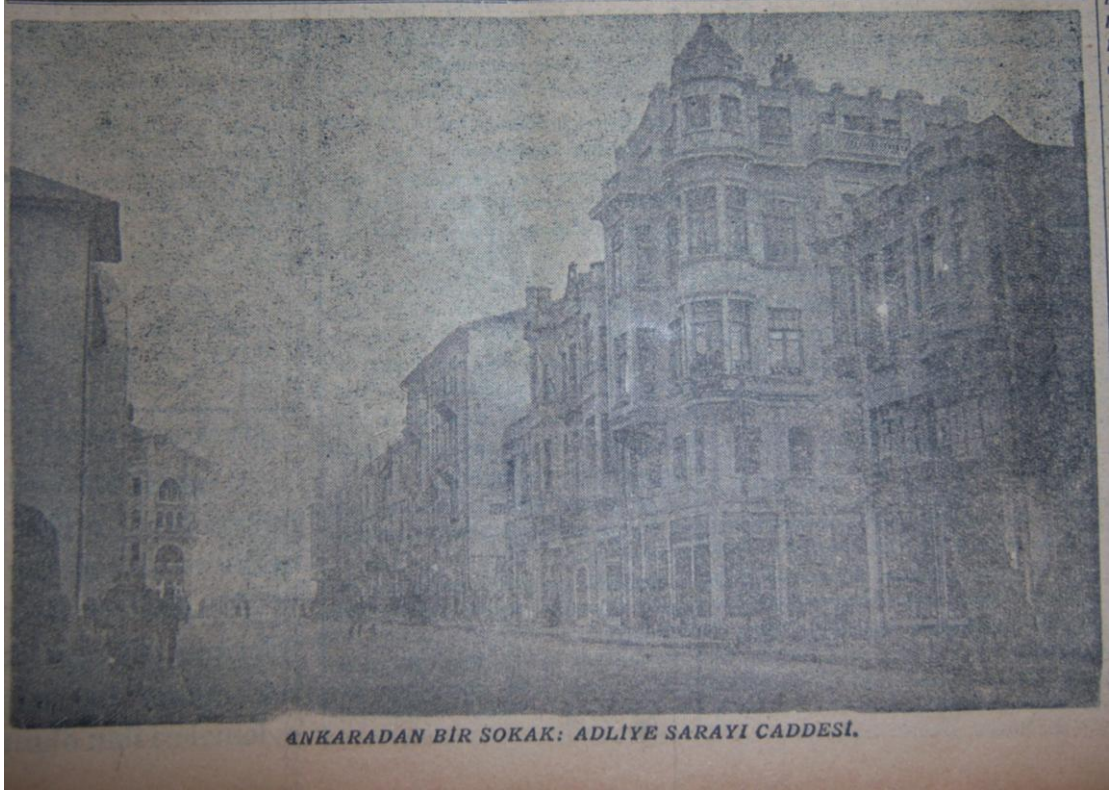
Güzel Ankaradan: — Bir bahçe.

EK X: 2 Ağustos 1930, **Hakimiyeti Milliye**, sayı: 3252, s. 1

GÜZEL ANKARA'DAN: BİR CADDE.

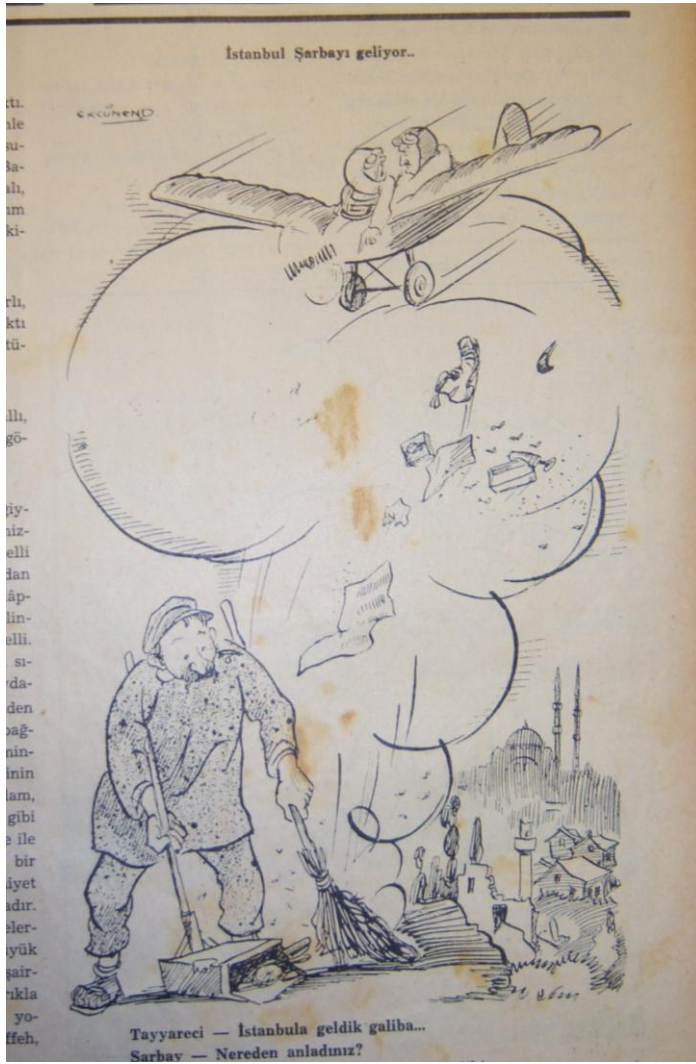
EK XII: 9 Ağustos 1930, **Hakimiyet-i Milliye**, sayı: 3259, s.1

EK XII: 10 Ağustos 1930, **Hakimiyet-i Milliye**, sayı: 3260, s. 1

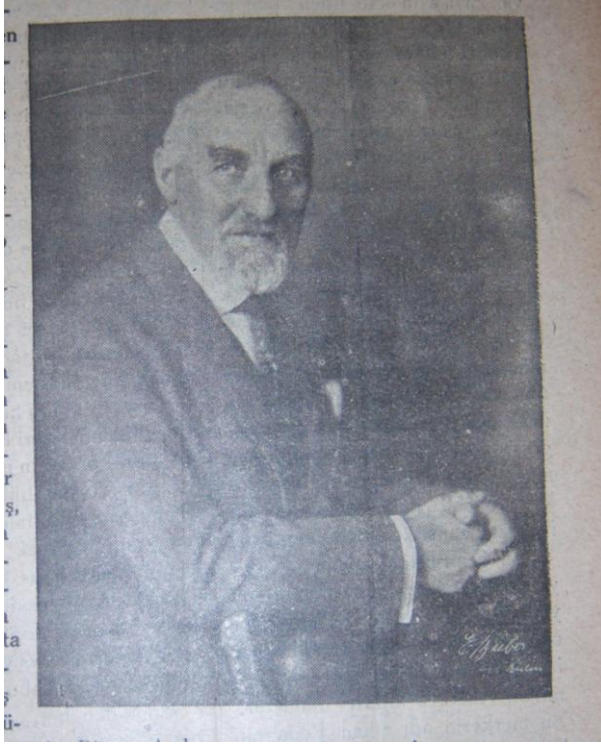
EK XIII: 21 Ağustos 1930, **Hakimiyet-i Milliye**, sayı: 3271, s. 1

EK XIV: 6 Temmuz 1935, **Akbaba**, sayı: 79, s. 1

EK XVI: 7 Temmuz 1929, **Hakimiyet-i Milliye**, sayı: 2868, s. 1

EK XVII: 8 Temmuz 1929, **Hakimiyet-i Milliye**, sayı: 2868, s. 1

Yenişehir'de yapılmakta olan Millî Müdafaa Vekilliği binası.

EK XVIII: 3 Teşrin-i Evvel 1929, **Hakimiyet-i Milliye**, sayı: 2986, s. 1

ÖZGEÇMİŞ

Cemile Burcu Kartal 1978 yılında Erzurum'da doğdu. Erzurum Lisesi'ni bitirdikten sonra 1995 yılında girdiği İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü'nden 2000 yılında mezun oldu. 2001-2002 tarihleri arasında Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümünde araştırma görevlisi olarak göreve başladı. 2002 Eylül ayında, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans programına kayıt oldu ve 2005 yılında "Türkiye'de Kadınların Siyasal Haklarını Kazanma Süreci ve 1930 Belediye Seçimleri" başlıklı yüksek lisans tezini vererek mezun oldu.

2005 yılının Eylül ayında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün Uluslararası İlişkiler doktora programına kaydolan Cemile Burcu Kartal, 2007 yılının Şubat ayında doktora yeterlilik sınavını vererek "Değişen İktidar İlişkileri İçinde İki Kentin Dönüşümü: İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Payitaht İstanbul'dan Makarr-ı Hükümet Ankara'ya: (Dönem Basınına Yansıyan Tartışmalarla: 1920-1940)" başlıklı doktora tezi üzerinde çalışmaya başladı.

Cemile Burcu Kartal, 2002 Eylül ayından bu yana İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyasi Tarih Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisi olarak görev yapmaktadır.